

Hitzen artean.

Axun Aierbe gogoan

Fernando García Murga
Nerea Modariaga Pisano (arg.)



Unibertsitatea
Leizorako

Euskal Herriko
Unibertsitatea

NEH
ueu

© Udako Euskal Unibertsitatea

© Fernando García Murga eta Nerea Madariaga Pisano (arg.)

ISBN: 978-84-8438-438-0

Lege-gordailua: BI-2262-2012

Inprimategia: PRINTHAUS S.L., Bilbo

Azalaren diseinua: Igor Markaida

Hizkuntza-zuzenketen arduraduna: Ander Altuna Gabiola

Banatzaileak: UEU. Erribera 14, 1. D BILBO telf. 946790546 Faxe. 944793039

Helbide elektronikoa: argitalpenak@ueu.org

www.ueu.org

Elkar Banaketa: Igerabide, 88 DONOSTIA

Galarazita dago liburu honen kopia egitea, osoa nahiz zatikakoa, edozein modutara delarik ere, edizio honen Copyright-jabeen baimenik gabe.

Aurkibidea

HITZ-ZIRIMOLA, <i>Gidor Bilbao Telletxea</i>	5
HITZAURREA, <i>Fernando García Murga eta Nerea Madariaga</i>	7
AXUN AIERBE IBILI ZEN BIDEETAN IBILIZ, <i>Fernando García Murga</i>	13
NOLA ALDATU DIREN GAUZAK, KAMARADA! (Euskal itzulpengintzaren azken 30 urteetako bilakaeraz), <i>Bego Montorio Uribarren</i>	19
EUSKARAZ SORTUTAKO ETA EUSKARAZ BIKOIZTUTAKO ZINEMAGINTZA: HIZKUNTZA-EREDU SINESGARRI BATEN BILA, <i>Josu Barambones Zubiria</i>	27
ITZULPENA AMETS: CALDERÓN DE LA BARCAREN <i>LA VIDA ES SUEÑO</i> EUSKARATZEKO IKERKETA TEORIKO-PRAKTIKOA, <i>Xabier Payá Ruiz</i>	39
AHOZKOTASUNA ITZULTZEN LITERATURA DRAMATIKOAN, <i>Karlos del Olmo Serna</i>	51
TONUA AZTERGAI: ISEKAK ALEMANETIK EUSKARATUTAKO HAUR- ETA GAZTE-LITERATURAN, <i>Naroa Zubillaga Gómez</i>	67
EUSKARATIK GAZTELANIARAKO LITERATUR ITZULPENA, <i>Elizabete Manterola Aguirrezabalaga</i>	83
ANTOLOGIA LATINOAMERIKARRAK, MUNDUKO LITERATURAREN ETA EUSKARAREN ARTEKO ZUBI: JOSEBA SARRIONANDIAREN ZEHARKAKO ITZULPENAK, <i>Aiora Jaka Irizar</i>	103
EUSKARARA EKARRITAKO LITERATURAREN DIBULGAZIO-KRITIKA AZTERTZEN, <i>Miren Ibarluzea Santisteban</i>	121
ERLATIBOZKO PERPAUSAK ERRUSIERATIK EUSKARATZEN: LITERATURA-CORPUS PARALELO BATEN BIDEZKO AZTERKETA, <i>Iker Sancho</i>	135

EUSKARARA ITZULITAKO LITERATUR TESTUEN HIZKUNTZA- EZAUGARRIAK ETA EUSKARAZ SORTUTAKOENAK KONPARATZEKO METODOLOGIA-PROPOSAMEN BAT, <i>Isabel Etxeberria Ramírez</i>	153
BALIOKIDETASUNA EZBERDINTASUNEAN, <i>Fernando García Murga</i>	175
TERMINOLOGIA EUSKAL ITZULPENGINTZAN, <i>Maite Imaz Leunda</i>	189
EUSKALDUN BERRI / EUSKALDUN ZAHAR / EUSKALDUN OSO, <i>Lurdes Auzmendi Aierbe</i>	201

Hitz-zirimola

Hitz-zirimola gisa gogoratzen dugu Axun Aierbe; hitz-zirimola gisa gogoratzen dute Itzulpengintza eta Interpretazioko ikasketetan haren ikasle izandakoek ere. Hainbeste zeukan esateko, hainbeste irakasteko!

Lanbide batekin erlazio zuzena duten unibertsitate-ikasketa guztietan bezala, Itzulpengintza eta Interpretazioko ikasketak Euskal Herriko Unibertsitatean lehenbizikoz abiatu zirenean, ez zen izan erraza itzultzaile-lanean eskarmentua zutenak erakartzea unibertsitatean irakasle izateko. Axun zen horietako bat. Itzultzaile-esperientzia zuen Ibarako udalean, eta UPV/EHUari zen Euskara Teknikoa irakasten; egoki-egokia zen itzulpengintzako ikasketetarako. Lehenengo promozioiko ikasleek bera izan zuten irakasle bakarra gaztelania-euskara konbinazioan (orduan, Espainiako Estatuko unibertsitate-ikasketetako zuzentarauen arabera, hautazkoa baino ezin zen izan), eta bera izan zuten terminologiako irakasle ere.

Itzulpengintzako ikasketak 2000-2001 ikasturtean hasi zituztenen lehenengo promozio hartan, hamabost ikaslek hautatu zuten euskara A hizkuntza gisa. Hamabost ikasle haietatik hiruk sinatu dute liburu honetan artikulua akademiko bat; eta hiru horiez gain, beste hainbat ere ezagun egin dira beren itzulpen-lanengatik. Axun harro egongo litzateke bere ikasle haiekin; Axunen lankide izan ginenok harro gaude irakasle-lagun izan genuenarekin.

Orain UPV/EHUko euskara eta eleaniztasuneko errektoreorde gisa sinatzen ditut lerro hauek, eta ezin dut gogoratu gabe utzi Axunek euskararen normalizazioaren alde eginiko lana. Unibertsitatetik kanpo, Galtzaundi Elkarteko lehendakari izan zen hainbat urtetan, gazte-gaztetatik hasita; eta, bere azken urteetan, ikasle-gaietako eta euskararen alorreko dekanordea izan zen UPV/EHUko Letren Fakultatean.

Azkenik, liburu hau UPV/EHUren eta UEUren arteko koedizioan argitaratzea ez da kasualitatea, Axun Aierbek UEUn argitaratu baitzuen bere lehenengo itzulpen akademikoa (*Soziolinguistika gazteentzat* liburuan, 1991n, beste mintegikide batzuekin elkarlanean). Gero, itzulpengintzako irakasle zela, *Uztaro* aldizkarian eman zituen argitara terminologia-gaietako testuen itzulpenak, hain zuzen unibertsitate-

eskoletan erabiltzen zituenak. Eta, jakina, behin baino gehiagotan izan zen Iruñeko ikastaroetan irakasle. Orain, UPV/EHUK eta UEUK batera argitaratu gura izan dugu hitz-zirimolari eskaintzen diogun gure hitz-sorta, hitzen artean.

Leioa, 2012ko abendua

Gidor Bilbao Telletxea
UPV/EHUko euskara eta eleaniztasuneko errektoreordea

Hitzaurrea

Liburu honek Axun Aierbe Mendizabal itzultzaileari omenaldia eskaintzeko helburua du. Bertan parte hartu dugun guztiok euskal itzulpengintzaren garapen harrigarriaren lekuko izan gara —eta lekuko ez ezik, asko protagonista ere izan dira—. Liburu honetan behin baino gehiagotan azpimarratzen den bezala, Axun Aierbe zendu zenean, duela bost urte, euskal itzulpengintzan inoiz baino ikerketa teoriko eta deskriptibo gehiago egiten zen, inoiz baino itzulpen gehiago, arlo eta modalitate desberdinetan, itzultzaileek inoiz baino baliabide eta prestakuntza handiagoa zutela agerian utziz. Hala ere, Axun Aierbek, itzultzaile onenei euren itzulpenekin gertatzen zaien bezala, lanean jarraitu zuen, beti ikusten baitzuen aztertzeke geratzen zela gairen bat edo beste, edota itzulpenetan erabiltzen zen euskararen kalitatea hobetzeko modua zegoela. Eta batik bat, lanean ondo jarduteko, Axun Aierbek ongi zekien itzulpengintzaren irakaskuntza eta ikerkuntza ezinbestekoak suertatzen direla. Ideia hori liburu honetan parte hartu dugunok barneratua dugunez, euskal itzulpengintzak bere bidea egiten jarrai dezan, gure azken ekarpenak bildu ditugu hemen.

Ekarpenok honako hauek dira: hasierako kapituluan, «*Axun Aierbe ibili zen bideetan ibiliz*», Fernando García Murgak zenbait gogoeta pertsonal eta akademiko aurkezten du Axun Aierberen eta haren lanaren inguruan.

Hurrengo kapituluan ere liburuaren sarrera modukoa eskaintzen zaigu, baina kasu honetan, euskal itzulpengintzaren historiarako sarrera: «*Nola aldatu diren gauzak, kamarada! - Euskal itzulpengintzaren azken 30 urteetako bilakaeraz*». Bertan, Bego Montoriok euskal itzulpengintzak bizi izan dituen aldaketa nagusiak aipatzen ditu, hiru ardatzen arabera antolaturik. Lehendabiziko atalak itzulpen alorrak hartzen ditu kontuan: enpresa, administrazioa, hezkuntza; bigarrenengoak itzultzaile profesionalen prestakuntzaren bilakaerari erreparatzen dio, eta hirugarrenak, berriz, denbora-tarte horretan garatu diren itzulpenetarako baliabideak eta itzulpen-modalitateak aztertzen ditu.

Hurrengo lau artikuluek euskal itzulpengintzaren genero eta modalitate espezifikokoak jorratzen dituzte: ikus-entzunezko itzulpena, poesiaren itzulpena, antzerkiarena eta haur- eta gazte-literaturarena. Horien artean, lehenengo Josu Barambonesen «*Euskaraz sortutako eta euskaraz bikoiztutako zinemagintza: hizkuntza-eredu sinesgarri baten bila*» lana dugu: autoreak lan honen bidez aditzera eman nahi du azken urteotan euskarak zinemagintzan bete izan duen papera.

Horretarako, jatorrizko bertsioetan ez ezik, euskaraz bikoizturiko bertsioetan ere erabiltzen den hizkera-ereduak aurre egin behar dien zailtasunak aztertzen ditu eta, euskarazko zinemagintzan zehar egindako bidaia honetan, ikusleak bizi dituen errealitate ezberdinei gainbegiratu bat egiten die. Egindako azterketaren ondorio gisa, Barambonesek baieztatzen du euskararen eta zinemaren arteko harremanak ez duela izan beharrezkoa duen egonkortasunik, hartara euskara ere Euskal Herrian pantailaratzen diren ikus-entzunezko testuen hizkuntza-kodearen parte izateko.

Hurrengo artikulua, Xabier Payáren *«Itzulpena amets: Calderón de la Barcaren La vida es sueño euskaratzeko ikerketa teoriko-praktikoa»* izenburu duenak, bertsoen bitartez idatzitako antzerkia du aztergai; hain zuzen, Pedro Calderón de la Barcaren *La vida es sueño* euskaratzeko lanaren berri ematea da bere asmoa. Asmo horri jarraiki, testua hiru ataletan antolatuta dago: hasieran, artikulua neurtitzetan emandako antzerki-lanaren itzulpenerako marko teorikoaz dihardu, baita ildo bereko aurrekarietaz ere; ondoren, *La vida es sueño* lanaren frantseserako eta ingeleserako itzulpenen zenbait adibide konparatzen ditu; eta azkenik, Calderón de la Barcaren aipaturiko lana euskaratu osteko gorabeheren balantzea egiten du.

Karlos del Olmoren *«Ahozketasuna literatura dramatikoan itzultzen»* artikulua antzerki-lanaren itzulpena jorratzen du. Artikulu hau antzezlan moduan idatzita dago, batez ere «sasiko» ahazketasuna itzultzeak dituen arazoez diharduelako, autoreak arazo horiek agerian jartzeko modurik onena genero horren legeen arabera idazteari iritzi baitio. Bestela esanda, del Olmorek nabarmentzen du literatura dramatikoaren muina itxurazko ahazketasuna duen literatura izatean datzanez gero, hura itzultzeak ezinbesteko arazo eta ezaugarri tekniko bereziak izango dituela bidelagun. Autoreak dioenez, literatura dramatikoak itzulpen mota bat baino gehiago onartzen ditu, helburuen arabera eta garaian-garaian, nahiz eta litezkeen itzulpen modu horien guztien harroinean beti antzeko ezaugarriak dautzan: jatorrizko egilearen ahazketasun inkarriotua kultura eta hizkuntza hartzaileen ahazketasunaren mozorroaz eman beharrak eraginikoak.

Hurrengo autoreak, Naroa Zubillagak, euskaratutako haur- eta gazte-literaturako tonuaren analisia egiten du *«Tonua aztergai: isekak alemanetik euskaratutako Haur eta Gazte Literaturan»* lanean. Hain zuzen ere, Axun Aierbek, beste gauza askoren artean, euskarazko jatorrizko testuak beren itzulpenekin erkatzean, hizkuntzaren adierazgarritasunari eta erregistroari erreparatu zien eta, era berean, artikulua honetan Zubillagak alemanetik euskaratutako iseken kasuan tonuarekin nola jokatu den aztertzen du, zuzeneko eta zeharkako itzulpenak bereiziz. Horretarako eta aurrenik, autoreak erregistroa eta tonua kokatzen ditu hizkuntza mailan. Zubillagak haur- eta gazte-literaturaren diskurtsoaren ezaugarriak birpasatzen ditu hurrena, bertan tonuak pisu berezia duela adierazte aldera, eta ondoren, corpuseko isekak nola sailkatu dituen azalduz. Horren ostean, azterketaren emaitzak aurkeztu, eta, azkenik, ondorio batzuk ateratzen ditu lan honetan.

Bilduma honetan bi artikulu aritzen dira literatur itzulpenaren aspektu orokorrez: Elizabete Manterolaren «*Euskaratik gaztelaniarako literatur itzulpena*» dugu lehenengoa. Honako ekarpen honetan euskaratik gaztelaniara itzuliriko literaturari erreparatzen dio autoreak, hizkuntza diglosiko batetik hizkuntza nagusiago baterako itzulpenak zein ezaugarri dituen aztertzen duela. Euskararen eta gaztelaniaren arteko harremana estua da, elkarrekin harremanetan dauden hizkuntzak baitira eta, hori dela-eta, Manterolak erakusten digu harreman horrek zein eragin duen itzulpenean, itzultitako liburuei buruzko datu orokorrak eskainiz, itzulpen moten inguruko datuei arreta berezia emanez, eta idazle eta itzultzaileen rolei erreparatuz.

Hurrengo artikuluak, Aiora Jakaren «*Antologia latinoamerikarrak, munduko literaturaren eta euskararen arteko zubi: Joseba Sarrionandiaren zeharkako itzulpenak*» lanak «ezohiko» hizkuntzetan idatzitako literatura euskaratzeko tarteko hizkuntzen erabileraz hitz egiten digu. Bertan azaltzen digu Joseba Sarrionandiak euskaratutako testu asko eta asko, berak sistematikoki aitortu ez arren, zubi-testuetan oinarritutako zeharkako itzulpenak direla, eta zubi-testu horietako asko, itzultzaile latinoamerikarren gaztelaniazko antologietatik atereak. Jakaren hitzetan, artikuluaren xedea da, hainbat adibide aurkeztuz, erakustea zer-nolako garrantzia izan duten Octavio Pazek, Jorge Luis Borgesek, Ernesto Cardenalek eta beste hainbat idazle-itzultzaile latinoamerikarrek Sarrionandiaren itzulpenetan nahiz itzulpenaren eta literaturaren ikuskeran.

Bildumako hurrengo lau lanetan itzulpen-teoria, deskripzio eta metodologiarekin lotutako gai desberdinak aztertzen dira. Lehenengo, Miren Ibarluzearen «*Euskarara ekarritako literaturaren dibulgazio-kritika aztertzen*» lana dugu. Bertan, autoreak azpimarratzen du itzulpen-praktika handiko eremuan bizi garen arren, itzulpen-kritika akademikoa urria dela gurean; bada, kritika akademikokoaren bidetik, Ibarluzearen asmoa egungo euskal itzulpengintzaren argazki panoramikoaren pusketa txiki bat erakustea da, hain zuzen ere kritika dibulгатiboarena. Hala, itzulpengintzaren teoria sistemikoei jarraiki, 2000-2009 urte-tartean *Kritiken Hemerrotekan* gordetako literatur itzulpenei buruzko kritikak aletzen ditu autoreak, euskal literatur itzulpenaren harrerak bizi duen egoeraren argigarri.

Hurrengo artikuluan, «*Erlatibozko perpausak errusieratik euskaratzen: literatura-corpus paralelo baten bidezko azterketa*» izenburukoan, Iker Sanchok errusierazko erlatibozko perpausak historian zehar nola euskaratu izan diren aztertzen du, horretarako aurretik erlatibozko perpausen errusiera-euskara corpus paralelo bat eratu duela. Corpusak eta corpusgintza kontzeptuak laburki aurkeztu ondoren, itzulpengintza-ikerketetan corpusak erabiltzeko mundu mailan orain arte izandako saiakerarik aipagarrienak laburbiltzen ditu Sanchok. Ondoren, autoreak Euskal Herriko corpusgintzako aurrekarien errepaso bat egiten du, corpus elebazarretatik hasi eta erlatibozko perpausen azterketa corpus bidez burutu duten lanekin amaitzen dena. Sanchok bere corpus paraleloa osatzeko eman dituen urratsak deskribatu eta

corpuseko datuak erauzi ondoren, erlatibozko perpausak euskaratzeko erabili diren zenbait irizpideren arabera sailkapen bat proposatzen digu.

Isabel Etxebarriaren «*Euskarara itzulitako literatur testuen hizkuntza-ezaugarriak eta euskaraz sortutakoenak konparatzeko metodologia-proposamen bat*» artikulua helburua bi testu motaren hizkuntza-ezaugarriak konparatzea da: euskarara itzulitako literatur testuenak eta euskaraz sortutakoenak. Horretarako, bi corpus aukeratzen ditu autoreak: 111 literatur itzulpen eta euskaraz sortutako 176 literatur lan. Ondoren, zenbait hizkuntza-unitate aukeratzen ditu, adierazle modura, eta adierazleok corpus batean eta bestean zenbat aldiz erabili diren zenbatzen du. Azkenik, lortutako datuak tauletan eta grafikoetan jaso eta aztertuta, Etxebarriak zenbait ondorio ateratzen ditu konparazioaren inguruan.

Fernando García Murgaren artikulua, «*Baliokidetasuna ezberdintasunean*» delakoak, itzulpen-teoriako oinarriko gaia jorratzen du: hizkuntza desberdinetako testu «baliokideen» arteko baliokidetasuna. Artikuluaren hasierako gogoeta da itzulpenak ezberdinak diren bi testuen baliokidetasuna bilatzen duela. Gero, García Murgak azaltzen digu zer den baliokidetasuna eta azpimarratzen du berau neurtzeko modua eztabaidapean dagoela: alde batetik, baliokidetasuna hitzen esanahian edo hitzen bidez autoreak adierazi nahi dituen ideietan koka daitekeelako eta, bestalde, maila bakar batean egonda ere, fenomeno semantiko eta pragmatiko ugari baliokidetasuna baldintzatzen dutelako. Autoreak adierazten duenez, hala ere, baliokidetasunak garrantzia galdu du azken urteotan, xede-testuak xede-kulturan duen eragina nabarmentzen delako gehienbat.

Azken bi artikuluek terminologian jartzen dute arreta. Lehenengoan, «*Terminologia euskal itzulpengintzan*» lanean, Maite Imaz terminologiaren ikuspegi zabalean aritzen zaigu. Terminologia nahiko jakintzagai berria dela azaltzen digu Imazek, XX. mendeko hirugarren hamarkadan ezarri baitzen diziplina gisa, nahiz eta terminologia-lana lehenagotik ere egiten zen. Euskarari dagokionez, berriz, terminologia are eta jakintzagai berriagoa dela dio, 1970eko hamarkadaz geroztik egin baita, nagusiki, terminologia-lana Euskal Herrian. Bere artikuluan, autoreak terminologiaren sorrera eta ezaugarri nagusiak azaltzen ditu, baita euskal terminologiaren nondik norakoak eta itzulpengintzak euskal terminologian izan duen eragina ere.

Bigarrenean, Lurdes Auzmendik «*Euskaldun berri / euskaldun zahar / euskaldun oso*» artikuluan, euskararen erabilerarekin lotutako terminologia espezifikoa hitz egiten digu. Bertan, autoreak azaltzen digu euskararen ofizialtasuna azaroaren 24ko 10/1982 Legearen eskutik iritsi zela, euskararen erabilera ere normalizatzen zuena; geroztik, euskal soziolinguistikak garapen oso handia eduki duela, besteak beste bost urtez behin Eusko Jaurlaritzak egiten duen inkesta soziolinguistikokoaren eskutik. Auzmendik euskararen lurralde guztietan egiten den inkestaren emaitzetan aurkitzen dugun terminologiak beste garai batzuei erantzuten diela nabarmentzen

du: *euskaldun berri* eta *euskaldun zahar* bezalako terminoek errebisio bat behar dutela, hain zuzen, eguneratu eta beste hizkuntzetarako baliokide unibertsalak behar direla, hitzek errealitatea adieraziko badute.

Bilduma hau hein handi batean posible izan da argitalpen-lana egin duten Fernando García Murgak eta Nerea Madariagak parte hartzen duten ikerketa-proiektu eta -taldeei esker, hain zuzen: UPV/EHUko UFI11/14 eta Eusko Jaurlaritzako IT 486-10 eta GIC07/144-IT-210-07 taldeak, eta Zientzia eta Berrikuntzako Ministerioko FFI2011- 29218 eta FFI2008-03816 ikerketa-proiektuei esker.

Bukatu baino lehen, bilduma honen argitaratzaileok, Fernando García Murgak eta Nerea Madariagak, gure eskerrik beroena eman nahi diegu liburu honetan parte hartu duten itzultzaile, irakasle eta lankide guztiei, ez bakarrik oraingoan idatzitako artikuluengatik, baizik eta urte luzeetan egindako lanarengatik ere, teorian eta praktikan, akademian eta lan-munduan, Euskal Herrian eta hemendik kanpo... Zuon lanak eta bilduma honetan arrazoi batengatik edo bestearengatik sartu ezin izan diren beste askorenak ere sortu eta bultzatu egin dute euskal itzulpengintza, Axunen lana eta izana zen euskal itzulpengintza, Axun ere izan baitzen ibilbide honen protagonista garrantzitsua. Zuon lanak posible egin du liburu hau argitaratzea eta, batek daki, beharbada baita etorkizunean etorriko diren beste liburu asko ere, euskal itzulpengintzaren bidean harri-koskortxo bana jarriko dutelarik.

Fernando García Murga eta Nerea Madariaga Pisano
Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

Axun Aierbe ibili zen bideetan ibiliz

Fernando García Murga, Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

I.

Telefonoan lau tekla sakatu eta berehala Axunen «*bai?*» iristen zitzaidan. Jarraian, bere iritziek, bere aholkuek, bere animoek abiadura zoragarrian bidaiatzen zuten kableen bitartez.

Saguarekin pare bat klik egin eta buruan bueltaka zebilkidana idazten nion. Ez nuen luze itxaron behar izaten bere erantzun garbia eta zehatza jasotzeko. Bere mezu elektronikoez idazkera zuzena bazuten ere, kidetasun-keinu xume eta inplizitu bat agertzen zuten, eta ilusio optikoa dakarren irudiak bezala, esangura gabeko keinu horrek lehen plano hartzen zuen, nire irribarrea sorrarazten.

Bulegotik atera, hamar bat pauso eman, atea jo eta bere aurrean egoten nintzen, eserita. Solasaldi atseginak eta mamitsuak sortzen ziren. Hasieran ez zirudien funtsezko ezer lortuko genuenik, baina magia-ikuskizunetan aurrez aukeraturiko kartak ustekabean agertzen diren bezala, Axuni eskatua niona gorpuzten hasten zen, egindako kontsulta argitzen, edo ustezko arazo larria desegiten.

Axun Aierbe jardunaldi osoko irakasle 2002an hasi zen Euskal Herriko Unibertsitateko Letren Fakultatean. Orduan bulego jendetsu bat partekatu genuen. Bulego hori, garai batean, historiaurreko laborategia izan zen eta oraindik ere hezur batzuk gordetzen ziren bertan. Ondo gogoratzen dut Axun, zigarro bat eskuan, alaiki mintzatzen. Berarekin berbetan, denborak ez zuen aurrera egiten. Laster bulego estandarretara sakabanatu gintuzten eta lizeo klasiko hura desagertu egin zen.

Urte batzuk geroago, 2007ko udan, Axuni deitu eta Fakultateko zuzendaritza-taldean parte hartzeko eskatu nion. Ez zuen zalantza handirik izan eta hau idatziz erantzun zidan: «Bai, egingo dut, kontuan izanda betiere asko daukadala ikasteko eta tentu handiz ibiltzeko eginkizuna izango dela; baina bai, ausartzea erabaki dut».

Irailean Axun Aierbe Euskara eta Ikasle Gaietarako dekanorde izendatu zuten. Harrezkeroztik, mahukak jasota, Fakultatearen kudeaketan buru belarri jardun zen.

Garai hartan Unibertsitateko irakaskuntza-sistema erabateko aldaketa-prozesu batean zegoen sartuta. Alde guztietatik zetorkigun presio handiak estu hartuta aritu ginen. Ondo gogoratzen dut egun zail horietan Axunen indar etiko eta intelektualak zirrara eragin zidala¹. Harentzat, bizitza eroso batek ez zuen merezi aurrean irakaskuntza-proiektuak zeudenean.

Axunek, ez dakit nondik, denbora atera zuen «Lizentziak sustatzeko» deituriko programa zabal bat diseinatzeko. Horren baitan, Fakultatera etorriko ziren ikasleei zuzendutako ekintza praktikoak antolatu zituen. Oraindik ere erabiltzen da Letren Fakultatean. Bestalde, itzulpen-tailerrak antolatu zituen. Ikasleek literatur itzulpeneko praktikak egin zituzten, Harkaitz Cano, Anjel Lertxundi eta Jorge Jimenez gonbidatu zituen. Tailerrak hasi baino egun batzuk lehenago, Axun zendu zen. Gaur egun Letren Fakultatean urtero antolatzen dira itzulpen-tailerrak, Axunen omenez.

Etengabe lanean zebilen, baina ez berarentzat etekinik ateratzeko. Beti besteak laguntzeko prest. Gehienok mesede bat baino gehiago zor geniola uste baguenen ere, Axunek ez zuen mesedeen truke ezer espero. Lurrikara amaiezin batean biziko balitz bezala, denborak atzamarretatik ihes egingo balio bezala. Telefono-deiak, mezu elektronikoak, bilerak... egunak arin joan ziren. Egunak arin joan zirela ohartzen gara dagoeneko joanak direnean. Bitartean, egun horietan geundenean, beirazko egunerokotasunean harrapatuta geunden. Egunerokotasun garden hark eternitatearen antza zuen. Letren Fakultateko urte labur horretan, Axun Aierbe gure lankidea eternoa zen.

Eternitatearen ametsetik telefono-dei beltz batek esnatu ninduen. Istant batean. Atzera joateko bidea ixten duen istant berean. Une horretatik, gero eta gehiago dira Axuni esan ez dizkiodanak eta Axunengandik entzun ez ditudanak.

2.

Axunen bulego isilean sartu nintzen, atea jo gabe. Apalategietan koloretako karpeta asko zeuden pilatuta. Karpeta batzuen barruan, Axunek zuzendutako ikasleen itzulpen-ariketak. Orrietan bere iruzkinak, letra gorriz. Ikasleek ariketetan idatzitako hitzen ordeztuak, proposamen berriak nabarmentzen ziren; Axunek idatzitako proposamen argiak, zehatzak, xumeak eta landuak. Zuzenketa horiek erakutsi zidaten Axunek ikasleen ariketak xehetasunez eta zorrotzasunez aztertzen zituela. Ezin izan nuen galdera saihestu. Zenbat denbora, urrezko denbora, joan zitzaion zuzenketan? Ez nuen kalkulu zehatz bat egin. Eternitatean ez dago denbora neurtzerik.

Esku artean ditut orain Axunek prestaturiko Itzulpen Praktikak eta Terminologia irakasgaietako programak. Irudi atsegin bat datorkit burura. Axun Fakultateko ikasgela batean dago. Ikasleei programa banatzen die. Itzulpen Praktikak ikasgaiko ikasleak ditu aurrean eta haiei zuzentzen zaie. Hasieran, itzultzean sortuko zaizkizuen

1. Baieztapen bera zuzendaritza-taldean aritu ziren guztiei aplikagarria da.

arazorik ohikoenak aztertuko ditugu (hitz-hurrenkera, generoaren itzulpena eta mendeko perpausen itzulpena, besteak beste). Hortik itzulpen-metodo eta itzulpen-prozedurak ikastera pasatuko gara. Bidea amaitzeko, zeuek egingo dituzue testu laburren itzulpenak, honako arlo hauekikoak: dibulgazio-testuak, kazetaritza-testuak, prosa literarioko testuak, administrazio-testuak...

Orain Terminologiako programa hartu dut. Hemeretzi orri ditu. Bederatzi gai nagusien artean, «Komunikazioa eta testu berezituak», «Balio berezitudun unitateak», «Metodologia eta aplikazioak» eta «Terminologia, neologia eta lexikografia» daude.

Programak luzeak dira, luzeegiak... bizitzan merezi duten gauza guztiak bezala, amaiezinak. Harrigarria da programen zehaztasuna. Gai bakoitzari lan material ugari atxikita: testuak, Interneteko loturak... Axunek ikasmaterial berria bilatzen zuen etengabe, ikasleek edozein ataletan sakontzeko aukera izan zezaten.

Ebaluazioa ere oso xehea zen. Ikasleek amaierako azterketaz gain, ariketak eta lanak egin behar zituzten. Agerikoa da Axunek ezin konta ahala ordu eman zituela irakaskuntzan. Dedikazio horri esker, ikasleentzat Axun haien irakaslea zen, irakaslea letra larritz. Itzulpengintza eta Interpretazioko Lizentzian erreferenteetarikoa bat.

Ikasleekin eman zuen denbora ez zen Axunentzat denbora galdua, zeren ikasleak eurak baitziren Axunek hainbeste maite zuen Itzulpengintzaren etorkizuna. Axunek ikasleengan eta etorkizunean konfiantza osoa zuen, ikasleengana eta etorkizunera lan eginez iristen baita. Hona hemen bi adibide:

Itzulpengintza-ikasketak abian ipini dira, eta testu itzulien gaineko ikerketaren premia sumatzen da, ikasleei testu itzulien gaineko gogoetak eskaini ahal izateko eta etorkizunerako zenbait ondorio atera ahal izateko.²

...euskara normalizatuko bada, euskaraz lan egiten duten eta lan egingo duten profesional eta itzultzaileentzako estilo-liburu gehiago behar dira arloz arlo landutakoak, baina oinarritzko irizpideak bateraturik³.

Baina etorkizuna gu gabeko garaia da. Axunek, erraldoien bizkarrean igota, begi garbiak ongi zabaldua, urrutiko zerumugari begiratzen zion. Gu baino hobeak diren itzultzaileak, gu baino hobeak diren euskaldunak, gu baino hobeak diren herritarrak begiztatzen zituen.

3.

Axunek Itzulpengintza zuen lan- eta maite-eremua. Ezin dut Axun imajinatu hitz bat, esaera bat, beste hizkuntzako baliokide posible bat bilatu gabe. Bilatze horretatik ustekabea umorea, ironia, hitz-jokoak agertzen ziren.

2. Aierbe, A. (2008a): *Itzulpengintza-estrategiak*, UPV/EHU.

3. Aierbe, A. (2008b): "Euskal estilo-liburuetak gramatika-arloko itzulpen-gomendioez", *Gramatika Jaietan*. Patxi Goenagaren omenez, ASJU.

Behin, Nerea Madariagak, Axuni laneko hainbat ordu lapurtu ondoren, «Axun, altxor bat zara» esan zion esker onez. Handik gutxira, berriro bere laguntza estimagarria eskertzeko, «Axun, eres una joya» esan zion. Axunek, haserre antzera, «Hara, zer gertatzen da hemen?» erantzun zion. Guztien harridura aurpegia ikusi bezain pronto, irribarre ironikoa jarri eta honela jarraitu zuen: «Aurrekoan esan zenidan altxor bat nintzela, eta gaur, harribitxia baino ez?».

Oso deigarria zen Axunek hitzen esanahiari zion atxikimendua. Oso harrigarria Axunen memoria lexikografikoa. Oso dibertigarria Axunen inteligentzia. Inteligentzia horretatik, irribarre sortzen zen. Axunen irribarre eternoa.

Askotan entzun dugu itzultzailea ezkutatuta bizi dela; bere burua autorearen pean jartzen duela; zaratarik atera gabe, itzultzailearen hitzak besteen ahotan leialtasunez ipintzen dituela, itzultzailea erabat ikusezina bailitzan. Askotan, gizarte patriarkalean, itzulpengintza emakumeen zereginarekin erkatu izan da. Halere, itzultzaileari gertutik begiratzen badiogu, bestelako irudi bat sortzen da. Itzultzailearen eta emakumearen irudi berrian ere, Axun erreferente sendoa izan da.

Itzultzaileak zein emakumeak, Axunek ondo zekien legez, gizartean egileak eta eragileak dira. Gizartean berdintasuna aniztasunaren xede jarrita, Axunek, Juan Carlos Odriozolarekin batera, honela diosku:

Euskaraz gramatika-generorik ez dagoela eta, arazo gutxiago sortzen dira berdintasunerako hizkera sustatzerakoan, baina hori bezain egia biribila da ezkutuan zerbait badela, eta askotan hainbat lanbide eta kargu gizonezkoekin identifikatzen ohituago egon garela; hortxe egon daiteke beraz arazoa⁴.

Gaztelaniaz edota beste edozein hizkuntzatan sortutako testuak euskaratzeak euskara aberastea dakar, alde batetik, itzultzailea forma berriak asmatzeko beharrean dagoelako eta, bestetik, euskara erabilera-eremu berrietan sartzea dakarrelako. Horregatik, euskararen estandarizazioan eta normalizazio-prozesuan, euskaraz sortzea bezain garrantzitsua da euskarara itzulpenak egitea:

...euskara sortzea eta erdaretatik euskarara itzultzea izan da eta da lehentasunezko oraindik ere⁵.

Ingurune horretan kokatzen dira Axunen ikerketak. Euskarak bizirik jarraitu ahal izateko eta gesaldu ez dadin, erabilera-esparru guztietara zuhurki zabaldu behar da. Zabaltze horretan, Axunen lanarekin erlazio estua duten bi eremutan kokatzen da: terminologian eta administrazio-testugintzan.

Administrazio-testuetan eta beste testu berezietan lexiko eta unitate fraseologikoak finkatuak egon beharko lirateke, testu berezituak eraginkorrak izan daitezen, esanahi lauso eta iluna saihestu beharko litzatekeelako. Bestalde, euskara

4. Aierbe, A. eta J. C. Odriozola, "Gizarte-berdintasuna, hizkera-berdintasuna: Zein ote eragilea eta zein ondorioa?", eskuizkribua.

5. Aierbe, A. (2008a).

oraindik normalizazio-bidean dagoenez, euskaraz plazaratzen diren administrazio-testuak, eta, oro har, testu berezituak, itzulpenak dira. Horrela, bada, Axunek euskaraz dauden testu berezitueta bi arrisku ikusten zituen: hizkuntza-aldakortasuna eta (egokiak ez diren) kalkoak. Bi arazo horiei aurre egiteko, Axunek euskara xehe-xehe aztertzen zuen artikulua askotan.

Azterketa horietan berriro agertzen da Axunek hitzen esanahi hertsiaiekiko zuen zaletasuna, besteok hitz soil hutsala ikusten dugun lekuan.

Axunen pentsamenduan eta jardueran itzulpengintza eta euskara eskutik loturik aurkitzen ditugu berriro, etorkizunera bidean.

4.

Axunen lan bat ari naiz irakurtzen. Bat-batean bere ahotsa entzuten dut: «...ekarpen xume bat egin nahi genuke...» esaten zuen Axunek bere *ego* anitzak bilduz. Zalantzarik gabe, itzultzaile, euskalzale, irakasle, lagun eta alaba bezala, Axunek ekarpen asko eta handiak oparitu dizkigu. Axun ezagutu genuen guztiok ekarpen horiek barneratu ditugu. Guztiok, garaikideek eta etorkizunekoek, ekarpen horiek eskuragarri izango ditugu.

Axun, nekatuta zegoenean, Gasteizko kaleetatik galtzen zen paseatzen. Memoriari esker, Axun Aierbe ibili zen bideetan ibiliz berarekin topo egingo dugu berriro. Beste eternitate batean.

Cuando morir es ir donde no hay nadie,
nadie, nadie; caer, no llegar nunca,
nunca, nunca; morir y no poder
hablar, gritar, hacer la gran pregunta.
Blas de Otero, *Entonces y además*

Nola aldatu diren gauzak, kamarada!

(Euskal itzulpengintzaren azken 30 urteetako bilakaeraz)

Bego Montorio Uribarren, Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

1. SARRERA

Euskal itzulpengintzak, hau da, euskaratik eta euskarara egiten den itzulpen-jardunak, azken hamarkadetan izan dituen mugarri eta bilakabide nagusi batzuk aipatu nahi ditut ondorengo lerrootan. Gainetiko begirada izango da, arin samarra, hor-hemenka idazten ari den euskal itzulpengintzaren historiak osatu eta sakondu beharrekoa.

Zehaztu nahi dut, halaber, artikulu honetan adieraziko dudana batez ere Euskal Herriaren hegoaldeari dagokiola. Izan ere, euskal hiztunen komunitatearen egoera desberdina da mugaren bi aldeetan, eta, ondorioz, baita itzulpengintzarena ere.

Kontuan hartuko dudan denbora-tarteari dagokionez, berriz, joan den mendeko 80ko hamarkadan jarri dut lehen jomuga, eta horretarako nahiko arrazoi daudela uste dut: hamarkada horretan hasi ziren sistematikoki euskal itzultzaileen lanpostuak sortzen; 1982an, Euskararen erabilera normalizatzeko oinarrizko Legea onartu zen —1979aren amaieran indarrean sartu eta EAEn euskarari izaera ofiziala eman zion estatutuaren eskutik—, eta, 1986an, Nafarroako Euskararen Legea; 1980an, Martuteneko Itzultzaile Eskola sortu zen; 1987an, EIZIE... Euskal itzulpengintzaren azken garaia hor hasi zela esatera ausartuko nintzateke.

Hel diezaiodan, beraz, gaiaren mamiari. Bilakaera honen hari askotarikoak nolabait ordenatzeko asmoz, hiru ardatzi lotuko natzaie: zer itzuli den, zer prestakuntza izan duten itzultzaileek eta nola itzuli den.

2. ZER ITZULI DA

Esan beharrik ez dago hizkuntzaren estatusak eta erabilerak baldintzatzen dutela, neurri handi batean, hizkuntza horretan/horretatik zer itzultzen den, eta, gure kasuan, euskara lurralde batzuetako hizkuntza ofizial gisa onartu izanak (legeek ezarritako baldintza eta mugekin) garrantzi erabatekoa izan du euskal itzulpengintzaren bilakaeran.

2.1. *Administrazioa*

Euskarak administrazioan egindako bide ez oso sendoa eten egin zuen Francoren diktadurak, eta, hala, euskararen azterna guztiak desagertu egin ziren, urte luzeetan, administrazioaren esparru orotatik; 80ko hamarkadan, beraz, elebitasun ofizialari erantzun beharrak itzultze-lan etengabeari ekitea ekarri zuen. Administrazio lokal, foral zein autonomikoetan, justizian eta osasun-zerbitzuetan, itzultzaile-lanpostuak sortuz joan ziren, baita itzulpen-enpresa pribatuen beharra agertuz ere. Hona horren adibide bat:

Sei urteko tarte horretan [1980-86] administrazioan ia itzultzailek ez izatetik, multzo ederra osatzera heldu zen. 1984. urtean Jose Ignazio Berasategik emandako argibideen arabera, Autonomia Erkidegoan berrogeita hemeretzi itzultzailek ziharduten eta hamazortzi lanpostu hutsik zeuden (Imaz, Montorio eta del Olmo, 1999).

2.2. *Hezkuntza*

Zerbitzu publikoen barruan, hezkuntzak aparteko aipamena merezi du. Izan ere, euskarazko irakaskuntzak bazuen bere tokia 80ko hamarkadarako, eta bai euskarazko produkzioa bai euskaratutakoa garatuago zeuden alor horretan. Nolanahi ere, hezkuntza-sistema publikoan euskaraz ikasteko aukera zabaltzeak (eskolaurretik unibertsitatetara) euskarazko testuliburu eta material osagarri askoren beharra ekarri zuen, eta itzulpenak zeregin garrantzitsua izan du —eta badu, gaur egun ere— horretan.

Estatus ofiziala eskuratzeaz gain, aurrerabide nabarmena egin du euskarak erabilerari dagokionez, eta gero eta erabilerara esparru gehiagotara zabaltzeak itzulpen-behar berriak sortu ditu.

2.3. *Literatura*

Kultura izan daiteke adibide nabarmen bat, baita aisialdia ere. Kultura diogunean, literatura ohi datorkigu lehenik burura, eta, horretan, izugarria izan da bilakaera. Adibide bat ematearren: helduen literaturan, 1900-1979 urteetan, euskaratutako 110 liburu aurkituko ditugu; 1980-2012 urteetan, berriz, 1.057 obra⁶. Zenbakiak argi mintzo dira.

Literatur itzulpenari buruzko datu eta argibide gehiago Manu López Gaseniren «Euskal itzulpenen azterketa eta inbentarioa (1976-2008)» lanean (López Gasen, 2008) eta *Senez* aldizkariak argitaratutako «Euskararako Literatur Itzulpena» dossierrean (2009) aurki daitezke.

2.4. *Ikus-entzunezkoak*

Kultura, nolanahi ere, literatura baino gehiago da, eta, salbuespenak salbuespen, aipatzen ari garen denbora-tarte horretan sortu da ikus-entzunezko

6. Iturria: Literatur Itzulpenen Katalogoa <http://www.eizie.org/Tresnak/LitKatalogoa>.

euskal itzulpengintza. Asier Larrinagak *Euskarazko bikoizketaren historian* jasotzen duen bezala, 80ko hamarkadaren hasieran koka daitezke lehen urratsak: «1981-82 ikasturtearen hasieran Xabier Mendigurenek Filmen Bikoizketarako Zentroa —FIBIZE— antolatu zuen Irrati eta Telebista Eskolaren barruan» (Larrinaga, 2007).

Azpidazketak ere egin eta egiten dira, eta 2011n sortutako Filmazpit proiektuak gaur egun azpidatzita eskaintzen dituen filmak —50etik gora—, esaterako, egindako lanaren adierazpen bat baino ez dira. Pentsaezina zen hori guztia duela ez hainbeste urte, eta zer esanik ez 80ko hamarkadaren hasieran.

Era guztietako liburuak euskaraz irakurri, edota zinea, antzerkia nahiz telebista euskaraz ikusi nahi zuen eta horretarako gai zen jende kopurua handitzeak halaberharrez ekarri du esparru horretan itzulpena areagotzea.

2.5. Enpresa

Euskararen erabilera zabaltzearekin batera, euskarazko itzulpena beste eremu batzuetara ere heldu da, enpresetara, esaterako, bai barne-erabilerarako, baita bezero eta hornitzaileekiko harremanetarako ere.

Itzulpenak (baita euskarazkoak ere) enpresetan hartu duen garrantziaren berri ematen digute, besteak beste, Makina Erremintako Institutuak azken zazpi urteotan antolatu duen *30+10 Mintegia (Hizkuntza kudeaketa enpresan)* eta bertan agertu diren ekimen eta ikerketek, bai eta 2010. urtean sortutako Langune - Hizkuntzen Industriaren alorreko Euskal Herriko enpresen elkarteak. Azken kasu horretan, aipatzekoak dira hizkuntzen industria definitzerakoan itzulpengintzak duen pisua, eta sortzaileen artean EIZIE eta itzulpen-enpresak egotea.

2.6. Zinpeko itzulpena

Atal honekin amaitzeko, euskarazko zinpeko itzultzaileen figura aipatu behar da. Euskal itzultzaileek 1989an lortu ahal izan zuten, lehen aldiz, euskara-gaztelania hizkuntza bikoterako zinpeko habilitazioa, Madrileko Kanpo Arazoetarako Ministerioak egindako deialdian. Bigarren deialdi bat ere egin zuen Ministerioak, 1990ean, baina ondoren etenda egon da bide hori, harik eta 2011n Eusko Jaurlaritzak heldu zion arte. Lehendabizi euskara-gaztelania bikoterako habilitazio-prozesua burutu zuen, 2011n, eta 2012an deialdia zabaldu du euskara-ingelesa eta euskara-frantsesa konbinazioetarako.

Izendatu ditudan alor horietako bakoitzak zer-nolako bilakaera izan duen ikertzeak emango digu horren guztiaren irudi zehatzagoa, baina uste dut zertzelada labur hauek aldaketaren funtsa jasotzen dutela.

3. ITZULTZAILEEN PRESTAKUNTZA

«Edonondik, zernahi, zure hizkuntzan.... atzean itzultzailea dago» dio ItzulBaitak plazaratu zuen ohar-kaierak, eta artikulu honetan aipatutako itzulpen-lan horien guztien atzean dauden itzultzaileen ezaugarri bati heldu nahi diot jarraian, prestakuntzari, hain zuzen ere, zeharo aldatu baita azken 30 urteotan.

3.1. Martuteneko Itzultzaile Eskola

Lehenik eta behin, aldatu egin dira itzultzaile lanbidea ikasteko aukerak, nabarmen aldatu ere, eta horren mugarria, ezbairik gabe, Martuteneko Itzultzaile Eskolak markatzen du, bidea eman baitzuen, lehen aldiz, euskara lan-hizkuntza zela itzulpen-ikasketak egiteko. Eskolak 1980an zabaldu zituen ateak, itzultzaileen prestakuntza beharraz oharturik eta aurretik saio batzuk eginda, eskolako sortzaileetako bat den Xabier Mendigurenek gogoratzen duenez:

1976an hasi eta 1980ko urrira bitarteko epean, hau da, Itzultzaile Eskolak bere ateak zabaldu arte, bost ikastaldi antolatu ziren Euskal Herriaren gune desberdinetan itzulpengintzaren inguruan kontzientzia sortzeko eta lehen ezagupen teorikoak eskaintzeko (Mendiguren, 1984).

Martuteneko Itzultzaile Eskolak 1980tik 1990era bitarte jardun zuen, eta gaur egun lanean ari diren hainbat itzultzaile prestatu zituen, nahiz eta ezin izan zuen erdietsi han egindako ikasketen onespén ofiziala. Tarte horretan, ikasketak jorratzeaz gain, euskal itzulpengintzarako tresna ezinbestekoa den *SENEZ* aldizkaria sortu eta EIZIE elkartearen hazia erein zuen.

Martuteneko Eskolak bete ezin zuen prestakuntza-beharrari erantzuteko ekimen gehiago ere egon zen 80ko eta 90eko hamarkadetan. Hizkuntza-prestaketa zabalagoaren barruan itzulpengintza ere kontuan hartzen zutenen artean, UEU, Irale edo Itzulidatz aipa daitezke. Itzulpengintzari guztiz lotutakoen artean, berriz, IVAPek 1996an sortutako Administrazio Lanerako Itzulpen Eskola (ALAIE) nabarmendu behar da, baita Itzulpengintzako bi master ere: Deustuko Unibertsitateak 1990ean eta EHUK 1991n abiatutakoak.

Horiez gain, EIZIE elkarteak ikastaro ugari antolatu ditu sortu zenetik, jardunean ari diren itzultzaileei etengabeko prestakuntza eskaini nahian.

3.2. Itzulpengintza eta Interpretazioa lizentzia

Itzulpen-ikasketetako bigarren mugarria 2000. urtea da, orduan abiatu baitzen EHUKo Arabako campusean Itzulpengintza eta Interpretazioa lizentzia (gaur egun, Itzulpengintza eta Interpretazioa gradua).

Eta azken urratsa, oraingoz, 2012koa da: EHUK UEUren laguntzarekin abiatu duen Itzulpengintza eta Teknologia graduondokoa.

3.3. Itzultzaileen hizkuntz gaitasunak

Datu gehiago bildu eta aztertu beharko lirateke ikusteko noraino eragin duen prestakuntza-eskaintzaren bilakaerak lanean ari diren itzultzaileen gaikuntzan, baina, datuak datu, baditugu ukazinezko errealitate batzuk: besteak beste, itzultzaile gazteenek atzerriko hizkuntza gehiago ezagutzen eta erabiltzen dituztela beren lanean.

Esaterako, EIZIEn enkarguz SIADECOK 1996an egindako azterketaren arabera, lanean ari ziren 55 urtetik gorako itzultzaileen artean % 6k baino ez zekien ingelesez, eta horietatik %10ek erabiltzen zuen bere lanean. Une berean, 31 urtetik beherako euskal itzultzaileen %73k zekien ingelesez, eta horietatik ia % 40k erabiltzen zuen lanerako.

Era berean, goi-mailako ikasketak dituztenen portzentajea handiagoa da gazteagoenen artean, bai eta teknologia berrietarako prestakuntza dutenena ere.

4. NOLA ITZULI DA

Atal honetan ez diot *nola* horren alde traduktologikoari helduko, baizik eta itzultzeko ditugun baliabideei eta gure itzulpen-jarduna garatzeko modalitateei.

4.1. Ordenagailuak

Baliabideei dagokienez, bilakaeraren laburpen argia eskaintzen digu Andoni Sarriegiren artikuluko baten izenburuak: «Idazmakinetatik itzulpen memorietara» (Sarriegi, 2009). Hiru hitz baino ez itzulpengintzan ere benetako iraultza izan den aldaketa izendatzeko.

«Paperetik pantailara» esanez defini genezake, halaber, euskal itzulpengintzak azken urteotan bizi izan duen bilakaera. Izan ere, idazmakinak ahaztu eta gure itzulpenak ordenagailuz idazteaz gain, horiek jorratzeko erabiltzen ditugun hiztegi, corpus eta gainerako laguntza gehienak ere ordenagailuaren pantailatik heltzen zaizkigu.

Laurogeiko hamarkadaren hasieran, ordenagailuak tresna ia ezezagunak ziren gurean, eta Internet zer izan zitekeen amestu ere ez genuen egiten, 1990ean hasi baitzen hedatzen amarauna. 2006an, mila eta ehun milioi erabiltzaile zituen.

Idazmakinetatik ordenagailuetara pasatzeak erraztu egin zuen itzultzeko modua: zirriborroak pantailan bertan egin zitezkeen, zalantzak markatu zitezkeen, esaldi beraren hiru itzulpen posible elkarren ondoan jar genitzakeen, hitz bat beste batekin ordeztu zitezkeen (testuan agertzen zen toki guztietan)..., eta hori dena testu osoa goitik behera berriro teklatu behar izan gabe! Aurreko garai hura ezagutu dugunok ondo baino hobeto jabetu gara aldaketaren muntaz.

4.2. Internet, amarauna

Internetek, berriz, zeharo eraldatu du itzultzaileon lan egiteko modua —horretan ez gara salbuespena—. Munduko liburutegirik handieneko (nahiz eta txartoen antolatutakoa izan, zenbaiten ustez) ateak zabaldu dizkigu, horren aurretik gure herriko edo, gehienik ere, hiriburuko liburutegiak kontsultatzeko modua baino ez genuenoi; hizkuntza guztietan. Errazagoa da esatea, aldaketaren handiaz konturatzea baino.

Eta Internetekin batera, izugarri garatu dira informazio eta komunikaziorako teknologiak; etengabe sortzen dira tresna berriak, baliabide berriak: corpusak, era guztietako hiztegiak, itzulpen-memoriak...

Ezin konta ahala adibide eman litezke, eta, hala ere, aukeraren bat ahaztuko genuke; nolanahi ere, bat behintzat aipatuko dut, hurrengo paragrafoan azalduko dudanarekin lotzeko: gaur egun, nork bere etxeko ordenagailuan sor ditzake film baten azpidatziak, bertan egoki ditzake denborak eta filma azpidatziekin editatu. Duela hamar-hamabost urte, prozesua luzea zen, eta, askotan, pertsona eta enpresa batek baino gehiagok hartzen zuen parte.

4.3. Itzulpen-modalitateak

Azpidazketa aipatu dut, itzulpen-modalitateetan ere aldaketa sakonak izan baitira azken hogeita hamar urteotan; ikus-entzunezko itzulpenaren alorrean, esaterako.

Ikus-entzunezko ekoizpenak euskaraz non zabaldurik ez zegoen bitartean, obra horiek euskaratzeko beharrik ere ez zen egon, logikoa denez, baina, batez ere EITBren sorrerarekin batera, filmak eta telesailak azpidazten eta bikoizten hasi ziren.

Hasiak dira horri buruzko lan interesgarriak argitaratzen (besteak beste, Barambones eta Zaballondo, 2006; Barambones, 2010; Zenbaiten artean, 2007), gehienbat bikoizketan zentratutik, hori izan baita euskaraz gehien garatu den modalitatea. Euskarazko azpidazketaren ibilbidea idatzi gabe dago oraindik.

Azken hogeita hamar urte hauetan sortu eta garatu den beste modalitate bat interpretazioa da. Euskaraz inon egiten ez zen zerbait izatetik Europar Batasuneko zenbait saiotan ere presente egotera pasatu da.

Laurogeiko hamarkada baino lehen, interpretatu, interpretatzen zen euskaraz, baina kabina eta mikrofonorik gabe, esan ostekoan, modu guztiz informalean: lantegi eta unibertsitateetako asanbladetan, herrietako zenbait bilkuratan... Jardun profesionala, ordea, geroago hasi zen. Aitzindariak Gipuzkoako Batzar Nagusiak izan ziren, eta handik gutxira, 1982an, EUDelen sorrera-ekitaldi osoa interpretatu zen. Hurrengo urteetan, apurka-apurka, zabalduz joan zen euskarazko interpretazioa ere baliatzeko ohitura kongresu eta hitzaldietan, eta, mugarri bat jartzekotan, 1987ko II. Euskal Mundu Biltzarrean jarriko nuke, lehen aldiz zortzi bat euskal interprete bildu baitziren zenbait egunez.

Handik aurrera, interpretazioa garatzen eta zabaltzen joan zen. Interpreteen lanpostu finkoak sortu dira zenbait administrazioetan; gaztelania-euskara hizkuntza konbinazioa ez da jada bakarra, frantsesa-euskara eta ingelesa-euskara ere maiz erabiltzen baitira; eta euskararen ohiko lurraldeak ere gainditu dira, gaur egun euskal interpreteak aritzen baitira Madrilgo Senatuko eta Europar Batasuneko zenbait bileratan. Interpretazio-praktika berriak ere hasi dira, hala nola interpretazio soziala (Gonzalez, 2006).

4.4. Lanbidea eta lanpostuak

Ez da hau tokia eztabaidatzeko lanbide beraren jardun-alorrak ote diren interprete, zuzentzaile, egokitzailearena..., edo bereizitako lanbideak ote diren, baina ezin uka daiteke, komunikazio eleaniztunerako modu eta bitarteko berriak erabiltzen diren neurrian, horiek kudeatuko dituzten profesionalak behar direla, eta horrek espezializazio-beharra ere badakarrela.

Zuzentzailearen figura, esaterako, ia ezezaguna zen gurean 80ko hamarkadaren hasieran, eta zeuden zuzentzaile gutxi horiek argitaletxe eta prentsa idatziaren esparruan baino ez ziharduten. Gaur egun, ordea, nabaria da profesional horien beharra.

Zer esanik ez lokalizazioaz, audiodeskripzioaz...

5. AZKEN OHARRA

Etengabe eta abiada handian bilakatzen ari den gizarte batean, itzulpengintza ezin da beti berdin geratu; gizartearen komunikazio-beharren neurriko itzulpen modu berriak sortuko dira, ezinbestean. Eta hala, itzulpengintzak, muin komuna eta adierazpide askotarikoak dituen lanbidea izaten jarraituko du.

BIBLIOGRAFIA

- Auzmendi, L. (1997): "Administrazio eta Justiziako euskal itzultzaileak: egoera eta estatus profesionala", *Senez*, **19**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/19970101/auzmendi>> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- , (2003): "Interpretazioa: alor eta mota berriak Euskal Herrian", *Senez*, **26**. <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/20031210/auzmendi>> (Kontsulta-data: 2012-10-30)
- Barambones, J. eta Zabalondo, B. (2006): *Ikus-entzunezko itzulpena*, Udako Euskal Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- Barambones, J. (2010): *La traducción audiovisual en ETB-1: estudio descriptivo de la programación infantil y juvenil*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, <http://www.argitalpenak.ehu.es/p291-content/eu/contenidos/informacion/se_indice_tescspdf/eu_tescspdf/adjuntos/TESIS_JOSU_BARAMBONES.pdf> (Kontsulta-data: 2012-10-30).

- Berasategi, J. I. (1984): “Administrazioko itzulpengintza”, *Senez*, **1**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/19840101/berasategi>> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- Biguri, K. (1990): “Euskarak badu zinpeko itzultzailerik”, *Senez*, **9**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/19900201/koldo>> (Kontsulta-data: 2012-10-30)
- González, E. (2006): “Interpretazioaren bide berriak: interpretazio soziala”, *Senez*, **26**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/20031210/gonzalez>> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- Imaz, M.; Montorio B. eta del Olmo, K. (1999): “Administrazioko itzultzaileak: lehena, oraina eta geroa”, *Jakin*, **111**, <http://www.jakingunea.com/50urte/pdf/Jakin99_111/Jakin99_111_011.pdf77> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- “Itzulpenaren Mundua eta Euskal Itzultzaileen Oinarrizko Prestakuntzarako Eskola” 1981, (Dossier-Aurreproiektua) *Euskera*, XXVI (2. aldia).
- Jaka, A. (2012): “Dena da funtsean translazioa: Joseba Sarrionandia eta itzulpena”, *Senez*, **43**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/20120903/06Jaka>> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- Larrinaga, Asier (2007): “Euskarazko Bikoizketaren historia”, *Senez*, **34**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/20080222/larrina>> (Kontsulta-data: 2012-10-30)
- López Gaseni, J. M. (2000): “Euskarara itzulitako haur eta gazte literatura. Funtzioak, eraginak eta itzulpen estrategiak”, UPV/EHU, doktore-tesia, <http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/manu_lopez_gaseni_TESIS.pdf> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- , (2008): “Euskal itzulpenen azterketa eta inbentarioa (1976-2008)”, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/inbentarioa>> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- Manterola, E. (2012): “Euskal literatura itzuliari buruzko tesia”, *Senez*, **43**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/20120903/07Manterola>> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- Mendiguren, X. (1984): “Itzultzaile Eskola”, *Senez*, **1**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/19840101/xabier>> (Kontsulta-data: 2012-10-3).
- Montorio, B. (2009): “Euskararako literatur itzulpena (ELI dossierra)”, *Senez*, **37**, <http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/20091026/literatura_dossierra> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- Sarriegi, A. (2009): “Idazmakinetatik itzulpen memorieta”, *Senez*, **37**, <<http://www.eizie.org/es/Argitalpenak/Senez/20091026/sarriegi>> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- Urkia, J. (2009): “Interpretazioa: Nora goaz, norantz joan nahi dugu?”, *Senez*, **37**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/20091026/urkia>> (Kontsulta-data: 2012-10-30).
- Zenbaiten artean. (2007): “Euskarazko Bikoizketaren inguruko jardunaldiak”, *Senez*, **34**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/20080222>> (Kontsulta-data: 2012-10-30).

Euskaraz sortutako eta euskaraz bikoiztutako zinemagintza: hizkuntza-eredu sinesgarri baten bila⁷

Josu Barambones Zubiria, Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

1. SARRERA

Artikulu honen bidez euskaraz sortutako zinemagintzaren eta euskaraz bikoiztutako produkzioen hizkuntza-ereduak aztertunahi ditut. Horretarako, xede-kultura ardatztzat hartu eta ikuspegi makroskopikoa baliatuko dut produkzio zinematografikoen eta testuinguru kulturalaren arteko harremanak identifikatu eta azaleratzeko.

Ikertutako aldia 30 urtekoa da: 1978. urtean hasi, *Balantzatxo*a umeentzako filmaren estreinaldiarekin, eta 2008ra arte luzatzen da. Ikuspuntu diakronikoa erabiltzen duen ikerlan baten aurrean gaude, beraz.

Bestalde, diskurtso zinematografikoaren aniztasuna ikusita, eta ikus-entzunezko genero guztiak (film laburrak, animazio-filmak, dokumentalak...) besarkatzeko ezintasunaz oharturik, euskaraz sorturiko zinemagintzaren arloaren barruan helduei zuzendutako film luzeak baino ez ditut aztertuko.

Metodologiari dagokionez, ikerlanaren lehen urratsa izan da ikerketak hartzen duen epean euskaraz sorturiko filmen katalogo bat eratzea. Katalogoa datu-base oso indartsua da eta horri esker gai izango gara euskaraz sorturiko zinemagintzaren norainokoaz ohartzeko. Katalogoa osatu ahal izateko, bibliografia-iturrietara jotzeaz gain, Euskadiko Filmategira ere jo dut. Azken iturri hori oso baliagarria gertatu zait, dagoeneko eskuraezinak diren filmak ikusi, jatorrizko obrak eta ez bikoizturikoak zirela egiaztatu, eta filmetako hizkuntza-eredua analizatzeko.

Azkenik, katalogoa ahalik eta zabalena izan dadin, egokia begitandu zait katalogoan sartzea gehienbat gaztelaniaz filmaturik egon arren, euskarazko elkarriketak dituzten filmak ere, hala nola *Segoviako ihesa* (Imanol Uribe, 1981), «el primer intento serio de integrar la lengua vasca dentro del discurso cinematográfico» (Roldán Larreta, 1996: 166). Orobat katalogoan sartu dira ia osorik euskaraz filmatuta dauden arren, gaztelaniazko elkarriketak dituzten filmak ere. Azken finean, filmaren hizkuntza nagusiaz gain beste hizkuntza batzuk ere erabiltzeko arrazoi nagusia hau da, hots, filmak janztea beharrezkoa den sinesgarritasun narratiboaz.

7. Artikulu hau ikerketa-proiektu honen emaitza da: IT518-10 Ikerketa Talde Kontsolidatua, Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Saila, Eusko Jaularitza. www.ehu.es/tralima.

2. EUSKARAZ SORTURIKO ZINEMAGINTZA

Euskararen eta zinemaren arteko harremanak jarraipenik gabekoak izan dira. Arrazoi horregatik, euskara inoiz ez da izan Euskal Herrian ekoizten diren ikus-entzunezko testuetako kode linguistikoaren osagai ohiko bat. Euskaraz sorturiko obren urria zinemagintzan ere euskal hizkuntzak bizi duen egoera diglosikoaren isla baino ez da. Ildo horretan, zinemak betetzen duen funtzio sozial eta kulturala hizkuntza nagusiak betetzen du. Produkzio eta harrera-datuek argi erakusten dute produktu hauen kontsumoa euskaldungoaren ohituretatik at egon dela eta egun ere halaxe jarraitzen duela.

2.1. Laurogeiko hamarkada: euskaraz sorturiko zinemagintzaren sorrera

Laurogeiko urteetan euskaraz filmatutako zinemagintzak bere urrezko aroa ezagutu zuen. Eusko Jaurlaritzak kultura-alorrean erdietsitako eskumenek batetik eta 1982an Euskal Irrati-Telebista publikoa sortu izanak bestetik, lehenago existitzen ez zen film-industria bat sortzea ahalbidetu zuten. Urte horietan euskarazko zein gaztelaniazko film-produkzioak areagotzea Eusko Jaurlaritzak Euskadiko zinemagintza (euskaraz nahiz gaztelaniaz) sustatzeko ezarritako diru-laguntzen politikaren ondorio zuzena da⁸.

Diru-laguntza horiei gaineratu behar zaizkie Espainiako Kultura Ministerioak ematen zituenak. Izan ere, Pilar Miro Zinematografia Saileko zuzendari nagusia zelarik (1982-1985), Kultura Ministerioak filmak sortzera bideraturiko diru-laguntzen aldeko kanpaina bat sustatu zuen. Roldán Larretak (1997: 20) adierazten duenaren arabera, Euskal Herrian 1981etik 1989ra bitartean 35 film luze filmatu ziren, gehienak Eusko Jaurlaritzaren, Kultura Ministerioaren, Espainiako Telebistaren eta EITBren laguntza jaso zutenak.

Erakundeen aldetiko diru-laguntzen testuinguru honen barruan, Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailaren ekimenari esker, 1984. urtean abian jarri zen Euskal Herriko teknikariek ekoiztiriko sei film sortzeko egitasmoa, sei film horiek beste horrenbeste euskal idazleren obretan oinarrituta. Egitasmo horri esker, 1985. urtean metraje ertaineko hiru filmek ikusi zuten argia, 55 minutu inguruko iraupena zutenek: *Zergatik Panpox* (1985), Xabier Elorriagak zuzendu eta Arantxa Urretabizkaia idazlearen obran oinarritutakoa; *Ehun metro* (1985), Alfonso Ungriaren zuzendaritzapean eta Ramon Saizarbitoriaren idazlanean oinarrituta; eta *Hamaseigarrenean aidanez* (1985), Anjel Lertxundik zuzenduta eta bere obran oinarrituta dagoen filma.

80ko urteen hondarrean beste bi film igaro ziren euskaraz filmaturiko pelikulen unibertso ttikia osatzera: *Oraingoiz izen gabe* (1986), Jose Luis Bakedanorena eta

8. 1983ko Zinemagintza Legearen egitasmoak aurrekontu osoaren % 25eko finantzaketa aurreikusten zuen, betiere filmaren kanpoaldeak Euskadin filmatzen baziren eta parte hartzen zuten aktore eta teknikarien % 75ek egoitza Euskadin bazuten (filmetako izarrak alde batera utzita). Halaber, euskaraz kopia bat egitea baitezpadakoa zen.

Bernardo Atxagaren gidoi batean oinarritzen zena, eta *Kareletik* (1987), Anjel Lertxundik zuzenduta.

Garai oparo horren ostean, 90eko urteek bizkar eman zioten euskaraz filmaturiko zinemagintzari. Koldo Izagirre idazleak zuzenduriko *Offeko maitasuna* (1992) eta Arantxa Lazkanoren *Urte ilunak* (1993) filmek buru eman zioten euskarak XX. mendeko film-ekoizpenen barruan toki bat hartzeko egindako ahaleginari. Krisialdi horren arrazoiak era askotarikoak dira baina erabakigarrienen artean ditugu, alde batetik, egitasmo interesgarriak aurkezteko gai izango zen zuzendari berritzaileak (eta are aktoreak) eza, eta beste aldetik, Eusko Jaurlaritzako diru-laguntzen politika ezin txarragoa.

Horiek horrela, 12 urte iragan behar izan ziren ikusle euskaldunak ostera ere euskara hutsean sorturiko film baten estreinaldia ikusteko. Hain zuzen ere, 2005. urtean Telmo Esnailek eta Asier Altunak beren lehen filma zuzendu zuten: *Aupa Etxebeste*, XXI. mendeko lehen euskal film luzea.

Filmak euskaraz egiteko ahalegin horri eta 2008. urtera arte beste bi filmek jarraitu diote: *Kutsidazu bidea*, *Isabel* (2006), Fernando Bernúesek eta Mireia Gabilondok zuzenduta eta Joxean Sagastizabalen nobelan oinarrituta, eta *Eutsi* (2007), Alberto Gorritibereak zuzenduta. Azken bi film horiek, *Aupa Etxebeste* filmarekin bezala, 2005-07 aldirako euskal ekoizleen elkarteek eta ETBk sinaturiko hitzarmenaren ondorioz. Aipatu hitzarmen horretan ezartzen zen urtean gutxienez film bat ekoitzi behar zela euskaraz.

Euskaraz sorturiko zinemagintzan lantzen diren gaiak direla eta, 80ko eta 90eko hamarkadetakoa filmetan gailentzen zen generoa drama zen. Film gehienetan Euskal Herriak bizi zuen egoera soziopolitiko larria ageri baino ageriagoa da. Egoera latz hori aurkeztu eta egoera horri aurre egiteko era dramatikoak eta aldi berean ezkorra da. Aitzitik, 2005, 2006 eta 2007 urteetan estreinaturiko hiru filmak komediak dira, non egoera dibertigarriak erakusten diren eta bizitzaren gaineko ikuspegi ludikoago bat agertzen den.

2.2. Euskaraz sorturiko filmen harrera

Kasu egiten badiegu txarteldegietan bilduriko datuei, ez dago inolako dudarik ezen, *Segoviako ihesa* izan ezik, gaztelaniaz filmaturiko pelikula baina euskarazko hainbat elkarrizketa dituen, 80ko eta 90eko hamarkadetan euskaraz sorturiko produkzioek ez zutela lortu espero zen arrakasta; aitzitik, film gehienak oharkabea pasatu ziren Euskadiko ikusle gehienentzat. Ikusleria euskaldunaren aldetik izan zuten harrera oso eskasa izan zen eta ez dirudi ikusleek bat egin zutenik halako filmekin. 1985ean estreinatu ziren filmak direla-eta, haxe da Roldán Larretak (2004: 556) agertzen duen iritzia:

Curiosamente, también en 1985 el euskera ocupa un lugar protagonista en la historia del cine de Euskadi al estrenarse la serie Irati, tres medimétrajes subvencionados por

el Gobierno Vasco rodados en euskera sobre tres novelas vascas. Por desgracia esos trabajos no tuvieron la repercusión que tanto su apuesta por la lengua vasca como su más que aceptable calidad artística merecían. La causa de su escasa resonancia estaba en una duración (una hora) que les alejaba de los circuitos habituales de exhibición y — ¿por qué no decirlo?— en una respuesta del público vasco ante esta propuesta demasiado tibia.

2005. urtera arte itxaron behar izan zen, *Aupa Etxebeste* filma estreinatu zen arte hain zuzen, euskaraz sorturiko zinemagintzarekiko zegoen joera iraultzeko. Zinema-areto komertzialetan jatorrizko bertsioan baina gaztelaniazko azpidatziekin eman zelarik, ikusle euskaldunak ez ezik euskaraz ez zekien ikusleria ere erakartzea lortu zuen, filma ikustera bildu zen ikusleriaren datuek erakusten dutenez. Kasu honetan egintzek balio izan dute oso hedatua dagoen uste edo iritzi bat gezurtatzeko, hots, ikusleek, oro har, ez dutela zinema jatorrizko bertsioan eta azpidatziekin ikusteko joerarik. Egia da ikusleria hezi dutela zinema bikoizturiko bertsioan ikusteko eta jatorrizko hizkuntzan eta azpidatziekin ematen diren filmak baztertzeko, baina *Aupa Etxebeste* bezalako film batek erakutsi du ikusleek badakitela erantzun egokia ematen baldin eta kalitatezko produktu bat eskaintzen bazaie eta sustapen-lan egokia egiten bada.

Kultura Ministerioaren filmen datu-baseak erakusten du *Aupa Etxebeste* filma 71.951 ikuslek ikusi zutela eta bilduriko diru kopurua 341.462,88 eurokoa izan zela. Halere, 2006an eta 2007an estreinaturiko hurrengo bi filmek ez zuten lortu halako ikusle kopuru handia erakartzea.

Hurrengo taulan euskarazko zinemagintzak izandako harrerarekin lotutako hainbat datu eskaintzen dira⁹:

Film luzea	Estreinaldia	Ikusle kopurua	Bilduriko dirua
<i>La fuga de Segovia</i> (Segoviako ihesa)	1981-11-07	658.634	718.576,38 €
<i>Erreporteroak</i> (Los reporteros)	1984-11-22	90.085	133.446,54 €
<i>Kareletik</i> (Por la borda)	1987-03-13	11.516	22.107,93 €
<i>Ke arteko egunak</i> (Días de humo)	1990-09-07	51.663	103.536,43 €
<i>Offeko maitasuna</i> (Amor en off)	1992-05-29	26.961	60.705,19 €
<i>Aupa Etxebeste!</i>	2005-09-23	71.951	341.462,88 €
<i>Kutsidazu bidea, Isabel</i> (Enseñame el camino, Isabel)	2006-09-29	45.539	212.724,39 €
<i>Eutsi!</i> (¡Resiste!)	2007-03-9	26.055	125.122,05 €

Iturria: Kultura Ministerioaren filmen datu-basea.

9. Kultura Ministerioaren datu basean ez dago inongo daturik, ez ikusle kopuruari buruz ez eta bilduriko diruari buruz ere, *Hamaseigarrenean*, *aidanez*; *Zergatik Panpox* eta *Ehun metro* filmei buruz.

2.3. Jatorrizko bertsioen hizkuntza-eredua

Jatorrizko filmen hizkuntza-ereduaren ikerketa jorratu gabeko alor bat dugu. Beraz, atal honetan lehen hurbilketa bat eskaintzen dut etorkizunean egingo diren ikerlanetarako oinarri izango delakoan.

Pertsonaiak behar bezala hezurmamitu edo karakterizatzeko orduan, hizkuntza-eredu jakin bat hautatzeak eragin zuzena du ikus-entzunezko produktuares sinesgarritasun-mailan. Euskararen kasuan filmen sinesgarritasun-maila tradizioz ezak baldintzaturik dago eta, horren ondorioz, sortu nahi den ikus-entzunezko produktuari egokitzen zaizkion baliabide narratibo gisakoak aurkitzeko zailtasunek. Gogoan hartu beharra dago 1985. urtean, lehen euskal filma sortzen denean, euskarazko zinemagintzak zuen aurrekari bakarra *Ama Lur* (1968) film dokumentala zela, bai eta *Ikuska* saileko hainbat film labur ere. Sail horrek iraun zuen bitartean, hots, 1978tik 1984ra arte, 20 film labur egin ziren. Tradizioz ezari eta film-industria egonkor baten faltari beste faktore garrantzitsu bat erantsi behar zaie: hizkuntzarena. 1980. urtean euskara batuak 10 urte eskas zituen eta, beraz, finkatze-prozesu batean murgilduta zegoen. Halaber, euskaldunen zati handi bati oraindik ere kosta egiten zitzaion batua onartzea. Euskara batuaren eta euskalkien arteko zalantza eta duda-mudak etengabeak ziren, eta administrazioarako, irakaskuntzarako eta hedabideetarako baliagarria izango zen hizkuntza batu bat garatzeko zailtasunak handiak baziren, zailtasun horiek areagotu egiten ziren ahozko hizkuntzaren kasuan. Horiek horrela, Euskal Telebista jaio zenean ahozko hizkuntzarako ez zegoen inolako eredu zehatzik.

Baina hizkuntza normalizaturik ez izatea ez zen arazo bakarra. Beste alor batzuetan gertatzen zenaren antzera, zineman ere oso gutxi ziren euskaraz modu naturalean aritzeko gai ziren aktoreak. Gaur egun aktore euskaldunen harrobi joria dago baina laurogeiko hamarkadan euskaraz filmatzeko gai ziren aktoreak aurkitzea ez zen batere lan erraza, Anjel Lertxundi idazleak eta zinema-zuzendariak adierazten duen bezala (Roldan Larreta, 1997: 238):

Los mayores problemas que he tenido a la hora de la dirección de los actores han sido problemas del euskera, del recitado. Problemas de que los actores en algunos momentos, aunque fueran actores euskaldunes, no tenían el hábito suficiente de expresión en euskera, con lo cual desbarraban (...). Cuando un determinado actor se te pone nervioso, no por el papel que tiene que interpretar, sino por lo que tiene que decir, entonces ahí las dificultades son bastantes graves. Eso es a lo que me refería, las dificultades que tiene un rodaje en euskera.

Ikus-entzunezko testuak egiantzekoak edo sinesgarriak gertatu behar zaizkie ikusleei. Eta horretarako beharrezkoa da azken emaitzak nolabaiteko koherentzia linguistikoa eta dramatikoa izatea. Filmetako elkarrizketek ahozko diskurtsoaren modua imitatu nahi dute, ahozko estilo bat-batekoa bere osotasunean erreproduzitzen ez duten arren. Izardek (2003: 252) dioen bezala, «no se trata de producir un texto auténticamente real, sino un texto que dé una sensación de realidad».

Zabalbeascoak (2008: 158), itzulitako elkarrizketen sinesgarritasunaz ari dela, «deskokapen» terminoa erabiltzen du beren ezaugarri sozial, kultural, ekonomiko edota geografikoekin bat ez datorren hizkuntza-aldaera bat erabiltzen duten pertsonaien hizkera definitzeko. Euskararen kasuan, hizkuntza batuaren erabilera ia soilik esparru formaletara eta ez jendarteko esparruetara mugatzeak deskokapen asko sortzen ditu pertsonaien artean. Hartara, ikusleari sinesgarritasun gutxikoa iruditu ahal zaio Getaria eta Orio aldeko arrantzaleek euskara batuan hitz egiten entzutea, *Kareletik* (Anjel Lertxundi, 1987) filmean gertatzen den bezala. Kasu horretan produktuaren sinesgarritasuna ahuldu egiten da, hain justu ere pertsonaiek erabiltzen dituzten elkarrizketetako hizkeraren deskokapenagatik.

Oraingoz izen gabe (Jose Julian Bakedano, 1986) filmean, berriz, ahalegin handia egin zen jatorrizko gidoia, Bernardo Atxagak idatzia, bizkaierara egokitzen. Durangaldeko baserri batean kokatuta, filmeko bi pertsonaia nagusiek bizkaieraz egiten dute berba, errealtatean gertatzen den legez. Jendearen eta kritikaren aldetik izan zuen harrera onak argi utzi zuen euskarak dramatizatzeke ere balio zuela. Bizkaierara egokitzeko egindako lanari esker, euskaraz estreinako aldiz lortu zen «una articulación dramática del lenguaje» (Roldán Larreta, 1999: 258). Iritzi hori bera adierazi zuen filmaren zuzendari Jose Julian Bakedanok *Pausa* aldizkarian egin zioten elkarrizketa batean (Oter eta Rodríguez, 2009: 15):

El punto de vista es que Antton Ezeiza y el escritor Koldo Izagirre decían que el euskera no servía para dramatizar en el cine, ya que el resultado era muy teatral. Esto era porque pensaban en batúa. Yo, como reto personal me propuse rebatir este aserto, pero no en un euskera normalizado, sino original, en este caso vizcaíno. Cogí a dos personas sin experiencia que hablaban un euskera natural. Esta película es experimental en ese sentido, probar que el euskera es válido como idioma dramático.

Nahiz eta 80ko eta 90eko urteetan filmaturiko pelikula gehienetan euskara batua erabiltzen den, badira beste film batzuk, esaterako *Hamaseigarrenean aidanez* (Anjel Lertxundi, 1985), non narrazioa nolabaiteko koherentzia eta sinesgarritasunaz jantzi nahi baita ahozko diskurtsoari dagozkion marka batzuk sartuz. Ahoskatzeko orduan erlaxazio halako bat antzemateaz gain, elkarrizketa gehienetan hikako aditz-formak erabiltzen dituzte pertsonaiek. Hitanoa euskarak duen tresna eraginkor bat da jendarteko hizkerara hurbiltzeko eta erregistro formaletatik ihes egiteko, hartara ikus-entzunezko testuari sinesgarritasun-maila handiagoa emanez.

2005, 2006 eta 2007 urteetan beste lau pelikula filmatu ziren euskara hutsean. Bakoitzaren kalitate artistikoa alde batera utzita, hiru filmetan (*Aupa Etxebeste*, *Kutsidazu bidea*, *Ixabel* eta *Eutsi*) argi antzeman daiteke elkarrizketetako hizkuntza lagunarteko hizkerara hurbiltzeko saiakera. Produkzio horietan euskara batuaren ereduak ez du balio ikus-entzunezko testu koherente bat sortzeko. Horregatik, maila fonologikoan zein morfologikoan euskalki-markak (gehienbat gipuzkerarenak) etengabe erabiltzen dituzte pertsonaia guztiek. Halaber, maila lexikoan erdarazko esapideetara ere jotzen da, errealtatean gertatzen den bezalaxe (bikoiztutako filmetan

baliabide hau erabiltzea ezinezkoa litzateke). Zalantzarik gabe, hizkuntzarekiko jokabide honek agerian uzten du gidoilariak duten askatasun-maila euskara batuaren arauekin bat ez datozen aldaerak erabiltzeko orduan. Aitzitik, ikus-entzunezko itzultzaile-egokitzaileak nahitaez behartuta daude eredu estandarra erabiltzera.

3. EUSKARAZKO BIKOIZKETAREN GAINEKO POLITIKA ETA JARDUNA

Euskarazko bikoizketaren historian zehar ETB izan da euskarazko bikoizketak eza-gutu duen bezero nagusia eta ia bakarra (Barambones, 2012a: 159). Ikus-entzunezko produktuak bikoizteko eskaera guztia bezero baten eskuetan egoteak bere arriskuak ditu. Izan ere, produkzioa Euskal Telebista zuzentzen duten agintariak garaian garaiko beharren arabera ezartzen dituzten lehentasunen mende dago. Horregatik, Euskal Telebistak berebiziko papera jokatzeko du ikus-entzunezko merkatuan, bikoizketaren prozesuaren abiarazlea baita eta faktore erabat erabakigarria da «a la hora de decidir el conjunto de textos extranjeros disponibles, tanto para el traductor, como para los lectores en general del TT» (Carbonell, 1999: 194). Hortaz, itzulpenen produkzioa eta harrera Euskal Telebista publikoak ezartzen duen mezenasgoak baldintzaturik dago, jardura honek bizirik irauteko ekonomikoki laguntzen duen heinean. Ordain gisa eta emititzen dena kontrolatzen duen bitartean, ETBk hizkuntza-kontrola ezartzen du ematen duen ikus-entzunezko produkzio bikoiztuaren gainean. Kontrol horrek bikoizketa-estudioak eta, beraz, itzultzaile-egokitzaileak behartu egiten ditu telebistak ezarritako kalitate-irizpideak betetzera. Bikoizketa-estudioek ETBko Euskara Sailak eskatzen duen kalitate linguistiko eta artistikoa bete ezik, beren lan-eskaintza murriztuta ikus dezakete. Egoera honek berekin dakar ETBk kontrol izugarria izatea ikus-entzunezko produktu itzulien hizkuntza-ereduaren gainean.

Ikus-entzunezko produktu bikoiztuen kalitatea hobetzeko egin diren ahalegin guztiak gorabehera, ordea, gaur egun euskarazko bikoizketak, bereziki film luzeenak, ez du oraindik lortu ikusle euskaldunen aitortzea eta gehienentzat ez dauka sinesgarritasun nahikorik. Sinesgarritasun edo egiantzekotasun horren arrazoiak hiru dira (Barambones, 2012b: 44):

a) Euskaraz bikoiztutako produktuen defizit handia. Hizkuntza-politikak eta euskara ikasteko tresna gisa Euskal Telebistari eman ziztzaion rol gehiegizkoak nolabaiteko didaktismo linguistiko batean oinarritutako programazio-eredu bat sortu zuten. Eta hortik dator haur-programazioari ETB1ek betidanik eman dion aldeko tratamendua (Barambones, 2010). Halere, haur ikusleen artean euskara sustatu eta normalizatzeko grina horrek ikusle gazte eta helduak bikoiztutako produkturik gabe uztera eraman zuen ETB1. Azken finean, helduentzako bikoiztutako film eta telesailak bazter uzteak hasiera batean gaingaitu nahi zen egoera diglosikoa areagotu baino ez du egin. Izan ere, ikusle euskaldunak bakarrik gaztelaniaz (edo jatorrizko hizkuntzan) ikus ditzake programa horiek eta, hortaz, oso zail egiten zaio euskarazko bikoizketara ohitzea.

b) Ahots-erregistroen urria. Azken urteotan bikoizketa-orduak asko gutxiagotu dira (Barambones 2012b: 30). Hori dela-eta, bikoiztaileen kopuruak ere behera egin du nabarmen. Arlo honetan dagoen langabeziaren ondorioz, telebistan zein zineman entzuten diren ahotsak berdinak eta uniformeak dira. Hain zuzen ere, euskarazko bikoizketak duen ajeetako bat ahotsak sarritan errepikatzea da. Bestalde, bikoizketan jarduten duten aktore asko etxeko telesailetakako pertsonaiak ere badira. Eta orduan ikusleek automatikoki lotzen dute bikoizketako aktoreen ahotsa etxeko fikzioan ezagun egiten zaizkien aurpegiekin. Ahotsak eta pertsonak —aurpegiak— berehala lotzeak ikus-entzunezko produktuaren sinesgarritasunari eragiten dio, era negatiboan eragin ere. Izan ere, ikusleak ezin ditu erraz bereizi, berbarako, Clint Eastwood aktorea eta euskarazko ahotsa jartzen dion bikoizketako aktorea. Finean, gurpil zoro baten aurrean gaude: bikoizketa-orduak gutxi badira, industriak ezin gora egin dezake, eta horren ondorioz gero eta bikoiztaile gutxiago behar dira eta gero eta eskasagoa da ahotsen erreperitorioa.

c) Hizkuntza-aldaeren gabezia. Jatorrizko filmen kasuan aipatu dudanez, euskarak, duen hizkuntza-aldaeren eskasia dela-eta, fikzioko programetan ager daitekeen egoera eta pertsonaia andanari eraz erantzuteko agertzen duen ahuldadeak «deskokapenak» sortzen ditu askotan, hau da, «personajes que tienen una serie de rasgos personales, étnicos, socioeconómicos y culturales que los identifican o ubican como miembros de una cierta comunidad lingüística y, sin embargo, el espectador oye cómo hablan de una manera que debería ubicarlos según perfil distinto» (Zabalbeascoa, 2008: 158).

Euskararen kasuan, lagunarteko hizkera hiritar baten faltak (Larrinaga, 2003) deskokapen horietako asko sortzen ditu. Ildo horretan, Zabalondok (2005) argi dio gazteei sinesgarria gertatzen zaiela dokumentaletan erabiltzen den hizkera irakaskuntzan erabiltzen den euskara batutik oso gertu dagoelako; aitzitik ez da gauza bera gertatzen fikzioko hizkerekin, izan ere «aisialdian erabili beharreko euskara kolokialaren eredurik ez dute, eta gehienbat gaztelaniaz mintzo dira eskolako gaiei lotutakoez beste esparru ia guztietan» (Zabalondo, 2005: 90).

Era berean, badirudi hurrei zuzendutako animazio-telesailek ere ez daukatela helduei eskainitako produktuek pairatzen duten sinesgarritasunik eza. Beharbada horren arrazoia hau izan daiteke, hots, haurrak betidanik ohituta egon dira marrazki bizidunak euskaraz ikusi eta entzutera eta horregatik ez zaie arrotz gertatzen bertan erabiltzen den hizkuntza-eredua. Baina gaztarora iristean, euskaraz bikoiztutako produktuen eskaintzarik ia ez dago; handik aurrera, gaztaroan zein helduaroan gaztelania izango dute erreferentzia ia bakarra.

Euskaraz bikoiztutako marrazki bizidunetan erabiltzen den hizkuntza-eredua dela-eta, Barambonesek (2010) egindako tesitik ateratzen diren ondorioen arabera, estilistikaren aldetik formaltasun-maila handia antzematen da, bai maila lexikoan bai morfosintaktikoan. Erabilera jaso horrek helburu didaktiko garbia dauka eta Euskal

Telebistari izendatzen zaion eginkizun hezitzaile eta normalizatzailearekin lotuta dago.

4. ONDORIOAK

Hizkuntza-eredu bat edo beste erabiltzeak guztiz baldintzatzen du hizkera zinematografikoa, ahoskerak eta adierazkortasunak sakon eragiten diotelako ikus-entzunezko testuaren erritmo narratiboari. Halaber, erabili ohi ez den testuinguruetan eredu estandarraz baliatzeak kalte handia egiten dio produktuaren sinesgarritasunari. Eredu edo erreferentzia propioen faltan, euskara batuan oinarritutako hizkuntza-eredua artifizial xamarra gertatzen da eta, beraz, ikusleak ez du sinesgarria bilatzen. Estandar zuzen bat sozializatzeari eman zaion lehentasun erabatekoak (gustiz ulergarria dena, hasierako hizkuntza-egoera zein zen kontuan hartuta) moteldu egin du ikus-entzunezko hizkuntza funtzional baten garapena.

Bestalde, badirudi nahiko argi dagoela elkarrizketetako egiantzekotasuna lortzeko garaian dauden arazo batzuk lotuta daudela ez bakarrik filmen hizkuntzak dituen baliabide narratibo propioak euskaraz modu egokian erabiltzearekin, baita tradizioz ezarekin ere. Ildo horretan uste dut euskaraz sortutako filmen gabezia eragozpen handia dela bikoizketaren ikus-entzunezko hizkuntza garatzeko orduan. Hartara, literatura itzuliaren kasuan, idazleek eta itzultzaileek aitortu dute itzulpenek euskaraz idatzitako prosari egindako ekarpenaren zabala. Hori ez da ikus-entzunezko itzulpenaren kasua. Alde batetik, bikoiztutako produkzioa eta produkzio horren harrera nahiko txikia da eta, hortaz, ezin da jatorrizko obren eredu bihurtu. Beste alde batetik, jatorrizko produkzioa ere oso urria da eta ez du ikus-entzunezko itzultzaileek erabil dezaketen eredurik sortzen. Azken finean, euskarazko zinemagintza zein ikus-entzunezko itzulpegintza Euskal Herriak bizi duen egoera diglosikoaren isla baino ez dira.

BIBLIOGRAFIA

- Angulo, J. *et al.* (2006): *Breve historia del cortometraje vasco*, Fundación Filmoteca Vasca.
- Arocena, C. (1998): “El cine vasco en la década de los noventa”, in S. de Pablo (arg.), *Los cineastas. Historia del cine en Euskal Herria. 1896-1998*, Fundación Sancho el Sabio, 241-271.
- Barambones, J. (2010): *La traducción audiovisual en ETB-I: estudio descriptivo de la programación infantil y juvenil*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- , (2012a): *Lenguas minoritarias y traducción. La traducción audiovisual en euskera*, Universitat Jaume I.
- , (2012b): *Mapping the Dubbing Scene. Audiovisual Translation in Basque Television*, Peter Lang.

- Carbonell, O. (1999): *Traducción y cultura. De la ideología al texto*, Ediciones Colegio de España.
- De Miguel, C. (1998): “El cine vasco de los ochenta: a la búsqueda de la identidad propia”, in S. de Pablo (arg.), *Los cineastas. Historia del cine en Euskal Herria. 1896-1998*, Fundación Sancho el Sabio, 211-238.
- De Miguel, C. et al. (1999): *Ilusión y realidad. La aventura del cine vasco en los años 80*, Euskadiko Filmategia.
- Izard, N. (2003): “La verosimilitud en la traducción para el doblaje: una reflexión didáctica”, in R. Muñoz Martín (arg.), *Actas del I Congreso Internacional de la Asociación Ibérica de Estudios de Traducción e Interpretación*, II. bol., AIETI, 249-262.
- Kultura Ministerioaren filmen datu-basea: <http://www.mcu.es/cine> (Kontsulta-data: 2012-06-05).
- Larrinaga, A. (2003): “Kaleko hizkera telebistako saioetan”, *Bat, Soziolinguistika aldizkaria*, **48**, 39-51.
- Martí-Olivella, J. (2003): *Basque Cinema. An Introduction*, Nevadako Unibertsitatea, Euskal Ikasketen Zentroa.
- Oter, J. eta G. Rodríguez. (2009): “Entrevista a José Julián Bakedano”, *Pausa. Revista temática de análisis filmico*, **10**, 8-19, <<http://www.revistapausa.com/pdf/n10/n10.pdf>> (Kontsulta-data: 2012-06-05).
- Roldan Larreta, C. (1996): “Euskera y cine: una relación conflictiva”, *Fontes Linguae Vasconum*, **71**, 163-176.
- , (1999): *El cine del País Vasco: de Ama Lur (1968) a Airbag (1997)*, Eusko Ikaskuntza.
- Roldan Larreta, C. (2004): “Paisaje después de la batalla. Una aproximación al cine vasco contemporáneo”, *RIEV, Revista Internacional de Estudios Vascos*, **49.2**, 551-595.
- Sojo Gil, K. (1997): “Acerca de la existencia de un cine vasco actual”, *Revista de cultura e investigación vasca*, **7.2**, 131-138.
- Zabalbeascoa, P. (2008): “La credibilidad de los diálogos traducidos para audiovisuales”, in J. Brumme (arg.), *La oralidad fingida: descripción y traducción*, Iberoamericana-Vervuert, 157-175.
- Zabalondo, B. (2005): “Euskal nerabeak eta Euskal Telebista”, *Jakin*, **151**, 71-94.
- Zunzunegi, S. (1998): “En torno al concepto de cine vasco”, in S. de Pablo (arg.), *Los cineastas. Historia del cine en Euskal Herria. 1896-1998*, Fundación Sancho el Sabio, 277-302.

ERANSKINA: EUSKARAZ SORTURIKO ZINEMAGINTZA (1978-2008)

Jatorrizko izenburua	Zuzendaria	Gidoilaria	Urtea	Generoa	Iraupena
<i>Balantzatxo</i>	Juan Miguel Gutiérrez	Paco Sagarzazu	1978	Umeentzako film luzea	80 min
<i>La fuga de Segovia</i> (Segoviako ihesa)	Imanol Uribe	Imanol Uribe eta Angel Amigo. Angel Lertxundi (euskarazko elkarrizketak)	1981	Drama	110 min
<i>Erreporteroak</i> (Los reporteros)	Iñaki Aizpuru	Iñaki Uria, Iñaki Aizpuru eta Juanjo Landa	1983	Drama	90 min
<i>Hamaseigarren-ean aidanez</i> (Ocurrió a la decimosexta)	Anjel Lertxundi	Anjel Lertxundi, Urbietta, Ana Díez eta Victor Albarrán	1985	Drama	58 min
<i>Ehun metro</i> (Cien metros)	Alfonso Ungria	Alfonso Ungria eta Usoa Urbietta	1985	Drama	55 min
<i>Zergatik Panpox?</i> (¿Por qué Panpox?)	Xabier Elorriaga	Xabier Elorriaga	1985	Drama	55 min
<i>Oraingoz izen gabe</i> (Todavía sin nombre)	Jose Luis Bakdano	Bernardo Atxaga	1986	Drama	52 min
<i>Kareletik</i> (Por la borda)	Anjel Lertxundi	Anjel Lertxundi	1987	Drama	90 min
<i>Ander eta Yul</i> (Ander y Yul)	Ana Díez	Angel Fernández Santos, Ana Díez eta Angel Amigo	1988	Drama	90 min
<i>Ke arteko egunak</i> (Días de humo)	Antxon Ezeiza	Antxon Ezeiza eta Koldo Izagirre	1989	Drama	105 min
<i>Offeko maitasuna</i> (Amor en off)	Koldo Izagirre	Usoa Urbietta eta Koldo Izagirre	1992	Drama	87 min
<i>Urte ilunak</i> (Los años oscuros)	Arantxa Lazkano	Arantxa Lazkano	1993	Drama	92 min
<i>Maitè</i>	Carlos Zabala Eneko Olasagasti	Carlos Zabala, Eneko Olasagasti eta Senel Paz	1994	Komedia	92 min
<i>Aupa Etxebeste!</i>	Asier Altuna eta Telmo Esnal	Asier Altuna, Pablo Bueno eta Telmo Esnal	2005	Komedia	97 min

<i>Kutsidazu bidea, Ixabel</i> (Enséñame el camino, Isabel)	Fernando Bernúes eta Mireia Gabilondo	Carlos Zabala, Nagore Aramburu eta Joxean Sagastizabal	2006	Komedia	103 min
<i>Zeru horiek</i> (Esos cielos)	Aizpea Goenaga	Aizpea Goenaga	2006	Drama	87 min
<i>Eutsi!</i> (¡Resiste!)	Alberto Gorritiberea	Unai Iturriaga eta Alberto Gorritiberea	2007	Komedia	92 min

Itzulpena amets: Calderón de la Barcaren La vida es sueño euskaratzeko ikerketa teoriko-praktikoa

Xabier Payá Ruiz, Université de Pau et des Pays de l'Adour

Hizkuntza arteko bitartekaritza literarioan dena da zilegi, baldin eta bitartekariak egiten dituen manipulazio eta esku-hartze aktibo guztiak baliagarriak badira itzulpenaren hartzailea jatorrizkoak dioenaz behar bezala jabetu dadin [...]; bestela esanda, hartzaileak ulertu behar duena behar den moduan ulertu dezan.
Teoría General de la Mediación Interlingüe, Sergio Viaggio.

1.1. SARRERA

Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpreteen Elkarteko (EIZIE) *Senez* aldizkarian argitaratu nuen lehen artikulua bertsolaritzaren itzulgarritasuna aztertzen zuen (Payá 2006); lan hura goian ageri den aipu berarekin hasi nuen, jendaurreko ahozko tradizio euskaldunaren translazioak ohiko itzulpen-prozedurak hausten zituela iradokitzeko. Bada, sei urte geroago, antzerki-itzulpenari buruz egindako lanaren papereratzeko honi neurri-neurrikoa zaio aitzinsolas txiki berbera, literatur itzulpenaren generoetan berori izango baita, dimentsioen eta berezitasunen aniztasunarengatik ziur asko, bat-bateko bertsolaritza bezalaxe, itzulpen-lan konplexuenetarikoa. Oraingoan ere, beraz, hasieratik egin nahi dut itzultzailearen ikusezintasunaren aurkako, edo, hobeto esanda, ikusgarritasunaren aldeko aldarria.

Artikulu honen asmoa da Pedro Calderón de la Barca poeta eta antzerkigile madrildarrak 1636an argitaratutako *La vida es sueño* drama filosofikoa euskaratzeko lan teorikoaren eta praktikoaren berri ematea. Zeregin horri jarraiki, testuak hiru atal nagusi izango ditu: lehenbiziko atalak neurtitzetan emandako antzerki-lan baten itzulpenerako marko teorikoa osatzeko dimentsioak eta ezaugarri nagusiak jorratuko ditu, baita itzulpen-lan honen ildo bereko aurrekarien aipamena egin ere; bigarren atalean *La vida es sueño* frantsesera edo ingelesera itzultzeko egindako lanen zenbait adibide konparatuko dira; eta hirugarren atalak, ohiturazko azken oharren atalaren aurretik, Calderón de la Barcaren aipaturiko lana euskaratu osteko gorabeheren balantzea egingo du (Payá, 2012).

2. ANTZERKIA NEURTITZETAN: IKUSPEGI TEORIKOA

La vida es sueño ez da edozein antzezlan: literatur mugimendu barrokoari atxikitzen zaion lana 1635ean estreinatu zen eta Pedro Calderón de la Barca autore espainiarraren lanik ezagunenetako bat da, *El alcalde de Zalamea* (1636) antzezlanarekin batera. Publiko zabaleko tragikomediak hiru ekitaldi eta 41 eszena ditu. Gaiari dagokionez, *La vida es sueño* gizabanakoen patuaren eta askatasunaren arteko talka du langai: ameslariak zer amets egiten duen ez dakien bezalaxe, gizakiak ez du bere bizitza erabakitzen, baina Sigismundo protagonistak aurre egingo dio patuari.

Lope de Vegaren ikaslea izanik, Calderón de la Barcak zintzoki jarraitu zion maisuaren bideari. Tragikomediaren estiloan ez ezik, bien arteko antzekotasunak nabarmenak dira neurtitzen erabilera ere. *La vida es sueño* sei neurri darabiltza, hoshidetasun- eta silaba-egitura ezberdinekoak guztiak¹⁰; silva eta quintilla kenduta (ez baitira aipatzen), gainerako lauren erabilera bat dator Lope de Vegak *Arte nuevo de hacer comedias en este tiempo* lanaren 305-312 bertso-lerroetan iradokitzen duenarekin:

Acomode los versos con prudencia
a los sujetos de que van tratando:
las décimas son buenas para quejas,
el soneto está bien en los que aguardan;
las relaciones piden los romances,
aunque en otavas lucen por extremo;
son los tercetos para cosas graves,
y para las de amor, las redondillas.

Finean, Calderón de la Barcaren lan hau itzultzeko ohiko zailtasun literarioez gain, badira kontuan izan beharreko bi esparru berezi: antzerkia eta neurtizkera.

2.1. Antzerkia: esangarritasuna eta antzezgarritasuna

Antzerkiaren itzulpenaz egin den teorizazio apurrean, lehen hurbilketan bada ingelesean oinarritutako hitz-joko argigarri bat (Currás-Móstoles eta Candel-Mora, 2011): *translating for the page* (orrialderako itzulpena) versus *translating for the stage* (agertokirako itzulpena). Igar litekeen bezala, lehena «berpiztuko» ez den testu-itzulpenari dagokio, literatur lan huts izango denari, eta bigarrena irakurlearen irudimenetik harago joango denari dagokio, libreto edo «taularatzeko gida» izango denari. Raquel Merinok garrantzitsutzat jotzen du bereizketa hori, «lan bat argitaratzeko xedeak (...) lanaren erabilera bera baldintzatu dezakeelako» (Merino, 1994: 29). Banaketa horrek berak dilema sakona eragiten du Literatura Unibertsala deritzon sailean argitaratuko den antzezlan honi dagokionez: zer egin, orrirako itzuli, euskal konpainia batek inoiz taularatuko ez duelakoan, ala libretoa egokitu? Susan Bassnett adituak argi dauka: «Antzerki-testuak ezin har litezke irakurtzeko testu

10. Ikus Stanley Appelbaum-ek itzuli eta editatutako *La vida es sueño/ Life is a dream: A dual language book* (Appelbaum, 2002) liburuaren hitzaurrea, besteak beste, neurri guztiei buruzko xehetasunak eskuratzeko.

idatzien pareko, lehenbizikoen idazkuntzak antzeztearen (*performance*) dimentsioa barne hartzen baitu, baina batean zein bestean ezin lehenets liteke antzeztearen nozioa testuaren ezaugarrien gainetik» (Bassnett, 1991: 110-111). Bassnetten adierazpenari jarraiki, antzezan baten orrirako itzulpenak sortzaileak obra egin bitartean buruan izandako antzeztearen dimentsioa («3 dimentsiokoa», bide batez) delakoaren parekoa ezabatuko du itzulpen-prozesuan; agertokirakoan, ordea, itzultzaileak «berraktibatu» egin beharko du testua, eta, horretarako, sorburu testuaz jabetu beharko du eta xede kulturara egokitu beharko du baita «bisualki» ere.

Egokitzapen horretan, antzezanen itzulpengintzak, teorizazioan sakonduz, gainerako genero literarioen translazioak ez dituen bi ezaugarri mahairatuko dizkio itzultzaileari: esangarritasuna (*speakability*) eta antzezagarritasuna (*performability*). Biak ala biak ez dira azalpen errazeko kontzeptuak. Bassnetten arabera, «itzultzaile bakoitzak erabakitzen du *ad hoc* zer den antzezeleentzako testu esangarri bat» (Bassnett, 1991: 102). Esangarritasunak testuaren erritmoari erreparatzen dio, eta antzerkiaren itzulpenean, eskatzen du jarioaren baliokidetzat xede-testuan, betiere xede-hizkuntzari dagozkion abiadurak errespetatuz. Bestalde, antzezagarritasuna esangarritasunaren bigarren urratsa da, «ustez idatziaren baitan existitzen den keinu-testua» (Bassnett, 1991: 103) edo deskriba ezin daitekeenaren deskribapena. Antzezagarritasunak testua ikusgarri egiten dio irakurleari eta egingarri aktoreari. Horra antzerki itzulpenaren paradoxa: sorburu-testu idatziak ematen du ez-berbazko komunikazioa, berbazkoaz gain, noski. Orrirako itzulpenak xede-testu esangarria eskatzen du, irakurlearen irudimenean bakarrikzketek eta elkarrikzketek erraz korri dezaten; agertokirakoak, ordea, antzezagari ere behar du izan.

2.2. *Neurtizkera: neurria eta hoskidetasuna*

Testu poetikoen itzulpenean, terminologia ezin adosteak dakartzan gorabeherak alde batera utzita, bi dira olerki edo bertsotan idatzitako testuari egozten zaizkion berezitasun nagusiak: neurria eta hoskidetasuna.

Neurria, itzulpen askotan berehala saihesten den arren, testuaren berezko ezaugarria da, erritmoaren eta zentzuaren funtsezko osagarria. Neurria sorkuntza literarioaren sail baten bereizgarria da, testu poetiko egituratuek partekatzen duten baldintza baita. Gainera, *La vida es sueño*n betetzen den bezala, neurrien azterketa autore baten lan egiteko modua ezagutzeko baliagarria da, neurri eta erritmo jakin bat helburu jakin baterako erabil baitezake idazleak.

Hoskidetasuna, neurria bezala, itzulpen-tradizio ugaritan bazter utzitako ezaugarria izan da; hertsiki lotua dago testuaren esangarritasunarekin, baita gogoangarritasunarekin ere (errimaren berezko balioetako bat hori izanik), baina testuaren egiturari eta sintaxiari erantzen dion itzulpen-zailtasuna komunikazioa eta edukia lehenesten dituzten itzultzaileen etsigarri izaten da. Errima-egitura eta -ugaritasuna hizkuntzen eta kulturen araberakoa da: euskal egitura bertso-lerro pareetakoa da tradizioz, monorrimoa eta kontsonantea.

Neurriaren eta hoshkidetasunaren itzulpenari dagokionez, biek ala biek edukiari fidel eusteko arazoak dakartzate (betiere forma eta edukiaren arteko bereizketa argia delakoan): neurriaren kopuru silabikoa eta etenak mantentzeak izugarri zailtzen du mezuari eustea, eta hoshkidetasunaren itzulpenak aliterazioa ahalbidetuko badu ere, itzulpen semantikoa ezinezko egingo du. Formaren eta edukiaren arteko borrokan, Europa mendebaldeko literaturan errimak izandako beherakadaren eraginez, itzultzaileek eta itzulpenaren adituek (Nida, 1964; Newmark, 1988...) edukiaren aldeko apustua egin izan dute; apustu hori itzultzaileen ikusezintasunean oinarritzen da, jatorrizko testuaren berezko zentzua xede-hizkuntzara transmititzea helburu izanik, originalari ahalik eta fidelen eutsita, betiere. Hala ere, beste zenbait adituk (postmodernoak, Toury, 1995; Bassnett 1991; Lefevere, 1992...) itzultzea idaztea bezain jarduera sortzailea dela defendatu izan dute azken hamarkadetan, eta itzultzaileari prozesuaren parte aktibo eta erabakitzaile izateko eskubidea ematen diote. Beraz, neurria eta hoshkidetasuna, esangarritasunarekin eta antzezgarritasunarekin batera, errazago kokatu dira itzultzaileari esku-hartze ahalmena ematen dion itzulpengintza postmodernoarekin baitan (Jaka, 2011).

2.3. Aurrekariak

Asko dira antzerki-lanak edo poesia neurtua euskaratzen egindako lanak, baina biak uztartzen dituzten itzulpen-lanak ez dira hainbeste gure literaturan. Bilaketa arin batean, erraz aurki litezke autore jakin batzuen ahapaldiak itzultzeramenturatutako euskal idazleen emaitzak: Santiago Onaindiak, Bingen Ametzagak edo Bedita Larrakoetxeak, besteak beste, Shakespeareren sonetoen itzulpengintzan jardun zuten¹¹. Hala ere, *La vida es sueño* itzultzeko lanari heldu aurretik, bi dira kontuan izandako itzulpenak: *Hamlet*, William Shakespearek 1599an idatzia eta Juan Garzia Garmendiak Literatura Unibertsalerako 2002an euskaratua; eta *Tartuffe ou l'imposteur*, Jean Baptiste Poquelin *Molière*-k 1664an estreinatua eta Juan Martin Elxepuruk Literatura Unibertsalerako 2008an itzulua.

Garziak hitzaurrea baliatzen du bere itzulpenaren berezitasunak zerrendatzeko: bertsio nagusitik kanpo gelditutakoak testuaren bukaeran jartzea, ingelesezko erregistroen egokitzapenaren zailtasunen berri ematea, iparraldeko sintaxi-jokoa lehenestea, eta neurriari eta hoshkidetasunari nolabait eusteko hautua egitea¹². Garziaren arabera (Garzia, 2002: 9), «guztia prosa estandarrez ematea traizio latza»

11. Ikus <<http://www.susa-literatura.com/emailuak/shakespeare>> webgunea, Mikel Elorzak apailatutako itzulpen-bildumaren bertsio elektronikoa.

12. Hau da, zehazki, Garziak aipatzen duena (Garzia, 2002: 8-9): «Hitz-lau arruntetik neurtitz berezirainoko gradu guztiak aurki baitaitezke obran, ñabartasun hori ere nolabait gordetzen ahalegindu gara. Nagusi den endekasilabo (ianbiko) zuria bere horretan emateari gehitxo iritzirik, neurri erregularrik gabeko tirada hala ere bertso-taxuzkoetan eman ditugu halako pasarteak, tonuz ere aski bereizten direlakoan prosaikoagoetatik. Dena dela, eutsi egin diegu eszena-erremateetako pareatu sarriei, lautu dugun neurtizkeraren zantzu gisa, 5/5//8 neurriaren egokiturik. Barne-antzezpenaren kasuan, berriz, pareatu-katezko moldea gorde dugu, 11/10 neurrian, desberdintasuna markatu beharrez. Zuzen asmatu dugun gora-behera, bistakoa zen, guretzat, guztia prosa estandarrez ematea traizio latza zatekeela».

izango zen, horrela ez emateko erabakiaren zuzentasuna zalantzan jarriagatik. Bai Garziak, bai Elexpuruk, biek dute prosa edo neurtizkeraren arteko dilema mintzagai euren lanez jardundakoan, eta biei sumatzen zaie bertsotan emateko ebazpena justifikatzeko beharra. Hori da, hain zuzen, Juan Martin Elexpuruk bere itzulpenari buruz EIZIEn webguneko *Langintza xeheki* atalean argitaratutako artikulua xede nagusia (Elexpuru, 2012), bertsotan itzultzearen aldeko erabakia argudiatzea eta itzulpen mota horren gazi-gozen berri ematea. Esan liteke Elexpuruk hiru argudio nagusi ematen dituela bere erabakia azaltzeko: neurriaren eta hoskidetasunaren tradizioa eta garrantzia, elementuon balio estetikoa, eta Valentín García Yebra-ren *En torno a la traducción* laneko pasarte hau (García Yebra, 1980: 139): «(...) Arau orokorrik ematekotan, alde zuzenetik hainbatetan azaldutako hau ematera baino ez naiz ausartzen: prosazko itzulpen on bat bertsotan egindako itzulpen txar bat baino hobea da; baina bertsotan egindako itzulpen on bat prosazko itzulpen on bat baino hobea da». Zaila da literatur itzulpeneko arau unibertsalik aurkitzea, baina García Yebra-ren maximak ezin sendoagoa dirudi.

3. ITZULPEN-KONPARAZIOA: LA VIE EST UN SONGE ETA LIFE IS A DREAM

Bertsotan emandako antzezlanen itzulpenari buruzko teoriak zenbait pista emanagatik, beti izaten da aberasgarri ikustea inguruko hizkuntzek nola gaingitu dituzten itzulpen-prozesuan aurkituko ditugun oztupoak. Asmo horrekin frantseserako eta ingeleserako itzultzaileek sortutako zenbait testu izan dira aztergai, eta artikulua honetara, *La vida es sueño* lanaren bakarriketa ezagunaren bukaerako olerkia ekarriko dut, lanari izena ematen diona, hain zuzen, konparaziorako lagin bat eman nahian.

Literatura frantsesa eta ingelesa eremu ezin oparoagoak dira Europa mendebaldeko tradizio literarioan, eta bietan aurki ditzakegu *La vida es sueño* lanaren itzulpenak. Gainera, azterketak erakutsi duenez, eremu bakoitzak erantzun zeharo ezberdina eman dio Calderón de la Barcaen antzezlanaren itzulpenari; García Yebra-ren aurreko aipua parafraseatuz, segidako azalpena laburbil daiteke esanez frantsesak nahiago duela prosazko testu on baten ziurtasuna, ingelesak bertsotan emandako testuaren arrakasta arriskutsua lehenesten duen bitartean.

Aurreratu bezala, Frantziako literaturan itzultzaileek ez dute inolako eragozpenik Calderón de la Barcaen hamar bertso-lerroko *décima* plurirrimoak prosara ekartzeko. Hona Jean Joseph Damas-Hinard itzultzaileak nola eman zuen Sigismundoren bakarriketako azken bertsoa (Damas-Hinard, 1841: 355),¹³ *La vie est un songe* itzulpenean:

13. Jatorrizkoa (Calderón de la Barca, 1977: 184): «Yo sueño que estoy aquí /destas prisiones cargado, / y soñé que en otro estado / más lisonjero me vi. / ¿Qué es la vida? Un frenesí. / ¿Qué es la vida? Una ilusión, / una sombra, una ficción, / y el mayor bien es pequeño: / que toda la vida es sueño, / y los sueños, sueños son».

Moi-même, je rêve que je suis ici chargé de fers, comme je rêvais naguère que je me voyais libre et puissant. Qu'est-ce que la vie ? Une illusion. Qu'est-ce que la vie ? Une ombre, une fiction. Et c'est pourquoi le plus grand bien est peu de chose, puisque la vie n'est qu'un rêve et que les rêves ne sont que des rêves.

Inork ez dezan pentsatu XIX. mendeko itzulpen isolatu bat dela, hona Lucien Dupuis-ek 1996an egindako itzulpena (Dupuis, 1996: 163):

Moi, je rêve que je suis ici, chargé de ces fers, et j'ai rêvé que je me voyais dans une autre condition plus flatteuse. Qu'est-ce que la vie ? - Une fureur. Qu'est-ce que la vie ? - Une illusion, une ombre, une fiction, et le plus grand bien est peu de chose, car toute la vie est un songe, et les songes mêmes ne sont que songes.

Pentsa liteke prosarako jauzia itzultzailearen esku-hartzea saihesteko neurria dela, autoreak erabilitako neurtizkera testuaren edukiaren eta formaren funtsezko osagarria ez balitz bezala. Testu bien konparazioak berak, aldiz, itzultzailearen manipulazioa islatzen du, ustez hosioidetasunaren eta neurriaren mugak ez dituzten bi itzulpenok emaitza aski ezberdina erakusten dutelako.

La vida es sueño antzezlanaren ingelesezko bertsioek, ordea, oso bestelako ereduak aurkezten dituzte. Izan ere, adibide gehienek neurri eta hosioidetasun araei eusten diete; neurriak berezko lotura badu azentuarekin, ingelesaren erritmo poetikoan berebiziko osagaia da azentuaren hurrenkera. Behatutako bertsioen arteko salbuespen bakarra edizio elebidun bat da (Appelbaum, 2002), non ezkerreko orrialdeetan jatorrizkoa eta eskuinekoetan itzulpen komunikatiboa (hosioidetasun eta neurririk gabea) azaltzen den. Kasu hori kenduta, gainerako itzulpen ingeles esanguratsuenek Calderón de la Barcaren jatorrizkoaren itxura gordetzen dute. Hona, hurrenez hurren, eta mende batetik bestera bitarteko aldaketarik ezaren adierazgarri, Arthur Symons-ek eta Denis F. MacCarthy-k argitara emandako itzulpenak:

Symons-en itzulpena (1920: 85):

And I too dream and behold,
I dream I am bound with chains,
And I dreamed that these present pains
Were fortunate ways of old.
What is life? a tale that is told;
What is life? a frenzy extreme,
A shadow of things that seem;
And the greatest good is but small,
That all life is a dream to all,
And that dreams themselves are a dream.

MacCarthy-ren itzulpena (2004: 74):

'Tis a dream that I in sadness
Here am bound, the scorn of fate;
'Twas a dream that once a state

I enjoyed of light and gladness.
What is life? 'Tis but a madness.
What is life? A thing that seems,
A mirage that falsely gleams,
Phantom joy, delusive rest,
Since is life a dream at best,
And even dreams themselves are dreams.

Bi bertsioek lehen atalean aipatutako esangarritasuna, antzezgarritasuna, neurria eta hoskidetasuna errespetatzen dituzte; deigarria da, frantsesezko adibideen konparazioan bezala, hemen ere bertsio batetik besterako aldea nabarmena dela, terminologian zein errima-hitzetan oso ezberdinak baitira biak.

Adibideen konparazioak ondorio garbi bat du: itzultzea erabakitzea da. Frantseserako zein ingeleserako itzulpenek esangarritasuna bermatzen dute, bakoitzak kontuan hartzen baititu dagokion xede-hizkuntzaren berezitasunak. Antzezgarritasunari dagokionez, frantsesezko bertsioek zalantzak sor ditzakete, baina argi dago ingelesezko itzulpenak fidelki atxiki nahi zaizkiola jatorrizkoari. Hoskidetasunaren eta neurriaren kasuan, ordea, ingelesezko aleak baino ez dira abiatu bertsotan egindako itzulpen onaren bila. Hori bai, batean zein bestean, kontuan izan beharra dago kultura bakoitzean eragin handia izan duela frantsesak edo ingelesak duten tradizio literarioak. Euskararen kasuan, batera zein bestera jotzea zilegi izan liteke: irakurleek erraz onar lezakete prosara errenditzea, eta ez lukete inolako arazorik izango hitz lauzko testua irakurtzeko (irakurleen gehiengo elebidunak jatorrizkora jotzeko trabarik ez izanagatik); bestalde, itzulpen neurtu eta errimatuak ere ez lieke behin-behinean oztopo berririk eragingo, bertso idatzien tradizioa aski errotua baitago euskal kulturean.

4. LA VIDA ES SUEÑO EUSKARATZEKO LAN PRAKTIKOA

Bizitza amets sortzeko prozesuaren azalpenari ekin baino lehen, komenigarria da gogoratzea itzulpena egiteko esleipena Koro Navarrok, Juan Garziak eta Inazio Mugika Iraolak osatutako epaimahaiak ebatzi zuela, obrari zegozkion lehen hamar orrialdeen itzulpenaren lagina aztertu ondoren. Euskararako itzulpen-proposamena neurri silabikoari eta hoskidetasun-egiturari eusten zien euskara batuan idatzitako eredu batean zetzan. Kontuan har bedi neurri silabikoa bertso-lerro bakoitzaren luzerari baino ez dagokiola; ahapaldien bertso-lerro kopuruari dagokionez, euskarazko bertsioa jatorrizkoa baino luzeagoa da. Itzulpenean, kasu gutxi batzuetan baino egin ez arren, bertso-lerro gehiago daude, edukiarekiko fidelitasunari eusteko (Calderón de la Barca, 1977: 1-8 bertso-lerroak), hasieran ikus daitekeen bezala:

Hipogrifo violento,
que corriste parejas con el viento,
¿dónde, rayo sin llama,
pájaro sin matiz, pez sin escama,
y bruto sin instinto
natural, al confuso laberinto
de esas desnudas peñas
te desbocas, te arrastras y despeñas?

*Hipogrifo gorria
haizearekin lasterka etorria,
gar bako tximista hori,
luma distiratsu gabeko txori,
ezkata bako arrain,
berezko senik bako piztia, hain
azkar zara amiltzen,
arrastaka labarrera erroizten,
nora zoaz ba, nora,
haitz lakar eroen labirintora?*

Argitu beharra dago bertso-lerroak gehitzeko estrategia soilik erabili dela silva edo erromantzea darabiltzaten eszenetan: neurriok hain txikiak izanik (silva lerro biko pare da, errima kontsonantekoa; erromantzeak lau bertso-lerro ditu, eta errima asonantea lerro bikoitietan [Appelbaum, 2002: 24]), bertso-lerro gehiago jartzea irtenbide erraz samarra da. Gainerako neurrien kasuan ez da bertsorik ez lerrorik gehitu.

Neurri silabikoen egokitzapenari dagokionez, lizentzia bi baino ez dira hartu. Batetik, ‘eta’ juntagailua ‘eta’ molde estandarrean zein ‘ta’ ahozkoan eman da: antzezlaneko juntagailu nagusia izanik (1.000 inguru 3.319 bertso-lerroko lanean), kasu bakoitzaren arabera egokitu da. Bestetik, bigarren lizentzia sinalefaren komenentziazko erabilerari dagokio: jatorrizko neurtizkerari berari eusteko xedez, bi hitzen arteko hasierako eta bukaerako bokalen diptongatzea nahierara erabili da, bertso-lerro bakoitzari zegozkion neurri-arauak betetzeko. Lizentzia bi horiei esker, euskaratutako testuak gaztelaniazko tradizio poetikoari dagozkion olerki eta neurtizkerari eutsi die.

Hoskidetasunari dagokionez, kontuan izan beharra dago gaztelaniak eta euskarak ez dutela errima-sistema bera erabiltzen: euskaraz ez da hoskidetasun asonanterik. Hoskidetasun kontsonanteari dagokionez, bertsoen errima-egiturari zintzoki atxiki zaio itzulpena, betiere euskaraz hoskidetasun mota horri dagozkion arauak betez (Amuriza, 1997). *Décima* honen itzulpenak euskarazko errimari buruzko ohar bi iradokitzen ditu (Calderón de la Barca, 1977: 203-212 bertso-lerroak):

y aunque nunca vi ni hablé
sino a un hombre solamente
que aquí mis desdichas siente,
por quien las noticias sé
de cielo y tierra; y aunque,
porque más te asombres
y monstruo humano me nombres,
entre asombros y quimeras,
soy un hombre de las fieras,
y una fiera de los hombres;

*Nahiz ta ikusi ez dudán
ene desdixak aditzen
dituen gizon bat baizen,
ta hari esker dakidan
zeru-lurren zer berri dan;
Nahiz zuk deitu gizakia
ene gorpu basatia,
kimera zein ikara gaiz,
ni piztien gizon bat naiz
eta gizonen piztia.*

Lehen oharra bukaerako errima-hitzei dagokie, erakusten baitu kontsonante herskari ahoskabeen arteko hosiadetasuna (/t/, /k/, /p/) zilegi dela euskaraz. Bigarren oharra bosgarren oinaren moldaketari dagokio: Calderónek, hosiadetasuna bermatzeko helburuarekin, ‘aunque’ hitzaren azentu tonikoa lekuz aldatu zuen¹⁴. Itzulpenean, hizkuntzaren zuzentasuna hausten zuen baliokide bat bilatu da, autorearen erabakia islatu nahian.

Hosiadetasunaren ildoari segika, esan beharra dago gaztelaniazko errima asonantea euskaraz errimatzeko tradizioa moldatu dela eta, beraz, kontsonante bihurtu dela. Moldaketa horrek egokitzapen gehiagoren beharra ekarri du, erromantzea errima asonantea duen neurri txikia izanagatik, ohitura delako ahapaldi guztiek bokal bikote beraren hosiadetasunari eusteko. Errima kontsonanteak, argi denez, errima asonanteak baino testuinguru murriztagoa uzten dio itzultzaileari, eta, esan ahala mugatu ez zedin, tarteka-tarteka errima-familia edo hotsa aldatu da, gaztelaniazko jarraitutasun asonantea galduz, adibide honetan ikus daitekeen bezalaxe (Calderón de la Barca, 1977: 2200-2207 bertso-lerroak):

Quien me hace compañía
aquí, si a decirlo acierto,
son arañas y ratones.
¡Miren qué dulces jilgueros!
De los sueños desta noche
la triste cabeza tengo
llena de mil chirimías,
de trompetas y embelecos.

*Ea esan dezakedan
hemen zein diren auzoak:
sagu eta armiarmak,
zein kardantxilo gozoak!
Gau honetako ametsez
buru tristea beterik
daukat mila xaramelaz,
tronpeta hotsez josirik,*

Neurriari eta errimari dagozkien zailtasunak gainditzeko estrategia nagusiak azalduta, ezin ahanzt liteke ezaugarri horietatik aparte ere *La vida es sueño* hitz-joko eta figura estilistikoak betetako antzezlan dela. Adibide pare bat emateko asmoz, hona hirugarren ekitaldiaren hasierako pasarte bat (Calderón de la Barca, 1977: 2.213-2.219 bertso-lerroak):

Mas yo, la verdad diciendo,
de no comer me desmayo;
que en esta prisión me veo,
donde ya todos los días
en el filósofo leo
Nicomedes, y las noches
en el **concilio Niceno**.

*ni, baina, egia esanik,
barau zorabiatzen naiz;
hementxe preso egonik,
filosofia dut lagun,
Platerbakoren lezio
bat egunez eta gauez
Nizeako Baraulio.*

14. Beste edizio batzuek bestela ematen dute bertso-lerro hori: «...y aunque aquí» ematen dute «aunque» moldatuaren ordeaz, baina aukera horrek hosiadetasuna ahuldu egiten du hizkuntzaren zuzentasunaren mesedetan.

«Nicomedes» («ni coméis» esan nahi zuena garaiko gaztelanian) eta «Nicens», maisuki bilatutako hitz-jokoak dira, benetako filosofoen izenak baliatuz pertsonaia baraualdiaz trufa dadin. Baliokidetza ezinezkoa izanik, euskarazko itzulpenak existitzen ez diren filosofoak sortu behar izan ditu, janik eza iradokitzeke betiere: «Platerbako» eta «Nizeako Baraulio», hain zuzen.

Hona hemen beste hitz-joko adibide bat, paronimiaren erabileraren oinarritua (Calderón de la Barca, 1977: 894-896 bertso-lerroak):

ROSAURA	Tus pies beso mil veces.	<i>Musu damaizut oinetan.</i>
CLARIN	Y yo los viso, que una letra más o menos.	<i>Ni mutu geldituko naiz musutik letra batera.</i>

Pasarte horretan egindako itzulpena irizpide orokor baten argigarri izan daiteke: edukiari hertsiki lotutako itzulpena egin ordez, olerki edo bertso bakoitzean autoreak izan zezakeen helburua bilatu da, eta berori hartu da itzulpenaren muin gisa. Adibideari jarraiki, ‘beso’ eta ‘viso’ hitzen gertutasunak eragindako hitz-jokoa lehenetsi da hitzon esanahi zuzenaren aldean; bestela esanda, garrantzitsuago iritzi zaio hitz-jokoren bat emateari oinetan muin eman eta oinak begiratzearen ekintzei baino. Hori da, beraz, *La vida es sueño* itzultzeko erabilitako prozedura: bertso edo olerki bakoitzaren muina identifikatu, berori ahalik eta fidelen itzuli, eta azkenik olerkiaren gainerako bertso-lerroa muinaren arabera moldatu. Prozedura hori bera jarraitu da bai estrofa handietan bai silva edo erromantzea bezalako bertso txikietan, ezberdintasun txiki bat izanik: *décima* edo *octava real* bezalako olerkietan, unitate horren mezuaren muina bertsoaren bukaeran agertu ohi da; silva eta erromantzeetan, aldiz, zenbait unitatez osatutako esaldietan bilatu beharra dago muina. Konparaziorako, adibide gisa har litezke obraren hasierako lehen lau silvak (Calderón de la Barca, 1977: 1-8 bertso-lerroak), lehenago azaldutakoak, eta Sigismundoren lehen bakarrizketaren hasierako *décima* hau (Calderón de la Barca, 1977: 103-112 bertso-lerroak):

Apurar, cielos, pretendo ya que me tratáis así, qué delito cometí contra vosotros naciendo; aunque si nació, ya entiendo qué delito he cometido. Bastante causa ha tenido vuestra justicia y rigor; pues el delito mayor del hombre es haber nacido.	<i>Nahi dut, zeruok, argitu, hala bainarabilzue; jaiota, esadazue, zer egin nuen delitu? Nola, baina, ez konprenitu jaiota delitu dena: zuen justizia, sena, aski kausaz jantzi ziren, jaiotza baita gizonen deliturik handiena.</i>
---	--

Euskarazko itzulpenaren abiapunturako ideia nagusiak hauek dira, testuan atal bakoitzak duen garrantziaren arabera antolatuta: «jaiotza da gizonen deliturik handiena» eta «zer delitu egin dut?», baita biak lotzeko «ni (noizbait) jaioa naiz»

esaldia ere. Lehen esaldia oinarri harturik eraiki da itzulpena, olerkiaren ezker aldeko hosiakidetasun-arau zorrotzak egitura gisa erabiliz (A, B, B, A, A, C, C, D, D, C), eta betiere bertso-lerroko soilik zortzi silaba kontatuz.

4. AZKEN OHARRAK

Galdetzekoa izan liteke Literatura Unibertsaleko lanen hautatzaileek zer asmo izan zuten *La vida es sueño* itzulgaien zerrendan sartzerakoan, edo itzulpen mota jakin bat ote zuten buruan. Hemen proposatua esangarritasuna, antzezgarritasuna, neurria eta hosiakidetasuna gordetzen dituen itzulpena da, itzulpengintzaren teoria postmodernoarene baitan kokatzen dena. Ingelesak edo frantsesak testuari eginiko itzulpenei erreparatuta, euskarazko proposamen honek gertuago du ingelesez itzulpen neurtua eta errimatua frantsesezko prosazkoa baino. Orain bakarrik gelditzen da jakitea zein leku duen Valentín García Yebraen sailkapenean, hau da, jakitea bertsoan egindako itzulpen arriskatu arrakastatsua den ala ez, baina hori esatea irakurleari dagokio. Hori bai, itzultzaileak ondo daki *La vida es sueño*ren itzulpenik onena ere urrun geldituko zaiola Calderónen maisulanari, obra horren itzulpen onena, Sigismundoren bizitza bezala, ametsa baino ez baita izango; baina neuk ere, protagonistak bezala, ametsa bizi nahi izan dut, izan ez dadin itzulpena amets.

BIBLIOGRAFIA

- Amuriza, X. (1997): *Hiztegi errimatua. Hitzaren kirol nazionala*, Bizkaiko Bertsozale Elkarte.
- Appelbaum, S. (2002): *La vida es sueño/ Life is a dream: A dual language book*, Dover publications.
- Bassnett, S. (1991): "Translating for the Theatre: The Case Against Performability", *TTR: traduction, terminologie, rédaction*, **4.1**, 99-111.
- Calderón de la Barca, P. (1977): *La vida es sueño*. Cátedra.
- Currás-Móstoles, R. eta Candel-Mora, M. A. (2011): "La traducción de la especificidad del texto teatral: La simbología en *a man for all seasons*", *Entreculturas*, **3**, 37-58.
- de Vega, L. (1609): *El arte nuevo de hacer comedias en este tiempo*, Juana de José Prades-en edizio kritikoa (305-312 bertso-lerroak), <<http://www.langlab.wayne.edu/Romance/SPA6570/artenuev.htm>> (Kontsulta-data: 2012-09-28).
- Damas-Hinard, J. Jo. (1841): *Chef's d'oeuvre du théâtre espagnol. Calderon*, Librairie de Charles Gosselin, <<http://ttiki.com/43159>> (Kontsulta-data: 2012-10-01).
- Dupuis, L. eta Vitse, M. (1996): *La vie est un songe*, Gallimard.

- Ellexpuru, J. M. (2012): “*Tartuforen itzulpenaz gogoetan*”, *Langintza xeheki*, EIZIE, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Langintzaxeheki/ellexpuru12/tartufo12.pdf>> (Kontsulta-data: 2012-09-28).
- García Yebra, V. (1980): *En torno a la traducción*, Gredos.
- Garzia Garmendia, J. (2002): *Hamlet*. Ibaizabal.
- Jaka, A. (2011): *Itzulpenari buruzko gogoeta eta itzulpen-praktika Joseba Sarrionaindiaren lanetan*, UPV/EHU doktore-tesia.
- Lefevere, A. (1992): *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*, Routledge.
- MacCarthy, D. F. (2004): *Life Is a Dream*, Dover Thrift Editions.
- Merino, R. (1994): *Traducción, tradición y manipulación. El teatro inglés en España 1950-1990*, Leongo Unibertsitateko Argitalpenen Idazkaritza.
- Newmark, P. (1988): *A Textbook of Translation*, Prentice-Hall.
- Nida, E. A. (1964): *Toward a science of translating*, Brill.
- Payá, X. (2006): “Bat-bateko itzulpengintza: gakoak eta aztebideak”, *Senez*, **30**, 30-44.
- Payá Ruiz, X. (2012): *Bizitza amets*, Alberdania, (prozesuan).
- Symons, A. (1920): *Hispanic Anthology: Poems Translated from the Spanish by English and North American Poets* (Thomas Walsh-ek editatua), G. P. Putnam’s Sons, <<http://users.ipfw.edu/jehle/poesia/suenaeen.htm>> (Kontsulta-data: 2012-10-01).
- Toury, G. (1995): *Descriptive Translation Studies - And Beyond*, John Benjamins.
- Venuti, L. (1992): *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology*, Routledge.
- Viaggio, S. (2004): *Teoría general de la mediación interlingüe*, Alacanteko Unibertsitateko Argitalpenak.
- Zuber-Skerritt, O. (1984): *Page to Stage: Theatre as Translation*, Rodopi.

Ahokotasuna itzultzen literatura dramatikoan

Karlos del Olmo Serna, Senez aldizkariaren zuzendaria

Erakunde ofizial bateko bilera gela. Argiak pizten direnean, ohiko agurrak egiten ari dira. Elkarren ezagunak dira, beste bilkura batzuk izan dituztelako aurreko egunetan. Ordu erdi barru aldarrikatu beharko dute Ohorezko Euskadi Antzerki Saria nork irabazi duen.

Pertsonaiak

Ikertzaile-kritikaria

Itzultzailea

Antzerki idazlea

Antzerki zuzendari eta dramaturgoa

Gobernuaren arduraduna (idazkaria)

Antzezlea

LEHEN AGERRALDIA

IDAZKARIA: *(Adeitsu bezain irmo)* Tira, jaun-andreak! Azken erabakia hartzeko ordua heldu da. Iritziak trukatzeko txanda bat egingo dugu eta, gero, azken bozketari ekingo! Konforme? Nor hasiko da?

KRITIKARIA: Axola ez badizue, ni neu. Aurreko saioan ez zenidaten utzi behar bezala azaltzen zergatik uste dudan saria eman behar diogula Euskal Antzerkiaren gaineko Ikerketa Taldeari.

ANTZEZLEA: Ez nago batere konforme, hasteko! Zelan eman dakioke ohorezko antzerki sari bat ikertalde bati? Bizi gaituen krisialdi honek euskal antzezleak pobrezia kondenatuta gaitu eta, zalantzarik gabe, horrelako sari batek ikusgarriago bihur gaitzake!

IDAZLEA: Dena dela, saria hartuta, zuetako baten bat aberatsago ere izango da, ezta? Eta, halere, zuek behartsuak bazarete, zer gara gu, orduan, antzerki idazleak? Antzezleek arrotzat jotzen gaituzue, letren mundukoak garelakoan, eta idazle handiek ez gaituzte idazlaritzat, erdi antzezle-edo garelakoan.

IKERTZAILEA: Barkatuko didazue, baina ez zarete hasiko aurrekoan bezala norgehiagoka, ezta? Pentsa zer esango lukeen prentsak honen berri izanez gero!

IDAZKARIA: Mehatxua ez da izango, ezta? Esan nahi dut, ondo baino hobeto dakizuenez, behartuta zaudetela hemen esandako guztia ondo isilean izatera eta inori ezer ez esatera, ezta azken erabakia plazaratutakoan ere.

ITZULTZAILEA: Hara, izan gaitezen zentzuzkoak. Hemen gaude denok antzerkia maite dugulako, asko edo gutxi. Beraz, utz ditzagun alde batera apetak eta denontzat mesedegarri izango den saria eman dezagun... Denak gara-eta, nor bere neurrian, eta azken buruan, ikusezinak. Batez ere itzultzaileak, gurekin bakarrik gogoratzen baitira zerbait txarto ateratzen denean.

ZUZENDARIA: Ez duzu harritu behar, zuek paperaren gainean jarritakoa geuk haragitu behar izaten dugulako...

IDAZKARIA: Ostera ere kakari eragiten, esakunea barkatzen badidazue? Jakina, antzerkia ezer ez litzateke idazlerik gabe, antzezlerik gabe, zuzendaririk gabe.

IKERTZAILEA: Itzultailerik gabe.

ITZULTZAILEA: Ezta ikertzailerik barik ere.

IDAZLEA: Baten batek aurkeztu behar du bestelako hautagaitzarik? Niri, egia esan, euskal letretan dramaturgoek dugun garrantzia ikusita...

ZUZENDARIA: Ez da ezerगतik, baina ez dut uste dramaturgo deitura zuei dagokizuenik! Dramaturgia lana geuk egiten dugu, zeuen testuen gainean, geuk bihurtzen dugu letra antzezgarri...

(Erakusleaz itzultzailea eta idazlea adieraziko ditu).

IDAZLEA: Eta nor zara zu niri eskubide hori ukatzeko?

ZUZENDARIA ETA ANTZEZLEA: Ea nor garen? Testuaren dramaturgiako hutsak aurkitzen eta konpontzen ditugunak.

IDAZLEA: Baina letrak, literaturak, arte balioa du, berez, antzeztu ez arren. Eta gainerako idazlanek besteko begirunea du ondo irabazia.

ITZULTZAILEA: *(Zutik jarriko da)* Jakina, eta begirunea zor zaio. Antzezle batek antzokian jokatzeko duena literarioa izango da antzeztu duen pertsonaia literarioa bada, eta sen dramatiko izulita badago.

ANTZEZLEA: Dena dela, gu paperetik harantzago goaz. Letradunentzat amaiera dena, paperean argitaratzea, guretzat benetako lanaren hasiera da, ibilbide luze baten abioa.

ITZULTZAILEA: Eta guk papera jorratzean zuek izan behar zaituztegu gogoan, baina honako honi *(idazleaz ari da)* errespetu osoa izanda. Eta ikusleak ahaztu gabe, antzezlanak arrakasta izango badu.

ZUZENDARIA: Arrakasta gure bion kontua da *(antzezleari besotik oratuta)*.

IDAZLEA: Are Bardo itzulua antzeztu duzuenean ere?

ANTZEZLEA: Zer esan gura duzu?

ITZULTZAILEA: Horixe, zuen haragia eta dramaturgia, eta argi jokoak, eta musika, ezer ez direla letra itzuliaren «arimarik» gabe.

IDAZLEA: ...eta arima itzulia ezer ez da jatorrizko idazlearen arnasarik gabe. Arrakastaren bermatzailea geu gara, idazleak eta itzultzaileak, bizirik gaudenean aukera ematen badiguzue antzezlanaren entseatzeari zuen ondoan egoteko, beharrezko egokitzapenak agertokiko bizitasunean oinarrituta egin ahal izateko.

ITZULTZAILEA: Ez ahaztu antzerkia itzultzeak beste oztopagarri bat duela; ezin dugu orripeko oharrik edo azalpenik jarri, batez ere testuan topatu badugu idazlearekin berarekin argitxerik izan ez dugun zerbait. Eta argibideak jatorrizko testuari txertatzen badizkiogu, egokitzaile bihurtuko gara, eta ez itzultzaile. Hanka sartuz gero, betiko izango gara traidore, beraz, milaka ikuslek geure okerra egilearen egiaren partez biziko dutelako. Baina hori gutxienezkoa da, beharbada.

ANTZEZLEA: Traidore izatea zorrienezkoa da! Geure lanbidean ohituta gaude denetarik entzuten. Zer ez dute esan txerpolariaren gainean?

IDAZLEA: Hemen gauza ez da inoren «merezimendu ezak» aipatzen hastea, ezta? Ala hasi behar ote dugu berbabidera ekartzen norena den ofiziorik zaharrena?

ITZULTZAILEA: Horretan zalantza izpirik ere ez dut egiten! Gurea da munduko bigarren ofiziorik zaharrena! Ala lehena, buruan duzuen beste horrekin batera joan ohi zelako, batez ere bezeroa atzeritara izanez gero.

IDAZKARIA: Jaun-andreak, mesedez, denbora badoa eta... Ez da gustu handiko kontua hemen munduko lehen edo bigarren ofiziorik zaharrenaren gainean berba egiten hastea.

IDAZLEA: Horretaz luze jardun genezakeelako, gainera. Ez ote gara hemen gauden guztiak, zelan edo halan, prostituzioan aritzen?

IDAZKARIA: Hara, ez nago oso ados...

ZUZENDARIA: Zeu lehena, funtzionario andre hori, zuen kastakoak errege eta agintarien lekaio ipurgarbitzaile zarete-eta!

IKERTZAILEA: Nor ez da boterearen morroi hemen?

ZUZENDARIA: Neu ez!

IDAZLEA: Ezetz? Ez ote zara diru laguntza publikoetatik bizi?

ITZULTZAILEA: Zein antzezlan ekoitzi duzu subentziorik gabe? Euskaraz, esan gura dut, jakina...

ANTZEZLEA: Eta zer idatzi, itzuli eta argitaratu duzue zuek Jaurilaritzaren laguntzarik barik? Ez gaitezen hipokritak izan, hara...

IDAZKARIA: Hau da hau! Zaharrak berri horrelako desorduan! Oraintxe konturatu behar ote dugu euskal kultura, orokorrean, erakunde publikoen diru laguntzetatik bizi dela? Hori esateak ez du sari handirik merezi, benetan! Izangaiak, mesedez, bota itzazue izangairen baten izena, bederen...

ITZULTZAILEA: Neureari eusten diot: itzultzailea behar du izan saridunak. Ala idazleak. Gainerako itzulpen moten artean, gurea leialena da idazlearekiko, zuei, zuzendari-antzezleei gustatu ez arren, gehiago arriskatzeko eskatzen baitiguzue, jatorrizkotik urruntzeko.

IKERTZAILEA: Ados nago, bai, antzerkia itzultzea ez da lantegi erraza, ezta gutxiago ere: testu dramatikoan aditzak dira garrantzitsuenak, ekintzak eta ez azalpena edo deskripzioa edo metafora...

ANTZEZLEA: Eta keinuak? Ondotxo dakizue hizkuntzen artean keinu kodeak ezberdinak direla, eta horiek ere itzuli behar direla. Eta niri horixe gertatu izan zait behin baino gehiagotan, konturatzea jatorrizko keinu batzuk kultura hartzailera ez direla eraman behar, esanguratsuak ez direlako.

ZUZENDARIA: Edo ikustea itzultzaileak jatorrizkoan esplizitu ez dauden batzuk, esaldien edo hitzen berezko osagaitzat dituztelako, itzulpenari erantsi dizkiola, eta benetan, txalogarria iruditzen zait, guztiz. Sari bat emateraino? Ez dakit, bada.

IDAZLEA: Guztiz bat nator. Eta zuek biok, antzezle eta zuzendari «dramaturgo» horiek, inork baino hobeto dakizue. Ahoz, ozenki esandako berba halako bost aldiz indartsuagoa da idatzia baino. Guk, antzerki idazleok, 5 lerroan esan behar izaten dugu eleberrigileak 50ean dioena...

ITZULTZAILEA: Eta antzerki itzuliak, hortaz, trinkoa izan behar du, ezin da gain-itzulpena izan...

ANTZEZLEA: Hortxe ikusten dut nik arazoa, hain suertez, euskaraturiko antzerkia oso zurruna gertatzen dela, nekezago esan daitekeela gaztelaniazko edo frantsesezkoa baino, adibidez.

IKERTZAILEA: Bestela izan daiteke, ala? Antzerkia, hemen garen guztiok ondotxo dakigunez, euskal literatur sistemaren ahizpa txikia.

ITZULTZAILEA: Eta itzulpenaren seme abandonatua!

IDAZLEA: Euskal idazlea, aldeaz, zorionekoa da: ez du ate askorik jo behar, argitaletxeak ez direlako ugari. Eta literatura dramatikoa plazaratu nahi badu, ate gutxiago izango du hatz koskorretako azala urratzeko edo mezu elektronikoak bidaltzeko.

IKERTZAILEA: Hala da, zoritxarrez, nire datuen arabera, azken urteotan euskaraz hiruzpalau antzezlan argitaratu dira euskaraz, batez beste. Bi edo bat besterik ez denean. Frantzian edo Ingalaterran, urtean, 150 bat antzezlan baino gehiago plazaratu ohi dituzte, edizio zainduetan, gainera, ez gure inguruko antzerki liburu merke eta diseinu eskasekoetan bezala.

IDAZLEA: Eta nola lortuko dugu —zeren hori beste alor esanguratsu bat da-eta— euskal antzezlanak beste hizkuntzetara eramatea? Literatura dramatikoa ez da existitzen ezta ikertzaile edo kritikarientzat ere...

ZUZENDARIA: Baina nola eramango ditugu agertokira hain zurrinak, hain esangaitzak diren testuak?

IDAZLEA: Itzuliak eramaten dituzuen moduan!

ANTZEZLEA: Ez da gauza bera, laguna! Itzulia ondo saiatuta eta frogatuta egon ohi da beste hizkuntzaren batean.

ZUZENDARIA: Dramaturgia ere jorratuta izan ohi du.

IDAZKARIA: Denbora badoa, mesedez, erabaki dezagun!

IKERTZAILEA: Hordagoa botako dut: saria, Ikerketa Taldeari!

ITZULTZAILEA: Enbido! Gure txikian, geuk merezi dugu gehiena, gurekiko zor handia duzelakoan nago-eta: antzerki itzultzaileek testua ez ezik, azpittestua ere eman behar izaten dugu, testua bera bezain argi. Eta zeuek izan behar zenukete lehenak itzultzaile bat proposatzen: euskaraz ere, argitaratzen eta antzeztzen den literatura dramatikoaren erdia edo gehiago itzulia da.

ZUZENDARIA: Baina beste kontu bat da sariztatzea. Ez zara konturatzen itzultzaile bat sarituta antzerkigintzari ez diogula inolako mesederik egingo?

IDAZLEA: Hori zerorrek diozu! Baina ez da egia!

ANTZEZLEA: Zer esango duzu zuk, lantzean behin itzulpengintza ere jorratzen duzun horrek? Zuek ez zarete ezinbestekoak antzerkian; gu, ordea, bai.

IKERTZAILEA: (*Antzezleari*) Esadazu kontutxo bat, axola ez badizu. Zenbat jatorrizko euskal antzeztan jokatu duzu? Esan egia!

IDAZLEA: Horixe! (*Zuzendari-dramaturgoari*) Zenbat euskal antzerkiren dramaturgia jorratu duzu? Eta horietatik, zenbat jokatu edo antzeztu dizute gero beste hizkuntza batean, itzulita?

ZUZENDARIA: (*Haserre*) Gure merkatuaren txikia...

ANTZEZLEA: Egia esan, jatorriz euskaraz idatziriko lan...

IDAZLEA: ... gutxi antzeztu duzu.

ITZULTZAILEA: Bat ere ez!

IDAZKARIA: Hara, jaun-andreak euskal antzerkiaren egoera suspertu beharrean dagoelako erabaki du Jaurlaritzak sari hau eratzea, horrexegatik.

IKERTZAILEA: Bai, orain arte, ganorazko argudio bakarrak itzultzaileak eman ditu, arrazoi sendo samarrak. Nireez gain, esan nahi dut. Zeren hainbeste antzerki itzultzen bada, zergatik ez da duela gutxi arte horren gaineko azterketa teoriko eta zientifikorik egin? Hori zuzentzen ahalegintzen ari gara, baina mundu osoan ere oso atzeratuta dabilta dramaturgia itzultzearen gaineko ikerlanak.

ITZULTZAILEA: Eskerrik asko nire berbak txalotzearen, lagun! Baina horixe da gure patua: antzezleek gure lana antzeztu bitartean, buruan, dagoeneko hurrengo lana izaten dute, eta gu bazterrean utzita geratuko gara, lana oso arrakastatsua izatearen ondorioz jira luze bat egin behar ez badute.

ANTZEZLEA: Edo gure garaiko klasiko bihurtzen ez bada.

ZUZENDARIA: Beraz, nori ematea proposatzen duzu? Nork du antzerkia euskaratzen halako obra sendorik?

IDAZLEA: Sendoa, zeren aldetik? Kantitatearen ala kalitatearen aldetik?

ANTZEZLEA: Alde bietatik, jakina.

ITZULTZAILEA: Begira, eta antzerkiko jendeari ez diot nik horretaz ezer irakatsi behar, kasu honetan, kalitatea da auzia: badakizue zein den erregistroen arazoa.

ZUZENDARIA: Horrexegatik diotsuet! Horixe delako eragozpena testuak ozenki esatean: erregistroaren egokitasuna! Eta barkatuko didazue, baina erregistroen aldetik egoki den testu gutxi heldu zait niri eskuetara.

ANTZEZLEA: Esaterako, duela 500 urte idatzitako antzezlan bat esatean, nola lortu gaurko ikusleentzat irensteko modukoa gertatzea? Batzuetan oso pedanteak izaten dira.

IDAZLEA: Ez duzu pentsatu seguru asko jatorrizko pertsonaia eta hizkera modu hori idatziko zituela egileak haren garaikideentzat ere nahita txirriporro gertatzeko moduan?

ZUZENDARIA: Baina ulergaitza bada...

IKERTZAILEA: Horra hor itzultzailearen trebezia, bada!

ITZULTZAILEA: Beste garai bateko antzezlan bat ekartzean, gaurko ikusleentzako hizkera ulargarria erabili behar dugu, jakina; baina ezin ditugu ahaztu, inondik inora, hizketa aldaerak: erregistroak, klase sozialak, ikasketak eta... Jendeak hala uste izan arren, itzultzaileak ez gaude isolatuta: bakarrik itzultzen dugu, jakina. Baina itzulpenak berehala egin behar izaten du topo errealitatearekin eszenatokian.

ANTZEZLEA: Alegia, gurekin, itzulitako hitza ozen eta bizitasunez beteta esan behar dugunekin.

ZUZENDARIA: Antzerki testuan, itzulian zein ez, belarria dugu kakoa, isiluneak, hitzen erritmoa.

IKERTZAILEA: Alor hori ere ikertu dugu guk, hain suertez, antzezlan argitaratuaren eta antzeztuaren arteko aldeak, itxuraz, dramaturgiak berak behartuta ezinbesteko gertatzen diren aldaketa horiek.

ITZULTZAILEA: Horixe adierazi nahi nizuen, hain zuzen ere, beste itzulpen mota guztiak testua argitaratutakoan amaitzen diren arren, itzulpen dramatikoak bigarren bizialdi bat izaten duela agertoki gainean, etengabeko berritze bat.

IDAZLEA: Jatorrizko antzezlanen antzera.

IDAZLEA: Garrantzizkoena, pertsonaia bakoitzaren izaera.

IKERTZAILEA: Izaerak eta nortasunak baldintzatzen dutelako pertsonaiaren hizkera.

ZUZENDARIA: Oso ondo, baina hori dena liburuan geratzen da. Eta taula gaineko lana da antzerkia, ezta?

ANTZEZLEA: Horixe, ez gara literatura, jatorrizkoa nahiz itzulia, saritzeaz ari, antzerki sari nazionala emateari buruz baino.

IDAZLEA: Horixe!

IKERTZAILEA: Izan ere!

ITZULTZAILEA: Zertan esanik ez!

IDAZKARIA: Beraz?

ANTZEZLEA: Argi dago!

ZUZENDARIA: Prefosta!

IDAZKARIA: Nor, orduan?

ITZULTZAILEA: Azken argudio bat, zilegi bazait: antzezlan handi, benetan handi, horietako bat hainbat modutara ekar daiteke euskarara: irakurleek gozatzeko moduan, jakintsuek goitik behera aztertzeko gisan edo agertoki gainean jokatzeko...

ANTZEZLEA: Azkena ez dut normalean antzerki itzulian ikusten!

IKERTZAILEA: Bide makurretik zabiltza, laguntxo! Itzultzaile onaren helburua beti izango da ahoz esan beharreko testua.

ZUZENDARIA: Hala behar luke, bai! Baina ez da arruntena izaten!

IDAZLEA: Zer diozu, baina? Ozenki irakurri beharreko testuaren eta antzeztuaren artean ez luke alderik izan beharko.

ITZULTZAILEA: Eta normalean ez da izaten. Irakurleek eta jakintsuek oharretan besterik ez naiz arduratzen.

ANTZEZLEA: Eta zergatik izaten da hain zaila testua ondo esatea?

IKERTZAILEA: Itzulia delako ez, jakina!

ZUZENDARIA: Ezetz?

IDAZLEA: Ez, bada. Pertsonaiak pertsonak bezain ezberdinak dira elkarrengandik. Gutako nork esaten du esaldi berbera, denik eta motzena ere, berdin-berdin? Inork ere ez!

ANTZEZLEA: Baina euskaraz gogortxo...

KRITIKARIA: Zer esan gura du gogortxo gertatzea? Ez da izango euskal erretorika edo deklamazioa ez dugulako behar bezala landuta hain antzerki gutxi taularatzearen ondorioz?

IDAZKARIA: Horrela inora ez goaz, eta beldur naiz eztabaida hau antzu samar ez ote den gertatuko.

ANTZEZLEA: Horixe, Ionescoren antzezlan bat ari garela jokatzeko dirudi: *Sei epaimahaikide saridun bila*.

(Denek barre behartu moduko bat egin dute. Dena dela, horrek lasaiago jarraitzeko giroa sortu omen du)

ZUZENDARIA: Baina, gauza ez da jatorrizko kulturatik kultura hartzailera ekartzea?

IKERTZAILEA: Ez da halako erraza, ez pentsa, hori itzulpena baino gehiago, egokitzapena delako.

ANTZEZLEA: Eta ez da hori helburua? *Romeo eta Julieta* jokatzeari Euskal Herrian eta gaur egun gertatuko balitz legez?

ITZULTZAILEA: Horrek itzulpen arazo batzuk gaindituko lituzke, zertan esanik ez. Baina Shakespeare litzateke, benetan?

IDAZKARIA: Bost minutuko etentxo bat, zer edo zer hartzeko edo komunera joateko?

BIGARREN AGERRALDIA

Argiak pizten direnean zuzendaria eta antzezlea besterik ez daude.

ZUZENDARIA: Benetan, ez dut ulertzen! Zoratuta daude, ala? Antzerki saria ikertzaile bati ematea!

ANTZEZLEA: Edo itzultzaile bati! Gure gremioko bati ematerik bideratzen ez badugu, lor dezagun, behintzat, gure bion artean idazleari ematea!

ZUZENDARIA: Zerbait esango diogu?

ANTZEZLEA: Nire aldetik, konforme. Utzi nire kontu, badakizu behin lan bat idatzi zuela nire talderako, duela bost bat urte. Baina zer asmo darabilzu? Nor proposatu nahi duzu?

ZUZENDARIA: Idazlea bera!

ANTZEZLEA: Baina hori legala da?

ZUZENDARIA: Zein arauk dio ezin dela gutako bat izan sariztatua?

Ez dira konturatu idazkaria sartu izanaz.

IDAZKARIA: Inongo araurik ez dago, baina ez dirudi oso zuzena, ezta?

ZUZENDARIA: Dramaturgo, barkatu, idazle dramatiko hoberik ezagutzen duzu?

IDAZKARIA: Nik ezin dut iritzirik eman. Eta, gainera, ezin bozka dezaket. Zeuek erabaki behar duzue!

Ikertzailea agertu da. Irribarretsua.

IKERTZAILEA: Hara, hara, sator lanean, ala?

IDAZKARIA: Zer, bada?

IKERTZAILEA: Zaudete lasai, iritzi trukea ez da delitua, aizue!

ZUZENDARIA: Biok elkar hartzen badugu, zer? Nork esan behar du ezer?

IKERTZAILEA: Nik ez, behintzat. Gainera, zuek eta hirurok bat etor gintezke, arazorik gabe. Gure ikerketa taldeak sariaren premia larria du. Diruagatik bezainbeste, ospeagatik. Nire proposamena bultzatzeko prest bazeundete, beharbada, nik zuentzat biontzat ekitaldi batzuk lor nitzake unibertsitate zirkuituan...

ANTZEZLEA: Nik ez dut argi ikusten zure proposamena... Zuek hirurok ez duzue ezelako zerikusirik benetako antzerkigintzarekin...

Idazlea eta itzultzailea elkarrekin sartu dira. Hizketan datoz.

ITZULTZAILEA: Horixe da gakoa, laguna, izan ala ez izan, zer dugu handiagoa gogoarentzat, itzultzea ahozketasunari begira ala literatur osagaiak lehenetsita?

IDAZLEA: Idazlea nauzu ni, zer gura duzu erantzutea? Gogoarentzat zer dugu handiago: antzezle eta zuzendarien iraintsuaren zartada eta geziak jasatea ala letren itsaso baten aurka iskiluak hartu eta, gogor eginez, haiei buru ematea? Hil; lo egin; ez gehiagorik, baina behar bezala itzulirik.

ITZULTZAILEA: Alegia?

IDAZLEA: Literatur balioak lehenestea!

ITZULTZAILEA: Ados, baina, kontua horixe da: itzulpen aldetik zehatz-zehatza den esaldi bat ahoskatzen zaila gertatzen denean, zer egin behar dugu itzultzaileok? Zer onartuko zenukete idazleek? Eta zuzendari-antzezleek?

ZUZENDARIA: Argi dago: ahozketasunerako itzuli ezean, nork jasango lituzke ikuslearen zigorrak eta mukerkeriak, kritikari zapaltzailearen bidegabea, ekoizle harroaren iraina, agintariaren maitasun gutxietsiaren zinak eta minak, zuzenbidearen gerokeriak, agintedunen gehiegikeriak eta gizon gaiak ezpainengandik egonarriz hartzen dituen arbuioak?

ANTZEZLEA: Nork leramake, honenbeste zamaz bizi neketsu baten azpian adiaka eta izerditan ari izatea, porrotaren osteko herrialde ezezagun haren beldur ez bagina?

IDAZKARIA: Ederto batean erakutsi duzue denok Hamlet parafraseatzeko gauza zaretela. Baina ezin dugu saria zuen guztion artean banatu, beraz, nori?

ZUZENDARIA: Zuzendari edo antzezle bati, berriro diot. Utz ditzagun beste hautagaitzak alde batera

ITZULTZAILEA: (*Idazlearekin jarraitzen du berbetan*) Orokorrean, antzerkia itzuli nahi dugunok ez dugu eskura itzulpengintzaren gaineko teoria eta ikerketa sendorik.

IDAZLEA: Eta dagoen material apurrak ozta-ozta du zerikusia dramaturgiatzko praktikarekin, badakit.

ANTZEZLEA: Lasai, utzi dramaturgia horretaz zer edo zer dakigunontzat!

IKERTZAILEA: Benetan uste duzu, lagun, gaur eguneko antzerkigintza gure hiruron lanbideak gabe benetan gauza litekeela?

ZUZENDARIA: Eta zuek seriotan pentsatzen ote gu gabe, antzezlerik eta agertokiko zuzendaririk eta dramaturgorik barik, lanik izango zenutela?

IDAZKARIA: Ordu laurdentxo bat besterik ez dugu. Saria eman gabe geratu beharko, beraz? Penagarria litzateke, baina sektorekoak ados jartzen ez bazarete...

ANTZEZLEA: Ezta pentsatu ere!

ZUZENDARIA: Ez da komeni, inondik inora, saria eman gabe uztea.

ITZULTZAILEA: Eta zer proposatzen duzue?

ANTZEZLEA: Tratu bat, hitzarmen bat. Gu prest gaude antzezle, zuzendari, eszenografo edo antzekoren bat, gutar bat, ez izatea onartzeko.

ZUZENDARIA: Zer txiki baten truke: idazlea izendatzearen ordainez!

IKERTZAILEA: Ez nago konforme!

ITZULTZAILEA: Niri ondo iruditzen zait!

IKERTZAILEA: Niri ez! Eta ezer ez dut lagun honen aurka, baina duela bi urte idazle bat hautatu zuten, iaz antzezle ospetsu hura, duela gutxi zendu zitzaiguna... Gure txanda da, kritikariona, ikertzaileona! Nik ez dut aktarik sinatuko. Jendaurrean salatuko dut hau dena!

(Zutik jarri da)

IDAZLEA: Gelditu, ez dezala inork alde egin. Ez duzu ezer salatu behar!

IKERTZAILEA: Ezetz?

IDAZKARIA: Ez horixe, bare zaitetze! Hitz egin dezagun. Arazoa konponduta dago, lau boto idazlearen alde, nik ezin dut botorik eman, beraz...

IDAZLEA: Ez, ez dira lau boto, nik neuk neure buruari emango ez diodalako.

ZUZENDARIA: Zer?

ANTZEZLEA: Baina, burutik jota zaude?

ITZULTZAILEA: Onar ezazu, laguna! Ondo merezia duzu-eta.

IDAZKARIA: Dena dela, hiru boto genituzke. Zorionak denoi eta goazen akta jasotzera!

IDAZLEA: Ez, ez dut neure hautagaitza onartzen!

ANTZEZLEA: Hara!

ZUZENDARIA: Ederra egin duzu!

IKERTZAILEA: Gure ikerketa taldea aldeztu nahi dut, orduan.

IDAZLEA: Entzun gauza bat. Nik itzultzaile bat saritzearen alde egin nahi dudalako errefusatu dut zuen proposamena, estimu handian badut ere... Baina zor hori kitatu beharrean gaudelako nago.

(Erdian jarri da, denei begira, zutik)

Zuek hiruok, gutxienez, zuen lanbideen miresmena adierazi beharko zeniekete itzultzaileei, nik bezainbeste, behintzat. Oso ahaztuta izaten ditugulako beti, denok, baita guk ere, idazleok; haiek gabe, atzerrian, oso jende gutxik izango lukeen arren geure lanen berri.

ZUZENDARIA: Ez nago halako seguru!

IDAZLEA: Ezetz? Zertan oinarritzen zara zu, zuzendari moduan, testua hartzen duzunean, inoiz antzezturik ikusi ez baduzu? Testuetan eta didaskalietan, egileok jartzen dizkizuegun azalpen horietan. Eta zu (*antzezleari*)?

ANTZEZLEA: Ondotxo dakizu, bada, nire hizkerak keinua eta hitza dira!

ITZULTZAILEA: Eta ahots landua! Hitzaren adierazpen indar ikaragarri hori!

IDAZLEA: Eta nola heltzen da hori guztia antzezlan itzulietan?

IKERTZAILEA: Nola? Itzultzailearen bidez, jakina!

IDAZLEA: Erdiz erdi asmatu duzu. Itzultzaileak idazlearen hitzak itzultzen ditu, egia da, baina ez hori bakarrik.

ZUZENDARIA ETA ANTZEZLEA: Eta guk dramaturgiaz eta keinuz eta ahotsez betetzen.

IDAZLEA: Baina oraindik ez duzue ikusten hitz horiek, hazi moduan, keinuak eta ahotsak daramatzatela barruan?

ZUZENDARIA: Niri esan behar didazu? Nork janzten ditu mugimenduz agertoki gainean?

ANTZEZLEA: Nork haragiz eta ahotsez apaintzen?

ITZULTZAILEAK: Ezin esan nezake hobeto: guk keinuak, mugimenduak ere itzultzen ditugu. Baina zuen laguntza behar dugu, zuzendari eta antzezle begiko horiek, hitzak eta mugimenduak eszenan bat egin dezaten.

IKERTZAILEA: Horixe da, hain suertez, geure ikerketaren langaia: testu dramatikoa, batez ere, itzulia «ozenki irakurtzearen» edo «ahoz gora esatearen garrantzia».

ZUZENDARIA: Ederra aurkikundea!

ANTZEZLEA: Bai horixe, seguru nago grekoen garaian, ordurako, guk «entzunaldia» deritzoguna zerabiltela, antzeztu aurretik ozenki irakurtzea, hitzezko zailtasunak non diren topatzeko.

IKERTZAILEA: Baina guk zientziaren tresnekin erakutsi dugu idazleek eta itzultzaileek non egiten duten huts eta non asmatzen literatura dramatikoan!

IDAZLEA: Ez ahaztu literatur balioa, dena dela; hitz batzuk gurata idazten ditugula hala, zuei ozenki esatean lar gustatu ez arren, zail gertatu arren.

ITZULTZAILEA: Antzerkia itzultzean maila foniko bat ere eranstea erdietsi behar dugu. Ene, serioegi ari naiz, ahaztu esan dudan guztia!

IKERTZAILEA: Erritmoa eta tempoa ere menderatu behar ditu antzerki itzultzaileak.

IDAZLEA: Eta hizkuntzatik hizkuntzara horiek pasatzea ez da makala, eskarmentuz diotsuet!

IDAZKARIA: Bozketa, bozketa!

ZUZENDARIA: Horrek Stanislavskik erabilitako irudia dakarkit gogora.

ANTZEZLEA: Zein? Zera dioena, antzezlan partitura baten modukoa dela? Letrak, silabak eta hitzak noten ordezkioak direla, eta isiluneak, arnasaldiak hitzezko testua osatzen duten baliabide erritmikoak.

ZUZENDARIA: Eta antzezleen eginkizuna, zuzendariarena, batez ere, ikusleei eta antzezleei tempo eta erritmo horietan bat etortzen laguntzea dela.

IDAZLEA: Zoritxarrez, ondotxo dakit ezinezkoa dela erabateko fideltasuna, neroni ere ez naizelako neure buruarekiko fidela.

ITZULTZAILEA: Zer da fideltasuna, dena dela? Hitz hori bera, beste barik, azaltzen hasiko bagina, gutako bakoitzarentzat gauza bat edo errealitate beraren zati bat besterik ez litzateke.

IKERTZAILEA: Egia da hori, baina, inork ezin badu esan zein den itzulpenik onena edo bikainena, denok konturatzen gara berehala zein den txarra, beraz...

IDAZLEA: Guztiarekin ere, baina adibide eder askoak daude literatura dramatiko ondo itzuliarena, testu itzulia ahozkoa hurbiltzea lotzen baitute, testu dramatikoa ahots egokiaz janzteko berridazten dutenez gero.

IKERTZAILEA: «Idazketa ozena, ahots gorakoa», kontzeptu hori ikertzea lortu dugu, proposatzen dut ikerketa taldea izangai. Baina ikusten dut uzkur agertzen zaretela, zergatikoa oso ondo ulertzen ez dudan arren.

IDAZLEA: Nik azaldu behar dizut, ala? Erraz-erraza da: zuek ospea eta onarpena lortuta dituzue unibertsitate zirkuituetan, aldizkari zientifikoetan. Guk idazleok, alde edo moldez, antzezleen eta zuzendarien antzera, antzoki handietako karteletako kredituetan agertzen gara. Itzultzaileak, ordea, askotan ez dituzte aipatu ere egiten karteletan, esku orrietan...

IDAZKARIA: Tira, bozketa paper bidez egin besterik ez dugu. Tori txartel bana!

IDAZLEA: Egon, egon, beste gauza bat esan nahi dut antzerki itzultzaileen alde.

ANTZEZLEA: Ez duzu nahikoa esan oraindik?

ZUZENDARIA: Itzultzaile bat sarituko bagenu ere, benetan uste duzue ikusgarriago egingo genituzkeela?

ITZULTZAILEA: Egia esan, ez. Gure lan onaren kondena, hain suertez, horixe baita: ikusezin izatea. Agerian geratzen bagara, seguru asko traizio barkaezinen bat egin dugulako izango da: motzegi geratzea edo gehiegi pasatzea.

IDAZLEA: Zer gehiago esan dezaket oraindik argi ikusten ez baduzue? Paperezko pertsonaiaren hizkerak eta haragizko antzezlearen berbetak bizitasunez beteta bat egin dutenean, paperezko hitz itzulia berba ozena bihurtzen da, ele antzeztua, bizia...

ANTZEZLEA: Itzultzaileari esker bakarrik?

ITZULTZAILEA: Ez, bada!

IKERTZAILEA: Horrela ez goaz inora.

IDAZKARIA: Idatzi zuen hautagaien izenak. Gogoratu deialdiarekin batera jaso zenuten izangaien lehen zerrenda hura...

IDAZLEA: Azken argudiotxo bat...

IDAZKARIA: Ez dago astirik.

IKERTZAILEA: Saria eman gabe gurago, ala? Utz iezaiozu hitz egiten. Ea ni iritziz aldaraztea lortzen duen. Zaila izango den arren.

ITZULTZAILEA: Agertoki gainean antzezleek eta zuzendariak bizi-bizian testua jokatu arte, merezimenduaren parterik handiena egilearena da: zuek, idazleok, eszenak pentsatzen eta idazten dituzue agertokiren batean ahoz esan ditzaten, keinuz jantzi ditzaten. Eta meritua zuena da, soilik.

IDAZLEA: Baina nik nahi dut baten batek nire idazlanak beste hizkuntza batera isurtzean testua «ahoz, ozenki» berridaztea, neure asmo dramatikoa kultura hartzailera ondo ulertzeko moduan berridatzita eroatea. Itzulpenak testu eta musika aldetik funtzionatzea gura nuke, eta hartarako nirea baino trebezia eta ofizio handiagoak eskertuko nizkioke itzultzaileari, nirea baino lantegi nekezagoa duelako. Dena dela, inoiz ere ez dugu lortuko behar bezala pagatzerik!

ANTZEZLEA: Ez zara diruaz ari bakarrik, ezta?

ZUZENDARIA: Ez dut uste, guk ondo baino hobeto ordaindu ditugulako itzulpenak beti.

IKERTZAILEA: Diru laguntzei esker, jakina.

IDAZLEA: Ez, ospeaz, begiruneaz ari naiz, urtea joan urtea etorri artean dirua ahaztu egiten delako, ondo egindako lana ez.

IDAZKARIA: Idatz ezazue, mesedez. Notarioa bost minutu barru helduko da!

ZUZENDARIA: Antzerkia bizitzaren artea da. Aldi berean sei edo zazpi informazio ematen dituen: dekoratua, jantziak, argiak, antzezleen kokapena edo koreografia, mugimenduak, mimika, hitzak...

ANTZEZLEA: Horixe, eta hitza besterik ez dagokizue zuei, idazleari eta itzultzaileari.

IDAZLEA: Ez dago aditzaile txarragorik ulertu nahi ez duena baino.

ANTZEZLEA: (*Haserre samar*) Zuk ere atzeratutzat jotzen gaituzu aktoreak, ala? Unibertsitateko handiuste horren antzera?

IKERTZAILEA: Nik ez dut...

ITZULTZAILEA: Inork ez zaitu iraindu gura izan, lasai.

ZUZENDARIA: Asmorik ere ez?

ITZULTZAILEA: Asmoa, horixe da hemen eta orain giltza, baina ez itzultzailearen asmoa, edo idazlearen beraren asmoa, ez, testuaren errailetan bizi diren izakien asmoa, antzezleek jokatzen dituzten pertsonaien ahotsez adierazten den asmoa.

IKERTZAILEA: Antzerki itzulian beti bilatzen dut ea itzultzaileak «zertarakoa» ondo asmatu duen. Horixe baino ez... eta hainbeste!

ANTZEZLEA: Nori esker lortzen da testuak ondo korritzea, zaharra edo klasikoa izanda ere? Honako honi esker!

IDAZLEA: Ahaztuta duzu, bada, idazleak bezalaxe, itzultzaileak aurretik testua murtzikatu eta ore moduan eman dizula, zuretzat irensgarriago izan dadin?

ANTZEZLEA: Hara, zergatik ez dugu proposatzen ohorezko sari orokor bat ematea, antzerkian dihardugun guztion omenez?

IDAZKARIA: Oinarriek propio debekatzen dutelako. Bi minutu, mesedez, idatzi botoa edo goazen etxera!

ZUZENDARIA: Hori guztia, egia balitz ere, ezer ez da, hutsaren hurrengo gertatzen da, egokitailerik, zuzendaririk eta antzezlerik gabe.

ITZULTZAILEA: Inork ez du ukatu, ordea. Ni beti egon naiz prest neure itzulpenak muntatu behar dituzten zuzendarien ondoan egoteko agertokian bertan, esaldiak berridatzi edo egokitzeko... Nekez, ordea, behin baino deitu ez zidatelako. Telefonoz! Esaldi bat ezabatu behar zutela esateko, baina.

IDAZLEA: Besterik zer esan nezake itzultzaile bat saritu behar dugula adierazteko?

ANTZEZLEA: Ba ote argudio gehiago oraindik, ala?

IDAZLEA: Hobe ez! Zuen antzekizuna amaitzen denean, zer geratzen da? Nik idatzitako testua edo itzultzaileak gure hizkuntzara ekarria. Testua, ulertzen? Zeure antzezpena denon gomutan ondo josita edo bideoz grabatuta geratu arren, urtea joan urtea etorri ezer ez da izango euskarri idatzirik gabe.

IKERTZAILEA: Beraz, letradunak ez zarete halako zoritxarrekoak ere, ezta?

ITZULTZAILEA: Kontuan izanda antzerkia itzultzean beste edozer itzultzean baino ezinbestekoago dela uko egin behar diodala «itzulpen perfektua» lortzeari (*goibel, beste nonbait balego bezala, bulegoko leihotik begira*).

IKERTZAILEA: Antzerkia itzultzea horixe da, ezta? Arazoak etengabe eta elkarren atzean konpontzea, korapiloak askatzea, segadaz segada jardutea... Benetako ez den baina benetakotasun planta egin gura duen sasiko ahozketasun batean aritzea; ikusleari eta irakurleari esatea: «Hau ez da benetako elkarriketa edo bakarrizketa, baina egin dezagun benetakoa dela».

IDAZLEA: Ezin egokiago adierazi duzu, benetan. Konbentzituago zaude itzultzaile dramatikoaren bertuteez, ala? Bestalde, zelan azaldu?, antzerki idazketa guztiak, nonbait, itzulpen ariketa huts dira. Antzerki testuaren atzean dagoen benetako bizitza hitzetara itzultzen du egileak, gero agertokian, ostera ere, antzezle eta zuzendariak bizitzara itzul edo ekar ditzazuen berriro.

ZUZENDARIA: Dena dela, hitz horiek, partiturako notak, geuk bihurtu behar ditugu sinfonia entzungarria. Musika klasikoarekin bezala, zuzendari edo talde bakoitzak, orkestrak edo musika zuzendariak legetxe, irakurketa bana, ezberdina, bakana... egiten du, bere-berea.

ITZULTZAILEA: Erdi Aroko testu bat ekartzean, prosa edo poesia nahastuta ager daitezke testuan: figura erretorikoak, hitz jokoak, aho korapiloak, zentzu bikoitza edo hirukoitza duten adierazpideak, hainbat erregistro eta hizketa mota, garai hartan bertan arkaikoak ziren berbak, sasoi hartan neologismo izan arren egun arkaismotzat ditugunak, atzeritarren ahoskera bereziaren zantzuak...

ANTZEZLEA: Alegia, Hamleten antzera, «testu erabat fidelaren» eta «guztizko testu eraginkorraren» artean hautatzean datza gakoa.

IKERTZAILEA: Hara, hara, ez ahaztu geure ikerketek lagundu ohi dietela itzultzaileei aurpegia eman behar izaten dietenean klasikoei. Ezer ez dira gu gabe!

ZUZENDARIA: *Sei pertsonaia autore bilan bezala, zera besterik ezin dut esan: «Zoazte, zoazte! Zer nahi duzue egitea orain? Beranduegi da orain entsegua berriro hasteko».* Ni banao.

Boto txartela idazten hasiko da.

ANTZEZLEA: Neu ere bai!

IKERTZAILEA: (*Idazleari begira*) Zeu itzultzailea ere bazara, ezta? (*Halako tonu maltzur samar batez esan die beste guztiei*)

Denak hasiko dira botoak idazten eta idazkariari paperak ematen. Idatzitako botoak zabaltzen hasiko da idazkaria, argiak itzali bitartean.

IDAZKARIA: Eta irabazlearen izena da...

ZAPIA

BIBLIOGRAFIA

- Eandi, M.V. (2010): "Traducir teatro: una aventura con obstáculos y satisfacciones", *La revista del CCC*, **8**, <<http://www.centrocultural.coop/revista/articulo/159/>> (Kontsulta-data: 2012-06-21).
- Marin, J. (2011): "Antzerki itzulpenaren berezitasunak", *Senez*, **42**, 146-151.
- Merino, R. 1994): *Traducción, tradición y manipulación. El teatro inglés en España 1950-1990*, Leongo Unibertsitateko Argitalpenen Idazkaritza.
- Newmark, P. (1987): *A Textbook of Translation*, Prentice Hall International.
- Ortiz de Zárate, A. (2011): "«Escritura en voz alta»: una propuesta de método de traducción", in A. Freixa eta J. G. López Guix (arg.), *Actas del II Coloquio Internacional «Escrituras de la Traducción Hispánica»*, <<http://www.traduccionliteraria.org/coloquio2/actas/Ortiz.pdf>> (Kontsulta-data: 2012-06-21).
- Santoyo, J.C. (1989): "Traducciones y adaptaciones teatrales: ensayo de tipología", *Cuadernos de Teatro Clásico*, **4**, 95-112.
- , (1995): "Reflexiones, teoría y crítica de la traducción dramática: Panorama desde el páramo español", in F. Lafarga eta R. Dengler (arg.), *Teatro y traducción*, Pompeu Fabra Unibertsitatea, 13-23.

Tonua aztergai: isekak alemanetik euskaratutako haur- eta gazte-literaturan

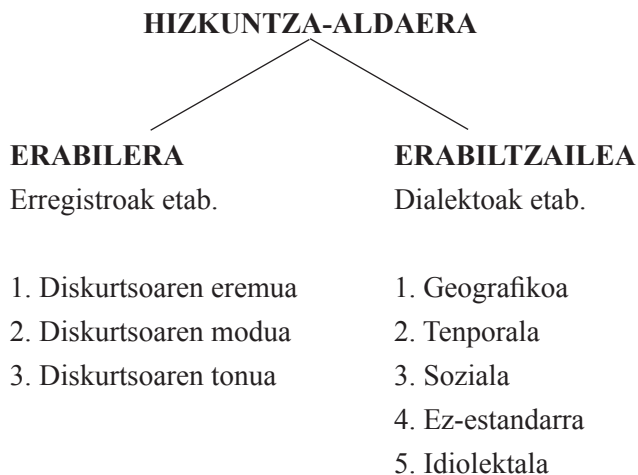
Naroa Zubillaga Gómez, Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

1. HIZKUNTZA-ALDAERA: ERREGISTROAZ ETA TONUAZ

Ramon Saizarbitoriaren lanen gaztelaniarako itzulpenetan egondako aldaketak aztertzean, hainbat adibide utzi zituen jasota Axun Aierbek. Horietako batean, euskaraz Saizarbitoriak *gustatzen ez zitzaiona* jartzen zuen tokian, gaztelaniazko bertsioak *no le hacía ninguna gracia* zioen, eta, Aierberen iruzkina: «Gerta daiteke euskarazkoa neutroagoa eta gaztelaniazkoa adierazkorragoa izatea erregistro aldetik» (Aierbe 2008: 116). Are, euskarazko jatorrizkoan gaztelaniaz edo frantsesez idatzita ageri diren esaldiek aldaketak jasaten dituzte itzulpenetan, eta «semantikoki aldaketa handirik ez badago ere, modu finagoan adierazteko ahalegina egin da», dio Aierbek (2008: 120).

Hatim eta Masonek ezarritako eskemari jarraituta (Hatim eta Mason 1992: 46), erregistro mailan gertatzen diren aldaketak hizkuntza-aldaera gisa ulertu behar ditugu. Izan ere, hizkuntza-aldaerak hizlariaren arabekoak izan daitezke (eta orduan aldaera geografikoak, tenporalak, sozialak eta idiolektalak sortzen dira hizkuntzan) edota erabileraren arabekoak, eta orduan sortzen da erregistroa. Aldi berean, erregistroa desberdina izango da, diskurtsoaren erabilera-eremuaren arabera (erregistroa aldatu egiten baita, medikuntzaz ari garen ala barrea eragitea helburu duen gai batez ari garen), diskurtso-moduaren arabera (ahozkoa ala idatzizkoa den, bat-batekoa den ala ez, idatzizkoa izan arren ahozkotasuneko ezaugarriak dituen, etab.) eta, hain zuzen ere, tonuaren arabera. Tonuak igorlearen eta hartzailearen arteko harremanari egiten dio erreferentzia, eta formaletik informalera doan eskala batean zehazten dela diote Hatim eta Masonek (1992: 50).

Diskurtsoaren eremua, modua eta tonua elkarreragileak dira, eta guztien arteko harremanak sortzen du erregistro jakin bat.



(Irudia: Hatim eta Mason, 1992: 46).

2. HAUR- ETA GAZTE-LITERATURA ETA BERAREN DISKURTSO-EZAUGARRIAK

Haur eta gazte-literaturak (hemendik aurrera, HGL) berezitasunak ditu literatur genero gisa: hasiera-hasieratik hezkuntza-sistemari estuki lotutako generoa dugu; horregatik, haur eta gazteak ez ezik, helduak dauzkagu komunikazio-sistemaren maila guztietan, eta, beraz, komunikazio-sistema asimetrikoaz hitz egiten da (O’Sullivan, 2000: 110); horren ondorioz, hartzaile anitzaren fenomenoak daukagu, *Mehrfachadriessierung* (O’Sullivan, 2000: 122).

Hezkuntza-sistemarekin duen loturaz gain eta helduek duten eraginaz gain, HGLaren beraren *idazkera* hartu behar dugu kontuan, aipatu ditugun bi ezaugarriek erabat baldintzatzen dutena, jakina. Gazte-hizkera hizkera estandarretik bereizten den hizkera da, nahiz eta bi hizkerek elikatzen duten elkar (Neuland, 2007: 144). Hala, gazteek hizkera estandarra deseraiki eta berena sortzen dute, hizkera estandarrak gazte-hizkerako zenbait esapide onartu ohi dituen modu berean. Jakin badakigu, ordea, idatzia ez dela inoiz ahozkoaren isla izango (Larringan eta Idiazabal, 2008: 30), eta HGLn erabilitako ahozkoatasuna fikzionatua edo itxuratua dela. Euskal HGLn ugaritu egin da azken urte hauetan generoan ahozkoatasun handiagoa aplikatu behar delako aldarria:

[...] liburua ez dago prestatua ahots gora irakurria izan dadin; edo, beste hitzetan esateko: ez dauka landuta ahozkoatasuna. Eta nire iritziz, ahozkoatasuna lantzen badugu, era hurbilagoan iritsiko gara haurrengana, eta hobeto komunikatuko. Zergatik? Bada, haurrak ahozkotik gertuago bizi direlako idatzizkotik baino (Añorga, 2011: 22).

Euskararen kasuan, ordea, zalantzarik da gazteek kalean darabilten euskararen oinarritu behar genukeen HGLko ahozkoatasuna bultzatzeko, gazte euskaldunek erdarazko ereduari heldu behar izan baitiote, nagusiki, lagunarteko diskurtsoa

eraikitze (Esnaola, 1999: 31). Euskarak gaztelaniaren eraginarekin nola jokatu duen eta gazte-hizkera nola islatu duen hizpide dugularik, ez dugu ahaztu behar lehendik aipatutakoa: hezkuntza-sistemaren eta helduen gainbegiradapean egiten den idazketa-prozesua dela, eta horrek ere baduela eraginik erabiltzen den hizkuntza motan.

HGLa itzultzerakoan, isekak eta madarikazioak izaten dira elementu zailenak itzultzen (Fischer, 2000: 152), eta, hain zuzen ere, elementu horien tonua arindu egin ohi du itzultzaileak, edo, zuzenean, desagerrarazi (Marcelo, 2007: 146; Barambones, 2010: 548).

Artikulu honetan, alemanetik euskaratutako HGLko lanetan iseken tonuarekin nola jokatu den aztertu nahi dugu. Corpusa alemanetik euskaratutako HGL osoa kontuan hartuta osatu da, kontuan hartuta alemanetik zuzenean egindako itzulpenak nahiz zeharka egindakoak (gaztelania zubi-hizkuntza gisa erabilita). Guztira, 33 lan dauzkagu, zuzenean itzulitako 19 eta zeharka itzulitako 14.

Zuzenean itzulitakoak	Zeharka itzulitakoak
28LG = <i>Achtundzwanzig Lachgeschichten</i> – Hogeita zortzi ipuin barre egiteko (Wölfel)	35M = 35. Mai – Maiatzak 35 (Kästner)
AUB = <i>Anton und die Blätter</i> – Antton eta hostoak (Konnecke)	DASH = <i>Die Abenteuer der schwarzen Hand</i> – Eskubeltz taldearen abenturak (Press)
DAK = <i>Das Austauschkind</i> – Ingeles bat etxean (Nöstlinger)	DKG = <i>Das kleine Gespenst</i> – Fantasmatoxa (Preussler)
DDL = <i>Das doppelte Lottchen</i> – Lotte eta Luisa, hau bizki pare! (Kästner)	DKH = <i>Die kleine Hexe</i> – Sorgin txikia (Preussler)
DGM = <i>Das Gauklermärchen</i> – Jojo, pailazo baten historia (Ende)	DKT = <i>Die Konferenz der Tiere</i> – Animalien biltzarra (Kästner)
DGS = <i>Die Geschichte von Herr Sommer</i> – Sommer jaunaren istorioa (Suskind)	DOA = <i>Die Omama im Apfelbaum</i> – Amona sagar gainean (Lobe)
DPS = <i>Das Piratenschwein</i> – Txerrikume pirata (Funke)	ED = <i>Emil und die Detektive</i> – Emilio eta detektibeak (Kästner)
DSG = <i>Das Schlossgespenst</i> – Jauregiko iratxo (Lobe)	FSWS = <i>Feuerschuh und Windsandale</i> – Suzko Zapatak eta Haizezko Sandaliak (Wölfel)
EL = <i>Einfach nur Liebe</i> – Maitasuna besterik ez (Arold)	HLJ = <i>Hexe Lilli auf der Jagd dem Verlorenen Schatz</i> – Kika Supersorgina altxoraren bila (Knister)
FR = <i>Fränze</i> – Franze (Härtling)	JJJ = <i>Julia, Julia und Jericho</i> – Markel, Maddi eta Maluta (Nöstlinger)
GNZ = <i>Gute Nacht, Zuckerpüppchen</i> – Gabon, panpinatxo (Hassenmüller)	KND = <i>Konrad oder der Buchse aus der Konservendose</i> – Konrad edo kontserba poto batetik atera zen haurra (Nöstlinger)
KHM = <i>Kinder-und Hausmärchen</i> – Grimm anaien ipuinak (Grimm)	PA = <i>Pünktchen und Anton</i> – Puntutxo eta Anton (Kästner)

LAD = *Lena auf dem Dach* – Lena teilatuan (Härtling)

LOS = *Liebe Oma deine Susi* – Amona maite zure Susik (Nöstlinger)

SK = *Schokolowsky, der Truffelhund* – Txokoloski, urtebetetzeko txakur trufazalea (Sommer-Bodenburg)

STP = *Der Struwwelpeter* – Peru Tximaluze (Hoffmann)

WDL = *Was ist das für ein Lärm* – Zer da zalaparta hau? (Petz)

WFKD = *Die wilden Fussballkerle: Deniz die Lokomotive* – Futbolari Basatiak:

Deniz, Lokomotora (Masannek)

WO = *Die Wolke* – Hodeia (Pausewang)

VKM = *Von kleinem Maulwurf, der wissen wollte wer das auf dem Kopf gemacht* – Buruko hura nork egin zion jakin nahi zuen satortxo (Holzwarth)

WSM = *Wie schmeckt der Mond* – Nola dastatu ilargia? (Grejniec)

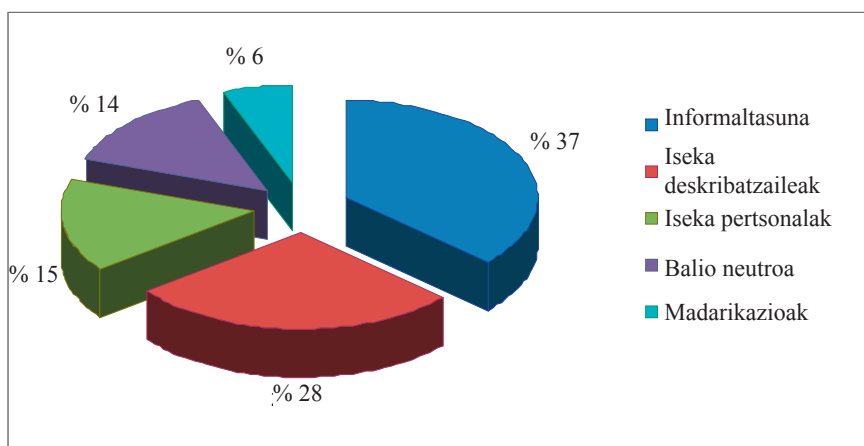
3. ISEKAK

Austinek ezarritako Hizketa Ekintzaren Teoria gogoan (*Speech Act Theory*), esan genezake ekintza ilokutiboa eragiten duten hitz motak direla isekak, hau da, perpausak berekin dakarren indar komunikatiboa transmititzen dute.

Goian aipatutako corpora formatu elektronikoan daukagu, datu-base gisa apailatua, eta, hari lotuta, bilatzaile bat, aztertu nahi ditugun elementuen bilaketak egin eta, kasu bakoitzean, zein ordain eman den ikusteko.

Iseken erauzketa egiteko, alemanez ohikoak diren irainen zerrenda bat behar genuen, eta, horretarako, lan bat hartu dugu oinarri gisa: Gabriele Scheffler-ek 2000. urtean argitaratutako lana (Scheffler 2000, *Schimpfwörter im Themenvorrat einer Gesellschaft*), iseka erabilienean taulak dakartzalako.

Taula horietan biltzen diren iseka guztien bilaketa egin dugu gure corpusean. Bilaketak, hala ere, ez ditugu zehatzak egin, hitz bakoitza lema gisa hartuta baizik. Era horretan, *Mist* [kaka] bilatuta, *Mist* hitza bera aurkitzeaz gain, *Mistkerl* [tipo nazkagarri] edo bestelakoak ere aurkitu ahal izan ditugu. Horren ondorioz, isekez gain, madarikazio gisa sailka daitezkeen esapideak aurkitu ditugu, hitz informal gisa kalifika daitezkeenak, eta, besterik gabe, esanahi neutroan erabilitako hitzak. Ikus grafikoa:



Iseka motak.

Artikulu honetan iskei erreparatuko diegunez, iskei dagozkien emaitzak bi taldetan bereizi ditugula esan behar dugu aurrenik: iseka pertsonalak eta iseka deskribatzaileak. Corpusetik 183 iseka deskribatzaile atera ditugu, eta 101 iseka pertsonal.

Iseka pertsonaltzat hartu ditugu honako kasu hauek: solaskideari zuzenean esandakoak (*Du, arschloch* [hi, zerri hori]) eta, solaskideari zuzenean isekarik adierazten ez bazaio ere, aditza aginteran jarrita eta iseka bat aditzlagun, solaskidea iraintzeko asmoz adierazten direnak (*Lach nicht so dumm* [ez egin barre tonto baten moduan]). Iseka deskribatzailetzat hartu ditugu modu narratiboan adierazten direnak, aurrean ez dagoen pertsona bati buruz esandakoak (*Dann nannte ich sie eine Zimmerliese oder Heulsuse* [orduan mainati edo negarrontzi deitu nion]) eta nork bere buruaz esandakoak (*Ich bin zu dumm dazu* [tontoegia naiz horretarako]), biak ere distantzia batetik ikusita adierazten baitira, hirugarren bati buruz bezala.

Iseken itzulpena nola egin den aztertu nahi izan dugu, baina zuzenean eta zeharka itzuli diren kasuak bereiziz, eta, zehazki, tonuari erreparatuta (tonua mantentzen den, neutralizatzen den, areagotzen, desagerrarazten den ala ezabatzen den). Hona hemen identifikatu ditugun 5 fenomenoak adibide banarekin azalduta (parentesi artean alemanezko bertsioa jarri dugu lehenik, guk geuk egindako itzulpenarekin batera, eta, zehar-marraren ostean, euskarazko bertsioak ematen duen ordaina):

- i. Mantentzea: tonu iraintzailea mantentzen denean (*der Dummbart!* [tontolapiko hori!] / hori bai **tontotzarra!**).
- ii. Neutralizatzea: jatorrizko tonu iraintzailea arindu, ahuldu edo epeltzen denean (*«Gefühlloser Fachidiot!», schimpfte die Frau Pischtranek hinter ihm her.* [«espezialista idiota bihozgabea!», iraindu zuen Pischtranek andreak atzetik] / **Sentimendurik gabeko mediku leloa!** —Beitia anderea doktoarearen atzetik zihoan, inon direnak eta ez direnak esanez).

- iii. Areagotzea: jatorrizkoaren tonu iraintzailea areagotzen edo indartzen denean (*Und da setzen Sie sich hin und schreiben seiner Mutter einen Brief, daß er faul wäre, der Junge!* [eta eseri eta gutun bat idatzi diozu amari, zer eta mutikoa alferra dela esanez!] / Eta zu eskolara zoaz eta esertzen zara eta amari idazten diozu **alfer hutsa** dela esanez. Bera!).
- iv. Desagerraraztea: emandako baliokideak tonu iraintzailerik ez duenean (*So eine Kuh!* [halako mari-purtzilik!] / Hori behia!).
- v. Ezabaketa: jatorrizko iseka itzulpenean inondik ere agertzen ez denean («*Nun, was ist dir in die Quere gekommen, alter Bartputzer¹⁵?*» *sprach der Esel.* [«Eta? Hiri zer gertatu zaik, *Bigotes?*» galdetu zion astoak] / Ezbeharren bat-edo gertatu zaik? —mintzatu zen astoa).

Baliteke desagerraraztea eta ezabaketa terminoak nahasgarri samarrak gertatzea, baina, gure ustez, bada desberdintasunik, eta beharrezkoa iruditu zaigu hori jasotzea. Alegia, tonua desagerrarazteak esan nahi du itzultzaileak baliokide bat eman duela, baina baliokide horrek ez duela tonua inondik ere jasotzen. Ezabaketak jatorrizko elementuaren erabateko ezabatzea dakar.

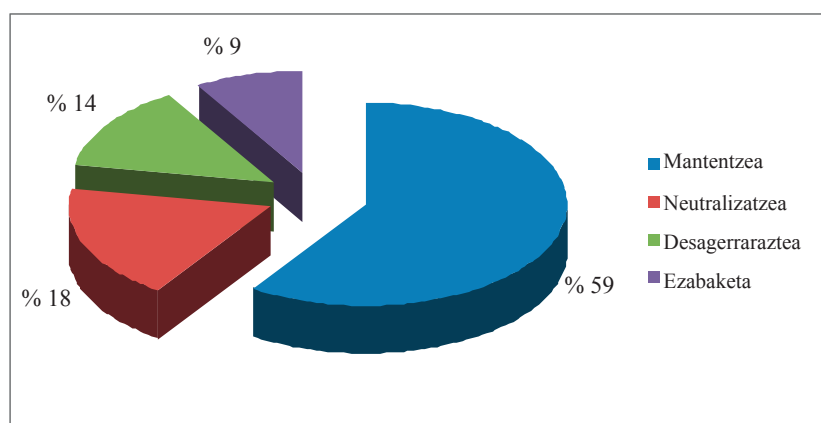
3. CORPUSAK ESKAINITAKO EMAITZAK

3.1. Iseka deskribatzaileak

Corpusak emandako 183 iseka deskribatzaileetatik, 94 dira zuzeneko itzulpenetan agertu direnak, eta 89 zeharkako itzulpenetan agertutakoak.

Zuzeneko itzulpenetan, % 60 mantendu da tonua, % 18 neutralizatu, % 14 desagerrarazi eta % 8 ezabatu. Grafikoaren azpian zenbait adibide jarri ditugu.

15. Pasarte hau Grimm anaien *Bremengo musikariak* ipuinekoa da. Astoa katuari ari zaio galdezka, zergatik dagoen horren triste. *Alter Bartputzer* esaten dio, hitzez hitz euskaratua *bizargile zahar* litzatekeena, baina iseka moduan erabilia dagoenez, eta pentsatuz katu bati ari zaiola, *Bigotes* eman dugu ordain gisa.



Iseka deskribatzaileak zuzeneko itzulpenetan.

i. Mantentzea

- a) *Die Freude, mich weinen zu sehen, mache ich der **blöden** Anita nicht!* [ni negarrez ikusteko poza ez diot emango Anita lelo horri] (LOS)
Ez diot emango Anita **txepel** horri ni negarrez ikusteko poza!
- b) *Dieser **Trottel*** [tontonlapiko hori] (LD)
—**Astapito** hori, gero!

ii. Neutralizatzea

- a) *Ein **dreckiger Kerl*** [tipo nazkagarri bat] (FR)
Ezerez bat.
- b) *Heute Nachmittag, wenn ich wieder zum Strand gehe und sie wieder so **saudumm** ist* [gaur arratsaldean berriz ere hondartzara joaten naizenean, bera berriz ere horren txotxoloa baldin bada] (LOS)
Gaur bazkalondoan berriro hondartzara joaten banaiz eta hain **lotsagabea** bada...

iii. Desagerraraztea

- a) *Heute beim Frühstück hat mich **die Kuh** ausgelacht, weil ich so rot bin.* [gaur, gosaritan, barre egin dit mari-purtzilak, hain gorri nagoelako] (LOS)
Gaur goizean, gosaltzekoan, **behiak** barre egin dit, hain gorri nengoelako.
- b) *Doch das war diesem **Mistkerl** einfach egal* [baina hori berdin zitzaion zerri horri] (WFKD)
Baina horrek ez zion **taxi-gidariari** axola izan.

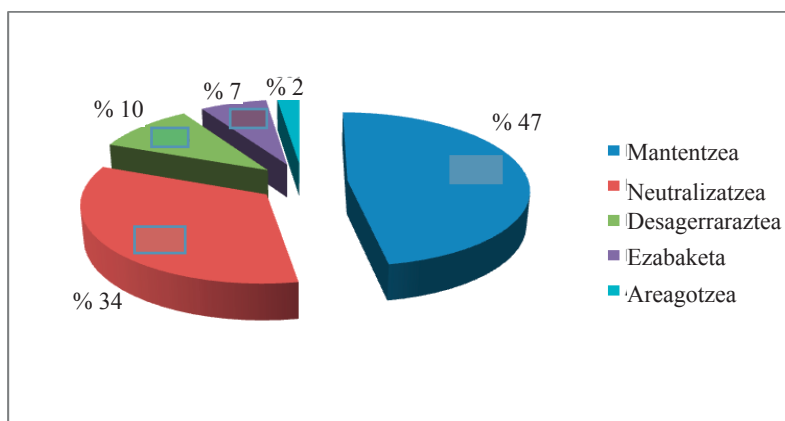
iv. Ezabaketa

- a) *dem Soldaten hätte ich nicht einmal brauchen einen Schlafrunk zu geben, der **Lümmel** wäre doch nicht aufgewacht* [soldaduari ez nion lo-edaberik eman behar ere izan, astakirten hori ez zen esnatu ere egingo] (KHM)

Soldaduari lo-edabea eman beharrik ere ez zegonan; ez zunan inola ere itzarriko.

Goiko adibideetan (tonua desagerrarazitako kasuetan) ikus daitekeenez, alemanez *Kuh* [behi] hitza iseka gisa erabili bada ere, euskaraz hitzez hitzeko itzulpena eman da, eta, beraz, tonua desagerrarazi egin da. Bigarren adibidean, isekaren ordeztu izen arrunt bat eman da, eta, hor ere, tonua desagerrarazi egin da. Ezabaketan, ordea, zuzenean ezabatu da jatorrizkoan agertzen zen iseka, *Lümmel* [astakirten].

Zeharkako itzulpenetan, bestalde, bestelakoa da joera: % 47 da mantendu dena, % 34 neutralizatu dena, % 10 desagerrarazitakoa, % 7 ezabatutakoa eta % 2 areagotutakoa. Ikusten dugun moduan, zeharkako itzulpenak izan arren, hauetan ere tonua mantendu egin da gehienbat. Hala ere, zuzenekoetan baino portzentaje txikiagoa daukagu zeharkako hauetan (gogoratu zuzeneko itzulpenetan % 60 zela mantendutakoa). Gainera, zeharkako hauetan neutralizatu dena, desagerrarazi dena eta ezabatutakoa, guztiak batera kontuan hartzen baditugu, % 51koa dugu tonuari beherantz egin zaion kasuen portzentajea; mantendutakoa baino handiagoa.



Iseka deskribatzaileak zeharkako itzulpenetan.

i. Mantentzea

- a) *Dann gehen wir hin zu der kleinen **Kröte** und rupfen ihr einzeln die Haare vom Kopf!* [gero mukizu horrengana joan eta banaka-banaka kenduko dizkiogu buruko ileak!] (DKH)

Iremos y tiraremos del pelo a este **bicharraco**.

Ileetatik tenk egingo diogu **alproja zikin** honi.

- b) *Das Biest ist mir durchgegangen* [piztia honek ihes egin dit] (DKH)

Este mal bicho se me ha desbocado.

Zoro baten moduan abiatu zait **alu hau**.

ii. Neutralizatzea

- a) *Nichts als Dummheiten macht er?* [ez al du tontokeriak beste ezer egiten?] (ED)

¡Ese chico **no hace más que tonterías!**

Mutiko horrek **ez du zorakeria besterik egiten!**

- b) «*Den Streber, den verdammten, können wir nicht brauchen!*», sagten sie. [«marijakintu madarikatu hori ez dugu behar» esaten zuten] (KND)

¡No necesitamos a ese **maldito empollón pelotillero!**

Ez dugu behar **aulkibero lausengari madarikatu hori!**

iii. Desagerraraztea

- a) *Wie dumm das von ihm war* [a zer tontakeria egin/esan zuena] (DOA)

Acababa de decir **una tontería**.

Hanka sartu zuela hori esatean.

- b) *Und der Oberaffe ist der, der den Jericho am Schwanz gezogen hat, und wie der Jericho geknurr hat, hat er dann gezittert, der Oberaffe, der blöde!* [eta guztietan txotxoloena Jerichori isatsetik tira egin diona da, eta Jerichok marmar egin dionean orduan bai hasi da dardaraka, txotxolo ergel hori!] (JJJ)

Y **el mono jefe** es el que le tiró del rabo a Jericó y se echó a temblar en cuanto le gruñó. ¡**El supermono, el tonto ése!**

Eta **tximinoen nagusia**, Malutari buztanetik tiratu eta txakurrak marruska egin zionean, dardarka hasi zen mutila da. **Inozo hori super-tximinoa da!**

Zuzenean itzulitako iseka deskribatzaileen kasuan ikusi duguna gertatu da zeharkakoetan ere: animalien izenekin osatutako isekak ez ulertzearen ondorioz, jatorrizkoan iseka horiek zeukaten tonua desagertu egin da. Kasu honetan, gaztelaniazko bertsiotik abiatuta itzultzeagatik desagerrarazi da tonu iraintzailea, gaztelaniaz ere animalia-izen horiek tonu iraintzailerik ez zeukatelako. Xehetasun horrek zer pentsatua ematen du, ustez alemanetik zuzenean egindako itzulpenek ere ez ote zieten gaztelaniaz bertsioei jarraituko.

iv. Ezabaketa

- a) «*Wir könnten die freche Kröte zur Strafe ein bißchen ins Feuer werfen*», meinte die Muhme Rum-pumpel [«zigor moduan sutara bota genezake pixka batean mukizu lotsagabe hau», esan zuen izeba Rum-pumpelek] (DKH)

—Como castigo podríamos dejarla un rato muy cerquita del fuego —propuso la tía Sacudidas.

—Denbora puska batez sutondoan utz genezake zigorturik —proposatu zuen izeba Astintzailek.

v. Areagotzea

a) *Und da setzen Sie sich hin und schreiben seiner Mutter einen Brief, daß er **faul** wäre, der Junge!* [eta eseri eta amari gutun bat idatzi diozu, zer eta mutikoa alferra dela esanez!] (PA)

—Y entonces va usted y se sienta y le escribe una carta a su madre diciéndole que es un **vago**. ¡El!

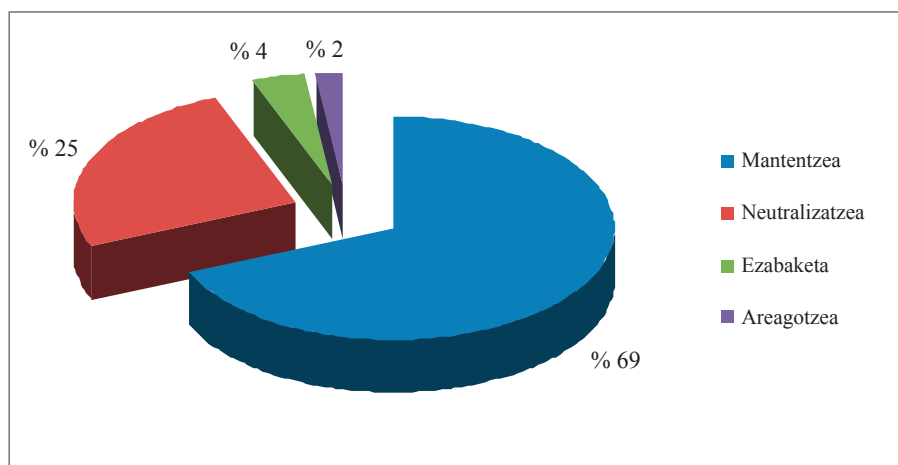
—Eta zu eskolara zoaz eta esertzen zara eta amari idazten diozu **alfer hutsa** dela esanez. Bera!

Gutxi dira tonua areagotu duten kasuak (zehazki, bi). Goiko adibidean ikusten denez, euskarazko bertsioak indargarri bat (hutsa) sartu diolako gertatu da hori.

3.2. Iseka pertsonalak

Corpusetik atera ditugun 101 iseka pertsonaletatik, 51 zuzeneko itzulpenetan ageri dira, eta, 50, zeharkakoetan.

Tonuari erreparatuta, joera nagusia zuzeneko itzulpenetan mantentzearena da (% 69), baina ez dira gutxi tonu iraintzailea neutralizatu direneko kasuak (% 25). Tonua ezabatu, % 4 ezabatu da, beraz, tonua jaitsarazi diren kasuak % 29 dira guztira. Ez dugu tonua desagerrarazten duen kasurik aurkitu. Ondorioz, tonua mantendu egin da batik bat, eta, are, kasu batean, areagotu.



Iseka pertsonalak zuzeneko itzulpenetan.

Hona hemen adibide batzuk:

i. Mantentzea

- a) «*Asos*», *schreit sie gegen die Wände*, «*Arschlöcher, Penner!*» [«asozialak», egiten du oihi hormaren kontra, «zerriak, arloteak!»] (FR)
—**Asozialak!** —oihi egiten du hormaren kontra—. **Zerriak, arloteak!**
- b) «*Du unverschämter kleiner Dreckskerl, du...*» [zuk, zerrikume txiki lotsagabe horrek, zuk...] (DGS)
Kakagixon lotsagabe horrek...

ii. Neutralizatzea

- a) «*So ein kleines Biest!*» [a zer piztia txikia!] (DDL)
Hau elementua!
- b) «*Du Idiot!*» [zu, idiota!] (EL)
Leloa halakoa!

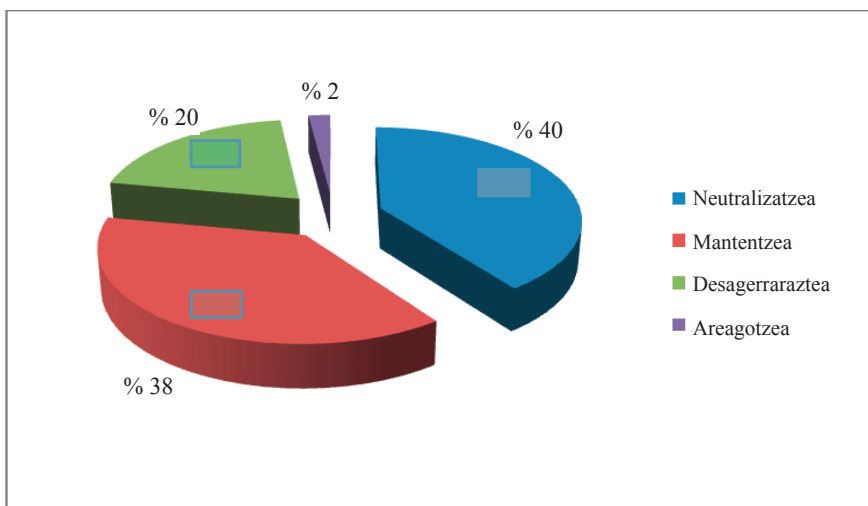
iii. Ezabaketa

- a) «*Nun, was ist dir in die Quere gekommen, alter Bartputzer?*» *sprach der Esel* [«Eta? Hiri zer gertatu zaik, Bigotes?» galdetu zion astoak] (KHM)
—Ezbeharren bat-edo gertatu zaik? —mintzatu zen astoa.

iv. Areagotzea

- a) «*Dir werde ich es geben, du Flittchen*» [nik emango dizut zuri, maribero hori] (GNZ)
Nik emango dizut, **urdanga zikina**.

Zeharka egindako itzulpenei erreparatzen badiegu, tonua neutralizatza jo da gehien (kasuen % 40), beheko grafikoan ikus daitekeenez. Nolanahi den, kasuen % 38k mantendu egin du tonua. Adierazgarria da, halaber, 10 kasutan (% 20) desagerrarazi egin dela tonu iraintzailea. Ezabaketarik ez da sumatu, eta kasu bakar batean areagotu da tonua.



Iseka pertsonalak zeharkako itzulpenetan.

i. Neutralizatzea

- a) «*So was Blödes!*», sagten die Kinder [«tontoagorik!», esan zuten haurrek] (JJJ)

—Juan **está chalado** —dijeron los niños.

—Markel **burutik jota dago** —esan zuten beste umeek.

- b) «*Gefühlloser Fachidiot!*», schimpfte die Frau Pischtranek hinter ihm her [«espezialista idiota bihozgabea!», iraindu zuen Pischtranek andreak atzetik] (JJJ)

¡**Especialista idiota y sin sentimientos!** —despotricó tras él la señora Tranek.

Sentimendurik gabeko mediku leloa! —Beitia anderea doktorearen atzetik zihoan, inon direnak eta ez direnak esanez.

Iseka deskribatzaileekin gertatzen zitzaigun moduan, zeharka itzulitako iseka pertsonaletan zubi-hizkuntzaren eragina suma daiteke. Aurreneko adibidean, esaterako, gaztelaniazko bertsioak tonua neutralizatu dio jatorrizkoari (bestelako tonu bat ematen dio behintzat), eta euskarazko bertsioaren abiapuntua hura izanik, neutralizatze joera hartzen du hasiera-hasieratik (*burutik jota dago*). Bigarren adibidean, ordea, zubi-hizkuntzak tonua errespetatzen duen arren, euskarazko bertsioak arindu egiten du.

ii. Mantentzea

- a) «*Wartet, ihr faulen Böcke, euch helfe ich!*» schimpfte er los und schon holte er weit mit der Peitsche aus [«zaudete, animalia alferrak, lagunduko zaituztet!» egin zien errieta, eta ordurako altxatua zuen zigorra] (DKH)

—¡Esperad, **pencos holgazanes!** Os voy a despertar —dijo, enfadado... , y levantó el látigo.

—Itxaron, **zaldi ustelak!** Nik esnatuko zaituztet —esan zuen haserre bizian... zartailua altxatuz.

b) «*Feigling du, Feigling du!*» [«koldarrontzi, koldarrontzi!»] (KND)

Cobarde, cobarde.

Koldarrontzi, koldarrontzi.

iii. Desagerraraztea

a) «*Bäää, bäää, bäää, Angeber du!*», *rief der Anton* [«Buuu, buuuu, buuuu, kontakatilu!», egin zion oihu Antonek] (KND)

—¡Bah, bah, bah, **soplón!** —le gritó Antón.

—Ba, ba, ba, **ahotzar!** —oihukatu zion Antonek.

iv. Areagotzea

a) ***Roher Grobian!*** [astkilotzarra!] (JJJ)

¡Bárbaro, bruto, ignorante!

Astakilo, artaburu, inozo halakoa!

4. ONDORIOAK

Alemanezko HGLko iseken itzulpena aztertu dugun artikulu honetan, bi puntu nagusi aztertu ditugu: tonuarekin nola jokatu den eta zubi-hizkuntzak eraginik izan duen. Horretarako, isekak sailkatu eta itzulpenek erakusten dituzten aldaketak behatu ditugu tonuari dagokionez, zuzeneko eta zeharkako itzulpenak bereiziz.

Tonua kontuan hartuta, gehien erabilitako estrategiak mantentzearena eta neutralizatzearena dira. Zenbaitetan, neutralizatutako kasuek ez dute, bere horretan, gehiengorik osatu, baina tonua desagerrarazi edo esapide iraingarria ezabatutako kasuekin batera kontuan hartuta, portzentajea adierazgarria izan da kasu guztietan.

Zuzenean eta zeharka itzulitakoei modu bereizian erreparatzen badiegu, ordea, bada alderik: zuzenean itzulitako testuetan handiagoa da mantentzeko joera. Iseka pertsonaletan ikusi dugu hori argien: % 69 mantendu da zuzeneko itzulpenetan, eta % 38 zeharkakoetan. Iseka deskribatzaileetan, % 60 mantendu da zuzeneko itzulpenetan, % 47 zeharkakoetan. Txanponaren beste aldea aukeratuta, tonua neutralizatu edo desagerrarazi eta testu-zatia ezabatutako kasuei errepara diezaiekegu, ondorio berberera iristeko: zeharka itzuli denean gehiago neutralizatu da. Iseka pertsonaletan % 29 neutralizatu edo desagerrarazi da tonua zuzenean itzuli denean, baina % 60ra igotzen da datu hori zeharkakoetan. Iseka deskribatzaileetan % 41 da tonua neutralizatu edo desagerrarazitakoen portzentajea zuzeneko itzulpenetan, eta % 51koa zeharkakoetan. Iseken tonua arintzearena, beraz, arau gisa har genezake, datuak kasu guztietan baitira nahiko altuak. Hala ere, deigarria da zuzenean eta zeharka egindako

itzulpenen alderaketa egindakoan ikusitakoa: zeharkakoetan gehiago arintzen dela tonua, alegia. Baliteke, beraz, zubi-hizkuntzaren interferentziaren eragina izatea. Puntu honetara iritsita, Touryk proposatzen dituen itzulpen-legeak gogorarazi nahi genituzke: estandarizazioaren legea eta interferentziarena (Toury 1995: 267-279). Estandarizazioaren legeak dio itzulpen-jardueraren ondorioz xede-hizkuntza lausotu egiten dela, estandarizatu, eta ez direla jatorrizko bertsioaren koska guztiak maila berean jasotzen. Interferentziaren legeak dio, bestalde, saihestezina dela xede-testuak jatorrizkoaren arrastoak jasotzea.

Azterketa honen bidez egiaztatu dugunez, iseken tonuak aldaketa nabarmenak jasaten ditu itzulpenean; beraz, estandarizazioaren legea betetzen da. Aldi berean, azaletik bada ere, zeharkako itzulpenak fenomeno horretan eraginik baduela ikusi dugu; Touryren interferentziaren legea, beraz, zubi-hizkuntzari lotu beharko genioke, eta, kasu horretan, sakonago aztertzeko modukoa litzateke ea gurean interferentzia bikoitzaz hitz egin daitekeen: jatorrizko lanak eragiten duen interferentziaz eta gaztelaniak eragiten duen interferentziaz. Izan ere, Euskal Herriko hizkuntza-errealitatea kontuan hartuta, aztertzeko moduko faktoreak ditugu zeharkakotasuna eta hark duen eragina hizkuntza-ereduan.

BIBLIOGRAFIA

- Aierbe, A. (2008): *Itzulpengintza-estrategiak*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- Añorga, P. (2011): "Haur-literatura eta ahozketasuna", *Behinola*, **24**, 21-29.
- Barambones, J. (2010): *La traducción audiovisual en ETB-I: Estudio descriptivo de la programación infantil y juvenil*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- Esnaola, I. (1999): *Gazte euskaldunen arteko hizkera hemen eta orain. Zenbait ezaugarriren deskripzio kuantitatibo eta kualitatiboa*, Udako Euskal Unibertsitatea.
- Fischer, M. (2000): "Diferencias culturales reflejadas en la traducción de la Literatura Infantil y Juvenil", in V. Ruzicka; C. Vázquez eta L. Lorenzo (arg), *Literatura infantil y juvenil: tendencias actuales en investigación*, Universidad de Vigo, 149-160.
- Hatim, B. eta Mason, I. (1992): *Discourse and the Translator*. Longman.
- Larringan, L. M. eta Idiazabal, I. (2008): "Ahozko hizkuntzari antza hartzeko hiru gogoeta", *Euskalgintza XXI. Mandeari buruz XV. Biltzarra. Hizkuntza gaiak, Iker*, **19**, 29-38.
- Marcelo, G. (2007): *Traducción de las referencias culturales en la literatura infantil y juvenil*, Peter Lang.

- Neuland, E. (2007): “Subkulturelle Sprachstile Jugendlicher heute. Tendenzen der Substandardisierung in der deutschen Gegenwartssprache”, in E. Neuland (arg), *Jugendsprache - Jugendliteratur - Jugendkultur: interdisziplinäre Beiträge zu sprachkulturellen Ausdrucksformen Jugendlicher*, Peter Lang, 131-149.
- O’Sullivan, E. (2000): *Kinderliterarische Konparatistik*, Universitätsverlag C. Winter Heidelberg.
- Scheffler, G. (2000): *Schimpfwörter im Themenvorrat einer Gesellschaft*, Tectum Verlag.
- Toury, G. (1995): *Descriptive Translation Studies and Beyond*, John Benjamins.

Euskaratik gaztelaniarako literatur itzulpena¹⁶

Elizabete Manterola Agirrezabalaga, Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

1. SARRERA

Axun Aierberen omenezko liburua izanik honakoa, hark hasitako ikerketa-ildoari heldu nahiko genioke honako idatzi honetan. *Itzulpengintza estrategiak* izeneko liburuan hiru autore eta euren lanak azertu zituen Aierbek, euskarazko zein gaztelaniazko bertsioak elkarrekin erkatuz. Gaztelaniaratze-prozesuaren nondik norakoen berri eman zigun, autoitzulpenean eta besteren itzulpenean sakonduz, besteak beste.

Axunek hasitako bideari jarraipena eman nahiko genioke honako lan honetan, bere ekarpena abiapuntu harturik. Horretarako, euskal literatura itzuliari begiratuko diogu, euskaratik gaztelaniara itzuliriko literaturari erreparatuz hain zuzen, Axunek egin bezala. Lehenik eta behin, euskaratik itzuliriko liburuei buruzko datu orokorrak emango ditugu, arreta berezia eskainiz itzulpen moten inguruko datuei. Gure aurreko lan batzuetan ikusi dugunez, eta Axunek berak erakutsi zigunez, hainbat itzulpen mota topa dezakegu: autoitzulpena, kanpo-itzultzaile batek eginiko itzulpena, egileak berrikusiriko itzulpena, edo egilearen eta itzultzailearen arteko elkarlana. Honako lan honetan horien inguruan sakontzen saiatuko gara, euskal literatur lanen itzulpena oinarri gisa harturik.

2. HIZKUNTZA DIGLOSIKO BATETIK HIZKUNTZA NAGUSI BATERAKO ITZULPENA

Itzulpenak aztertzerakoan garrantzitsua izaten da jarduera horretan parte hartzen duten hizkuntzen egoera soziolinguistikoa aintzakotzat hartzea, hizkuntza eta kultura bakoitzaren egoera ekonomikoak, historikoak, soziologikoak eta politikoak, besteak beste, eragina izango baitute itzulpen-prozesuan. Ezaugarri horiek guztiek

16. Artikulu hau Espainiako Ekonomia eta Lehiakortasun Ministerioak finantzaturiko “Traducción y censura en España (1939-1985): corpus textuales y contexto cultural” (FFI2012-39012-C04-01) ikerketa-proiektuaren baitan egin da, eta Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailak sustaturiko TRALIMA-ITZULIK (GIC10/117, UPV/EHU) ikerketa-talde kontsolidatuaren (IT5-18-10) barruan zein UPV/EHUko UFI11/06 erreferentziadun Prestakuntza eta Ikerketa Unitatearen (Adquisición de lenguas, literatura y traducción en la formación plurilingüe) lanen artean kokatzen da.

baldintzatu egingo dute hizkuntza eta kulturen arteko harremana, eta beharrezkoa izango da, halaber, batzuen eta besteen arteko botere-harremanei erreparatzea. Ez da gauza bera bi hizkuntza boteretsuren arteko itzulpenak aztertzea edo bi hizkuntza gutxituren artekoak, ezta egoera asimetrikoan dauden bi hizkuntzaren arteko itzulpenak aztertzea ere. Hori dela-eta, bakoitzaren ezaugarriak ezagutzea eta hizkuntzen eta kulturen arteko harremanaren gorabeheren berri izatea nahitaezkoa iruditzen zaigu¹⁷.

Euskaratik gaztelaniarako itzulpenak aztertuko ditugunez artikulu honetan, bi hizkuntza horien arteko harremanari erreparatuko diogu lehendabizi. Euskara hizkuntza gutxitua dugu eta egoera diglosikoa bizi du. Euskal Herri barruan, gainera, estatus eta zabalkunde-maila ezberdinak dauzka, eta horrek guztiak eragina du bere garapenean. Kultur produkzioari dagokionez, ezin dugu «euskal kultur sistema» osorik dugunik esan. Euskarazko sorkuntza-lanak ugariagoak dira hainbat alorretan beste batzuetan baino. Gainera, Even-Zoharrek aipaturiko kultur sistemaren eskemari erreferentzia eginez (1990: 31), berau osatzen duten elementuak (instituzioa, errepertorioa, produzitzailea, kontsumitzailea, merkaturia eta produktua) ez dira guztiak euskaldunak, edo ez dute euskaraz soilik funtzionatzen. Hortaz, nolabaiteko mendekotasuna badu inguruko hizkuntzekiko (gaztelania zein frantsesarekiko). Gaztelania, berriz, munduan gehien hitz egiten diren hizkuntzen artean kokatzen da, eta literatur alorrean ere hizkuntza nagusietako bat dugu. Hizkuntzaz haratago joanez, jatorrizko kultura eta xede-kultura sarritan kultura berbera izango dira, edo elkarrekin bizi dira eremu geografiko berean. Hori horrela izanik, bi hizkuntzen eta bi kultur sistemen (halako banaketa arbitrarioz egin badaiteke, behintzat) arteko harremana ez da izango estatus bereko bi hizkuntzen artean izango denaren modukoa.

Hizkuntza gutxitu eta diglosikoa izanik, itzulpenak beharrezkoak ditugu. Literatura batek iraun dezan beharrezkoa izaten da itzulpenaren bidea jorratzea, bai noranzko batean, eta bai bestean. «Como todos sabemos, para cualquier sistema literario que quiera sobrevivir, la exportación es tan necesaria como la importación» (Luna Alonso, 2006). Beste hizkuntza batzuetara zabaltzea eta gure kultura ezagutaraztea beharrezkoa izaten da, eta horren aldeko iritziak ere nonahi aurki ditzakegu: «There is no doubt, however, that since the 1960s, the Basque *intelligentsia* has been convinced of the importance that translation into other languages has for the survival of the Basque language and the professionalization of Basque writers» (Olaziregi, 2009: 659).

Itzulpenek, gainera, bi helburu betetzen dituzte kanporako bide hori eginez. Batetik, ikusgarritasuna eta sona eskuratzea beste hainbat hizkuntzatan, eta irakurle berriengana heltzea, horrek «euskal literatura munduko beste literaturekin parekatu eta beste literaturekiko homologagarri izateko eskaintzen duen aukeragatik» (Aierbe 2008: 24). Bestetik, berriz, jatorrizko kulturen jatorrizko literatur lana sustatzea, Axun Aierbek dioen moduan:

17. Ikus Dasilva 2009 eta Grutman 2009 gai horretan sakontzeko.

Nazioarteko eremuan euskal literatura-lanak eta egileak sustatzeko beste bide bat da euskaraz sorturiko literatura-obrak beste hizkuntzetako irakurleei beren hizkuntzetan eskaintzea, gertatu izan baita euskarazko lanak egin eta egileak Euskal Herrian bertan gehiago estimatzea edo estimatzen hastea, Euskal Herritik kanpo onetsiak izan ostean (Aierbe, 2008: 51).

Dena den, ez dugu ahaztu behar itzulpena ez dela balio bakarreko jarduera. «Translation is both predator and deliverer, enemy and friend» (Cronin, 1998: 148). Itzulpenak onurez gain arriskuak ere ekar ditzake, norabide batean ala bestean bultza dezake. Itzulpenik egin ezean, ez da gainerako kulturekin inolako harremanik izango, eta ezezagutza erabatekoa izango da. Itzulpen kopuru zabalegia izanez gero, aldiz, kolonizazio edo mendekotasun gehiegizkoaren arriskua hor egongo da. Hortaz, garrantzitsua izango da bi mutur horien arteko oreka bilatzea. Gaztelaniarako itzulpenek, zentzu horretan, irakurle berriengana heltzeko bidea ireki dezakete, baina jatorrizko lana itzalean uzteko arriskua ere izango dute.

Hori [beste hizkuntzetarako bidea gaztelaniaren bitartez egitea] oso arriskutsua izan liteke literatur sortzailearentzat. Euskaraz eginiko nobelaren bidea ondoren gaztelaniatik pasatzen bada, baldintzatu egin lezake idazlea sortzen ari den unean bertan. Estiloan eragina eduki dezake, sortzetik bertatik eragin dezake.

(...)

Arinki ari gara jokatzan itzulpenaren auzian. Gauza ederra da norberaren lana beste hizkuntzetan ikustea, baina ez dakigu horrek zer ekarriko duen (Etxeberria, 2002: 260-261).

Kultura gutxituaren identitatea itzalean geratuko da sarritan, itzulpenak jatorrizko modura aurkezten badira. «La literatura española tiende a adueñarse de las obras de las literaturas periféricas que aparecen autotraducidas al castellano, propiciando que la identidad lingüística de muchos escritores acabe desvaneciéndose» (Dasilva, 2009: 146). Dasilvak autoitzulpenei buruz dioena beste edozein itzulpenen kasua ere badela esango genuke, paratestuetan informazio garbirik ematen ez bada. Literatura nagusiak jatorrizko lanak bereganatuko baditu ere, eta jatorrizkotasuna ezbaian geldituko bada ere, sarritan modu bakarra izango da beste hainbat kulturataraz eta hizkuntzataraz heltzeko.

Gaztelaniazko bertsio horiek bihurtzen direnez sarritan beste hizkuntza batzuetarako iturri, jatorrizkoaren ikusezintasuna areagotu egingo da.

However, the diglossia that exists between our languages converts the self-translator that writes in Euskara into a writer who must remember at all times and places that the original book has been published in the marginalized language. Partly, I believe this is due to the fact that translations into other languages take the Spanish version as the starting language, which implies increasing the diglossia even more (Landa, 2009: 73).

Hori guztia ikusirik, paratestuetan itzulpen-prozesuari buruzko informazioa agertzea guztiz beharrezkotzat jotzen dugu, literatura gutxituetako autoreen identitate linguistikoa aitortzeko.

3. EUSKARATIKO ITZULPENAK: IKUSPEGI OROKORRA

Itzulpenak presentzia nahiko nabarmena dauka euskal literaturaren baitan. Ezin ukatu euskarara eginiko itzulpenek literatura beraren garapenean izan duten rola. Gaur egun, oraindik ere, euskararako itzulpen kopurua nahiko zabala da. Torrealdairen azken datuen arabera, 2010ean euskaraz argitaratu ziren 2.023 liburuetatik % 34,5 itzulpenak izan ziren¹⁸ (Torrealdai, 2012: 34).

Azken urteetan, ordea, euskaratiko itzulpenek ere gorantz egin dute; horren adierazle ditugu euskaratik itzuliriko liburuak jasotzen dituen Euskal Literatura Itzuliaren (ELI) katalogoan biltzen diren 1.176 sarrerak¹⁹.

Index Translationumeko datuei begiratuz gero ere, berehala ikusiko dugu itzulpen kopurua nabarmena dela bi norabideetan: euskararako 3.906 itzulpen topa daitezke hor, eta 990²⁰ euskaratik beste hizkuntza batzuetara. Euskararako itzulpena proportzioan askoz ere altuagoa da, normala den moduan, baina ezin esan euskaratik egin diren itzulpenak ere gutxi direnik.

Honako atal honetan, euskaratiko itzulpenaren nondik norakoez arituko gara, fenomenoaren ikuspegi orokorra emate aldera. Horretarako, ELI katalogoan bilduriko 2010. urtera arteko datuak hartuko ditugu oinarri²¹.

Azken urteetan gorantz egin du itzulpen kopuruak, eta inoizko itzulpen kopururik altuena topatu dugu 2000. urtetik hona (562 guztira). Xede-hizkuntzei dagokienez, 38 hizkuntza zenbatu ditugu guztira. Dena den, katalogoan bilduriko itzulpenen ia erdiak (% 46,68) gaztelaniara eginak izan dira. Jarraian genituzke beste hainbat hizkuntza: katalana (%13,38), ingelesa (% 8,45), galegoa (% 6,42), frantsesa (% 4,25), italiera (% 2,38), alemana (% 2,12), eta beste. Batzuen eta besteen artean alde oso nabarmenak daude, hortaz.

Autoreei erreparatuz gero, berriz, itzulitako 161 autoreetatik 137 itzuli dira gaztelaniara, eta horietatik 78 gaztelaniara soilik.

Katalogoko datuen arabera, gainera, beste hainbat hizkuntzataraz itzuli diren lanek ia beti gaztelania izan dute lehenengo xede-hizkuntza. Azken boladan, hala ere, izan da salbuespenik.

There are now more translators from Basque into other languages. (...) Kirmen Uribe's latest poetic work was published in English earlier than in Spanish, and *An Anthology of Basque Short Stories* (2004), edited by Mari Jose Olaziregi, confirms the tendency. While writing this I have heard that Juanjo Ollasagarre's novel *Ezinezko mailetak* have appeared both in Spanish and in Italian at the same time (Zaldua, 2009: 99).

18. Inguruko hizkuntzekin alderaturik, datu nahikoa altutzat du Torrealdai (2012: 34).

19. Datu horiek 2010. urtera artekoak dira eta honako helbide honetan kontsulta daitezke: <http://www.ehu.es/ehg/eli/>. Datu horiek urtero-urtero berrituko dira.

20. Index Translationumen bilduriko datuak ez dira ELI katalogoan bildurikoen parekoak. Kontuan izan behar da datu-base horretan bildutako informazioa argitaletxeek bertara bidalitakoa dela. Hori horrela izanik, bertan bildutako informazioa ez da guztiz osatua.

21. Katalogoari buruzko azterketa zabalagoa Manterola 2011b-n kontsulta daiteke.

Dena den, zuzeneko bide horri heltzea harremanak estutzeko balia litekeen arren, orain arteko kopuruek argi erakusten dute gaztelania dugula xede-hizkuntza nagusia, eta, gainera, gaztelaniarako itzulpenek baldintzatzen dutela, nolabait, beste hizkuntza batzuetarako bidea. Zalduak berak dioen moduan, hori dugu bide naturala:

I've tried my works in that ring [the Spanish market] with the very faint hope that, if they come through without being badly bruised, they may be invited (if lucky) to fight in another international ring. I think this is the most natural route (though I don't know what the exact meaning of "natural" is in this case), because of geographic and cultural proximity. Secondly, Spanish, as I said above, is also my language. And finally, I agree with some authors' views (I am thinking about Lourdes Oñederra) claiming that generally we write for our neighbors, for our nearest fellow countrymen and women, and more than half of them could not read my works in Basque, no matter how much they longed to: to write in Spanish and translating myself are ways to reach those audiences to whom, usually, we are almost invisible (Zaldua, 2009: 100-101).

Kanporako itzulpenei dagokienez, bestalde, zuzeneko itzulpenen presentzia nahiko urria izan da oraintsu arte, eta, oraindik ere, zeharkako itzulpenak egin egiten dira, gaztelaniazko bertsioa oinarri harturik²².

Datu horiek esku artean izanik, gaztelaniazko literaturarekiko nolabaiteko mendekotasuna daukagula esan genezake. Horri loturik, Đurišinek (1993) sorturiko *communautés interlittéraires spécifiques* (CIE) nozioa gogoan izan beharko genukeela iruditzen zaigu. Literatur polisistemak geruza askotako sistema konplexuak dira. Gaztelaniazko literatura nagusiarekin batera autonomia-maila ezberdina duten beste hainbat azpisistema aurki ditzakegu Espainian²³. Nolabait, polisistema nagusi bat osatzen dute guztiek: erdigunean gaztelaniazko produkzioa izanik, gainerakoak bazterreko posizioetan kokatzen dira, eta gaztelaniazko sistemaren mendeko dira, neurri batean edo bestean.

Literatur sistema horien arteko harremanetan, gainera, itzulpen-bide ezberdinak sortzen dira. Domínguezek (2010) bere artikuluan dioskun moduan, autoitzulpenak zein zeharkako itzulpenak itzulpen-bide ohikoak izaten dira halako polisistemetan. CIE horien barruan, bestalde, literatur sistema batean zein bestean kokatzen diren idazleak ere izango dira, zenbaitetan idazle binazionaltzat ere joko direnak.

Hori guztia kontuan izanik, euskara eta gaztelaniaren arteko itzulpena gainerako hizkuntzetarako itzulpenekin alderatuz oso bestelakoa dela azpimarratu behar dugu.

4. EUSKARATIK GAZTELANIARAKO ITZULPENEA

Honako atal honetan, euskaratik gaztelaniarako literatur itzulpenen ikuspegi orokorra erakutsiko dugu lehenik eta behin. Horretarako, baina, kasuz kasu itzulpen mota identifikatzeko izan ditugun arazoen berri emango dugu aurrez. Jarraian, itzulpen-prozesuaren protagonist(ar)en inguruan mintzatuko gara: idazlea eta itzultzailea.

22. Datu xeheak Manterola 2011b-n kontsulta daitezke.

23. Informazio gehiagorako, ikus Domínguez 2010.

Itzulpena zein egoeratan egiten den ikusiko dugu ondoren, jatorrizkoaren eta itzulpenaren artean igarotako denbora-tarteari erreparatuz. Azkenik, xede-irakurlearen inguruan arituko gara.

4.1. Sailkapena eta datu orokorrak

Oso lan zaila izan da itzulpen mota kasuz kasu identifikatzea katalogoa osatzerakoan, paratestuetan topa daitekeen informazioa ez baita beti osatua edo guztiz zuzena; liburuek agertzen dutena ez dator beti errealitatearekin bat.

Liburu berari buruzko datu kontraesankorrak topatu ditugu zenbait iturritan. Esterako, Jokin Muñozen *Antzararen bidea* liburuaren gaztelaniazko itzulpena (*El camino de la oca*, 2008) Jorge Gimenez Bechek egin zuen, Alberdaniaren webgunean irakur daitekeenez, baina, Jorge Gimenez Bech eta Jokin Muñoz biak ageri dira ko-itultzaile modura liburuaren paratestuetan. Antzeko kasua dugu *Cuentos vascos de Navidad* liburuarena. ISBNren katalogoan eta Index Translationum datu-basean Seve Callejak itzuli zuela ageri da, baina Lopez Gaseniren autoitzulpenari buruzko liburuan (2005), berriz, egilearen itzulpen modura sailkatu da. Liburuaren paratestuetan Seve Calleja ageri da, berriz ere, itultzaile modura.

Zenbaitetan, liburuaren paratestuetan ematen diren datuek sortzen dute zalantza. Konparazio batera, *Un montón de gatos* (Rodríguez, 2012) liburuaren azal-hegaletan idazlearen bibliografiari buruzko hainbat xehetasun irakur daiteke, eta honakoa dio liburuaren itzulpenari buruz: «*Katu jendea* (Elkar, 2010), cuya versión al castellano, *Un montón de gatos*, realizada por la propia autora, ahora edita Caballo de Troya». Autoitzulpena dela ematen du hitz horiek irakurrita. Kredituen orrian, ordea, bi izen ageri dira itzulpenaren copyright-ean: «Zigor Garro y Eider Rodríguez, por la traducción» (Rodríguez, 2012: 6). Horren arabera, egilearen eta itultzailearen arteko elkarlana genuke, edo elkarlanean eginiko autoitzulpena, nahi bada. Ikus dezakegunez, liburuan bertan ez da informazioa guztiz garbi ageri.

Bestalde, gure tesiaren ondorioen arabera, Atxaga gaztelaniarako itzulpenaren atzean egon da aztertu ditugun liburu guztietan²⁴ (izan autoitzultzaile bakar modura, testuaren zuzentzaile edo itultzailearekin batera autoitzultzaile), nahiz eta paratestuetan bere izenik ez agertu kasu guztietan (Manterola, 2011b). Azterketa zabal eta sakonagoa egin beharko litzateke beste autore batzuk aztertuz antzeko joerarik duten ikusteko.

Xede-kulturan itzulpen bat aurkezterakoan oso garrantzitsua izango da paratestuetan itzulpena aitortzea eta itultzailearen izena bertan agertzea, modu horretan hizkuntza gutxitu batean sorturiko lana dela erakutsi eta hizkuntza nagusiak ez dezan bereganatu.

24. Doktorego-tesian Atxagaren 12 jatorrizko libururekin eta horien itzulpenekin osaturiko corpusa aztertu genuen. Gaztelaniaratutako liburuei dagokienez, paratestuen arabera hau zen sailkapena: 4 autoitzulpen, 2 itzulpen itultzailearen eta autorearen artean, beste itultzaile batek eginiko 3 itzulpen eta daturik gabeko 3 itzulpen.

A veces se intenta conseguir la binacionalidad de escritores, ilustradores, editoriales, etc. mediante la traducción. Para ello es frecuente que se oculte el nombre del traductor y el origen de las traducciones, de manera que cada texto parezca un original. Así será mejor aceptado, sobre todo cuando los consumidores no conozcan la existencia del otro texto. El resultado consiste, por tanto, en un mayor prestigio, difusión y volumen de ventas en ambas literaturas (Domínguez, 2010: 68).

Hizkuntza gutxitu batetik hizkuntza nagusiago batetara itzultzerakoan kontu handiz jokatu beharko da, hortaz.

ELI katalogoaren azterketan ikusi dugunez, gaztelania da euskaratiko itzulpenen xede-hizkuntza nagusia. Hori horrela izanik, eta Hegoaldeko euskaldunok elebidunak garen neurrian, autoitzulpenak presentzia nabarmena du gurean. Nahiz eta frantsesera ere egin izan den autoitzulpen bat edo beste²⁵, gaztelania dugu fenomeno hori jasotzen duen hizkuntza nagusia. Gainera, euskaratik gaztelaniarako norabidean topa daitezke itzulpen mota horren ale gehien, alde handiz; 2010. urtera arteko datuak aztertzean, gaztelaniara itzuliriko 436 liburu topatu ditugu. Horietatik % 39,67 autoitzulpenak dira, % 38,53 kanpo-itzultzaile baten lana, eta % 4,12 autorearen eta itzultzailearen arteko elkarlana. Gainerako kasuak ezin izan ditugu sailkatu: kasu batzuetan, paratestuetan daturik ez delako ageri; beste hainbatetan, berriz, datu kontraesankorrak bildu ditugulako iturri ezberdinetan.

Literatur generoei erreparatuz gero, haur- eta gazte-literatura (HGL) eta narratiba-lanak itzuli dira gehien euskaratik gaztelaniara (Manterola, 2011b): 164 liburu eta 144, hurrenez hurren. Itzulpen motari begiratuta, baina, bada alderik bataren eta bestearen artean: HGLn autoitzulpen kopuru zabalagoa topa daiteke (91) helduentzako narratiba-itzulpenetan baino (51). Sailkatu gabeko itzulpen kopurua ere handiagoa da lehenengoaren kasuan (32 guztira), eta datu horrek autoitzulpenak izan daitezkeela pentsarazten digu. Dena den, argi eta garbi ikusten da, datu horien bitartez, argitaletxeek ez diotela arreta nahikorik eskaintzen datuak behar den moduan aurkezteari HGL liburuetan, beste behin ere, agerian utziz genero horren bazterreko izaera.

4.2. Itzultzailea eta idazlea: itzulpen prozesuaren baitako rolak

Euskaraz idazten duten idazleek eskura dute euren lana itzultzeko aukera, elebidunak izaki. Mota askotariko arrazoiak izango dira itzulpena egin edo ez egin erabakitzeke, eta ez da beti erraza izango zergatia identifikatzea. Kanpo- zein barne-arrazoiak topa ditzakegu; merkatuaren eskakizunek edo autorearen beraren nahiek sortuak. Diru falta edo denborarik ezak autoitzulpenera bultzatuko du idazlea zenbaitetan. Xede-hizkuntza bere sentitzeak bultzatuko ditu beste batzuk. Idazle-ibilbideaz gain (auto)itzultzaile-ibilbidea ere jorratu du zenbaitek. Norberak bere

25. Itxaro Bordaren *100% Basque* (2003) eta *Hautsak errautsa bezain* (2002) liburuak eta Aurelia Arkotxaren *Septentrio* (2007), alde batetik, eta Etienne Decreptek 1924an argitaraturiko *Semetchia* izeneko antzezlanak, bestetik.

lana itzultzea izango da gaztelaniaratze-biderik egokiena horientzat: «Beti sumatu izan dut inork ezin duela idazleak berak baino itzulpen egokiagorik egin, betiere itzulpena munduko gauzarik inperfektuena dela onartuta» (Elorriaga, 2008: 186).

Itzulpena besteren esku uztea baino egokiagoa iruditzen zaio zenbaiti norbere lana itzultzea, hau da, zaila egiten zaio askori ezagutzen duen hizkuntza baterako itzulpena beste norbaiten esku uztea. Jon Alonsoren hitzetan, «jende askok beldurra izaten dio horri, irudipena daukat idazle askok ez duela bere burua ispilu horretan ikusi nahi» (Montorio, 2007: 72-73). Beste norbaitek eginiko lana irakurtzean, gerta daiteke itzulpen hori bere ez sentitzea, eta, hortaz, nahiago izatea norbere kabuz egitea besteek egin ahal izango luketena.

Bestalde, egileak hizkuntza batekiko edo bestearekiko duen harremanak ere zerikusia izango du. Eider Rodriguezek, esaterako, honela azaltzen zuen bere esperientzia *Haragia* (2007) liburuaren gaztelaniazko bertsioan (*Carne*, 2008) argitaratu berrian:

No tengo costumbre de escribir literatura en castellano y determinadas expresiones se me hacían raras. Mis padres son castellano-parlantes y conozco bien el idioma. Ha sido una autotraducción. Ha sido muy bonito, porque, de alguna forma, me he reconciliado con el castellano. Este libro me ha dado el placer de hacer que dos lenguas se encuentren en un lugar muy íntimo (Moyano, 2008).

Gogoan izan behar dugu, gainera, euskal idazle elebakarrik ez dagoela, eta guztiek ere hainbat hizkuntzatako kultur produktuak kontsumitzen dituztela. Rodríguez beraren hitzetan, «mi imaginario está alimentado de diferentes idiomas» (Moyano, 2008).

Ez autoitzultzeko hainbat arrazoi egon daiteke, bestalde. Besteak beste, honako hauek aipatzen ditu Elorriagak: alde batetik, itzulpenaren oinarritzko arauak ez ezagutzea eta, horrenbestez, itzultzaile-lanetan aritzeko kapaz ez ikustea norbere burua; bigarrenik, denbora falta, idazleak beste lanbide batzuetan aritzen baitira idazletzaz gain; hirugarrenik, obra berreraiki nahi ez izatea, testua amaitutzat ikustea argitaratu ondoren (Elorriaga, 2008: 183). Arrazoi horiez gain, idazle batzuei aspergarria zaie jatorrizkora itzultzea. Hona hemen Saizarbitoriak *Martutene* eleberriko pasarte batean idatzitakoa:

Askotan egin ohi den galderari buruz berriz, alegia, zergatik ez dituen Martinek berak bere lanak itzultzen, bi ipuinekin izandako esperientziaz baliatzen da ezinezkotzat jotzeko. Lana nekea eta aspergarria egiten zitzaien, egile izateak baimentzen zuenez etengabe traizionatzen zuen testua, eta zailtasunak aldentzearen, edo hobetu asmoz, hainbeste urruntzen zen jatorrizkotik non une batetik atzera birsortze bat bilakatzen zen emaitza, lehenengo bertsioa baino hobeago agian, inondik inora ez jatorrizkoa. Ezinezkoa zitzaien, oroz gain, sortzeko ahalmen handiagoa eskatzen zuten lanak zeuzkalako zain. Hori esan zion proposamena onartzeko konbentzitu zuenean. Idazlea da, kaka-idazlea ziur asko, baina idazlea azken finean, eta ez itzultzailea (Saizarbitoria, 2012: 112).

Jatorrizkoa ez berreraikitze nahia izango genuke beste arrazoiatariko bat. Edo biak batera ere izan daitezke, Lertxundiren arabera: «La ventaja de un traductor es que no vas a reinventar la historia. Por una parte, traducirme a mí mismo me resultaría muy aburrido, volver a retomar ese trabajo, y, por otra, la fidelidad al texto queda más asegurada con un traductor» (Pérez de Anucita, 2009).

Literatur eta estilo kontuak ere egon daitezke norbere lana ez itzuli nahi izatearen atzean. Halaxe dio Lertxundik: «Nire bizitza osoa eman baldin badut estilo jakin hori lantzen hizkuntza jakin batean, zertan hasi behar dut neure libururen bat itzultzen, aurrez baldin badakit guztiz neutralizatuta geldituko zaidala nik nahi nukeen estilo hori» (Egia, 1999: 120). Horri loturik, hizkuntza-gaitasuna ere izan daiteke ez itzultzeko erabakiaren atzean. Itzultzaileak lan hobea egin dezakeela uste du Jon Arretxek: «Hasieran neu saiatzen nintzen nire liburuak gazteleratzen, baina konturatzen nintzen itzulpen txarrak zirela» (Erostarbe, 2012).

Ikusi ditugun adibideek argi erakusten dute idazleak birsorkuntzarako joera, edo tentazioa behinik behin, izaten duela bere lana itzultzerakoan. Birsorkuntza horrek jatorrizkoarekiko duen harremana utziko du agerian. Zenbaitek gertuegi sentituko dute eta ez diote utziko bere buruari testutik aldentzen. Beste batzuek, berriz, xede-irakurlea oso gogoan izango dute eta harengan pentsatuz egingo dituzte egin beharreko moldaketak. Honako hitz hauekin azaldu du Harkaitz Canok *Pasaia blues* lanaren itzulpenaren esperientzia:

El libro lo empezó a traducir Mikel y lo acabamos entre los dos. Luego lo he revisado bastantes veces, sin tratar de despegarme demasiado de la partitura, pero sin volver en ningún caso atrás para cotejarlo con el original. Una traducción, al fin y al cabo, es siempre una versión en directo de un disco que previamente fue grabado en estudio... La tentación de versionarte es continua: ya sea por tu propia incapacidad a la hora de afrontar un problema como lo haría un verdadero traductor, o porque ya no te gusta un capítulo, o simplemente por no aburrirte... De todas formas, procuro que la melodía sea la misma. No creo haberme alejado tanto (Postdata, 2012).

Oro har, idazleek argi izaten dute euren autoitzultzaile-rola itzultzaile arrunt batenaren aldean ezberdina dela. Izan ere, jatorrizkoarekiko harremanak egiten du itzulpen-bide hori ezberdin. Horregatik, jatorrizko testuarekiko norberak duen sentipenak baldintzatuko du autoitzulpenaren aldeko edo aurkako jarrera. Canok berak dioen moduan, «el peligro no es que entres en crisis con la traducción, sino con el original» (Ventós Corominas, 2012).

Gainera, testuaren aurrean izango duen jarrerak definituko du autoitzultzean zein roletara lerratzen den idazlea: itzultzailearenera edo idazlearenera. Esaterako, «Harkaitz Cano jatorrizko lanetik urrundu egiten da hainbatetan, itzultzen ari den unean lan hori sortzen ari balitz nola idatziko luken pentsaturik itzuli ohi baititu bere lanak» (Aierbe, 2008: 55).

Ñabardura modura esan dezagun jatorrizkoaren ezaugarriek ere bultzatzen dutela sarritan sorkuntzarako edo egokitzapenerako joera. Esate baterako, Fermin Etxegoienek *Autokarabana* gaztelaniaratu zuenean, hizkuntza-gaitasunaren auziak itzulpena baldintzatu zuen, liburuko protagonista euskaldun osoa ez izanagatik (Arruti, 2012). Autorearen hitzetan, «había que hacer una adaptación» (Arruti, 2012).

Birsorkuntza horretan zein alderdi aldatzen edo moldatzen den aztertu beharko litzatekeela deritzogu, bi hizkuntzen arteko botere-harremanak zeresana izango duelakoan baikaude. Gurearen moduko literatura gutxitu batean, gaztelaniarako itzulpena, eta ondorioz autoitzulpena, ez da jarduera indibidual eta bakantzat jo behar, baizik eta jarduera kolektibo bati buruz hitz egin behar dugu. Izan ere, itzulpenetan nolabaiteko zentsura egon daiteke. «Zaku horretan ez da ideologiari loturiko zentsura bakarrik sartu behar, baizik eta kulturari eta gizarteari dagozkionak ere» (Arrula, 2012). Gai hori jorratzerakoan, Arrulak Eider Rodriguezen *Katu jendea* eta *Un montón de gatos* ditu mintzagai: euskarazko jatorrizko ipuin bat ez da itzuli gaztelaniara eta, aldiz, bi ipuin gehiago ageri dira itzulpenean. Hortaz, «itzulpena da edo kontakizun batzuk baino ezin dira itzulpentzat jo?» (Arrula, 2012). Halako kasuei buruz eztabaidatzen aritu berri gara autoitzulpenari buruzko ikertzaile talde batean: nola sailkatu beharko genituzke jatorrizkoa eta xede-testua % 100ean parekoak ez diren itzulpenak? Kasu labainkorra da, zalantzarik gabe. Rodriguezen kasura itzuliz, ez dugu topatuko izaera sortzaile horren berri ematen duen oharrik gaztelaniazko liburua esku artean hartuz gero: jatorrizkoaren pareko modura aurkezten da testua, kendutako eta gehitutako atalen berri eman gabe.

Gorago aipatu dugun moduan, idazleak itzulpenaren aldeko hautua egin behar izaten du. Erabaki hori bere ibilbide guztian zehar presente egongo da, eta baliteke batzuetan autoitzulpenaren aldeko hautua egitea, eta beste batzuetan, berriz, beste norbaitengana jo izatea. Azken batean, idazle-ibilbidea garatzen doan modu berean, (auto)itzultzailearena ere garatzen joango da. Urteekin, idazle bakoitzak bere bidea bilatuko du, eta hortaz, autoitzulpen-lana probatu ostean, batzuek ez dute berriro beren testuetara itzuli nahi izango, edo alderantziz, baliteke beste norbaitek eginiko itzulpena bere ez sentitzea eta horrek autoitzulpenera bultzatzea.

Gaztelaniarako itzulpenak ugaltu ahala, kasuistika gero eta zabalagoa topa daiteke. ELI katalogoaren lehen itzulia amaitu berritan, 2006an, tesiaren hurrengo faseari ekiteko itzulpen mota ezberdinak alderatzea izan zen gure asmoa. Horretarako, baina, zein idazle aztertu erabaki behar genuen, eta, garai hartan, Atxaga zen itzulpen mota guztiak (gaztelaniari dagokionez, autoitzulpena, beste itzultzaile batek eginiko itzulpena eta itzultzailearen eta idazlearen arteko elkarlana) bere lanean biltzen zituen bakarra. Egun, ordea, kasu gehiago topa ditzakegu: Zubizarretak, Lertxundik, Irigoienek, Uribe eta Urretabizkaiak hiru itzulpen-bideak jorratu dituzte²⁶

26. Badira beste hainbat autore, aipatu hiru itzulpen-bideetatik bi soilik probatu dituztenak: Jon Arretxek, Aingeru Epaltzak eta Ramon Saizarbitoriak, besteak beste, autoitzulpena eta besteren itzulpena; Miren Agur Meabek, berriz, kolaborazioa eta autoitzulpena; Pako Aristik, azkenik, kolaborazioa eta besteren itzulpena. Informazio gehiagorako, Manterola (2011a) kontsulta daiteke.

(Manterola, 2011a: 136-137). Azken aldian, zabaltzen doa zerrenda hori: Canok oraintsu kolaborazioan atera du *Pasaia blues* gaztelaniaz, eta aurrez autoitzuliriko hainbat liburu eta beste itzultzaile batek itzuliriko liburu bat ere bazituen.

Kolaborazio-lana aipatu dugularik, ez da zaila halakorik topatzea hizkuntza gutxituetan: errealitate linguistiko konplexuak horretarako bidea ematen du. Gaztelaniaratutako liburuetan kolaborazio-lana aitortu duten hainbat kasu badira: Atxaga, Irigoien, Uribe, eta beste. Dena den, Atxagaren hainbat lan aztertzerakoan (Manterola, 2011b) ikusi dugu paratestuek ez dutela beti kolaborazioa aitortzen, eta susmoa dugu ez ote den aitortu gabeko beste kasu ugari egongo.

Autoitzultzaile-ibilbidean, bestalde, besteren lanen itzultzaile izateak ere lagun dezake. Gurean, bada halako kasurik, nahiz eta egile-itzultzaileek ez dituzten besteren itzulpenak autoitzulpenak egiten dituzten norabide berean egiten normalean²⁷. Pentsa liteke, itzulpenean eskarmentua izateak, autoitzulpenean ere lagun diezaiokeela idazleari.

Idazle-itzultzaileen rolaz gain, garrantzitsu deritzogu itzultzaile arruntei ere erreparatzeari. Gaztelaniarako itzulpenak kontuan izanik, 58 itzultzaile zenbatu ditugu ELI katalogoan, liburuen idazleak izan ez direnak. Horietatik 39k lan bakarra itzuli dute, 9k bi liburu eta 3k hiruna liburu. Beste 5 itzultzailek 5-9 liburu itzuli ditu bakoitzak eta bi itzultzailek —Jorge Gimenez Bechek eta Bego Montoriok— 20 eta 18 liburu itzuli dituzte, hurrenez hurren (Manterola, 2011a: 130-131). Datu horiek ikusirik, zera esan dezakegu, euskaratik gaztelaniarako itzultzaile kopurua ez dela txikia, baina gehien-gehienek ez dutela itzulpen askorik egin norabide horretan. Hortaz, euskaratik gaztelaniarako literatur itzultzaile profesionalen kopurua nahiko urria dugu. Gaztelaniatik euskararako itzulpenetan halakorik gertatzea egun ez da hain arrunta, profesionalizazioa oso bide onean baitoa. Baina euskaratiko itzulpenetan, bidea oraindik jorratzeko dagoela ematen du, eta amateurismo kasuak oraindik ere sarritan topa daitezke, bai gaztelaniara eginiko itzulpenetan, bai beste hainbat hizkuntzatarako itzulpenetan ere.

Amateurismo horrek guztiz normalizatu gabeko itzulpen-norabide eta espezializazioa dela adierazten du. Duela gutxi argitaraturiko liburu baten adibidea jarriko dugu. Mikel Iturriak eta Harkaitz Canok *Pasaia bluesen* gaztelaniazko bertsioa (2012) egin dute elkarlanean. Bide luzea izan du prozesuak. Iturriak berak ekin zion lehen kapituluaren itzulpenari eta Canori bidali zion. Gero bien artean itzuli zuten liburu osoa. Itzultzaileak dionez, «idazlea obra mugitzen saiatu zen Espainiako hainbat argitaletxeetan, baina ez zuen zorterik izan» (Iturria, 2012). Itzulpen-prozesua bera 2002an hasi zuten eta hamar urte geroago argitaratu da azkenik²⁸, Tarttalo

27. Jon Alonsok, adibidez, ez du bere lanik autoitzuli, baina egin izan ditu besteren lanen itzulpenak bai euskaratik gaztelaniara baita alderantzizko norabidean ere. Harkaitz Canok ingelesetik eta gaztelaniatik itzuli izan du lan bat edo beste, bere liburuen autoitzulpenak egiteaz gain. Unai Elorriagak ere itzuliak ditu galizieratik eta gaztelaniatik.

28. Itzulpen-prozesuaren xehetasunak Mikel Iturriaren blogean ikus daitezke: <http://eibar.org/blogak/iturri/itzultzaile-baino-outsider-totala-naiz>

argitaletxearen eskutik. Itzultzailearen hitzetan, literatur itzulpenean izango duen esperientzia bakarra izango da Canorekin eginiko elkarlana. Eta honako azpimarra egiten du: «más que traductor, soy un outsider» (Iturria, 2012). Hots, ez du bere burua itzulpen literarioaren barruan kokatzen, baizik eta kanpo-eragile gisa. Halakoak gertatzea, hau da, esperientzia bakanak izatea literatur itzulpenaren eremuan, ohikoa izan daiteke hizkuntza gutxituetako literaturetan. Sistema guztiz egonkorra ez izateak eragin zuzena izan dezakeela pentsa dezakegu halako esperientzietan.

4.3. Jatorrizkoaren eta itzulpenaren arteko denbora-tartea: merkatuaren joerak

Merkatuak bere arauen arabera osatuko du itzulpenen mapa. Merkatu hori, eta bertan sorturiko kultur produktuak, gizarte elebidun eta diglosikoan sortzen dira. Euskarazko jatorrizko lanak gaztelaniazko itzulpenen eremu berean argitaratuko dira, eta, hortaz, bata besteari nolabaiteko eragina egin ahal izango dio. Alde batetik, bata bestearen osagarri izan daitezke: Euskal Herrian euskaraz ez dakien irakurlearengana ere heltzeko aukera emango diolako euskal idazleari. Bestetik, baina, irakurleak «lapurtzeko» aukera ere egongo da, batez ere, euskaraz irakurtzera ohitu gabeko irakurleak edo gaztelaniazko liburuak errazago irakurtzen dituztenak, baita eskolan euskaraz ikasi ez dutenak ere.

Bada azken boladan zabaltzen ari den joera bat: itzulpenak euskarazko jatorrizkoaren oso segidan argitaratzea. Sonatua izan zen Atxagak 2009an *Zazpi etxe Frantzian* liburuaren gaztelaniazko, katalanezko eta galegozko itzulpenekin batera argitaratu izana. Hiru urte pasatxo igaro dira ordutik eta halako adibide gehiago ere topa dezakegu egungo euskal literaturan. Anjel Lertxundik, esaterako, 2011n aldi berean kaleratu zituen *Etxeko hautsa* eta *Los trapos sucios*, biak ala biak Alberdania argitaletxearen eskutik. Jon Arretxek ere 2012ko maiatzean aldi berean argitaratu berri ditu *19 kamera* eta *19 cámaras*, bere azken nobela beltzaren bi bertsioak. Urtebete lehenago ere bateratsu plazaratu zituen *Tangerreko ametsak* eta *Sueños de Tánger*, biak ere Erein argitaletxean.

Horiez gain, asko dira batera ez bada ere, nahiko segidan, etorri diren argitalpenak azken urteetan. Hemen agertuko ditugun kasu guztietan, jatorrizkoa argitaratu eta urtebete igaro baino lehen argitaratu da itzulpena: Eider Rodriguezen *Haragia* (2007ko azaroan) eta *Carne* (2008ko uztailean); Unai Elorriagaren *Van't Hoffen ilea* (2003ko martxoan) eta *El pelo de Van't Hoff* (2004ko otsailean), *Vredaman* euskaraz (2005eko azaroan) eta *Vredaman* gaztelaniaz (2006ko ekainean), *Londres kartoizkoa da* (2009ko urrian) eta *Londres es de cartón* (2010eko urtarrilean); Hedoi Etxarteren *Ihes ederra* (2010eko urrian) eta *La bella huida* (2011ko urrian)²⁹; Anjel Lertxundiren *Zoaz infernura, laztana* (2008ko abenduan) eta *Vete al infierno, cariño* (2009ko ekainean); Atxagaren *Soinujolearen semea* (2003ko abenduan) eta *El hijo del acordeonista* (2004ko irailean); Harkaitz Canoren *Belarraren ahoa* (2004ko azaroan) eta *El filo de la hierba* (2006ko martxoan).

29. Katalanezko bertsioa gaztelaniazkoarekin batera argitaratu zen Alberdania argitaletxean.

Aipaturiko adibide guztiak helduei zuzenduriko lanak dira, baina HGLn ere adibide ugari topa ditzakegu, estatu mailan egiten diren aldi bereko argitalpenak direla medio. Konparazio batera, Andoni Egañaren *Niri ez zait futbola gustatzen, eta zer?* (2000) eta *No me gusta el fútbol, ¿y qué?* (2000); Arantxa Iturberen *Nik eserita egiten dut, eta zer?* (2001) eta *Yo lo hago sentado, ¿y qué?* (2001); Patxi Zubizarretaren *Xia Tenzinen bidaia miresgarria* (2009) eta *El maravilloso viaje de Tenzin*. Joera hori helduentzako literaturan baino nabarmenagoa izan dela esan genezake orain arteko HGLn.

Gaztelaniazko itzulpena argitaratzea gero eta ohikoagoa bihurtu da, eta oso normaltzat jotzen da itzulpena egin beharra. Esaterako, Ramon Saizarbitoriak *Martutene* lan mardula argitaratu zuenean, ETBko albistegian (2012-4-20) horren berri eman zuen kazetariak honela amaitu zuen berria: «Argitalpena liburu-dendetan da. Erdal itzulpena abian da». Halako adibide ugari topa dezakegu azken boladan. Unai Elorriagak *Vredaman* argitaratu zuenean, adibidez, honakoa aipatu zuen kazetariak liburua kaleratu zela zioen albistea argitaratzean: «La narración entrecruza cuatro relatos en torno a la familia del niño protagonista que hace de hilo conductor. El propio autor trabaja en la traducción del relato en castellano, que será editada en verano» (García, 2005). Ikusten dugunez, argitaratu orduko itzulpena martxan da. Horrek esan nahi du, euskarazkoaren harrera ikusi aurretik itzulpena sortzen hasten dela³⁰.

Aldi bereko edo segidako itzulpen horiek hainbat abantaila izan dezake idazlearentzat. Lertxundiren hitzetan, adibidez, jatorrizkoaren eta itzulpenaren aldibereko argitalpena onuragarria da idazlearentzat, itzulpenaren bitartez jatorrizkoa hobetu baitezake.

Beste abantaila bat ere badu biak batera ateratzeak, idazlearentzat. Itzultzailea da idazle baten irakurlerik onena, hartzen duen denbora eta jartzen duen arreta dela eta. Niri itzultzaileak kontuan hartzeko moduko ohar asko egin dizkit, jatorrizkoa hobetzeko baliagarriak izan zaizkidanak. Itzultzailea euskarazko bertsioa kaleratu eta gero hasi balitz lanean, beranduegi jasoko nituen ohar horiek (Zabala, 2001: 33).

Norbere lana hobetzeko tresna modura har daiteke itzulpena, itzultzean aztertzen eta irakurtzen baita ondoen eta sakonen idatzitakoa. Autoitzulpenaren bideak, eta aldiberekotasunaren alorretik begiratuta, egile-itzultzailearen izaeran nolabaiteko eragina izango duela nabarituko dugu. Mariasun Landaren esanetan, autoitzultzaile-izaera landu izanak egile-izaera lantzen lagundu dio testu batetik besterako bidean.

30. Hona hemen Iban Zalduaren gogoeta gai horren inguruan: «(...) ahalegin hori [aldi berean argitaratzearena] ez ote dagoen nagusiki zuzendua ‘barne-merkatu’ gaztelaniaduna asetzera edo erakartzera. Baina are Madrileko edo Bartzelonako argitaletxeei begira, gero eta ohikoagoa da euskal orijinalen bidalketa, liburua oraindik Euskal Herrian argitaratuta ez dagoenean (eta, ondorioz, Euskal Herrian bertan zer harrera izan duen ezagutzerik ez dagoenean)» (Zaldua, 2009).

In general terms, I can say that my experience as a self-translator has always been to write the work in Basque first and later to rewrite it in Spanish. At the beginning I used to do this, faithfully respecting the original text, in a manner that I now consider somewhat rigid. Later on, I gained more freedom, until arriving at a point now where, as I publish my books almost simultaneously in the two languages, I often return to the original to correct it, to enrich it, or to introduce nuances. In reality, this experience of self-translation or rewriting has increased within me an awareness of authorship (Landa 2009: 73).

Joera hori ikusirik, euskal literaturak elebitasunerako bidea hartu duela ematen du, euskaraz argitaratzerakoan itzulpenean pentsatuz egiten baita sarritan³¹. Baina, aldiberekotasunaren balioaz ongi hausnartu behar delakoan gaude. Ahalik eta irakurle gehienengana lehenbailehen heltzea egokia eta guztiz ulertzekoa izan daiteke. Baina ez dugu ahaztu behar jatorrizko hizkuntzaren estatusa zein den, eta bi hizkuntzetan aldi berean agertzeak jatorrizkoari kalterik egiten ote dion begiratu beharko genuke.

Ikus-entzunezkoen alorreko adibide bat jarriko dugu jarraian, gai horri buruzko hausnarketa bultzatzeko. *Harry Potter eta sorgin harria* filma euskaraz eta gaztelaniaz aldi berean eman zuten ETBn: lehenengo katean, euskarazkoa; bigarrenen, gaztelaniazkoa. Datuen arabera, ikusle gehienek gaztelaniazko bertsioa ikusi zuten (% 37ko *sharea*) eta ez euskarazkoa (% 1,8ko *sharea*). Aldi bereko emanaldi haren ostean, nahiko nabarmen ikus daiteke euskararako bertsioari nolabaiteko balioespena emateko neurri parekideak ez direla nahikoak.

Ez da gure helburua ikus-entzunezko eremuan gertaturikoa literatur eremuarekin parekatzea³², baina ikus-entzuleen hizkuntza-hautaketak irakurleenarekin nolabaitetako lotura ere izan dezakeela pentsa dezakegu. Bi kasuek, nolanahi ere, kultur eta hizkuntza-politika sendo eta bateratuak komenigarriak direla nabarmen erakusten dute.

4.4. Xede-testua: barne-sistemakoa ala kanpo-sistemakoa?

Idazleak irakurlea gogoan izaten du idazten duenean. Gurearen moduko sistema txiki eta diglosiko batean, idazleak euskaraz idazten badu, nabarmena izango da euskaldunentzat idazten ari dela. Baina, euskaldunentzat bakarrik?

31. Itzulpena gero eta presenteago nabari daiteke euskal literatur lanak argitaratzean. Gogoeta interesgarria egin du Hernandez Abaituak *Martutene* liburuaren kritika batean, kanporako begirada presente dagoela erakutsiz. «Nahita eginda ez badago ere, oso baliagarria izango da Lynn neska gazte soziologo amerikarra itzulpenetarako, berari Euskal Herriko gauza guztiak esplikatu behar zaizkiolako, eta bide batez, irakurle guztiei, eta hori bitarteko garrantzitsua izango da nobela hau erdara ezberdinetan irakurriko dutenenentzat» (Hernández Abaitua, 2012: 35).

32. Gogora dezagun artikuluan aztertzen ari garen kasua hizkuntza diglosikoan sortutako lanen hizkuntza nagusiago baterako itzulpena dela; *Harry Potter*, berriz, ingelesetik itzuli da euskarara eta gaztelaniara.

Iban Zalduaren hitzetan, «argi dago, 1989ra arte, eta oro har, euskal idazle euskaradunak [...] “beste jende euskaldun batentzako” idatzi ohi zuela kasik eskusiboki, inoiz bere obra itzultzea lortzen zuen arren, eta jende euskaldun horren multzoa oso-oso irakurle gutxi osatzen zuten arren» (Zaldua, 2009). Zalduaren hitzen arabera, eta ELI katalogoaren azterketan ikusi genuenez (Manterola, 2011b), *Obabakoak* liburuak Espainiako Sari Nazionala irabazi izanak garai berri bat ekarri zuen euskal literaturara. Haren ondorenean euskal literatura kanpoan ezagutarazten hasi zen.

Autorearen jatorrizkoarekiko (eta itzulpenarekiko) jarrerak definituko du itzulpenaren izaera ere. Eta jarrera hori definitzeko literatur sistemarekiko harremanak ere zeresana izango du. Hainbatek, esaterako, jatorrizko sistema besterik ez dute izango gogoan. Saizarbitoriaren hitzetan, adibidez, «nik uste dut euskal idazleoi euskal testuinguruak ematen digula bermea, euskaraz idazteko indarra eta ahalmena» (Sala, 2002).

Oro har, euskal idazleen itzulpenak Euskal Herrian bertan irakurtzen dira. Eta hori badakite idazleek eurek. Eider Rodriguezi eginiko elkarrizketa batean, bere ipuinek espainiar irakurleak harrituko ote zituzten galdeginda honakoa erantzun zuen: «No creo, porque los escritores en euskera no existimos» (Moyano, 2008). Hau da, espainiar irakurlearentzat euskal idazleek ez dute inolako garrantzirik, eta horiei begira baino, ingurukoei begira idazten dute idazleek. Jon Alonsok «Euskal Herriko erdalduna» duela buruan dio. Eta honakoa gehitu: «Hortik aurrera, zabaltzen baldin bada, ondo» (Montorio, 2007: 69-70). Canok, berriz, irakurlea barik hizkuntza hartzen du gogoan bere lanak itzultzerakoan: «Ez dakit hemengo edo hango horretan pentsatzen dudana, bereizketa hizkuntzen arabera da gehiago, baina ez dut uste bereizketa kontzienterik egiten dudanik» (Montorio, 2007: 70).

Saizarbitoriaren iritziz, itzulpenek hemen bertako irakurlea izan beharko lukete xede. Gero hortik kanpora zabalduz gero, hobe.

Nire ustez, irtenbidea gure irakurlego naturalari zintzo erantzutea da. Euskaraz idatzi ondoren, eta euskaraz ikasi ez duen euskal herritarrak ere egon badaudenez, etxe barrurako itzuli eta argitalpenak egin behar lirateke. Baita kanpoko elite kulturalak gure berri izan dezaten ere. Hortik aurrera baten batek bere burua gehien saldutakoan zerrendan jartzea lortuko balu, oso ondo: egin dezala bere bidea (Etxeberria, 2002: 265)

Beste hainbat autorek nahiago dute beren gaztelaniazko lanak Euskal Herriatik kanpora argitaratzea, Pello Lizarralderen modura:

Badakit *Larrepetit* Euskal Herrian gaztelaniara itzuliko luketela, baina nik ez dut hori nahi. Egin dezatela Espainian. Bi arrazoiengatik: batetik, gaztelaniaz guk baino hobeto dakite —nahiz eta gu ere erdaldun erabatekoak izan—; bestetik, merkatu kontua dago. Nik badakit Espainian egiten diren euskal liburuen gaztelaniazko itzulpenak batez ere hemengo erdaldunek erosten dituztela. Baina, behin horretara jarrita, nik nahi dut

Tenerifen bi liburu izan, Sevillan lau, Bartzelonan zazpi, Madrilen hiru...; eta badakit Euskal Herrian argitaratuz gero ez dela hori gertatuko (Zabala, 2008).

Idazleek irakurle bata ala bestea izan buruan, sistema-aldaketarik ba ote den ala ez hausnartu beharko genuke. Euskal Herriko bertako argitaletxeetan kokatzen diren itzulpenak ez dira guztiz espainiar literatur sistema zentralaren barruan kokatzen; bai, ordea, Zabalak dioen moduan (Montorio 2007: 70), «El País-era iristen direnak». Hau da, Espainiako argitaletxeetan argitaratzen diren itzulpenak. Canok azpimarratzen duenez, liburu-dendetan ere nabari daiteke halako bereizketarik.

Badago halako eskizofrenia bat: Algak ateratzen badu, «euskal gauzak» dioen eremuan dago; aldiz, autore berak liburu bera Seix Barralen ateraz gero, Espainiako literaturaren apaletan egongo da. Beraz, ikuspegi komertziala da irizpidea, marka. Kontuan hartu behar da hemen mimatuak gaudela, oihartzun minimo bat badugula. Hemendik kanpo, ez badaukazu beste berme bat (izen-abizenekin esanda: Espainiako Sari Nazionala), konplikatu da ateratzea (Montorio, 2007: 70-71).

Ez dago guztiz argi sistema-aldaketarik ba ote dagoen gaztelaniaz argitaratzen denean Euskal Herriko bertako argitaletxeetan, nahiz eta itzultze hutsak beste hainbat irakurlerengana iristeko ateak ireki. «Por otra parte, desde una perspectiva polisistémica podríamos considerar traducciones intraliterarias (o intrasistémicas) aquellas que realizan las editoriales vascas y navarras del euskera al castellano, que a menudo se venden únicamente en Euskal Herria» (Domínguez, 2010: 73).

Orain arte esandakoak osatze aldera, euskaratik itzultzeko diru-laguntzei begiratu nahi izan diegu. Eusko Jaurlaritzak euskal liburuak sustatzeko itzulpenentzat diru-laguntzak ematen ditu urtero. Horietan urtero gaztelania izaten da itzulpen gehien jasotzen duen hizkuntza. Gainera, Euskal Herriko bertako argitaletxeak izaten dira diru-laguntza hori eskatzen dutenak gaztelaniarako itzulpenak egiteko³³.

Horrenbestez, xede-irakurlea, batik bat, Euskal Herrian kokatzen dela nahiko argi ikusten dugu, nahiz eta badiren hemendik kanpora argitaratzen diren gaztelaniarako itzulpenak ere. Hortaz, ez dugu uste euskal literatura eta espainiar literatura bi sistema banatu eta definitu modura sailkatu behar direnik, ez behintzat, hemen aipaturiko ñabardurak kontuan izan gabe.

5. ONDORIOAK

Honako lan honetan euskaratik gaztelaniarako itzulpenen ikuspegi orokorra eskaini nahi izan dugu, azkenaldiko joerak ezagutzera emateko. Euskaratik gaztelaniarako itzulpenak aztertzea garrantzitsua iruditzen zaigu, hizkuntza horretara egiten baita itzulpen gehien, eta gaztelaniarako itzulpen hori erabiltzen baita sarritan beste hainbat

33. 2011. urtean, adibidez, 8 izan ziren gaztelaniarako itzulpena egiteko diru-laguntza jaso zuten liburuak, guztiak ere euskal argitaletxeek eskatuak. 2010. urtean, berriz, 24 liburu izan ziren gaztelaniarako itzulpena egiteko diru-laguntza jaso zutenak, eta horietatik 21 Euskal Herriko argitaletxeek eskatu zituzten.

hizkuntzatarako itzulpena egiteko, bitarteko bertsio modura. Hemendik aurrerako ikerketek erakutsi beharko lukete, testu-azterketen bitartez, zein den itzulpenen izaera eta hemen orokorrean aipaturiko joerak betetzen diren ala ez erakutsi. Orain arte ez da testu-azterketa askorik egin eta aztertutako autore kopurua ere mugatua izan da³⁴. Etorkizunerako, beraz, bide emankorra dugu azterketa gehiago eta sakonagoak egiteko: alde batetik, orain arte batek eta bestek lorturiko emaitzak estrapolatu ote daitezkeen ikusi beharko genuke; bestetik, berriz, egungo joerak aztertzen jarraitu eta autoreen arteko erkaketa egin. Modu horretan, itzulpenak zein arau nagusiren arabera egiten diren ikusiko genuke (onargarritasuna edo egokitzaipena), eta zerk bultzatu duen (auto)itzultzailea halako bidea hartzera: idazlearen hautu pertsonalak izan ote diren ala joera orokorrago baten baitan kokatu behar ote diren, hizkuntza gutxitu eta mendeakoaren izaera erakusten duen faktorerik ba ote den, eta zenbaterainoko eragina duten.

Egile-itzultzailearen rolari ere begiratu beharko zaio etorkizunean. (Auto) itzulpenarekiko agertzen den jarrerak autore bakoitzaren jarrera intelektualarekin loturarik ba ote duen ikustea interesgarria izango litzateke (Manterola, 2011b: 515). Batzuen eta besteen joerak aztertzeaz gain, gurearen antzeko errealitateetako idazleekin alderatzea ere aberasgarria izango genuke.

Etorkizunean erantzuteko hainbat galdera bada, oraindik ere. Euskal idazleen itzulpenak ikertzen ari garenok jatorrizko kulturatik abiatutako azterketak egin ditugu. Hori horrela izanik, xede-kulturari dagozkion hainbat konturi heldu beharko litzaiokeela uste dugu. Esaterako, «euskaratik gaztelaniara itzulitako literaturak, zer leku betetzen du eta nolako garrantzia du gaztelaniako literatura-sisteman?» (Aierbe, 2008: 64). Nola aurkezten dira lanok literatura horretan? Zein antzekotasun dituzte guretik itzuliriko lanek eta beste hainbat kulturatako lanek (izan katalanetik edo galizieratik itzulirikoek, edo frantsesetik, alemanetik, eta abarretatik itzulirikoek) gaztelaniazko sisteman? Pareka al daitezke? Zein baliabide eskaintzen da euskal literatur lanen itzulpenak sustatzeko? Zein promozio egiten zaie itzuliriko lanei? Nork hautatzen ditu itzuli beharreko liburuak?

Gaztelaniarekiko morrontza gainditzeko bideetako bat, beste hizkuntza batzuetarako itzulpenak zuzenean euskaratik egitea litzateke, gaztelaniazko harreraren menpe egon gabe. Gero eta itzultzaile prestatu gehiago dagoenez, apurka-apurka gorantz doa kanporako itzulpen zuzenen kopurua (ikus ELI katalogoa). Dena den, itzulpen-politika indartsu eta iraunkor bat behar-beharrezkoa da itzulpen horiek gauzatzeko eta promozioa egiteko. Bide batez, hizkuntza diglosikoaren egoera eta itzulpenaren balio-bikoiztasuna kontuan izan beharko litzuke aipatu itzulpen-politikak egokia izan dadin.

34. Gutxi batzuk aipatzearen, Aierbek (2008) Anjel Lertxundi, Harkaitz Cano eta Ramon Saizarbitoria aztertu zituen; Lopez Gasenik (2005) Bernardo Atxaga, Mariasun Landa, Juan Kruz Igerabide eta Patxi Zubizarreta; nik neronek Bernardo Atxagaren lanak (Manterola, 2011b).

BIBLIOGRAFIA

- Aierbe, A. (2008): *Itzulpengintza-estrategiak*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- Arruti, A. (2012): “La ‘Autocaravana’ de Fermin Etxegoien continúa su exitoso viaje, ahora en castellano”, *Gara*, 2012-03-14, <<http://www.gara.net/paperezkoa/20120314/328382/es/La-Autocaravana-Fermin-Etxegoien-continua-su-exitoso-viaje-ahora-castellano/>> (Kontsulta-data: 2012-06-05).
- Arrula, G. (2012): “Autoitzulpena, berridazketa eta bertsioak”, *Elearazi itzulpen bloga*, 2012-05-14, <<http://elearazi.org/2012/05/14/autoitzulpena-berridazketa-eta-bertsioak/>> (Kontsulta-data: 2012-05-17).
- Cano, H. (2008): “Autoitzulpengintza”, *Argia*, **2.138**, 21.
- , (2012): *Pasaia blues*, Tarttalo.
- Cronin, M. 1998. “The Cracked Looking Glass of Servants”, *The Translator*, **4.2**, 145-162.
- Dasilva, X. M. (2009): “Autotraducirse en Galicia: ¿bilingüismo o diglosia?”, *Quaderns*, **16**, 143-156.
- Domínguez, M. (2010): “Fenómenos de traducción frecuentes entre literaturas de una misma comunidad interliteraria específica”, in E. Gallén; F. Lafarga eta L. Pegenaute (arg.), *Traducción y autotraducción en las literaturas ibéricas*, Peter Lang, 61-76.
- Egia, G. (1999): “Anjel Lertxundi eta Jorge Giménez Bech: idazlea eta bere itzultzailea”, *Senez*, **21**, 113-131.
- Elorriaga, U. (2008): “Idazlea itzultzaile”, *Senez*, **35**, 181-187.
- Erostarbe, G. (2012): “Toure detektibea sortu du Jon Arretzek”, *Berria*, 2012-05-29, <http://paperekoa.berria.info/plaza/2012-05-29/032/001/toure-detektibeasortu_du_jon_arretzek.htm> (Kontsulta-data: 2012-06-05).
- Etxeberria, H. (2002): *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan*, Alberdania.
- Even-Zohar, I. (1990): “The Literary System”, *Poetics Today*, **11.1**, 27-44.
- García, A. (2005): “Unai Elorriaga adopta la mirada de niño en ‘Vredaman’, su tercera novela”, *Diario Vasco*, 2005-11-19, <www.elkarfundazioa.org/hemeroteka.cfm?orria=diariovasco_vredaman_2005-11-19.htm> (Kontsulta-data: 2012-06-27).
- Garzia, J. (1990): “Atxagarekin *Obabakoak*-en itzulpenaz”, *Senez*, **9**, 13-24.
- Grutman, R. 2009): “La autotraducción en la ‘galaxia’ de las lenguas”, *Quaderns*, **16**, 123-134.
- Hernández Abaitua, M. 2012): “Martutene”, *Berria*, 2012-07-08, <<http://paperekoa.berria.info/plaza/2012-07-08/035/001/martutene.htm>> (Kontsulta-data: 2012-07-08).
- Index Translationum*. Bibliografía de traducciones de las Naciones Unidas, <<http://www.unesco.org/xtrans/>> (Kontsulta-data: 2012-06-20).

- Iturria, M. (2012): “Itzultzaile baino, outsider totala naiz”, *Harrikadak bloga*, 2012-05-02, <<http://eibar.org/blogak/iturri/itzultzaile-baino-outsider-totala-naiz>> (Kontsulta-data: 2012-05-28).
- Landa, M. (2009): “Identity, Language, Creation (An Authobiographical Vision)”, in M. J. Olaziregi (arg.), *Writers in Between Languages: Minority Languages in the Global Scene*, University of Nevada Press, 65-74.
- López Gaseni, J. M. (2005): *Autoitzulpengintza euskal haur eta gazte literaturan*, Utriusque Vasconiae.
- Luna Alonso, A. (2006): “La traducción de las culturas minorizadas. El caso del gallego”, *Senez*, **30**, <<http://www.eizie.org/es/Argitalpenak/Senez/20061220/luna>> (Kontsulta-data: 2009-12-22).
- Manterola, E. (2011a): “La autotraducción en la literatura vasca”, in X. M. Dasilva eta H. Tanqueiro (arg.), *Aproximaciones a la autotraducción*, Academia del Hispanismo, 111-140.
- , (2011b): “Euskal literatura beste hizkuntza batzuetara itzulia. Bernardo Atxagaren lanen itzulpen moten arteko alderaketa”, UPV/EHU doktore-tesia.
- Montorio, B. (2007): “Euskal literatura gaztelaniaz. Itzulpena, autoitzulpena, bertsioak...”, *Senez*, **32**, 69-80.
- Moyano, A. (2008): “Me hipnotiza imaginar qué oculta esa persona simpática y correcta”, *El diario vasco*, 2008-10-08, <<http://www.diariovasco.com/20081008/cultura/hipnotiza-imaginar-oculta-persona-20081008.html>> (Kontsulta-data: 2012-05-28).
- Olaziregi, M. J. (2009): “Basque Writing in the Iberian Context: Brief Notes on the Translation of Basque Literature”, *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo*, **43.1-2**, 657-662.
- Pérez de Anucita, R. (2009): “Anjel Lertxundi, escritor. Nadie está libre de protagonizar una barbaridad; pensar eso hace ser más indulgente con el otro”, *Noticias de Gipuzkoa*, <http://www.alberdania.net/intranet/upload/docs/recortes/doc_211.pdf> (Kontsulta-data: 2012-6-10).
- Postdata, (2012): “Pasaia blues – Harkaitz Cano”, *Postdata, Elkar-en bloga*, <<http://postdata.elkar.com/2012/04/18/pasaia-blues-harkaitz-cano/>> (Kontsulta-data: 2012-05-17).
- Rodríguez, E. (2012): *Un montón de gatos*, Caballo de Troya.
- Saizarbitoria, R. (2012): *Martutene*, Erein.
- Sala, T. (2002): “Ramon Saizarbitoria, idazlea: Agian, kultura txiki batean jaioa izan ez banintz ez nuke sekula idatziko”, *Eusko News 6 Media* 164, Eusko Ikaskuntza, <<http://www.euskoNews.com/0164zkb/elkar16401eu.html>> (Kontsulta-data: 2012-04-03).
- Sarriugarte, D. (2012): “Pasarte hautatuak: Martutene”, *Elearazi itzulpen bloga*, 2012-05-07, <<http://elearazi.org/2012/05/07/pasarte-hautatuak-martutene/>> (Kontsulta-data: 2012-05-10).
- Torrealdai, J. M. (2012): “Euskal liburugintza 2010”, *Jakin*, **188**, 15-56.

- Zabala, J. L. (2008): “Pello Lizarralde ‘Zalantzak idazten laguntzen dit, idazteko grina eta batez ere aitzakia ekartzen dit’”, *Berria*, 2008-05-31, <http://paperekoa.berria.info/plaza/2008-05-31/046/009/pello_lizarralde_zalantzak_idazten_laguntzen_dit_idazteko_grina_eta_batez_ere_aitzakia_ekartzen_dit.htm> (Kontsulta-data: 2012-05-20).
- , (2011): “Gure literaturan, esan gabekoak gehiago esan du gatazkaz esandakoak baino”, *Berria*, 2011-06-23, <http://paperekoa.berria.info/plaza/2011-06-23/032/001/gure_literaturan_esan_gabekoak_gehiago_esan_du_gatazkaz_esandakoak_baino.htm> (Kontsulta-data 2011-6-23).
- Zaldua, I. (2009a.): “Elizabeth Costello eta nobela afrikarraren auzia (hots, euskal nobelarena, agian)”, *Volgako batelariak*, 2009-06-16, <<http://eibar.org/blogak/volga/elizabeth-costello-eta-nobela-afrikarraren-auzia-hots-euskal-nobelarena>> (Kontsulta-data: 2012-06-27).
- , (2009b): “Eight Crucial Decisions (A Basque Writer is Obligated to Face)”, in M. J. Olaziregi (arg.), *Writers in Between Languages: Minority Languages in the Global Scene*, University of Nevada Press, 89-112.

Antologia latinoamerikarrak, munduko literaturaren eta euskararen arteko zubi: Joseba Sarrionandiaren zeharkako itzulpenak³⁵

Aiora Jaka Irizar, Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

1. SARRERA

Euskal Herriko Unibertsitatean itzulpengintza eta interpretazioko lehen promozioa osatu genuen ikasleok ez dut uste inoiz ahaztuko ditugunik Axun Aierbe irakaslearen lanerako gogoia eta grina. Eguzkitako betaurrekoak buru gainean eta liburu edo karpeteraren bat besapean gogoratzen dut beti, edozein unetan eta edozein lekutan lanean jartzeko prest. Zorrotza zen Axun, gauzak zuzen eta artez egin zalea; baina atsegina eta jatorra aldi berean, zorrotasun eta zuzentasun hura irakasten eta transmititzen oso iaioa. Hari esker ikasi genuen askok itzulpenaren oztopo eta arazoei aurre egiten, gure hizkuntza zuzen eta egoki erabiltzen eta, batez ere, itzulpenaren zailtasunekin gozatzen.

Gogoan dut testu mota asko landu genituela haren klaseetan. Bera administrazioko testuen itzulpenean espezializatua zen batez ere, baina oroitzen dut literatura ere itzuli genuela: euskaratik gaztelaniara Atxagaren *Behi euskaldun baten memoriak* liburuaren pasarte bat itzularazi zigun, eta gaztelaniatik euskarara, berriz, García Márquezen *Crónica de una muerte anunciada* eleberriaren zati bat. Nik neuk itzulpen haiekin gozatu nuen gehien, eta ikaragarri ikasi nuen Axunen zuzenketa, aholku eta gomendioei esker. Esan nezake neurri batean berari esker piztu zitzaidala itzulpen literarioarekiko lilura, eta lilura hark bultzatuta ekin niola halako batean itzulpen literarioaren ikerketari; zehazkiago, Joseba Sarrionandiaren itzulpengintzaren azterketari.

Har ezazu lan hau, Axun, zure irakaspenekiko esker oneko adierazpentzat.

35. Ikerketa-lan hau Joseba A. Lakarrak zuzenduriko eta Espainiako Zientzia eta Berrikuntzako Ministerioak finantzaturiko «Monumenta linguae Vasconum (III): crítica textual, lexicografía histórica e historia de la lengua vasca» (FFI2008-04516) ikerketa-proiektuaren barruan egin da, eta Eusko Jaurlaritzak finantzaturiko «Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada» (GIC 07/89-IT-473-07) ikerketa-talde kontsolidatuaren eta UFI11/14 erreferentziadun UPV/EHUko Prestakuntza eta Ikerketa Unitatearen («Hizkuntzalaritza Teorikoa eta Diakronikoa: Gramatika Unibertsala, Hizkuntza Indoeuroparrak eta Euskara») lanen artean kokatzen da.

2. SARRIONANDIA, MUNDUKO LITERATURAREN EUSKARATZAILE

Euskal irakurleek ez dute Joseba Sarrionandiaren aurkezpen handirik behar. Edonork daki zenbaterainoko garrantzia izan duen bizkaitar idazle erbesteratuaren obrak euskal sistema literarioan. Dena den, Sarrionandiaren lanek euskal irakurle, idazle eta kritikariengan piztu duten arreta gorabehera, gutxi dira itzultzaile ere baden idazle honen itzulpen-lan eskerga ezagutzen duten irakurle eta ikertzaileak. Hori dela-eta, nire doktore-tesian (Jaka, 2012) Sarrionandiaren itzulpen-lanak aztertu eta ezagutarazi nahi izan ditut, itzulpenak haren obran izandako eragina zenbaterainokoa izan den erakusteko eta itzulpena eta sorkuntza nola uztartzen dituen azaltzeko helburuz.

Ezer baino lehen, gogoraz dezadan ezen, Sarrionandiaren bibliografia osatzen duten hogeita hamarren bat liburuen artetik, itzulpenek osatzen dutela laurdena inguru, eta liburu horietan eta hainbat aldizkari literariotan argitaratutako testuetan ehun eta berrogeita hamarretik gora autoreren lanak biltzen direla, zerrenda honetan ikus daitekeen bezala:

Lur eremua (1983)	
	T. S. Elioten <i>The waste land</i> poemaren itzulpena.
Hamairu ate (1985)	
	Umore beltzaren antologia, ipuinez osatua eta Mixel Sarasketarekin batera itzulia. Autore hauen testuen itzulpenak biltzen ditu: Ambrose Bierce, Hector Hugh Munro, Francis Picabia, Franz Kafka, Sakutarō Jaguiwara, Anibal Machado, Max Aub, Leonora Carrington, Virgilio Piñera, Kostas Axelos, Gabriel García Márquez, Pere Calders, Gonzalo Suárez.
Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak (1985)	
	Hainbat autoreren poemak biltzen dituen antologia: eskimal testua, araukano testua, tuareg testua, arapaho testua, miskito testua, chippewa testua, Atharva Veda, Dioskorides, Asklepiades, Posidipo, Leonidas, Faleko, Meleagro, T. Lucretius Carus, Quintus Ennius, Caecilius Statius, C. Valerius Catullus, C. Petronius Arbiter, M. Valerius Martialis, Q. Horatius Flaccus, irlandar anonimo zaharrak, Tu Fu, Kharja anonimoak, Mohammed Al-Kali, anonimo txinoak, Omar Kheyyam, anonimo anglosaxoia, germaniar anonimoa, Walther von den Vogelweide, Yamazaki Sōkan, Matsunaga Teitoku, Nishiyama Sōin, Matsuo Bashō, Kawai Sora, Enamoto Kikaku, Oshima Ryota, Yosa Buson, Ryōkan monjea, Kobayashi Issa, Takahama Kyōshi, Herman Melville, seminola testua, Parra-Wa-Samen, Tatanka Yotanka, Heinmot Tooyalaket, Hehāka Sāpa, Charles Baudelaire, Rainer Maria Rilke, Fernando Pessoa, Apollinaire Babiol, Konstandinos Kavafis, Lucian Blaga, William Butler Yeats, Jean Arp, Wystan Hugh Auden, Cesare Pavese, Dylan Thomas, Vladimir Holan, Adrian Henri, Christine Billard, Bobby Sands, Eugenio de Andrade.
Marinela (1985)	
	Fernando Pessoaen <i>O marinheiro</i> antzezlanaren itzulpena.

Hezurrezko xirulak (1991)	
	Hainbat autoreren poema euskaratuak biltzen dituen antologia: sumeriar taula zaharrak, antigualeko egiptoar izkribuak, vedak, Stesikoro Himerakoa, Filodemo Gadarakoa, Agathias Eskolastikoa, Paulus Silentiarioa, Wang Wei, Beowulf, Gudröf Haaleg, Chrétien de Troyes, Martin Murua, nahuatl testuak, Edmund Spenser, John Donne, Andrew Marvell, kokonuko testua, ketxuar testuak, marinel ingelesaren kanta, Jeronymo Oliveira da Verdade, Ho Xuan Huong, swahili testua, haussa testuak, tuareg testuak, kabilier testuak, Kalevala, Johann Wolfgang von Goethe, Heinrich Heine, Alexandr Pushkin, Sandor Petöfi, Mikhail Lermontov, Alexandr Blok, Nikos Kazantzakis, Samuel Edward Krune Mqhayi, Bartolomeo Vanzetti, Attila Jozsef, Bertolt Brecht, Arvo Turtiainen, César Vallejo, Lajos Kassák, Salvatore Quasimodo, euskal sehaska kanta, Álvaro Yunque, Ezra Pound, Paul von Ostaijen, Francisco José Tenreiro, Manuel Bandeira, Carlos Drummond de Andrade, Tennessee Williams, John Berryman, Charles Bukowski, kiliwa testuak, Ana Blandiana, Heinz Kahlau, Miquel Martí i Pol, Leopold Staff, Denise Levertov, euskaldun presoaren poemak, Hayil 'Assaqilah, Samih Al Quassim, Mahmud Darwich, Salim Jabran, Tawfiq Zayyad, Dadwa Tougan.
Poemas náufragos. Galegoz heldutako poemak (1991)	
	Zortzi poeta galiziarren poemak biltzen dituen liburua: Manoel Antonio, Luis Amado Carballo, Álvaro Cunqueiro, Aquilino Iglesia Alvariño, Luis Pimentel, Luis Seoane, Celso Emilio Ferreiro, Manuel María.
Marinel zaharraren balada (1995)	
	S. T. Coleridge-ren <i>The rime of the ancient mariner</i> poemaren itzulpena.
Manuel Bandeira. Antologia (1999)	
	Autore brasildar honen hainbat poema euskaratu biltzen dituen antologia.
Aldizkarietan argitaratutako itzulpenak (poesia eta prosa)	
	James Joyce, T. S. Eliot, Li Po, Miquel Martí i Pol, Walter de la Mare, Henri Michaux, William Wordsworth, Jacques Prévert, Fernando Pessoa, Bobby Sands, Stephen Vincent Béné.

Zerrenda horretan ageri diren testuen jatorri- eta hizkuntza-aniztasuna kontuan hartuta, bistan da Sarrionandiak ez duela beti jatorrizko testutik zuzenean itzultzen, eta zubi-hizkuntzez baliatu behar izaten duela ulertzen ez dituen hizkuntzetan idatzitako testuak itzultzeko. Haren itzulpenen sorburu-testuen artean hizkuntza hauek guztiak aurki daitezke: greziera klasikoa, latina, mozarabiera, ingeles zaharra, aleman zaharra, frantses zaharra, irlandera, galesa, galiziera, katalana, flandesera, ingelesa, alemana, frantsesa, portugesa, espainiera, greziera, italiera, errumaniera, txekiera, finlandiera, errusiera, hungariera, poloniera, sumeriera, sanskritoa, arabiera, pertsiera, vietnamera, txinera, japoniera, egiptoera zaharra, tuarega, haussa, kabiliera, swahilia, xhosa, eskimala, araukanoa, arapahoa, miskitoa, chippewa, seminola, komantxea, siouxa, nez-percé-a, nahuatla, kokonukoa, ketxuera eta kiliwa; guztira, berrogeita hamar baino gehiago. Eta kontuan hartuta Sarrionandiak, euskaraz gain, gaztelania, portugesa, ingelesa eta frantsesa baizik ez zituela menderatzen itzulpen

horiek egin zituenean³⁶, pentsatzekoa da lau hizkuntza horietakoren batean egindako itzulpenez baliatu behar izan zuela gainerako hizkuntzetan idatzitako testuak euskaratzeko, nahiz eta bitartekotza hori ez duen modu sistematiko eta esplizituan aitortzen.

Hori dela-eta, Sarrionandiak berak bere itzulpenen iturrien inguruan eskaintzen dituen pista urrietan oinarrituz eta testuak itzultzean eskura izan zitzakeen bertsio desberdinak alderatuz, testu bakoitza itzultzeko zein zubi-testu erabili zuen identifikatzen saiatu naiz, bilaketa horrek Sarrionandiak irakurtzen dituen liburu moten inguruko informazio baliotsua emango zidalakoan. Nola iritsi da Sarrionandia hainbeste hizkuntza eta literaturatara? Zein hizkuntzatan irakurri ditu poema «originalak»? Zergatik hautatu ditu testu batzuk eta baztertu beste batzuk? Gainera, Sarrionandiak testu bakoitza itzultzean begi aurrean izan zuen bertsioa identifikatzeak itzulpen bakoitza bere «benetako jatorrizkoarekin» alderatzeko parada eskainiko zidala espero nuen, Sarrionandiaren itzultzeko modua aztertzekoa, alegia: gertutik jarraitzen ote dio begi aurrean duen bertsioari? Ala testuak libre samar itzuli ohi ditu, zubi-testuaren itzultzaileak jatorrizkoarekiko egindako aldaketei bere manipulazioak gehituz?

Zubi-testuak identifikatzeko bilaketa zail bezain nekez horrek buruhauste bat baino gehiago eman dit, baina baita zenbait emaitza interesgarri ere. Atera dudana lehen ondorioa izan da Sarrionandiak gaztelania erabiltzen duela ia beti zubi-hizkuntza gisa, eta gaztelaniazko itzulpen-antologietan aurkitzen dituen testuak erabili ohi dituela bere euskal itzulpenak osatzeko zubi-testu gisa.

Zubi-testuen bilaketatik atera dudana bigarren ondorioa izan da gaztelaniazko antologia horietako asko idazle eta itzultzaile latinoamerikarrek eginak direla, eta autore horietako askok literaturaren eta itzulpenaren inguruan plazaratutako ideiek eragin nabarmena izan dutela, gainera, Sarrionandiaren literatura- eta itzulpen-ikuskeran. Hori dela-eta, artikulua hau Sarrionandiak erabilitako itzulpen-antologia latinoamerikarren azterketara mugatuko dut, eta Sarrionandiak zubi-testu horien erabilera ezkutatzeko duen joeraren atzean zer arrazoi gordetzen diren azaltzen ahaleginduko naiz.

2.1. Mexikar baten bertsioak eta dibertsioak

Oso kasu bakanetan aitortzen du Sarrionandiak zein bertsiori jarraitu dion testuak euskaratzeko orduan. Kasu bakan horietako bat osatzen dute *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* liburuan tartekatzen dituen Tu Fu poeta txinatarraren poemak. Sarrionandiak, poemen aurkezpen moduko sarreran aitortzen digunez, Octavio Paz idazle eta itzultzaile mexikarraren bertsioari jarraitu dio:

36. Zenbat hizkuntza zekizkien galdetuta, honela erantzun zion Sarrionandiak Hasier Etxeberriari: «Ba euskaraz, espainolez, portugesez, ingelesez eta frantsesez irakurtzen dut apur bat behintzat» (Sarrionandia 2002: 305).

Ondorengo poema lu-shih bat da, zortzi lerroko poema bat, lerro bakoitzean bost silaba dituela, eta pareak erriman. Txineraz berrogei silaba besterik ez du, euskal translazioan ehunda hogeitabost silaba, nahiz eta berrogei hitz, lokarri eta aditz laguntzaileak kondatu gabe. **Itzultzean, ohar hauetan bezala, Octavio Paz poetaren bertsioa jarraitu dut**, nehurri silabikorik eta errimarik ez dut mantendu, eta azalpen hau Udaberri Ezkena delakoarentzat den arren, ondorengo beste poementzat ere argigarri izan daitekeelakoan ematen dut (Sarrionandia, 1995: 67, letra lodia nik nabarmendua).

Hain zuzen ere, Sarrionandiak *Izkiriaturiken* aurkezten dituen Tu Furen sei poemetatik lau Octavio Pazen 1973ko *Versiones y diversiones* liburuan ageri dira. Hona hemen adibide bat:

Euriaren ondoren	Después de la lluvia
UDAZKENA. Hodei gorriak ortzemugan. Sartaldeko haizeak gobernatzen du guzia. Euri gau luzearen ondoren, laborariak goizeko aide lehunera irten dira. Zuhaitz soilen hostoak erortzen. Madari tipiak gozoagoak dira orain. Hiri sarreran flauta tartaroaren soinua. Basahate bat ortze hutsa zeharkatzen. (Sarrionandia, 1995: 70)	Otoño, las nubes incendian el horizonte. El viento del oeste lo gobierna todo. Tras la larga noche de lluvia Salen los campesinos al fino aire del alba. Los árboles del desierto dejan caer sus pocas hojas. Las peras silvestres son pequeñas mas jugosas. Alguien toca una flauta tártara a la entrada del pueblo. Un pato salvaje cruza el cielo vacío. (Paz, 2000: 542)

Eta Octavio Paz en aipamena iruzkin labur horretara mugatzen den arren, badirudi idazle mexikarraren antologia horretan bertan aurkitu dituela Sarrionandiak beste hainbat itzulpen egiteko zubi-testuak. Esate baterako, *Izkiriaturiken* euskaratuta ageri diren haiku japoniar guztiak ere hortxe aurkitu ditut, Octavio Pazek gaztelaniara itzulita. Sarrionandiaren itzulpenekin alderatuta, bi bertsioak ez dira oso desberdinak, adibide hauetan ikus daitekeen bezala:

IBILI banabil: Erortzekotan, aininderor Hirusten artera! (Kawai Sora) (Sarrionandia, 1995: 123)	Ando y ando. Si he de caer, que sea entre los tréboles. (Kawai Sora) (Paz, 2000: 584)
--	--

GEREZIAK: Behelainoa loraturik dago. Eta ezkilak ari. Uedo, Asakura? (<i>Matsuo Basho</i>) (Sarrionandia, 1995: 124)	Cerezos: nubes en flor –y las campanas ¿Uedo, Asakura? (<i>Matsuo Basho</i>) (Paz, 2000: 580)
--	---

Haiku horiek beste hizkuntza batzuetan egindako itzulpenekin konparatuz gero, berriz, aldeak askoz nabarmenagoak dira³⁷. Ondorioz, badirudi zalantza handirik gabe esan daitekeela Octavio Paz-en antologia izan zuela Sarrionandiak begien aurrean poema horiek euskaratzean.

Gauza bera esan liteke antologia bereko beste poema batzuei buruz ere: *Versiones y diversiones* en gaztelaniara itzulita ageri diren Henri Michaux poeta belgikar-frantziarraren bi poema eta John Donne eta Andrew Marvell idazle ingelesaren beste bana zubi-testu gisa erabili bide zituen Sarrionandiak gero bere liburuetan edota aldizkarietan argitaratuko zituen euskarazko itzulpenak egiteko.

2.2. *Umore beltza, Argentinan barrena*

Sarrionandiak, Tu Furen kasuan, bere itzulpenak egiteko zein bertsiotan oinarritu den aitortzen badu ere, gehienetan ez du erabilitako zubi-testuen berri eman ohi. Horixe da *Hamairu ate* (*Umore beltzaren antologia*) liburuko testuen kasua: Mitxel Sarasketarekin elkarlanean argitaratutako antologia horren hitzaurrean, itzultzaileek bigarren eskuko itzulpenak erabili izana aitortzen dute, baina ez dute zubi-testu jakinik aipatzen:

Hizkuntza desberdinetarik itzuli ditugu, batzutan autore bakoitzaren obra orijinallean oinarriturik, bestetan bigarren eskuko itzulpenean fidaturik, hau da Sakutaro Jaquiwarra, Franz Kafka eta besteren baten kasua (Sarasketa eta Sarrionandia, 1985: 9).

Ondorioz, han eta hemen bilatu eta Sarrionandiak eta Sarasketak beren liburuan aurkezten dituzten hamahiru autoreen hainbat bertsio alderatu ondoren, azkenean *45 cuentos siniestros* (1975) izeneko antologia bat aurkitu nuen, Elvio Eduardo Gandolfo eta Samuel Wolpin argentinarrarena. Bertan ageri dira Sarrionandiak eta Sarasketak *Hamairu ate* antologiarako itzuli dituzten ipuinetako hiru: Gabriel García Márquez kolonbiarraren «Algo muy grave va a suceder en este pueblo», Sakutaro

37. Hona hemen, esaterako, Kawai Soraren haikuaren bost bertsio frantses, Jacques Pezeu-Massabuau ikertzailearen artikulutik hartuak: «Si, sur mes chemins, / Je succombe, que ce soit / Près d'un champ de trèfles» (Bésineau); «Vagabond désormais solitaire / Si je meurs en chemin que ce soit / Dans un bosquet de lespédèzes» (Bouvier); «Je vais je vais / S'il faut que je m'affale / Une plaine de lespédèzes !» (Bussy); «Je vais et vais et / Si je tombe que ce soit / Dans le sainfoin en fleur» (Pezeu-Massabuau); «Je vais et vais et / Si je tombe que ce soit / Dans un champ de lespédèzes» (Sieffert) (Pezeu-Massabuau, 2007: 144). Matsuo Bashoren haikuari dagokionez, berriz, hona hemen itzulpen ingeles bat, Octavio Paz-en bertsioaren aldean nahiko desberdina: «Cloud of cherry-bloom... / tolling twilight / bell... Temple / Ueno? Asakura?» (Beilenson 1956: 21).

Jaquiwara japoniarraren «El pulpo que no murió» eta Aníbal Machado brasildarraren «La suicida del viaducto».

2.3. *Ipar Amerikako poesia, nikaraguarren begietan*

Sarrionandiak, beste zenbait kasutan, ematen ditu bere itzulpenen iturriei buruzko hainbat xehetasun, baina halere zubi-testu gisa erabili duen gaztelaniazko testua ezkutatzen jarraitzen du. Horixe egiten du, esate baterako, Bartolomeo Vanzetti anarkistaren testu batekin. *Hezurrezko xirulak* liburuan, italiar jatorriko anarkista estatubatuarra heriotzara kondenatu zuen tribunalaren aurrean esandako azken hitzen euskal itzulpena jasotzen du Sarrionandiak, eta honako hau diosku sarreran:

Selden Rodman biltzaileak poesia anglosaxoi modernoaren bere libururako eta beste 105 poeten artean —Gerard Manley Hopkins gandik hasi eta Dylan Thomas artino— Bartolomeo Vanzetti hautatu zuen. Eta Bartolomeo Vanzettik epaitegian, heriotzera kondenatua izan orduko, egindako azken mintzaldia poema tankeran eman zuen. Zer dela eta hartu zuen auzi deklarazioa poesiatzat? Bartolomeo Vanzettiren mintzaldia poesia ohi den bezain alferrikakoa izan zelako agian. (Cf. Selden Rodman, *New Anthology of Modern Poetry*, 1946) (Sarrionandia, 1991: 194).

Sarrionandiak testuaren iturriari buruzko informazio guztia ematen duenez, eta kontuan hartuta ingelesa bestelako zubi-hizkuntzetara jo behar izan gabe ulertzen duen hizkuntzetako bat dela, pentsatzekoa da Vanzettiren testua Selden Rodman idazle eta kritikari amerikarrak bere *New Anthology of Modern Poetry* (1946) antologian jasotako ingelesezko testutik itzuli zuela zuzenean. Alabaina, han eta hemen bila aritu ondoren, testu berberaren gaztelaniazko bertsio bat aurkitu dut Ernesto Cardenal eta José Coronel Urtecho nikaraguarren *Antología de la poesía norteamericana* liburuan, eta Sarrionandiaren itzulpenarekin alderatuta, nahiko agerikoa da bertsio horixe izan zuela begien aurrean itzultzaile bizkaitarrak Vanzettiren testua euskaratu zuenean. Izan ere, Sarrionandiaren bertsioak ingelesezko testuarekiko agertzen dituen hainbat desberdintasun zubi-testu gisa erabilitako gaztelaniazko bertsioari zor zaizkiola ikus daiteke. Hona hemen poema horren pasarte bat, non Vanzetti berarekin batera kondenatutako Nicola Sacco adiskidearen alde mintzo den; Sarrionandiaren itzulpena Selden Rodmanek ematen duen ingelesezko bertsioarekin alderatuta, hainbat desberdintasun antzeman daitezke:

Sacco dena bihotza da, dena fedea, dena pertsonalitatea, benetako gizona, natura eta humanitatea maite dituen gizona, askatasunaren alde eta beste gizonen alde dena eman, dena sakrifikatu duena: dirua, lasaitasuna, anbizio arrunt guziak, emaztea, semealabak, bere burua, bere bizitza... (Sarrionandia, 1991: 195, letra lodia nik nabarmendua)	Sacco is a heart, a faith, a character, a man; a man, lover of nature, and mankind; a man who gave all, who sacrifice all to the cause of liberty and to his love for mankind: money, rest, mundane ambition, his own wife, his children, himself and his own life. (Rodman, 1946: 106, letra lodia nik nabarmendua)
--	---

Ingeleseko bertsioaren lehen lerroan errepikatzen den egitura («a heart, a faith, a character, a man») ez du bere horretan mantendu Sarrionandiak, eta «bihotz bat, fede bat, pertsonalitate bat...» itzuli beharrean, «dena» hitzarekin jokatu du. Sarrionandiaren bertsioa Cardenalen eta Coronel Urtechoren gaztelaniazko itzulpenarekin alderatuz gero, ordea, argi geratzen da Sarrionandiak hango egiturari jarraitu diola:

Sacco dena bihotza da, dena fedea, dena pertsonalitatea, benetako gizona, natura eta humanitatea maite dituen gizona, askatasunaren alde eta beste gizonen alde dena eman, dena sakrifikatu duena: dirua, lasaitasuna, anbizio arrunt guziak, emaztea, semealabak, bere burua, bere bizitza... (Sarrionandia, 1991: 195, letra lodia nik nabarmendua)	Sacco es todo corazón, todo fe, todo carácter, todo un hombre; un hombre, amante de la naturaleza y de la humanidad; un hombre que lo dio todo, sacrificó todo por la causa de la libertad y su amor a los hombres: dinero, tranquilidad, ambición mundana, su esposa, sus hijos, su persona y su vida. (Cardenal eta Coronel Urtecho, 2007: 357, letra lodia nik nabarmendua)
--	---

Are esanguratsuagoa da, ordea, jarraian transkribatuko dudako pasartea. Alde batetik, Sarrionandiak orainaldiko partizipioa balitz bezala ulertu du jatorrizkoan adjektibo moduan ageri den «scorning» hitza, eta esaldiak beste zentzu bat hartzen du horrela (Sarrionandiarenean Vanzetti da jendeaz trufatzen dena; jatorrizkoan, ordea, jendea da trufaz ari dena). Bestetik, Sarrionandiaren itzulpenean jatorrizkoan ageri zen «Now we are not a failure» esaldia osorik falta dela ikus daiteke:

Horregatik ez balitz, nik ene bizitza bizi nezakeen kale kantoietan solas egin eta jendeaz trufatuaz. Ahantzia, ezezaguna, frakasatua hilgo nintzen. Ø Baina haxe izan da gure karrera eta gure irabazia. (Sarrionandia, 1991: 1996, letra lodia nik nabarmendua)	If it had not been for these thing I might have live out my life talking at street corners to scorning men. I might have die, unmarked, unknown, a failure. Now we are not a failure. This is our career and our triumph. (Rodman, 1946: 107, letra lodia nik nabarmendua)
--	--

Beste behin ere, akats edo desberdintasun horiek zubi-testu gisa erabilitako bertsioari zor zaizkio:

Horregatik ez balitz, nik ene bizitza bizi nezakeen kale kantoietan solas egin eta jendeaz trufatuaz. Ahantzia, ezezaguna, frakasatua hilgo nintzen. Ø Baina haxe izan da gure karrera eta gure irabazia. (Sarrionandia, 1991: 1996, letra lodia nik nabarmendua)	Si no hubiera sido por esto yo hubiera podido vivir mi vida charlando en las esquinas y burlándome de la gente. Hubiera muerto olvidado, desconocido, fracasado. Ø Esta ha sido nuestra carrera y nuestro triunfo. (Cardenal eta Coronel Urtecho, 2007: 359, letra lodia nik nabarmendua)
--	--

Nahiko agerikoa da, beraz, Sarrionandiak antologia hori erabili zuela poema hau itzultzeko³⁸, eta ez poemaren hitzaurrean aipatzen duen Selden Rodmanen antologia. Horixe bera justifikatuko lukeen beste frog bat litzateke liburu berean agertzen diren beste bi poema euskaraturik aurki daitezkeela Sarrionandiaren lanetan. Lehen kanta chippewa bat da, Sarrionandiak *Izkiriaturik* liburuan argitaratua; bigarrena, berriz, T. S. Eliot idazlearen «The Hollow Men» poema, zeinaren lehen ahapaldia euskaraz erreztatzen baitu Sarrionandiaren *Narrazioak* (1983) liburuko «Itzalarrekin solasa» ipuineko itzalak. Bi testu horien eta nikaraguar itzultzaileen antologian agertzen diren gaztelaniazko bertsioen arteko antzekotasunek testuen arteko lotura zuzena iradokitzen dute.

38. Beste bertsio batzuekiko alderaketak ere ondorio berberera eramanez. Esate baterako, Augusto Monterroso idazle guatemalarraren bertsioa Sarrionandiarenarekin alderatuta, bistakoa da itzultzaile bizkaitarrak ez zuela bertsio hori erabili zubi-testu gisa. Hona hemen nola itzuli dituen Monterrosok gorago transkribatutako pasarteak, aipatutako egiturak letra lodiz nabarmenduta: «Sacco es **un corazón, una fe, un carácter, un hombre**; / un hombre amante de la naturaleza, de la humanidad; / un hombre que lo dio todo, que sacrificó todo / a la causa de la libertad y su amor al hombre: / dinero, descanso, ambición terrena, / su propia esposa, sus hijos, él mismo / y su propia vida» (Monterroso, 2006). «Si no hubiera sido por esto / yo podría haber gastado mi vida / hablando en las esquinas a **gente burlona**. / Podría haber muerto inadvertido, ignorando, un fracaso. / **Ahora no somos un fracaso**. / Ésta es nuestra carrera y nuestro triunfo» (Monterroso, 2006).

2.4. Poesia primitiboa, apaiz nikaraguar batek bildua

Antología de la poesía norteamericana ez da, ordea, Sarrionandiak bere itzulpenetarako erabili zuen Cardenalen obra bakarra. Idazle eta apaiz nikaraguarrek badu beste itzulpen-antologia bat, Sarrionandiak euskaraz ematen dituen poema «primitibo» gehienen gaztelaniazko itzulpenak biltzen dituen: lehen aldiz 1979an argitaratutako *Antología de poesía primitiva* liburuan, Sarrionandiak *Izkiriaturikeko* «Poesia primitiboa» atalean euskaraturik ematen dituen sei poema aurkitu ditut: poema eskimal bat, araukano bat, tuareg bat, miskito bat, chippewa bat eta seminola bat. Kasu honetan, poemen izenburuek salatzen dute testuen jatorria: Cardenalek izenbururik gabe uzten dituen poemek ez dute izenburu independenterik Sarrionandiaren bertsioetan (izenburuak poema bakoitzaren lehen hitzekin osatzen ditu Sarrionandiak); aldiz, Cardenalek izenburu eta guzti aurkezten dituen poemek izenburu berbera mantentzen dute Sarrionandiaren itzulpenetan, euskarara itzulita. Beraz, «Fiordoa udaberrian» izeneko poema eskimala Cardenalen «Fiord en primavera» poemaren itzulpena da, eta «Maitaleari gutuna» poema miskitoa, berriz, Cardenalen «Carta a la amada» delakoarena³⁹.

Fiordoa udaberrian ENE kanoan nindoan, itsasoan nindoan, arraunka nindoan lehunkiro Ammassivik fiordoa. [...]	Fiord en primavera Yo iba en mi canoa iba en el mar iba remando suavemente en el fiord Ammassivik. [...]
<i>(Eskimala)</i> (Sarrionandia, 1995: 13)	 (Cardenal, 1987: 54)

39. Poema berbera beste izenburu batekin ageri da, esaterako, Jorge Eduardo Arellanoren *Antología general de la poesía nicaragüense* (1984) liburuan: «Carta de un joven miskito». Izenburuak salatzen du, beraz, Sarrionandiak zein zubi-testu erabili duen.

Ene maitea zilarra bezain ederra zen ENE maitea zilarra bezain ederra zen. Horregatik da handia ene oinazea. Mina du orain ene bihotzak. Zergatik irten da eguzkia beste egunetan sartu ohi den lekutik? Zergatik sartu da irten ohi den lekura? Zure bihotza ere horrelaxe aldatu da, ene arreba. <i>(Araukanoa)</i> (Sarrionandia, 1995: 14)	Bonita como la plata era mi amada. Por eso es grande mi pesar. Mucho sufre mi corazón. ¿Por qué habrá salido el sol por donde otros días suele bajar? ¿Y por qué bajó por donde suele levantarse? Así ha cambiado tu corazón, hermana. (Cardenal, 1987: 22)
Zuk zauritu zenuen gazela ZUK zauritu zenuen gazela tamarindoen azpira etorri zen hiltzera, ene esklabek beren erropak garbitzen dituzteneko arditegiaren albora. [...] <i>(Tuareg)</i> (Sarrionandia, 1995: 15)	La gacela que tú heriste vino a morir bajo los tamarindos cerca del redil donde mis esclavas lavan sus ropas. [...] (Cardenal, 1987: 153)
Maitaleari gutuna KOKOTEROA baino altuagoa naiz, ene begiek bere palmak eta kokoteroak harrapatu nahi lituzkeen hegaztiak ere hatzematzen dituztelako. [...] <i>(Miskito)</i> (Sarrionandia, 1995: 17)	Carta a la amada Yo soy más alto que el cocotero porque mis ojos alcanzan sus palmas y aun las aves que el cocotero quisiera atrapar. [...] (Cardenal, 1987: 103)

Ahate bat zela pentsatu nuen AHATE bat zela pentsatu nuen nik, baina ene amorantearen arrauna zen uretan. Sault Ste. Marie aldera joan da, hurrindu egin zait ene maitea, ez dut berriz egundo ikusiko. Ahate bat zela pentsatu nuen nik, baina ene amorantearen arrauna zen uretan. (Chippewa) (Sarrionandia, 1995: 18)	Yo creí que era un pato, pero era el remo de mi amado en el agua. Él se ha ido a Sault Ste. Marie, mi amado se fue delante de mí, nunca lo volveré a ver. Yo creí que era un pato, pero era el remo de mi amado en el agua. (Cardenal, 1987: 38)
Miami baino harantzago MIAMI baino harantzago eramaten gaituzte, Caloosa ibaia baino harantzago, gure tribuaren amaierarantza. Palm Beach aldera eramaten gaituzte, eta Okeechobee lakuaren ertzer, sartaldeko etxalde zahar batetara eramaten gaituzte. (Seminola) (Sarrionandia, 1995: 131)	Nos están llevando más allá de Miami, nos están llevando más allá del río Caloosa, nos están llevando al final de nuestra tribu. Nos están llevando a Palm Beach, regresándonos a orillas del lago Okeechobee, nos están llevando a una aldea vieja en el Oeste. (Cardenal, 1987: 133)

2.5. Poesia ahaztua, kolonbiar batek berreskuratua

Sarrionandiak Cardenalen bertsiotik itzuli bide zuen poema tuarega Cardenalena baino zaharragoa den beste antologia latinoamerikar batean ere ageri da, 1965ean Habanan argitaratutako Jorge Zalamearen *Poesía ignorada y olvidada* liburuan, hain zuzen. Badirudi Sarrionandiaren itzulpenen iturri nagusietako bat izan zela obra hau, bertan ageri baitira Sarrionandiak euskaratu eta bere antologietan argitaratutako bederatzi poema. Cardenalen antologian ere jasotzen zen poema tuaregaz gain⁴⁰, Zalameak beste poema tuareg bat ere eskaintzen digu bere liburuan, baita poema anonimo irlandar bat, antzinako eskuizkribu egiptoar batean aurkitutako testu bat, Kalevala poema epiko finlandiarraren pasarte bat, Nikos Kazantzakis idazlearen eleberri batetik ateratako kanta siberiar bat, poema ketxua bat, poema nahuatl bat eta antzinako sumeriar tauletako testu bat ere.

40. Zalamearen eta Cardenalen bertsiotik oso antzekoak dira. Desberdintasun txiki batzuk baizik ez dituzte. Dena den, Sarrionandiaren itzulpena gertuago dago Cardenalen bertsiotik.

Kasu batzuetan agerikoa da Sarrionandia Zalamearen itzulpenetan oinarritu dela bere euskal bertsioak osatzeko. Esate baterako, Zalameak bere antologiarako hautatu eta itzultako Kalevalaren pasarte berbera eskaintzen du Sarrionandiak *Hezurrezko xirulak* liburuan. Beste horrenbeste gertatzen da Nikos Kazantzakisen testuarekin: Zalameak eta Sarrionandiak *Toda-Raba* eleberritik ateratako pasarte berbera ematen dute, eta Sarrionandiak bere itzulpena aurkezteko idatzitako sarreran ematen duen informazioak idazle kolonbiarraren antologiatik hartua dirudi.

Beste testu batzuei dagokienez, ezin da erabateko ziurtasunez baieztatu Sarrionandiak zubi-testu gisa erabili zituenik, euskal bertsioekin alderatuta desberdintasun nabarmenak baitauzkate, ez oso ohikoak Sarrionandiaren itzultzeko moduan, oro har ez baita begi aurrean duen itzulgaitik gehiegi urruntzen. Antologia honetan ageri den poema irlandarraren gaztelaniazko bertsioaren eta Sarrionandiak argitaratutako poema beraren euskal itzulpenaren artean, esate baterako, desberdintasun handi samarrak ageri dira, eta badirudi, beraz, Sarrionandiak beste bertsio bat erabili bide zuela poema hori itzultzeko, nahiz eta nahiko ziurra den Zalamearen antologiari esker izan zuela poema horren berri. Sumeriar taulekin ere gauza bera gertatu dela dirudi: Sarrionandiak *Hezurrezko xirulak*en eskaintzen dituen lau poemetatik bakarra ageri da Zalamearen antologian; beraz, argi dago beste iturriren bat erabili behar izan zuela gainerako poemak euskaratzeko. Hain zuzen ere, testu sumeriarren euskal itzulpenari egiten dion hitzaurrean, Sarrionandiak Samuel Noah Kramer aipatzen du, eta haren *From the Tablets of Sumer: twenty-five firsts in man's history* (1956) liburua, bere itzulpenen iturri gisa. Hala eta guztiz ere, Zalamearen liburuan aurki daitezkeen pistek pentsarazten dute liburu horrek piztu ziola Sarrionandiari testu sumeriarrekiko interesa, eta hari esker topatu zuela Kramerren liburua (edo, ziur asko, liburuaren gaztelaniazko bertsioa: *La historia empieza en Sumer*, 1958).

2.6. Borges, maisu handia, anglosaxoiaren eta euskararen arteko zubi

Azkenik, Jorge Luis Borges eta María Kodama argentinarren *Breve antología anglosajona* (1978) liburuan aurkitu dut Sarrionandiaren beste zubi-testu posibleetako bat: badirudi bertan ageri den «La sepultura» poeman oinarritu zela Sarrionandia *Izkiriaturiken* argitaratu zuen «Hilobia» euskaratzeko. Kontuan hartuta bi bertsioen arteko hurbiltasuna, bien hitzaurreetan ematen diren argibideen antzekotasunak eta Sarrionandiak nahiz Pott bandako gainerako kideek Borges maisuarenganako sentitzen zuten miresmena, pentsatzekoa da zubi-testu hau erabili zuela Sarrionandiak poema hau itzultzeko⁴¹. Hona hemen poemaren hasierako zatia, Sarrionandiaren eta Borges bertsioetan:

41. Borges *Obras completas en colaboración* (2) (1983) liburuan, poema honen bi bertsio desberdin aurki daitezke. Aipatutako *Breve antología anglosajona* (1978) delakoan agertutakoa batetik (317. orrialdean), eta *Literaturas germánicas medievales* (1966) liburuan agertutakoa bestetik (425-426. orrialdeetan). Sarrionandiaren itzulpena bi bertsio horiekin alderatuta, badirudi 1978koa erabili zuela zubi-testu gisa, nahiz eta poemaren hitzaurrean aipatzen dituen datuek Borges 1966ko bertsioan ageri den informaziotik aterak diren.

Hilobia Zu sortu orduko ere zeuretzat egin zen etxea. Zeuretzat zen lurra zu amagandik sortu orduko ere. Oraindik ez dute egin. Ez da bere sakonera ezagutzen. Ez da ezagutzen oraindik bere luzera. Oraintxe eramango zaitut leku horretara. Oraintxe nehurtuko, zu lehenengo eta lurra gero. [...] (Sarrionandia, 1995: 107)	La sepultura Para ti fue hecha la casa, antes que nacieras. Para ti fue destinada la tierra antes que salieras de tu madre. No la hicieron aún. Su hondura se ignora. No se sabe aún que largo tendrá. Ahora yo te llevo a tu sitio. Ahora te mido a ti primero y a la tierra después [...] (Borges eta Kodama, 1978: 317)
--	--

3. ZER DELA-ETA ZUBI-TESTUAK EZKUTATZEKO JOERA HORI?

Sarrionandiaren iturrien bilaketa honek agerian jartzen duen lehen gauza Sarrionandiaren itzulpenen zeharkakotasuna da: bere itzulpen-antologietan argitaratu dituen testu gehienak ez dira zuzeneko itzulpenak, zeharkakoak baizik, bigarren eskukoak, gehienetan gaztelaniazko bertsioetan oinarrituak eta, kasu askotan, autore latinoamerikarren antologietatik hartuak. Ondorioz, esan liteke testu horietako askok ibilbide bihurgunetsua egin dutela jatorrizko bertsiotik abiatu eta Sarrionandiaren euskarazko bertsioetara iritsi arte. Esate baterako, *Hamairu ate* antologian irakur daitekeen Sakutaro Jaquiwara idazle japoniarraren ipuinak, Sarrionandiak eta Sarasketak “Hil ez zen olagarroa” izenburupean eman zuten hark, Japoniatik Argentinara bidaiatu zuen Gandolfo eta Wolpin argentinarren gaztelaniazko itzulpenari esker, eta handik Euskal Herrira egin zuen jauzi *Hamairu ate* antologian argitaratu zenean. Beste testu batzuk beste leku batzuetatik ibili dira munduan barrena, Asiatik, Afrikatik edo Ipar Amerikatik abiatu eta, Latinoamerikatik igaro ondoren, Euskal Herrian lur hartu arte. Kontuan hartu behar da, gainera, antologia latinoamerikar horietako testu asko eta asko ere zeharkako itzulpenak direla eta, beraz, hizkuntza batetik bestera egindako ibilbideak hasiera batean diruditen baino are korapilatsuagoak izan litezkeela.

Bigarrenik, iturrien azterketa honek Sarrionandiaren itzulpenak beren «benetako originalekin» alderatzeko aukera eman dit, zubi-hizkuntza gisa balio izan dioten gaztelaniazko itzulpenekin, alegia. Eta alderaketa horri esker Sarrionandiaren itzultzeko modua aztertu ahal izan dut: zubi-testuak ezagutu aurretik uste nuenaren kontra, Sarrionandia ez da gehiegi urruntzen itzultzean begi aurrean izaten duen bertsiotik, nahiz eta itzulpenaren ahalmen sortzailea defendatu izan duen behin eta berriz bere itzulpenen hitzaurreetan nahiz bestelako iruzkinetan, eta nahiz eta askotan aitortu izan duen itzultzaileak ezinbestean bereganatu eta manipulatzeko duela itzultzen duen testua.

Erakutsitako adibideek agerian jarri duten hirugarren datu interesgarria zubi-testuen inguruko informaziorik ez emateko joera da. Sarrionandiak, kasu bakan batzuetan, zubi-hizkuntzen erabilera aitortzen badu ere, erreferentziak ezkutatzeko joera ia sistematikoa da zubi-testuak gaztelaniazko itzulpenak direnean. Bartolomeo Vanzettik heriotzara kondenatu zuen auzitegiaren aurrean emandako hitzaldia litzateke adibide garbienetako bat: nahiz eta Sarrionandiak iturri gisa Selden Rodmanen *New Anthology of Modern Poetry* antologia aipatzen duen, azterlan honetan argi geratu da Sarrionandiak erabilitako zubi-testua ez dela aipatutako liburuan agertzen den ingelesezko testua, Cardenalek eta Coronel Urtechok *Antología de la poesía norteamericana* liburuan agitaratutako gaztelaniazko bertsioa baizik.

Zeri zor zaio, orduan, antologia latinoamerikarretako zubi-testuak eta, oro har, gaztelaniaz idatzitako guztiak ezkutatzeko joera hori? Arrazoi nagusietako bat, agian, gaztelaniak euskal literaturan eta kulturari izan duen presentzia handia nolabait gainditzeko desira izan liteke, Sarrionandiak «absorbente» gisa definitu izan duen presentzia horri aurre egiteko modu bat⁴². Badirudi ezen, euskal irakurleei euskal tradizioaren eta munduko gainerako literaturen arteko mestizajetik sortutako euskal literatura berri bat eskaintzeko ahalegin horretan, Sarrionandiak gaztelaniaren presentzia minimizatu nahi izan duela euskal irakurleei ezezagunagoak zaizkien hizkuntza eta literaturei leku emateko (nahiz eta askotan ez duen gaztelaniara jo beste erremediorik). Arrazoi horrek azalduko luke, halaber, Sarrionandiak euskaratutako testu ugarien artean autore espainiarren testuek betetzen duten leku txikia.

Baina itzulpenen iturriak sistematikoki ez aipatzearen benetako motiboa, ziur asko, literaturaren eta itzulpengintzaren ikuspegian datza. Itzulpena, Sarrionandiaren literatura-ikuspegian, ez dago hain lotua fideltasun testualarekin, originaltasunarekin, autorearen jenialtasunarekin edota zorrozatasun zientifikoarekin. Aitzitik, literatura bera berridazketa- eta transformazio-prozesu etengabeko bat bezala ulertzen du Sarrionandiak, non edozein testu aurreko beste testu baten berridazketa edo itzulpen bat den⁴³.

Zentzu horretan, oso interesgarriak dira jadanik behin baino gehiagotan aipatutako Ernesto Cardenal nikaraguarrak bere *Antología de poesía primitiva* bildumaren hitzaurrean ematen dituen azalpenak itzulpenak egiteko erabilitako hizkuntzen bitartekaritzaren inguruan. Jarraian, hitzaurre horren pasarte bat transkribatuko dut; luze samarra izan arren, merezi du osorik irakurtzea, Sarrionandiak zubi-testuak

42. «Oker banengo hobe, baina susmatzen dut politikan bezala morrontza ugari ditugula kulturaren alorrean. Espainia oso absorbentea da [...]. Euskal kulturaren eta espainierazkoren arteko harremanak izatea ona da [...], baina ezin gara injenuoak izan, euskararen eta espainieraren arteko harremanak ezin daitezke izan simetrikoak eta berdintasunezkoak, kultura espainolaren aldamenean gu periferikoak eta marjinalak garelako. Espainia lagun lar absorbentea da. Gu herri txikia gara, hizkuntza txikia, luzarora begira jokatu behar dugu eta mundu nahastu honetan euskal literaturaren identitatea babesteko moduan» (Sarrionandia, 2002: 333).

43. Ikuspegi hori ondo baino hobeto laburbiltzen du Sarrionandiak bere *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak* itzulpen-antologiari egindako hitzaurrean (Sarrionandia, 1995: 7-9).

sistematikoki ez azaltzeko duen joera hori ezin hobeto laburbiltzen duela iruditzen baitzait:

La reunión de la presente antología es una labor de muchos años. He utilizado algunas pocas antologías que han sido hechas, pero principalmente he utilizado muchos trabajos especializados, libros, folletos y revistas de carácter científico, consultados en varias bibliotecas. Generalmente las traducciones las he tenido que retocar un poco, modificando el orden de las palabras por razón del ritmo, haciendo más fluida la sintaxis, dando más claridad o exactitud al verso según las notas u observaciones del mismo investigador, o simplemente dando corte de versos a lo que había sido recogido como prosa. Pues estas traducciones nunca se hicieron con criterio poético, sino con criterio científico. Por traducción con criterio poético no entiendo una que sea más libre o esté más alejada del original, sino una que sea más fiel a la poesía del original. En algunos cuantos casos los poemas me fueron dados por los propios investigadores. Los poemas de la tribu páez (pp. 111-112) me fueron dados por un joven de esa tribu, traducidos por él. Una cantidad considerable de los poemas de esta antología fueron traducidos del inglés. El *Canto de la creación* de los huitotos fue traducido por Preuss al alemán, y yo utilicé una traducción al español de esa traducción, que encontré inédita y sin autor en la Biblioteca del Museo de Antropología e Historia de Bogotá, haciéndole algunas pequeñas modificaciones basándome en el texto alemán y en el original indígena que también reproduce Preuss. En el caso de dos poemas pawnees (pp. 117-119), yo mismo los traduje de la lengua indígena utilizando un glosario, pues las traducciones estaban muy alejadas del original. **Por todo esto resultaba muy complicado dar crédito a las fuentes. He preferido que esta antología vaya sin una sola nota y sin bibliografía. Este no es un libro científico, es un libro de poesía** (Cardenal, 1987: 15-16, letra lodia nik nabarmendua).

Cardenalek bezala, Sarrionandiak ere ez du bere idazleei «liburu zientifikoak» eskaintzeko asmorik; aitzitik, bere helburua «poesia-liburuak» egitea da, euskal irakurleei hango eta hemengo poesia-testuak euskaraz eskaintzea, izan testu horiek originalak, itzulpenak nahiz itzulpenen itzulpenak. Azken batean, honezkero aipatu dudana bezala, Sarrionandiaren literatura-ulerkeran testu bakoitza aurretik idatzitako beste testu baten itzulpen edo berridazketa bat da neurri batean, berridazketa horrek erantzun, moldaketa, transformazio edo itzulpen itxura izanik ere. Itzulpenaren ulerkera hori aspaldi proposatu zuten artikulua honetan aipatutako zenbait idazle-itultzaille latinoamerikarrek —Borgesek eta Pazek, besteak beste—, eta ukaezina da haien ideiek Sarrionandiaren literatura-ikuspegian izandako eragina. Itzulpena ulertzeko modu horren arabera, literatura palimpsesto⁴⁴ erraldoi bat da, zeinaren gainean zerbait berria idazten den etengabe. Jarraian transkribatuko dudana aipua Octavio Pazen *Traducción: literatura y literalidad* (1971) saiakeratik ateratako

44. Palimpsesto («un parchemin dont on a gratté la première inscription pour en tracer une autre, qui ne la cache pas tout à fait, en sorte qu'on peut y lire, par transparence, l'ancien sous le nouveau», Genette, 1982: 16) metafora gisa erabili izan da literaturan eta itzulpengintzan, testu bakoitzak aurreko testuen arrastoak gordetzen dituela erakusteko, testu bakoitzaren atzean lehenago idatzitako testuen oihartzunak entzun daitezkeela gogorarazteko.

pasarte bat da; zalantzarik gabe, autore mexikarraren ideiek arrasto nabarmena utzi zuten Sarrionandiaren literatura-ulerkeran:

En un extremo el mundo se nos presenta como una colección de heterogeneidades; en el otro, como una superposición de textos, cada uno ligeramente distinto al anterior: traducciones de traducciones de traducciones. Cada texto es único y, simultáneamente, es la traducción de otro texto (Paz, 1971: 9).

Gauza bera esan liteke Sarrionandiaren itzulpenei buruz ere: alde batetik, bakarrak eta originalak dira, literatura unibertsalaren ikuspegi partikular bat eta testu bakoitzaren interpretazio pertsonal bat eskaintzen baitigute; bestetik, ordea, itzulpenen itzulpenen itzulpenak dira, eta irekirik gelditzen dira interpretazio edo berridazketa berrietara.

BIBLIOGRAFIA

- Arellano, E. (1984): *Antología general de la poesía nicaragüense*, Ediciones Distribuidora Cultural.
- Beilenson, P. (1956): *Japanese Haiku: Two Hundred Twenty Examples of Seventeen-Syllable Poems*, Peter Pauper Press.
- Borges, J. L. eta Kodama, M. (1978): *Breve antología anglosajona*, Ediciones la Ciudad.
- Borges, J. L. (1983 [1972]): *Obras completas en colaboración (2)*, Alianza Editorial.
- Cardenal, E. (1987 [1979]): *Antología de poesía primitiva*, Alianza.
- Cardenal, E. eta Coronel Urtecho, J. (2007 [1963]): *Antología de la poesía norteamericana*, Fundación Editorial el perro y la rana.
- Gandolfo, E. eta Wolpin, S. (1975): *45 cuentos siniestros*, Ediciones de la Flor.
- Genette, G. (1982): *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Éditions du Seuil.
- Jaka, A. (2012): *Itzulpenari buruzko gogoeta eta itzulpen-praktika Joseba Sarrionandiaren lanetan*, Euskaltzaindia (Iker Bilduma 28).
- Kramer, S. N. (1956): *From the Tablets of Sumer: twenty-five firsts in man's history*, The Falcon's Wing Press.
- , (1958): *La historia empieza en Sumer* (Jaime Eliasek itzulia), Aymá.
- Monterroso, A. (2006): "Vanzetti pro Sacco", <<http://www.bn.gov.ar/abanico/A30603/monterroso.vanzetti.htm>> (Kontsulta-data: 2012-06-29).
- Paz, O. (1990 [1971]): *Traducción: literatura y literalidad*, Tusquets.
- , (2000 [1973]): *Versiones y diversiones*, Galaxia Gutenberg eta Círculo de Lectores.
- Pezeu-Massabuau, J. (2007): "Dans les pas du poète Matsuo Bashô. Peut-on traduire le haikai en français?", *Ebisu*, **38**, 131-147.
- Rodman, S. (1946 [1938]): *A New Anthology of Modern Poetry*, Random House.
- Sarasketa, M. eta Sarrionandia, J. (1985): *Hamairu ate*, Elkar.
- Sarrionandia, J. (1983): *Narrazioak*, Elkar.

- , (1991): *Hezurrezko xirulak*, Elkar.
- , (1995 [1985]): *Izkiriaturik aurkitu ditudan ene poemak*, Pamiela.
- , (2002): “Joseba Sarrionandia” (elkarrizketa), in H. Etxeberria (arg.), *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan*, Alberdania, 277-346.
- Zalamea, J. (1965): *Poesía ignorada y olvidada*, Casa de las Américas.

Euskarara ekarritako literaturaren dibulgazio-kritika aztertzen⁴⁵

Miren Ibarluzea Santisteban, Michel de Montaigne-Bordeaux 3

1. IKERKETAREN ABIAPUNTUA ETA XEDEA

Literatur itzulpena literatur sistema baten parte da, eta sisteman ageri-ageriko eragina du. Even-Zohar ikertzailearen ustean (polisistemen teoria ekarri zuen bera), itzulpenak berritasuna dakar. Hala gertatzen da batez ere literatura gazteetan, hots, polisistema jakin batean egokitu, egituratu eta kristalizatu ez direnetan. Halaber, gauza bera jazotzen da literatura periferikoetan edo ahuletan. Literatura periferikoak edo ahulak deritze euren baitan krisiak edo hutsuneak bizi dituzten sistemei. Itzulpenari esker, literatur eredu berriak jasotzen dira kanpoko polisistemetatik. Eta ez hori bakarrik; itzulpena literaturaren erdigune bihurtu daiteke, kasurako, historiako krisi-garai jakin batean: adibidez, herrialde bat eta haren hizkuntza errepresiopean edo diktaduran bizi direnean, eta aukera bakarra literatura kanpotik inportatzea denean (Even-Zohar, 1999).

Even-Zoharren planteamenduak zenbait galdera egitera garamatza: zein literatur sisteman itzultzen da? Noiz? Zein historia-garaitan? Nola eragiten dio itzulpenak xede-hizkuntzako sistemari? Zer harreman dute itzulpenek sistema jakin bateko jatorrizko testuekin? Nor da itzultzailea? Nola hautatzen dira itzultzaileak? Nola hautatzen ditu itzultzaileak obrak? Zergatik ez dira lan jakin batzuk itzultzen? Bada, bide horretatik deskribatu beharra dago gurean ematen den literatur itzulpenaren sistema, eta bide horri ekingo diogu.

Aspaldiko urteetan, itzulpenak garapen nabarmena izan du gurean, baina garapena praktikoa dela esan genezake; izan ere, itzulpenak abiada handian gora egin badu ere, literatur itzulpenaren kritika, eskasa, urria, da gurean. Oso gutxi dira itzulpenaz egin diren ikerketa akademikoak. Hala ondorioztatu zen gure ikerlanaren abiapuntutzat hartu dugun lansaioan: *Literatur itzulpenak baloratzeko irizpideak*, EIZIE Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpreteen elkarteak antolatua, 1998an. Lansaioa elkartearen proiektu berriak eta estrategikoak sustatzen dituen Itzulbaita arloak bideratu zuen.

45. Artikulu hau lan luzeago baten laburpena da; hain zuzen ere, Mari Jose Olaziregi irakaslearen zuzendaritzapean 2010-11 ikasturtean egindako master-tesiaren laburpena. Aita Santi Onaindia 2009 bekari esker argitaratu zen osorik (Ibarluzea, 2011).

Nabarmentzekoa da EIZIE elkarte profesionala dela, eta gurea, berriz, lan akademikoa. Aipatutako lantsaioko metodologia eta jardunbidea, hortaz, zeharo ezberdinak dira. Nolabait esatearren, elkarrearen diagnosia baliatu dugu ikerketaren abiapuntutzat, arloak bizi duen hutsuneaz jabetuta; hain zuzen ere, kritika akademikoaren bidea zabaldu eta lehen pausoak emateko.

Berriz ere euskal itzulpenaren azterketaren deskribapenera itzulita, badirudi orain arte egin diren itzulpenari buruzko lanek, oro har, testua izan dutela aztergai. Testu jakin bat, edozein delarik jatorrizko hizkuntza, euskaraz emateko jarraitutako prozesua eta euskaraz nola eman den; horixe izan da orain arte aztertu izan dena. Itzulpenean, baina, badira hizkuntzaz kanpoko eragileak, ezen itzulpena ekintza kulturala baita; literatura eta kultura jakin batetik bestera egindako zubi-lanean parte hartzen duten eragile guztien emaitza, nolabait esateko. Eragile horietan jarri dugu, hain zuzen ere, lan honetan arreta. Itzulpenean eragiten duten faktoreak (zer itzultzen den, zergatik, zein autore, zein hizkuntzatatik, gizarte jakin batean itzulpena onartuta dagoen, jatorrizko kulturari edo xede-kulturari begiratuta itzultzen den, zenbat diruren truke egiten den, zein itzultzailek egiten duen...) ezin dira euren-eurenean aztertu; testuak edo testuz kanpoko produktuak dira aztertu behar direnak. Hortaz, guk literatur itzulpenen kritikak aztertzeko hautua egin dugu. Horixe izango da gure aztergaia: hizkuntzaz kanpoko eragileen isla itzulpen-kritiketan.

2. TEORIA ETA METODOLOGIA

2.1. Marko orokorra: polisistemak eta itzulpen-arauak

Zein diren ikerketa honen guztiaren oinarriak? Bada, bi hauexek, nagusiki: 1970eko hamarkadako Even-Zoharren polisistemen teoria (Even-Zohar, 1990), eta Gideon Toury ikerletzaileak egindako saioa (Toury, 2004), aurreko teoria hori itzulpengintzan aplikatzeko egindakoa, alegia. Touryren teoriak zera dio, labur esanda: xede-kulturaren sisteman, itzulitako testuak estatus ezberdinak har ditzake; eta kontestualizazio egokiaz ari garela, Touryk azpimarratu egiten du ez dela jakintzat eman behar, barbarako, itzulpen-sistema ezagutzen denik itzulpenean eragiten duten hizkuntzen ezaugarriak deskribatzeko gai izanagatik. Haratago joan behar da, hizkuntza-azterketaz haratago, alegia. Itzulpena behar bezala kontestualizatuko bada, kultura jakin bateko itzulpen-elementuen artean behar den moduko bereizketa egin behar da, itzulpen jakinen posizio justua deskribatu behar da. Gainera, azaldu egin behar da itzulpenaren helburua zein den; itzulpena nola aurkeztu den aztertu, eta azkenean, aurreikusitakoak bete diren frogatu, eta itzulpena onartzen den ikusi.

Touryren metodologiari jarraituz gero, ikerketan ez da soilik itzulpena orokorrean zer den aztertzen; haratago doa, eta itzulpena errealitatean zer den deskribatzen da. Dударik gabe, erregelak, arauak eta idiosinkrasiak existitzen dira itzulpengintzan: *translation norms* izenez aurkezten zaizkigu bere obran. Arauok

aldatu egiten dira gizarterik gizarte edo kultura batetik bestera. Era bitako arauak daude Touryren arabera (Toury, 1999: 233): aldez aurreko arauak (*preliminary norms*) eta jarduerazkoak (*operational norms*).

Aldez aurreko arauak itzulpen-politikari dagozkio, hau da, zein hizkuntzatatik itzuli dugun, zergatik, itzulpena egiten deneko kultura- edo hizkuntza-ezaugarriak zein diren... Aldez aurreko arauak dira, halaber, itzulpenaren literalitatearekin lotzen diren auziak: zeharkako itzulpena onartzen al da? Zer motatako testuetan? Zein garaitakoetan? Itzulitako obrak markatu egin behar al dira (liburu-azaletan, kritiketan, liburu-dendetan...)? Testu bat itzulitakoa dela ostendu egiten al da? Zubi-hizkuntzak erabili diren esaten da?

Jarduera-arauak, oster, testuari berari eragiten dioten arauak dira. Zelanbait, hizkuntzaren beraren gramatikari, sintaxiari eta lexikoari lotutako aztergaiak dira; dela gramatikari, sintaxiari, lexikoari, edo testu motaren arabera hartutako erabakiei lotutako gaiak.

Itzulpena kultura- eta hizkuntza-parearen zubi den aldetik, itzulpen-arauen graduazioen mende dago. Nolabait esan, itzulpen-arauek jatorri-hizkuntza eta kulturarako edo xede-hizkuntza eta kulturarako indarra egiten dute. Indar hori zenbaterainokoa den, halakoa izango da itzulpen-arauen graduazioa. Bada, bi arau-graduazio ditugu: batetik, jatorrizko hizkuntza eta kulturaren itzulpen-arauen graduazioa; eta bestetik, meta-hizkuntza eta -kulturaren itzulpen-arauen graduazioa. Graduazio mota bi horien artean tentsio modukoa sortzen da, eta tentsioa kasuan kasu aldatu egiten da. Tentsio horren arabera, itzulpen-testua bera era batekoa edo bestekoa izango da.

Bada, ordea, aldez aurreko eta jarduerazko arauen gainetik dagoen bestelako arau nagusi bat: hasierako araua (*initial norm*). Arau horrek ezartzen du itzulpena jatorrizko sistemara (jatorrizko hizkuntza eta kulturara) begira egiten den, hots, «egokitasuna» (*adequacy*) bilatzen den; edo xede-sistemara (xede-hizkuntza eta -kulturara) begira egiten den, hau da, xede-sistemak ezarritako «onargarritasuna» (*acceptability*) bilatzen den.

2.2. Kritikagintza

Itzulpen-ikasketak (*translation studies*) direlakoan barne ditugu itzulpenaren teoria, itzulpenaren produkzioa eta produktuak. Itzulpena ematen den markoan eragina duten aktibitate guztiak izan daitezke ikergai, eta horietako bat dugu kritikagintza.

Beti ere kritikagintzaren baitan, oinarritzko ideia bat da van den Broeck ikertzaileak dakarkiguna (van den Broeck, 1988): haren arabera, itzulpen-kritika ez da kontu subjektiboa. Itzulpen-kritika egitea lan akademikoa da; jakintza-kontua da, gustu-kontua baino gehiago; ulermen- eta analisi-kontua da, ebaluazio-kontua baino

gehiago. Halatan ere, kritikariaren subjektibotasuna ere hor da. Kritikariak, ordea, ez ditu bere hasierako arauak itzultzailearenekin nahastu behar. Itzultzailearen hasierako helburuak zein diren onartzen duenean baino ez du kritikariak lan objektiboa egingo.

Bestalde, ondo gogoan izan ditugu Miguel Gallego Rocaren hitzak ere (Gallego Roca, 1991: 66). Haren ustez, literatur kritikaren helburua literaturaren historia egitea da, ez itzulpen-teknikak ikastea edo irakastea. Gainera, ez dugu ahantzi behar itzulpenaren kritika egitea ez dela aipamen bat egitea.

Labur esanik, hortaz, kritika egiten delarik, aztertzea litzateke, noski, garaia itzulpenean izandako eragina, itzulpen moldeak aldatu egiten baitira denborarekin. Eta ez hori bakarrik: testu mota bakoitzak bere ezaugarriak izanagatik, itzulpen molde ezberdinak izango ditu, bai eta kritikatzeko metodo ezberdinak ere.

Horrez gainera, hizkuntzak edo praktika kulturalak eta itzulpenak duten loturari behatzea garrantzizkoa da, kritika egokiro egingo bada. Halaber, literatur sistemaren barnean zer mugimendu ematen den jakitea eta kritikatzeko den obra mugimendu horiekiko non kokatzen den jakitea beharrezkoa da. Ezinbestekoa da, era berean, xede-sistemako lanekin zerikusirik duen aztertzea ere; edo itzulpenak xede-sisteman sortutako lanetan eraginik duen ikertzea.

Itzulpena jatorrizko kulturara edo xede-kulturara begira egin den ere ikergai da itzulpenak kritikatzeko; eta, nola ez, testuen alderaketa egitea ezinbestekoa da.

Akatsen zerrenda egiteaz haratago doa itzulpen-kritika, eta benetan interesekoa dena honako galdera hauei erantzutea da: nola itzuli da?, zergatik itzuli da? eta, beraz, zer dakar itzulpenak? Azken finean, kritikariak egoera komunikatibo osoa izan behar du gogoan, juizio eta aurreiritziak alde batera utzita itzulpenari buruzko ahalik eta balorazio objektiboenak emateko.

2.3. *Corpusa eta aztergaiak*

Gure corpusa osatzeko erabilitako iturria Armiarma proiektuko *Kritiken Hemeroteka* ekimeneko datu-basea izan da. Lehenago ere esana dugu kritika akademikoaren esparruan oso lan gutxi egin direla; hortaz, dibulgazio-kritika izango da hemen aztertuko duguna (horixe baita *Kritiken Hemeroteka* ekimenean biltzen dena). Dibulgazio-kritika diogu, Manu López Gasenik egindako kritiken sailkapenaren arabera (López Gasen, 1988, 2009). Dibulgazio-kritikek gaurkotasuneko itzulgaiak izaten dituzte hizpide, luzera aldakorrek testuak dira, eta aldizkari espezializatueta zein informazio orokorreko aldizkarietan eta egunkarietan argitaratzen dira. López Gaseniren arabera, dibulgazio-iruzkinez gain, lan akademikoak eta erreseinak ere badira itzulpenari buruzko iruzkin moten artean.

Dagokigun azterketarako, 2000-2009 urte-tartea hartu dugu. XXI. mendearen lehen hamarkada aukeratzea, baina, ez da arrazoiketarik gabeko hautua izan. Izan ere, XX. mendean aurrerapen nabarmena egin zen itzulpengintzan: EIZIE martxan zela

badira jadanik urte batzuk —1987an sortu baitzen—; Euskal Herriko Unibertsitatean itzulpengintza-ikasketak abian jarri ziren; literatur itzulpenen lagungarri izandako zenbait ekimen abiatu ziren... Horiek horrela, uste dugu XXI. mendean finkatuxeago ageri dela euskal itzulpengintza. Horretan, dibulgazio-kritika ere aisa finkatuta dagoen aburuz abiatu gara.

Ikerketarako, datu-base bat sortu dugu, *File-maker* programaren bidez. Sortutako aplikazioan hustu ditugu kritikak, eta kritika bakoitzeko fitxa bat sortu dugu. Fitxetan jaso dira kritika bakoitzaren datuak, kritika-testua bera eta kritikaren azterketa. Honako hauek izan ditugu aztergai:

I. Kritika mota: a) azterketa akademikoa, b) dibulgazio-iruzkinak, c) erreseina edo aipua.

II. Hasierako araua: a) egokitasuna, b) onargarritasuna.

III. Aldez aurreko arauak

- a) **Agente eragilea:** aipatzen da zein ekimenen bidez egin den itzulpena? Eta horrek nola eragin duen?
- b) **Jarduera-agentek:** aipatzen da itzultzailea? Haren jardunbidea eta pentsamoldea? Itzultzailearen lan-egoera edo lan-baldintzak esaten dira? Editorialak itzultzaileari ezarritako irizpideak zein izan diren esaten da?
- c) **Itzulpena eta hizkuntza-bikoteak:** aipatzen da itzulpena bera? Nola? Itzulpena baloratu edo kalifikatzen al da? Jatorrizko hizkuntza zein den esaten da? Eta xede-hizkuntza? Zubi-hizkuntzarik erabili den jakinarazten da? Hizkuntzari buruzko gogoetarik egiten al da?
- d) **Itzulpena polisisteman:** jatorrizko literatur sisteman zein jatorrizko kulturaren lanak duen lekua aipatzen da? Hots, jatorrizkoaren garaia, ingurua, hartzailak...?
- e) **Testu mota:** testu motari buruzko azalpenik bada?

IV. Jarduera-arauak: erkaketarik egiten da jatorrizkoaren eta itzulitakoaren artean? Akatsak aipatzen dira? Itzulpen-estrategiei buruzko azalpenik bada?

3. ITZULPEN-KRITIKEI BURUZKO OHARRAK

3.1. Kritika-testuei dagozkienak

3.1.1. Kritika kopurua

Sortu dugun datu-base berrian 511 kritika bildu ditugu. Urtean-urtean argitara emandako kritiken bilakaerari begiratuta, gero eta leku gehiago du itzulpenak gure gizartean; eta literatur itzulpenen kritikak ere gero eta ugariagoak dira.

Jazoera, noski, bat etor daiteke hizkuntza-normalizazioko ekimenen emaitzekin, kasurako, EIZIEk abian jarritako Literatur Itzulpena Hedabideetan ekimenarekin⁴⁶.

3.1.2. Kritiken argitaratzaileak

Bildutako datuen arabera, euskal kazetek egiten diote leku gehien euskarara ekarritako literatur lanen itzulpen-kritikei, eta dibulgazio-kritika kazetaren euskararekiko atxikimenduarekin zein EIZIEren programan duten parte-hartzearekin lotuta dago.

Kritiken argitaratzaileak egunkariak, astekariak, aldizkariak, irratsaioak, blogak eta euskal erakundeetako aldizkari eta webguneak dira; hots, euskal prentsa edo komunikabideak.

Literatur itzulpenen kritikak soilik argitaratzen dituen gunea *eizie.org* da. Esan nahi baita: ez da bertan jatorrizko hizkuntzan emandako literaturaren kritikarik egiten. Are gehiago, zenbait kazetatan argitaratutakoak EIZIEk bultzatutako Literatur Itzulpena Hedabideetan ekimenaren harira egiten dira.

Euskarara ekarritako literatur itzulpenen kritika gehien eman duten argitaratzaileak *Berria* (*Euskaldunon egunkaria* eta *Egunero* barne; % 27), *Gara* (% 15) eta *Diario Vasco* (% 15) egunkariak dira.

Urtean itzulpen-kritika gehien ematen duena *Berria* egunkaria (urtean 14 kritika batez beste) da, eta atzetik du *eizie.org* (urtean 10,6 kritika eman ditu, batez beste, 2000-2009 tartean). Zerrendan hurrengoak *Gara* eta *Diario Vasco* egunkariak ditugu (7,5 eta 7,4 kritika urtean, hurrenez hurren), eta horien ostekoek, batez beste, 6,3 kritikatik beherako emaitzak dituzte.

3.1.3. Kritikagileak

Orotara, aztergai dugun denbora-tartean, 65 kritikari ditugu⁴⁷. Kritika bat edo bi idatzi dituzten kritikariak 36 dira; % 56, alegia. Beste 25 kritikarik, hau da, % 38k, 3-20 kritika artean idatzi ditu. Gutxiengoa da 21 kritikatik gora idatzi dituenen: % 6, hots, 4 kritikari.

Oso kontuan hartzeko datua iruditzen zaigu, halaber, literatur itzulpenen kritikak egiteaz gainera, euskaraz sortutako lanak ere kritikatzeko dituela kritikarien % 78,5ek. Hortaz, % 21,5 baino ez da aritzen soilik literatur itzulpenen kritikak idazten.

46. Literatur Itzulpena Hedabideetan ekimenaren bitartez, EIZIEk tramitatutako dibulgazio-kritikak (kritikariak bilatu, kritikak enkargatu...) ekimenean atxikitako hedabideek argitaratzen dituzte; hartara, literatura itzuliaren presentzia minimoa ziurtatzen du itzultzaileen elkarteak.

47. Kritikarien zerrenda osoa kontsultatzeko, ikusi Ibarluzea (2011).

Kritikari bakoitzak idatzitako kritika kopuruari begiratuta, bistan denez, literatur itzulpenen kritikaren alorrean, ez da espezializaziorik gurean. Kritikarien % 56k behin edo behin baino ez du kritikaren bat idatzi, eta, horrez gainera, itzulpenen kritikak soilik idazten dituzten kritikariak % 21,5 baino ez dira.

Are gehiago, badirudi itzulpen-kritikak soilik egiten dituztenek lotura estua dutela itzulpenaren munduarekin. Hala ere, nabarmentzekoa da kritikarien artean ez dela EHUKo Itzulpengintza eta Interpretaritza lizentziadunik; unibertsitate-programa horretako zenbait ikasle ohik itzulpenak egin dituzte, ordea. Itzulpen-ikasketak ezartzearen ondorioak nabarmenak dira itzulpenaren praktikan; literatur itzulpenen kritikaren alorrean, oster, ez da halakorik jazotzen: ez da programako ikaslerik kritikarien artean.

3.1.4. Kritiken argitalpena

Guztira, 511 itzulpen-kritika bildu ditugun arren, kritikaturako izenburuak 233 dira. Ezagun da izenburuak errepikatu egiten direla, hots, izenburu bera behin baino gehiagotan kritikatzeko dela, kazeta ezberdinetan.

Obra agertu eta gutxira egiten dira kritikak. Ez da denbora gehiegi igarotzen argitalpenetik kritika egiten den arte; urtebete baino gehiago ez da joaten normalean. Lan zaharragoen kritika egiten denean, berrargitalpenen edo edizio berriren baten harira egiten da.

Datuon interpretazioa egite aldera, badirudi euskarara ekarritako lanen kritika dibulгатiboa merkatuari lotu-loturik dagoela.

3.1.5. Kritika-testuak

Kritiken luzera argitaratzen diren kazeten arabera da. *El Correo* eta *El Pais* egunkarietako testuak dira laburrenak (1.250 karaktere gutxi gorabehera). Luzeago jotzen dute, oster, *Diario de noticias* (3.250 karaktere gutxi gorabehera), *Berria* (3.400 karaktere inguru), *Argia* (2.800 karaktere bueltan)... kazetetan argitaratzen direnek.

Halaber, kritikak egiteko moldeetan ez da inongo batasunik ageri.

Gure azterketaren helburu izan ez arren⁴⁸, aipatu kritika moldeen ugaritasuna agertze aldera, hona hemen nolakoak aurkitu ditugun 2000-2009 tartean, Kritiken Hemerrotekatik gurer, ekarritak: kritika batzuk datu zenbait gehitutako erreseinak diren artean, beste batzuk literatur lanen egituraz, narratzaileaz, estiloaz, gaiaren trataeraz, pertsonaien azterketaz... ari dira, gehienez ere beste lanen baten pare jartzen dutenak obra kritikatu, edota egilearen zein itzultzailearen daturen bat ematen dutenak. Kritika molde tradizionalagoa da hau, hurrengoekin alderatuz gero. Ezen, badira, halaber, aurreko datuak emateaz gainera, jatorrizko zein xede-sistemako datu

48. Gogoeta gisa gera bedi soilik, esan bezala, hau ez baita gure ikerketaren xede izan.

gehiago ematen dituzten kritikak, konparatibistagoak direnak, zelanbait. Jatorrizko edo xede-sistemei buruzko gogoeta egiten dute kritikariek horietan; kasu batzuetan jatorrizko sistemaren eta xede-sistemaren arteko harremanak jartzen dituzte agerian. Molde horretako kritikak idazten dituzten kritikariak «gazteak» dira (Beñat Sarasola, Iratxe Retolaza, Ibon Egaña, Aritz Galarraga eta Mikel Ayerbe, kasurako). Gertaera hori, noski, kritikaren korrante berrien eraginei eta kritikarien ikasketei lotu dakiekeen ustekoak gara, kritikarietako batzuk literatura konparatuan adituak diren aldetik.

Itzulpenaz denaz bezainbatean, badira itzulpena aipatzen ez dutenak, itzultzailea edo itzulpena aipatu besterik egiten ez dutenak eta itzulpenaz gogoeta egiten dutenak. Gogoeta orokorra izan daiteke: xede-sistemara egindako ekarria zein izan den, itzulpenaren zailtasuna agerian jartzea...; edo zehatzagoa: dela jarduera-arauren bat aipatzea, adibidez, izenburuaren itzulpena nola egin den, akatsen bat dagoela jakinaraztea (akatsak egon arren arazorik ez dagoela diote gehienek, halere), edo itzulpen-adibide zehatzak ematen dituztenak (esamolderen baten itzulpena, kasurako).

Kritika bera testu-genero gisa hartuta, aipagarria iruditzen zaigu Karlos del Olmo kritikariak lantzean dakarkigun orijinaltasuna⁴⁹.

3.1.6. *Kritika mota*

Lehenago ere esana dugu, gure corpuseko itzulpen-kritiken artean dibulgazio-kritikak direla 511 kritiketatik 510. Hortaz, bat baino ez dugu akademikotzat jo. Izan ere, bistakoa da Iñaki Sarriugartek 2003ko abenduan *Zortzi Kontakizun* lana gaitzat hartuta *Idatz & Mintz* aldizkarian argitaratua ongi landutako kritika dela, kritika-lan sendoa dela eta, bibliografia emateaz gainera, testua ataletan banatuta dagoela, kritikariaren argudio eta hipotesiak antolatze aldera. Aipatu aldizkari horretan argitaratzeak berak markatzen du kritikaren hastapeneko helburua; lehenago ere esana dugu, gainera, aldizkari literariotzat dugula *Idatz & Mintz*. Hala ere, akademikotzat jotako kritika horretan itzulpenari buruzko jakingarri oso gutxi emateak, ordea, literatura itzuliaren kritika akademikoaren ahultasuna uzten du agerian beste behin ere.

3.2. *Hasierako araua*

Hasierako araua aipatzen duen kritika bakarra dago gure corpora osatzen duten 511 itzulpen-kritiken artean. Karlos Del Olmo kritikariak *Euskaldunon egunkarian* (2002-06-01) *Grimm anaien berrogeita hamar ume ipuin* lanaren inguruan egindakoa da. Egokitasunaren aldera egiten duen itzulpena dela dio kritikariak. Egia da ez duela «Hasierako araua» terminoa baliatzen, baina ideia oso argi azaltzen du:

49. Gogoan dugu, esate baterako, *Euskaldunon Egunkarian* (2001-12-15), *On Camillo* lanaren harira elkarriketa legez planteatutako kritika.

Grimm anaien berrogeita hamar ume ipuin (Grimm anaiak) liburuaz; itz. Ipolito Larrakoetxea «Legoaldi»:

Lehendik ere, estiloan ere bilakabidea izana zuen idazleak, betiere irakurlearen beharrianetara egokitzearen. Hitzetik hitzera baino, modu nasaian euskaratu zituen ipuinok. Zenbateraino eta Grimm anaien pertsonaia batzuei izena aldatzeraino. Toponimoak ere Euskal Herrikoetara ekarri zituen. Segur aski egun ez litzateke oso ulergarri edo onargarri horrela jokatzeko. Baina garaiko asmo didaktikoa ez da atzendu behar. Egia da, lana ez da itzulpen hutsa, bolada batean hain indarrean izan ziren moldapen edo egokitzapen horietako bat baino: horra hor liburua aditzera emateko beste zio bat (Karlos del Olmo, *Euskaldunon Egunkaria*, 2002-06-01).

Hasierako araua behin baino ez aipatzeak aditzera ematen diguna zera da: orokorrean ez zaiola itzulpen-ekintzari begiratzen, baizik eta zehaztasunei, edo bestelako itzulpen-arauei (itzultzaileari eta hizkuntzari, kasurako).

3.3. Aldez aurreko arauak

3.3.1. Agente eragilea

Agente eragilea itzulpenaren bultzatzailea da: jatorri-kulturako eragilea, meta-kulturako eragilea, itzultzailea bera... (Valero Garces, 1995).

Corpusa aztertzean, ondoko galdera planteatzen genuen guk: aipatzen al da zein ekimenen bidez egin den itzulpena? Eta horrek nola eragin duen?

Bada, corpusa osatzen duten 511 kritiketako 151 kritiketan ageri da agente eragilea, eta horietako 95etan eragilea aipatu besterik ez da egiten; esan nahi baita, argitaletxearen izena ematen da, edo «Literatura Unibertsala» bildumako lana dela aipatzen da, edo «Jokin Zaitegi» itzulpen-sariari lotutako itzulpena dela adierazten...

151 kritikatik 56tan sakontzen da gehixeago agente eragilearen eremuan. Kasu batzuetan, 17 kritikatan, zehazki esanda, agente eragilea goratu edo eskertu egiten da, besterik gabe. Beste batzuetan, 14 kritikatan, argitaletxearen erronkaren berri ematen da, dela itzulpenak argitaratzeko eta horiek ateratzeko denbora-tarteak direla, dela itzulpenaren eredu den irudia ematen duelako, kalitate-ikur izanik, kasurako. Arduradunen berri ematen da —ardura ekonomikoa zein akademikoa dutenena— 11 kritikatan, eta edizioa 3 biderrez goratzen da. Agente eragilearekin lotuta, itzulpen-prozesua behin aipatzen da, estilo-zuzentzailearen lana agerian jarrita. Bestelako datuak ematen dira 3 aldiz —argitaletxea berria dela esaten da birritan, eta eragilea eragilea bera dela behin—. Agente eragilea modu negatiboan 7tan aurkitu dugu, dela edizioan akatsak daudela aipatzen dutelako kritikek, edo bestelakoak jartzen dituztelako agerian, adibidez: akats ortografikoak, irizpide-ezberdintasunak edo itzultzailearen izena ez agertzea.

Oro har, literatur itzulpenen kritiketan, ezer gutxi aipatzen da agente eragileaz; gehienetan ez da hari buruzko zehaztasunik ematen. Aipatzen denean, jakintzat ematen da kritika-irakurleak badakiela agente eragilearen testuingurua zein den, ez baita askotan jakinarazten argitaletxea nongoa den, zenbat urte daramatzen lanean, zer motatako lotura duen itzulpenarekin...

Argi-argia deritzogu, kasurako, «Literatura Unibertsala bilduma» aipatzen denekoari, ezen gehienetan ez baita aipatzen zein argitaletzek ateratzen duten bilduma, ez eta ekimena nork bultzatzen duen (EIZIE eta Eusko Jaurilaritza) ere. Gauza bera gertatzen da kritikariak Jokin Zaitegi bekaz dabiltzanean: bekaren izena ematen da, besterik gabe, gehienetan. Hortaz, badirudi segurutzat ematen dela kritiken irakurleek zenbait datu jakin badakizkitela.

3.3.2. *Jarduera-agentea*

Jarduera-agentea itzulpen-lana egin bitarteko eragileen multzoa da: itzultzailea bera, itzultzailearen lan-egoera, itzultzailearen pentsamoldea, argitaletxe jakin bateko irizpideei jarraitu beharra... (Valero Garces, 1995).

Nahiko begiratzen zaio itzultzaileari, eta itzulpen-kritiken erdiak baino gehiagok jasotzen du haren izena. Ez hori bakarrik, jarduera eragileaz gertatzen ez den gisan, jarduera-agentearen kasuan zehaztapenak ematen dira, dela itzultzailearen esperientziagatik edo lanbideagatik. Eta, esperientzia-aurrekariak gutxi direnean ere, edo kritikagai den lana itzultzailearen lehenengo lana denean, itzultzailea goratu egiten da. Halatan ere, kritiketan ez da inolako daturik itzultzailearen lan-prozesuaz edo eragin diezaioketen arazleez.

3.3.3. *Itzulpena eta hizkuntzak*

Corpus osoa osatzen duten 511 kritiketatik 390etan aipatzen da itzulpena. Hortaz, badirudi nahiko zabaldurik dagoela datua ematea.

Aldea dago, baina, itzulpena aipatzetik aipatzera: gehienetan, lana itzulia dela adierazteaz gainera, bestelako jakingarriak gehitzen dira; horietatik ugariena balorazio edo kalifikazio positibo labur bat izaten da. Jatorri-hizkuntza oso gutxitan aipatzen da; xede-hizkuntza, ordea, askotan ematen da. Xede-hizkuntzari hainbesteko garrantzia onartzea hizkuntzaren normalizazio-egoerarekin lotu daitekeelakoan gaude.

Lantzean behin, itzulpenari buruzko gogoetak ere jasotzen dira:

- a) Positibotzat jotzen da lanari itzulpen-zantzurik ez igartzea zein hizkuntza-mailak irakurketa ez zailtzea.
- b) Itzultzearen zailtasuna agerian jartzen da, itzulpenaren estatusa goratu nahirik.

- c) Bestelako gogoetak ere ageri dira. Zertaz? Bada, itzulpen-ereduez, itzulpenaren zergatiez, zubi-hizkuntzez, galerez, itzultzailearen idazle-figuraz, itzulpen-prozesuko partaideez, jatorrizkotik urrundu beharraz eta, era berean, hari jarraitu beharraz, itzulpenak berregin beharraz, egile bera itzultzeko itzultzaileak txandatzeaz, ikusezintasunaz...

Oro har, itzulpenaren gaineko zehaztapenak egiten dituzten kritikariek lotura estua dute itzulpengintzarekin. Bestalde, badirudi hezi egin gura dela kritika-irakurlea, itzultzaileari zor zaion errekonozimendua aldarrikatu gura dela, eta, era berean, itzulpen-prozesua gerturatu gura zaiola kritikaren irakurleari.

3.3.4. *Obra jatorrizko polisisteman*

Itzulpen-kritikarik gehientsuenetan ematen da jatorrizko polisistemaren daturen bat: 511 kritiketatik 406 kritikatan, hain zuzen ere.

Aztergai den lanaren egilea nor den eta haren jaiotza- eta heriotza-data eta lekuak ematea da hedatuena, bai eta hark jasotako sarien zerrenda egitea ere. Bestalde, obrarekin lotutako zenbait datu kultural ere gehitzen dira ahal denean, betiere gaiari edo idazleari dagozkionak.

Hemen ere, jarduera eragilearenean gertatzen zen modu berean, pertsonak du garrantzia, eta gutxitan saiatzen da kritikaria (banaka batzuk dira) lanaren itzulpena justifika dezaketen ezaugarriak nabarmentzen eta obrak literatur sisteman duen lekua zehazten.

3.3.5. *Obra xede-polisisteman*

Jatorri-polisistema baino gutxiago agertzen da xede-polisistema: 244 kritikatan aipatzen da, hots, erdietan baino gutxiagotan.

Oro har, egilearen beste obrarik bada, obren izenburuak eta argitalpenei buruzkoak esaten dira. Bestela, itzultzaileak lehenago euskarara ekarritako beste obra batzuen izenak ekartzen dira.

Euskaraz irakur daitezkeen obren katalogo bat osatzea da, antza denez, xede-polisistema aipatzen duten kritikarien helburua.

Itzulpenen agerikotasuna ere normalizatu gura den heinean, jazoera hori bat dator, erabat, arestian aipatu dugun normalizazio-egoerarekin.

3.3.6. *Testu mota*

Honakoan ere itzulpen-prozesuaren ardura ezaz ohartzen gara, edo ardura dutenen urritasunaz. Izan ere, testu mota oso gutxitan aipatzen da (15 kritikatan), eta, aipatzen denean, betiere, antzerkiaren, poesiaren eta autobiografiaren (azken

hau behin baino ez da ageri) itzulpen-urritasunarekin lotuta; generoak gure sisteman duen zabalkunde eza aipatzen dute kritikariek.

Gainera, generoaren gabezia aipatu bai, baina itzulpen-prozesuak berak, hots, poesia, antzerkia edo autobiografia itzultzeak zer-nolako estrategia zehatzak eskatzen dituen, kasurako, ez da aipatu ere egiten.

3.4. JARDUERA-ARAUAK

Jarduera-arauak testuari berari eragiten dioten arauak dira. Guztira, 90 kritikatan aipatzen dira jarduera-arauak gure corpusean; horietako 31 Karlos del Olmorenak dira (herena, gutxi gorabehera), eta 25, Mikel Garmendiarenak. Gainerakoak 22 kritikarik egindako aipamenak dira. Argi dago, hortaz, bi kritikariok direla jarduera-arauetz ari direnak nagusiki, gainerakoek behin edo behin aipatu izan dituztelarik.

Jarduera-arauen artean, sarrien aipatzen dena akatsak egotea da. Hala ere, akatsak justifikatu egiten dira: ez diotela irakurketari kalterik egiten, edo txikikeriak direla... Horrelako aipamenek zuzentzailearen garrantziaz ohartarazten gaituzte.

Literatur itzulpenaren dibulgazio-kritikan, hortaz, itzulitako testuaz, estrategiez, hizkuntza batetik bestera igarotzeko hizkuntza-baliabideez... oso gutxi egiten da berba. Oro har, gehiago begiratzen zaio lanaren testuinguruari testuari berari baino.

4. ONDORIOAK

Oro har, itzulpena euskal literaturaren periferiaren parte da (Even-Zohar, 1999). Itzulpenek duten harrerari edo itzulpenen onargarritasunari dagokionez, gurean, oraindik orain, literatur itzulpena natural onartzea eta kontsumitzea kostatu egiten dela dirudi. Kritikek ere horixe ematen dute aditzera, itzulpena itzultzaileek aztertzeko kontua balitz bezala.

Gurean egiten den dibulgazio-kritika garaiari lotzen zaio: euskarara itzulitako literaturaren kritikan oso agerikoa da hizkuntzaren normalizazioa (edo normalizazio eza), itzulpenaren kritika-arloaren garapen urria, merkatuaren garrantzia eta produktuak eta pertsona ezagunak lotzeko dugun gizarte-joera.

BIBLIOGRAFIA

- Even-Zohar, I. (1990): "Polysystem Studies", *Poetics Today*, **11.1**, 9-26.
- , (1999): "La posición de la literatura traducida en el polisistema literario", in M. Iglesias Santos (arg.), *Teoría de los polisistemas*, Arco Libros, 223-231.
- Gallego Roca, M. (1991): "La teoría del polisistema y los estudios sobre traducción", *Sendebat*, **2**, 63-70.

- Ibarluzea, M. (2011): *Literatur itzulpenaren kritika. Lehen pausoak: dibulgazio-kritikaren azterketa*, Labayru Ikastegia eta Amorebieta Etxanoko Udala.
- Literatur itzulpenak baloratzeko irizpideak lansaioa, <<http://www.itzulbaita.eu/jarduerak/lit-balorazio-irizpideak>> (Kontsulta-data: 2012-09-08).
- López Gaseni, M. (1988): “Kritika eta kritikoak azken euskal literaturan”, *Jakin*, **49**, 73-86.
- , (2009a): *Euskal itzulpenen inbentarioa eta azterketa (1976-2008) (ELI dossierra)*, *Senez*, **37**, 299-311.
- , (2009b): “Euskararako literatura-itzulpenen kritikaz”, *Senez*, **37**, 317-322.
- Toury, G. (1999): “La Naturaleza y el papel de las normas en la traducción”, in M. Iglesias Santos (arg.), *Teoría de los polisistemas*, Arco Libros, 233-255.
- , (2004): *Los estudios descriptivos de traducción y más allá. Metodología de la investigación en estudios de traducción*, Catedra.
- Valero Garces, C. (1995): *Apuntes sobre traducción literaria y análisis contrastivo de textos literarios traducidos*, Universidad de Alcalá de Henares.
- van den Broeck, R. (1988): “Second Thoughts on translation criticism A model of its analytic function”, in T. Herman (arg.), *The manipulation of Literature*, Studies in Literary Translation.

Erlatibozko perpausak errusieratik euskaratzen: literatura-corpus paralelo baten bidezko azterketa⁵⁰

Iker Sancho Insausti, Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

1. SARRERA

Euskarazko erlatibozko perpausak oso aztertuak izan dira hizkuntzalaritzaren baitan, tipologian, hizkuntzaren prozesamenduan, hizkuntzaren jabetze-prozesuetan eta beste zenbait alorretan. Itzulpengintzarekin loturiko ikerketetan ere arreta asko bereganatu izan du erlatibozko egituren itzulpenak, tipologikoki hain desberdinak diren indoeuropar hizkuntzetako erlatiboak euskaratzeak itzulpen-prozesuan inplikazio nabariak dituelako. Euskal idazle, itzultzaile nahiz hizkuntzalarien arteko eztabaida sutsuak gertatu dira eta gertatzen dira. Historian zehar jarrera eta joera desberdinak egon dira (*erderismoa*, *antierderismoa*), hizkuntzaren bilakaera ulertzeko modu desberdinetatik eratorriak, hain berezko dugun garbizaletasunaren eta garbizalekeriaren arteko marra mehe horren bueltan beti.

Horregatik eta errusiera eta euskararen arteko zubi-lana egitea gure etengabeko helburuetako bat delako, erlatibozko perpausak errusieratik euskarara historikoki nola itzuli izan diren interesatzen zitzaigun, dagozkion ondorioak atera eta etorkizunerako beharbada jarraibide orokor batzuk behintzat finkatu ahal izateko. Lan hau aurrera eramateko corpus bidezko metodologia aukeratu dugu. Artikulu honetan erlatibozko perpausen itzulpena aztertze balioko duen, eta errusieratik euskarara orain arte itzuli diren literatura-lan guzti-guztiak bere baitan hartuko dituen errusiera-euskara corpus paralelo bat eratze saioa aurkeztuko dugu.

Corpus honen nondik norakoei buruzko xehetasunak artikulu honen laugarren ataletik aurrera eskainiko ditugu, baina hori egin aurretik egin dezagun corpusgintzaren eta itzulpengintza-ikerketen inguruko hausnarketa bat.

50. Lan hau Espainiako Zientzia eta Berrikuntza Ministerioak finantzaturiko FFI2008-03816 ikerketa-proiektuaren eta Euskal Herriko Unibertsitateak finantzaturiko EHU08/14 ikerketa-proiektuaren barnean burutu da. Halaber, gure esker ona agertu nahi genieke Olga Martínez de Marigorta, Roberto Serrano eta José Morales itzultzaileei gure zalantzak argitzen laguntzeagatik eta etorkizunean ere laguntzeko prest agertzeagatik.

2. CORPUSAK ETA CORPUSGINTZA

Corpus hitza definitzeko modu asko dauden arren, oro har, hizkuntzarekin eta testuekin lotuta dagoen kontzeptua dela esan daiteke. Adibidez, Harluxet hiztegi entziklopedikoak bi esanahi aitortzen dizkio: batetik «gai bati buruzko testu edo agiri-bilduma, bereziki gai hura aztertzeko erabilia» eta bestetik, zehazki hizkuntzalaritzari dagokionez, «analisiaren abiapuntua den eta aztergaia osatuko duen enuntziatu-multzoa». Berez, edozein testu-bilduma erabil daiteke corpus bat eratzeke, baina bistakoa da corpus batean sartu beharreko testuak irizpide nahiz helburu jakin batzuen arabera aukeratzen direla. Corpus motaren eta bilketan erabilitako irizpideen arabera izango dira, halaber, lortutako emaitzak ere. Hortaz, corpusak idatzizkoak edo ahozkoak izan daitezke; elebakarrak, elebidunak edo elianiztasunak; diakronikoak edo sinkronikoak; amaitu gabekoak (irekiak) edo amaituak (itxiak); konparagarriak edo paraleloak... Azken bi horiek dira ohikoenak itzulpengintza-ikerketetan eta aurrerago azalduko ditugu.

Corpusak gehienbat hizkuntzalaritzan erabili izan diren arren, 1967an *Brown Corpora* delakoa argitaratu zutenetik, gaur egun beste jakintza-arlo askotara zabaldu da haien erabilera, hala nola itzulpengintza-ikerketetara.

Bestalde, argi dago *corpusa* gaur egun formatu elektronikoan bilduriko datu-bilduma bezala soilik uler daitekeela, eta datu horiek guztiak kudeatzeko baliabide informatiko ugari dago eskuragarri.

3. CORPUS BIDEZKO ITZULPENGINTZA-IKERKETAK

Corpus bidezko itzulpengintza-ikerketen historiari eta nondik norakoei buruzko aipamen labur bat egingo dugu.

3.1. *Historia pixka bat*

Itzulpengintza-ikerketetan corpusen osaketa eta ustiapen sistematikoaren hedatzea itzulpengintzaren teoriak azken hiruzpalau hamarkadetan izan duen garapenaren testuinguruan ulertu behar da.

Itzulpengintzaren inguruan azken hamarkadetan buruturiko ikerketetan mugarri izan den zerbait aipatu behar izanez gero, Even-Zohar (1990) israeldarrak 70eko hamarkadan aurkezturiko *Polisistemen Teoria* izan daiteke aukera bat. Hebreerazko literaturaren analisi batetik abiatuta, literatura polisistema edo sistemen sistema bat bezala ikusten du, non literatura sistema hierarkiko eta dinamiko bat den eta ez testu multzo estatiko eta hieratiko bat. Literatura jakin bat berau inguratzen duten elementu guztiekin lotzen da, adibidez kultura, politika edota erlijioarekin. Agerikoa dirudien arren, itzulpengintza-ikerketetan oso garrantzizkoa izan den joera bat irudikatzen du: ikerketen ardatza sorburu-testutik xede-testura igarotzea edo, bestela esanda, jatorrizko testutik bere itzulpenera. Mendeetako tradizioak itzulpenaren

garrantzia jatorrizko testuan jartzen zuen, itzulpena haren translazio soil a besterik ez zelarik. Polisistemen teoriak, berriz, egoera hori iraultzen lagundu zuen xede-testuari entitate beregain baten tratamendua emanaz, xede-sisteman testuak daukan harreraren azterketa sorburu-sisteman daukanaren gainetik jarritz. Itzulpengintza-ikerketetan oihartzun handia izan duen Touryren hitzetan (1995):

...Not only have they (the translations) left the source system behind, but they are in no position to affect its linguistic and textual rule and norms, its textual history, or the source text as such. On the other hand they may well influence the recipient culture and language, if only because every translation is initially perceived as a target-language utterance.

Toury beste muturrera doala esan daiteke, itzulpena sistema baten parte soilik dela, xede-sistemarena. Bestela esanda, itzulpenak ez daukala jatorrizko komunitatearekin zerikusirik, berau irakurri behar dutenekin soilik.

Oro har, Even-Zoharren, Touryren eta beste zenbaiten ikerketek agerian uzten dutena ikuspuntu preskriptibo batetik deskriptiboago baterako igarobidea da. Ikuspuntu preskriptiboak lehendabizi itzulpen batek nolakoa izan behar zuen erabaki zezakeen, eta horren arabera gero itzulpen horren «zuzentasuna» edo «onargarritasuna» balioztatu. Ikuspuntu deskriptibo batek juxtu alderantzizko logika darabil, hain zuzen lehendabizi ikusi behar da itzultzaileek nola itzultzen duten, eta gero benetako material praktikoa horren arabera ondorio teorikoak atera. Esan behar da, halaber, preskripzio edo apriorismoetatik urruntzea ez dela itzulpengintza-ikerketen kontu bat bakarrik, giza zientzietan, edozein zientzietan eta, oro har, gizartean azkeneko hamarkadetan indartu den joera arrunta baizik.

Joera deskriptiboaren testuinguru honetan kokatu behar da, hain juxtu, corpus bidezko azterketen hedapena. Itzulpengintza-ikerketetan corpusek izan zezaketen garrantzia azpimarratzen lehenengoetakoa Mona Baker izan zen. 1993an argitaraturiko artikulu batean itzulpengintzaren tradizioan ordura arte ohikoak izandako bi kontzeptu kritikatzetik hasten da: sorburu-testuaren gehiegizko garrantzia eta baliokidetasunaren kontzeptua.

The implied aim of all studies on translation was never to establish what translation itself is, as a phenomenon, but rather to determine what an ideal translation, as an instance, should strive, to be in order to minimise its inevitable distortion of the message, the spirit, and the elegance of the original.

...The question is no longer how equivalence might be achieved, but, increasingly, what kind of equivalence can be achieved and in what contexts... This in itself is a noticeable improvement on the traditionally static view of equivalence, but it still assumes the primacy of the source text and it still implies that a translation is merely a text striving to meet the standards of another text.

Arazoaren aurkezpen horretatik abiatuta, corpus bidezko ikerketen garrantzia nabarmentzen du:

If the idea is not simply to reproduce the formal structures of the source text but also to give some thought, and sometimes priority, to how similar meanings and functions are typically expressed in the target language, then the need to study authentic instances of similar discourse in the two languages becomes obvious. ...Two expressions are equivalent in meaning if and only if there is a correspondence between their uses.

...The emphasis has shifted from meaning to usage, and the notion of equivalence is gradually giving way to that of norms.

Eta beraz:

...The move away from source texts and equivalence is instrumental in preparing the ground for corpus work because it enables the discipline to shed its longstanding obsession with the idea of studying individual instances in isolation...

Arrazoi hauek guztiak kontuan hartuta, bistakoa da, gure ustez, corpusgintzak itzulpengintzaren inguruko fenomenoek ikerketari egin diezaiokeen ekarpena.

3.2. *Corpus paraleloak*

Corpusgintzaren aipu orokorra egin dugunean, aipatu dugu itzulpengintza-ikerketetan gehien erabiltzen diren corpus motak konparagarriak eta paraleloak direla.

Corpus *konparagarria* A hizkuntza bateko testu originalak eta B hizkuntza bateko testu originalak biltzen dituen da. Testu horiek «konparagarri» izan daitezzen sorkuntza-datan, generoan, estiloan eta beste zenbait elementutan bat etorri behar dute.

Corpus *paraleloetan*, aldiz, A hizkuntzan sorturiko testu batzuk B hizkuntzara itzuliak agertzen dira, hartara bi hizkuntza-sistemak, testu bera oinarri dutelarik, aurrez aurre jarri ahal izateko.

Corpus paraleloak dira ohikoenak, biak batera ere ager daitezkeen arren. Corpus paraleloek inguruan asko hausnartu izan da, izenetik beretik hasita. Aditu batzuk «paralelo» hitzak ez ditu asebetetzen, corpus konparagarrien testu-bildumak ere paralelotzat har daitezkeelako besteak beste. Halere, «corpus paraleloak» terminoa oso zabalduta dago, eta guk ez dugu hau erabiltzeko eragozpen handirik ikusten. Corpus paraleloak noranzko bakarrekoak edo bi noranzkokoak izan daitezke. Lehenengoetan A sorburu-hizkuntzatik B xede-hizkuntzara itzulitako testuak bilduko dira. Bi noranzkokoetan A hizkuntzatik B hizkuntzara eta B hizkuntzatik A hizkuntzara itzulitako testuak agertuko dira, hartara neurri batean corpus paralelo hori konparagarria ere izango delarik. Behin baino gehiagotan esan dugun bezala, irizpideen eta helburuen arabera izango dira corpusak eta corpus motak ere.

Corpus paraleloek izan ditzaketen arazoetako bat da xede-hizkuntzaren naturaltasuna jokoan egon daitekeela sorburu-sistemaren eraginez, eta corpus

hauetan arazo hori ez atzemateko arriskua dagoela. Arazo hori ekiditeko corpus konparagarri osagarriak eratzea baliagarria izan daitekeela erakutsi dute zenbait adituk, baina azken finean itzulpenetan xede-hizkuntzarentzat naturalak ez diren joerak aurkitzeko saiakerak ez dira berriak, eta horretarako ere bistakoa da corpusen balioa, testu berdinak edo konparagarriak parez pare jartzeagatik.

4. CORPUSGINTZA EUSKAL HERRIAN

Euskal Herriko corpusgintza sakonki aztertzen hasi gabe, ez baita hori artikulua honen zioa, gure corpusarentzat eredugarri izan daitezkeen lau motatako aurrekariak bereizi ditugu: corpus elebakarrak, corpus elebidunak/eleaniztunak, itzulpengintza-ikerketei zuzenki loturikoak eta espresuki euskarazko erlatiboak aztertzekeo sortutakoak.

4.1. Corpus elebakarrak

Elebakarrak dira sarrien topa ditzakegunak, hizkuntza bakar baten —kasu honetan euskararen— alderdi desberdinak lantzeko pentsatuak, euskararen kasuan nagusiki hiztegi-gintza eta hizkuntzaren arautzea. Euskal Herriko corpusgintzan historikoki gehien nabarmendu dena Euskaltzaindia izan da (*XX. mendeko Corpus estatistikoa*, *Orotariko Euskal Hiztegia* egiteko erabilitako corpora, *Lexikoaren Behatokia...*), nahiz eta azkeneko urteetan beste eragile batzuk agertu diren, hala nola UZEI (corpusetako datuen kudeaketarako tresnak sortuz, adibidez), ELHUYAR (EHUko IXA taldearekin elkarlanean eginiko *Zientzia eta teknologiaren corpora-ZTC* eta Internet datu-base moduan erabiltzen duen *CORPEUS* corpora...), EHU (*Ereduzko prosa gaur-EPG*, *Ereduzko prosa dinamikoa-EPD*, *ZIO corpora*, *Zuzenbide Corpora-ZCP...*), EITB (*EITB24 webgunearen corpora*), SUSA (www.armiarma.com atarian egindako testuen bilketa eta digitalizazio-lan oparoaren bidez, besteak beste gure corpuserako hainbat testuz hornitu gaituen *Euskarari ekarriak* atala) eta beste hainbat. Ez gara aplikazio posible guztiak aztertzen hasiko, baina agerikoa da, besteak beste, hiztegi-gintzan, hizkuntza-politikan, itzulpengintza automatikoko tresnen diseinuan eta beste hainbat eremutan corpusek hartu duten garrantzia.

4.2. Corpus elebidunak/eleaniztunak

Elebidunen/eleaniztunen artean, aldiz, bereziki itzulpengintzarako pentsatutakoak dira nagusi, nahiz eta batzuetan corpus baino areago itzulpen-memoriez hitz egin dezakegun. Halaber, sektore bakoitzaren beharrek baldintzatzen dituzte corpusaren osaera eta testu-aukeraketarako irizpideak, hala nola zientzia, merkataritza, itzulpengintza, didaktika... Batzuk aipatzekotan: IVAPen *IDABA*, EHUren *Itzulpenen Kontsulta*, EIZIren *corpusa*, Gipuzkoako eta Bizkaiko Aldundien datu-baseak, Deustuko Unibertsitateko *LEGE-Bi*, UZEIren *Itzulpen-corpusa*, EROSKIren *Consumer Aldizkariko corpora...* Noski, corpus elebidun/eleaniztun hauek elebakar moduan ere erabil daitezke, unean uneko beharren arabera.

4.3. Itzulpengintza-ikerketei loturiko corpusgintza Euskal Herrian

Hauek dira, hain zuzen, artikulu honetarako gehien interesatzen zaizkigunak. Egon badaude, oso ugariak ez diren arren. Barka gaitzatela gure ahanzturak kaltetutakoek, halakorik balego, baina ondorengo hauek iruditu zaizkigu nabarmentzeko modukoak:

4.3.1.

Manu Lopez Gaseniren *Euskal itzulpenen inbentarioa eta azterketa (1976-2008)* delakoa, EIZIEn enkarguz egina. Ez da testuen bilduma bat, beraz corpora ere ez, baizik eta orain arte euskaraturiko liburu guztien —edo gehienen, aplikatzen dituen aukeraketa-irizpideak gorabehera— katalogo bat. Touryk agintzen duen katalogotik corpuserako bide hori burutzen ez badu ere, aipamen bat merezi du; are gehiago, kontuan izanda egileak berak Touryren arau ezagunak hartzen dituela hizpide eta oinarri. Egileak helburu hori aitortzen ez dion arren, etorkizunean itzulpen-corpus eleaniztun baterako abiapuntu egokia izan liteke, ingelesezko *The Translational English Corpusaren (TEC)* moduko zer bait, non edozein hizkuntzatatik euskarara itzulitako testu guztiak bilduko liratekeen. Katalogo honetan, beraz, orain arte euskaratutakoaren analisi bat egiten da, xede- nahiz sorburu-hizkuntzak, egileak, itultzaileak, argitaletxeak eta abarrak zehaztuz eta estatistikoki aztertuz. Hori guztiagatik corpusgintza eta itzulpengintza uztartzeko saiakeren barruan sar dezakegula deritzogu.

4.3.2.

Aleuska proiektua: katalogoa hau ere. Bertan testu alemanen euskarazko itzulpenak jasotzen dira, eta liburuen katalogazioa amaitutakoan corpus paralelo bat osatzea omen da egileen asmoa. Corpus honen aplikazio posible bat argitaratu da jada (Sanz, 2011), eta pentsatzekoa da litekeena dela gehiago agertzea.

4.3.3.

Gurean itzulpengintza-ikerketekin zerikusia duen beste corpus bat aipatzekotan, *ETB-1 (2006)* corpora aipa genezake. Bertan, Touryren metodo deskriptiboari jarraiki, ETBko haur eta gazteentzako programazioan oinarritutako ikus-entzunezko corpus bat osatzen da.

4.4. Espresuki euskarazko erlatiboak aztertzeako sorturiko corpusak

Gure corpusaren xedea erlatiboazko perpausen itzulpena aztertzea denez, eta horretarako corpus bidezko metodologia aukeratu dugunez, ezin egokiago dirudi bi elementu hauek, euskarazko erlatiboazko egituren azterketa eta corpus bidezko ikerketa, uztartu dituzten bi lan aipatzea. Guk dakigunez orain arteko bakarrak izateaz gain, beste gauza batek egiten ditu bi lan hauek benetan interesgarri gure ikerketarako: lan hauetako batek, Bigurirenak, gaztelaniatik euskarara itzuliriko erlatiboak ditu mintzagai, hau da, itzulpengintzarekin loturiko hausnarketa bat

egiten du. Beste lanean, berriz, Bittor Hildalgorenean, bi corpusen bidez aztertzen da erlatibozko perpausak euskaraz nola erabiltzen diren, corpus batean beste hizkuntza baten interferentziarik gabe, eta bestean interferentzia «berezi» baten bidez, itzulpena baino gehiago berridazketa bat delako eta jatorrizkoaren nahiz itzulpenaren egileak berdinak direlako. Edozein kasutan, bi aurrekari hauek euskara itzuliko nahiz naturaleko (jatorrizko, elebakarreko) erlatibozkoen erabilera guk lortutako datuekin erkatzeko aukera emango digute, hala nola erabileraren maiztasuna antzekoa ote den itzulpenetan eta testu elebakarretan, erlatibo mota batzuk gehiago edo gutxiago erabiltzen ote diren itzulpenetan ekoizpen elebakarretan baino, itzultzailearen ideologiak edota testu motak ba ote daukan zerikusirik erlatibozkoen erabileran eta abar.

4.4.1. Koldo Biguriren (1994) «Erdarazko erlatiboen itzulpenaz»

Artikulu honetan Bigurik XIX. eta XX. mendeetan gaztelaniatik euskaraturiko bost liburuko lagina hartu eta bertan erlatibozko perpausak nola itzultzen diren aztertzen du. Gero, corpus horren analisia egiterakoan, zenbait irizpide erabiltzen ditu, hala nola euskarazko ordaina erlatibozkoa den ala ez, eta erlatibozkoa bada zein erlatibo mota den. Euskarazko itzulpenaren ordainak erlatibozkoak ez direnean, euskararen zein baliabidek ordezkatzeko dituen ere zerrendatzen du. Halaber, sorburu-hizkuntzako erlatibozkoak murrizgarriak edo ez-murrizgarriak izateak daukan eragina aztertzen du. Artikulu soil bat izanik, noski, corpus osatuago bat eratzeke xederik ez dio jartzen bere buruari, ez emaitzak estatistikoki sailkatzen ere. Dena den, guretzat interesgarria izango da ikustea, adibidez, errusiera eta gaztelania bezalako bi hizkuntza indoeuroparretako erlatibozkoen euskal ordainak, espero bezala, antzekoak ote diren.

4.4.2. Bittor Hildalgoren bi corpus

Bittor Hildalgoren lana luzeagoa eta sakonagoa da, eta hainbat artikulutan banatuta eman du ezagutzera. Egileak badaramatza urte batzuk euskararen hitz-ordena ikertzen. Bere helburuen artean hitz-ordena garbizalearen —«antierderistaren»— ajeak salatzeke asmoa dagoenez, erlatibozko perpaus mota berezi bat interesatzen zaio gehienbat, izen-sintagma erlatibatuaren eskuinetara hedatzen diren eta askotan euskararen senaren aurkakotzat aurkeztu izan diren horiek (*zein* motakoak eta aposatuak nagusiki). Horrek, betiko moduan, emaitzak baldintzatuko ditu, baina badauka bere balioa guretzat. Euskarazko erlatiboen erabilera ikertzeke osatu dituen corpusak bi dira, *1994koa* eta *Medikantza*, egileak berak jarritako izenei jarraiki.

i. 1994koa

1994koak 4.681 baiezeko esaldi deklaratzailerik dauzka. % 23 idatzizko testu klasikoak eta gainerako % 77a ahozko testigantzak (hauetatik % 80 gaur egunekoak eta % 20 XIX. mendekoak). Corpuseko erlatiboen kopurua kontuan hartzekoa izanda

ere, hiltun/egile bakoitzak erabilitako erlatibo kopurua txikia da; egile asko, perpaus gutxi bakoitzarentzat.

ii. Medikantza edo Erriko Jendeentzat Osasun Legeak eta Medikantzako Argibideak

103 orrialde 1994ko argitalpenean; 133 jatorrizkoan, 1899. urtekoan. Gipuzkeraz idatzia, baina euskararen mendealdetik ez oso urrun. Iparraldetik, aldiz, bertan erlatiboazkoek dauzkaten ezaugarri bereziekin kutsatua ez egoteko bezain urrun. Euskara herrikoian, baina ez derrigorrez apalean idatzia; kutsu «antierderistik» gabe. Aurretik egile berberak gaztelaniaz idatzitako testu baten itzulpen-egokitzapena. Era guztietako erlatiboak erabiltzen ditu (salbu, gaur egun ekialdekoztat jotzen diren BAIT- erlatiboak).

5. ERRUSIERA-EUSKARA LITERATURA-CORPUS PARALELOA: KATALOGOTIK CORPUSERA

Corpus bidezko itzulpengintza-ikerketetan bada nahiko hedatua dagoen metodologia deskriptibo bat: lehendabizi *Katalogo* edo *Corpus*₀ delako bat osatzen da, inbentario orokor bat. Gero corpusak helburuen arabera mailakatzen dira, benetan esanguratsua eta maneagarria izango den neurri batera mugatu ahal izateko. Horrela, *Corpus*₁, *Corpus*₂, *Corpus*₃... eratu ahal izango dira.

Gauza jakina da errusieraren ezagutza nahiko berria eta mugatua dela Euskal Herrian, eta, horregatik, euskaraturiko errusiar literaturari buruz hitz egiten dugunean, bi itzulpen mota bereizi behar direla deritzogu: errusiera ez den beste hizkuntza batetik itzultitakoak eta errusieratik zuzenean itzultitakoak. Gure *Katalogoa* (aurrerantzean *Corpus*₀) euskaraz argitaraturiko Errusiako literatura-lan guzti-guztiek osatuko dute. Gero, *Corpus*₀ horretatik zuzenean errusieratik itzultitakoekin *Corpus*₁ osatuko dugu, eta, azkenik, *Corpus*₁-eko idazlanetan agertzen diren erlatiboazko perpaus guztiekin eta beraien euskarazko ordainekin *Corpus*₂ osatuko dugu.

Beraz, 1982tik 2009 arte argitaratutako hogeita bederatzi literatura-lanek osatuko dute *Corpus*₀, eta horietatik errusieratik zuzenean itzultitako hamabiek *Corpus*₁. Gero, *Corpus*₁-eko hamabi liburuetan agertzen diren 2.600 erlatiboazko perpaus ingururen eta haien 2.600 euskal ordainen bilduma *Corpus*₂ izango da, hots, zentzu hertsian esanda, *gure corpora* dei genezakeena.

Aipa ditzagun banan-banan:

5.1. *Corpus*₀

Euskaraz argitaratutako errusiar literatura-lanen bila hasi eta hogeita bederatzi topatu ditugu guztira, nahiz eta balitekeen gehiago izatea. Lehenengoa 1982koa eta azkena 2009koa.

Jatorrizko hogeita bederatzi idazlan horietatik hamahiru (% 45) XIX. mendean sorturikoak dira eta beste hamaseiak (% 55) XX. mendean. Dena den, zentzu horretan, 1999. urtean eten bat dago: urte horretan itzultzen da XIX. mendeko azken klasikoa, hurrengo hamar urteetan XX. mendeko egileak soilik itzuliko direlarik.

Hona hemen esandakoa irudikatzen duen taula bat:

CORPUS₀

Jatorrizkoa	Itzulpena	Liburua	Egilea	Itzultzailea(k)
1832	1982	<i>Sudurra</i>	Nikolai V. Gogol	Kalekumeak kol.
1848	1984	<i>Bihotz ahula</i>	Fiodor M. Dostoievski	Josu Lasa
1923	1984	<i>Dersu Uzala</i>	Vladimir K. Arsenev	Iñaki Iñurrieta
18..	1985	<i>Alegiak</i>	Lev N. Tolstoi	Bittor Madina
19..	1987	<i>Bi antzerki labur</i>	Anton P. Txekhov	Begoña Lasa
1830-1840	1987	<i>Bi kontu Petersburgoko</i>	Nikolai V. Gogol	Pablo Sastre
1925	1988	<i>Mediku baten oroitzapenak</i>	Mikhail A. Bulgakov	Begoña Lasa
19..	1990	<i>Ipuinak</i>	Anton P. Txekhov	X. Mendiguren
1886	1991	<i>Ivan Iltxen heriotza</i>	Lev N. Tolstoi	X. Mendiguren
1866	1993	<i>Jokalaria</i>	Fiodor M. Dostoievski	Antton Garikano
1842	1993	<i>Longaina</i>	Nikolai V. Gogol	X. Mendiguren
19..	1993	<i>Poemak</i>	Vladimir V. Maiakovski	K.Izagirre/V.Butx-meniuk
1906	1995	<i>Ama</i>	Maksim Gorki	J. Morales
1832	1996	<i>Saltan erregea</i>	Aleksandr S. Puxkin	J. Morales
1840	1996	<i>Gure garaiko heroia</i>	Mikhail J. Lermontov	J. Morales
1836	1996	<i>Kapitainaren alaba</i>	Aleksandr S. Puxkin	J. Morales
1913	1997	<i>Samovar/ marrazkiak</i>	Maksim Gorki	A. Aristondo
1842	1998	<i>Arima hilak</i>	Nikolai V. Gogol	J. Morales
1886	1998	<i>Zaldi baten historia</i>	Lev N. Tolstoi	J. L. Eguireun
1865	1999	<i>Aita-emeak</i>	Ivan S. Turgenev	J. Morales
1925	2001	<i>Txakur-bihotza</i>	Mikhail A. Bulgakov	J. Morales
1910	2004	<i>Eskale filosofoa</i>	Maksim Gorki	Xabier Galarreta
	2005	<i>Azken gutuna eta beste</i>	Vasili Grossman	Felipe Juaristi
1908	2006	<i>Zazpi urkatuak</i>	Leonid N. Andreiev	J. Morales
1923-1937	2006	<i>Zalditeria gorria</i>	Isaak E. Babel	O. M. de Marigorta/ Roberto Serrano
1926	2007	<i>Don ibaiko ipuinak</i>	Mikhail A. Xolokhov	O. M. de Marigorta/ Roberto Serrano
1973-1980	2008	<i>Konpromisoa</i>	Sergei D. Dovlatov	Iker Sancho
1930	2009	<i>Lubakia</i>	Andrei Platonov	Iker Sancho
1997	2009	<i>Piknika izotzetan</i>	Andrei J. Kurkov	O. Martínez

5.2. *Corpus_I*

Lehen esan dugun bezala, *Corpus₀*-ko hogeita bederatzi itzulpenetatik hamabitan errusiera ongi menderatzen duten itzultzaileez hitz egin dezakegu, eta beraz, zuzeneko itzulpentzat hartuko ditugu.

Corpus₀-tik *Corpus_I*-erako urratsa ematerakoan, baziren zalantza sorrarazi ziguten lauzpabost itzulpen, bazirudielako, neurri batean behintzat, itzultzaileek errusiera kontuan izana zutela itzultzerakoan, bere garaian errusiera apur bat ikasi zutelako edo errusierako hitzunen baten laguntzaz baliatu zirelako. Haatik, ez zitzaigun iruditzen testu horiek eta zuzenean itzulitakoak corpus berean elkarren alboan jartzea egokia zenik, horrek hizkuntzen arteko hainbat erkaketa baliogabetuko lituzkeelakoan. Halere, zeharkako itzulpen hauek edo beste batzuk alboratzeak ez du esan nahi itzulpenen kalitatearen inguruko juzgurik egiten dugunik. Beste bat, berriz, itzulpena baino gehiago moldaketa bat zelako utzi dugu alde batera.

Corpus_I-eko hamabi itzulpenak lau itzultzailek eginak dira. Lau horietako batek hamabitik zazpi (% 58) itzuli ditu, erdiak baino gehixeago alegia. Beste batek bi liburu (% 17), eta gainerako biek berezi samarra den zerbait gertatzen da: biek batera burutu dituzte bi itzulpen (% 17), baina ondoren itzultzaile-bikote horretako batek liburu bat itzuli du bere kasa (% 8).

Lehenengo zuzeneko itzulpena 1995ekoa da, eta azkenekoa, berriz, 2009koa. Corpus irekia den neurrian, noski, aurrerantzean euskaratuko diren idazlanak gehitzeko aukera izango da, baina mugaren bat jarri behar eta 2009an jarri dugu. Nolanahi ere, corpora itxiz geroztik ez dugu argitaraturiko itzulpen gehiagoren entzuterik izan. Hamabitik hamar (% 83) Literatura Unibertsala bildumaren baitan eginak dira, eta beste biak argitaletxe banatan. Bost itzulpen 90eko hamarkadan argitaratu ziren, eta gainerako zazpiak mende honetako lehenengo hamarkadan.

Jatorrizko liburuetatik zortzi (% 67) XX. mendekoak dira —gehienak mende horren hasierakoak—, eta gainerako lauak (% 33) XIX. mendeko klasikoak. Jatorrizkoetatik zaharrena 1836an argitaratutakoa da, eta, berriena, berriz, 1997an. Jatorrizko guztiak egile desberdinenak dira, hau da, zuzenean errusieratik itzulitakoen artean ez dago bi aldiz euskaratua izan den errusiar idazlerik. Beste hizkuntza batzuen bitartez itzulitakoak kontatzen baditugu, berriz, badira behin baino gehiagotan itzuliak izan diren idazle banaka batzuk.

Ondorengo taulan ikus daiteke aipaturiko guztia laburtuta:

CORPUS₁

Jatorrizkoa	Itzulpena	Liburua	Agilea	Itzultzailea(k)
1906	1995	<i>Ama</i>	Maksim Gorki	J. Morales
1840	1996	<i>Gure garaiko heroia</i>	Mikhail J. Lermontov	J. Morales
1836	1996	<i>Kapitainaren alaba</i>	Aleksandr S. Puxkin	J. Morales
1842	1998	<i>Arima hilak</i>	Nikolai V. Gogol	J. Morales
1865	1999	<i>Aita- semeak</i>	Ivan Turgenev	J. Morales
1925	2001	<i>Txakur-bihotza</i>	Mikhail A. Bulgakov	J. Morales
1908	2006	<i>Zazpi urkatuak</i>	Leonid N. Andreiev	J. Morales
1923-1937	2006	<i>Zalditeria gorria</i>	Isaak E. Babel	O. M. de Marigorta/ Roberto Serrano
1926	2007	<i>Don ibaiko ipuinak</i>	Mikhail A. Xolokhov	O. M. de Marigorta/ Roberto Serrano
1973-1980	2008	<i>Konpromisoa</i>	Sergei D. Dovlatov	Iker Sancho
1930	2009	<i>Lubakia</i>	Andrei Platonov	Iker Sancho
1997	2009	<i>Piknika izotzetan</i>	Andrei J. Kurkov	O. M. de Marigorta

5.3. Corpus₂

Hamabi testu horien jatorrizko bertsioren eta beraien itzulpenen gehiengoa formatu digitalean eskuratzeko lortu dugularik, azken fasean sartuko ginateke, hain zuzen erlatibozko perpaus guztien bilaketa-prozesuan. Lehendabiziko prozesu hau eskuz egin beharrekoa zen, gaur egungo corpusgintza automatizatu eta informatizatuan sarritan gertatu ohi den moduan, nahiz eta, bistan denez, formatu digitalak «esku-lan» hori asko erraztu digun. Aurrerago, corpusaren sailkapena eta analisisa burutzeko bai beharko ditugu beste baliabide informatiko batzuk.

Bilaketa egiteko moduaren deskribapenean ez luzatzeko, esan dezagun errusierazko erlatiboek indoeuropar hizkuntza gehienetan duten funtzionamendu bertsua dutela, hau da, erlatibozko, lekuzko edo denborazko izenordainen nahiz zenbait juntagailuren erabilera da berauek eratze baliabiderik ohikoena. Beraz, hitz-zerrenda konkretu bat denez, hauek bilatu eta inguruko perpausa kopiatu besterik ez dugu egin behar izan. Deklinatzen diren hitzak zirenean hitzaren erroa topatzearekin nahikoa zen, eta deklinatzen ez direnen kasuan hitza bere horretan bilatu behar zen. Lanik handiena, noski, laginaren neurri zabalak berak ematen du, baina errusieratik euskarara itzuliriko liburu guztiak hamabi soilik izanik, eta itzultzaileak lau besterik ez, denak sartuta ahalik eta lagin adierazgarriena biltzen ahalegindu gara. Ondoren, errusierazko erlatibozko egitura horren euskarazko ordaina bilatu eta bata bestearen alboan lerrotatu ditugu. Lehen aipatu bezala eta hemen azaltzeko luzeegia den murriztapen-prozesu baten ondoren, erlatibozko 2.600 perpaus inguru atera zaizkigu.

Hurrengo pausoa errusierazko erlatiboen euskarazko ordaina zein den ikustea izan da, hots, errusiar erlatibo horiei euskaraz zein baliabide dagokien ikusi, eta gero hori sistematizatzea. Beraz, egin behar zen lehendabiziko bereizketa zen

errusierazko erlatibozko perpausa noiz den (edo, oraingoz, zenbatetan den) euskaraz ere erlatibozkoa eta zenbatetan ez. Ondoren, euskaraz erlatibozkoak direnen artean ikusi beharko da zein erlatibo mota erabiltzen diren, eta hori dena aztertu. Aldiz, errusierazko erlatiboak euskarazko itzulpenetan beste baliabide batzuen bidez adierazten direnean, baliabide horiek sailkatu eta aztertu beharko dira.

Behin *corpus*, hau —aurrerantzean *corpusa* edo *gure corpusa*— estatistikoki landua eta sailkatua daukagunean, alderdi anitzetatik aztertu beharko dugu, aniztasun horrek, funtsean, bi norabide nagusi izango dituelarik: batetik, hizkuntzarekin edo hizkuntzalaritzarekin loturiko analisia, eta, bestetik, itzulpengintzarekin zuzenean loturikoa.

6. DATUEN AURKEZPENA ETA SAILKAPENA

Artikulu honen helburu nagusia erlatibozkoak aztertzeko osatu dugun corpusa bera aurkeztea izan arren, egokia iruditu zaigu lortutako datuen aurrerakin bat eskaintzea, aipamen moduan bakarrik, analisi sakonagoak, beste corpus batzuekiko erkaketak eta hainbat xehetasun oraingoz alde batera utzita.

6.1. Kopuru totalak

Gure corpuseko errusierazko erlatibozkoen % 63k erlatibozko bat du euskarazko ordaintzat. Gainerako % 37 erlatibozkoa ez den beste elementu edo perpaus motaren batekin ematen da.

6.1.1. Euskarazko ordaina erlatibozkoa denean

Euskaraz erlatibozkoak direnen artean, % 72 -(E)N motako erlatibo arruntak dira, edo bestela esanda, izen ardatzaren ezkerretara agertzen direnak. Gainerako % 28 izen ardatzaren eskuinetara doazenak: ZEIN... erlatiboak (% 10), BAIT- erlatiboak (% 11), NON... erlatiboak (% 3) eta erlatibo arrunt baina APOSATUAK (% 4).

Hona hemen erlatibo-mota bakoitzaren adibide bana⁵¹:

(1) -(E)N arruntak:

...[*a kto po čužim zakromam šarit*], entot pri zakone?
[eta ERL. besteren bihitegian (*zoko-miaketan*) *dabilenak*] horrek legez jokatu?
‘...besteren bihitegian *zoko-miaketan dabilenak*, berriz, legez jokatzan al du?’

(DII: 40)

(2) -(E)N arrunt aposatuak:

čto-to bylo v nej, [*čto vyzyvalo v nem iskrennjuju žalost*].
zerbait zegoen han [ERL. *esnarazten zuen* bere baitan zinezko errukia]
‘zerbait zegoen han Viktorren baitan zinezko errukia *esnarazten zuena*’.

(PIZ: 139)

51. Itzulpen bakoitzari dagozkion laburdurak artikulu honen 5. atalean azaltzen dira.

(3) ZEIN... erlatiboak:

-Čem ja objazan, Lidočka, tem poputnym vetrom, [koego... koego...]
Zeri nik zor Lidotxka hori haize [ERL... ERL...]
‘-Zeri zor diot, Lidotxka, ekarri zaituen haize... zeinak... zeinak...’

(KONP: 40)

(4) NON... erlatiboak:

...vozvraščenie v tixoe ubežišče, [gde sladko spit'sja izmučennym i ustalym...]
...bildu aterpe isilera [ERL. gozo lo nahigabetuak eta akituak]
‘...aterpe isilera biltzeko ordua, non lo gozoa egiten baitute nahigabetuek eta akituek...’

(AIS: 273)

(5) BAIT- erlatiboak:

...podošli k korčme Šmerelja, [čto stoit na Rovnenskom šosse, v dvux verstax
hurbildu ostatura Shmerelen [ERL. dago Rovnorako errepidean bi verstara
ot gorodskoj čerty].
Hiriaren mugetatik]
‘...Shmerelen ostatura hurbildu ziren, Rovnorako errepidean baitago, hiriaren
mugetatik bi verstara’.

(ZTG: 32)

6.1.2. Euskarazko ordaina erlatibozkoa ez denean

Erlatibozkoak ez direnen artean, berriz, aniztasuna handiagoa da. Hau ulergarria da, azken finean erlatiboak egitura bakarra diren bitartean, erlatiboak ez direnak gauza asko izan daitezkeelako. Hona hemen behin-behineko sailkapen bat, maiztasun gehienetik gutxienera antolatuta:

(i) *Etena*: erlatibozkoak ez diren euskal ordainen % 23. Errusierazko perpausa bi perpaus edo gehiagotan zatitzen da euskaraz. Eten hau bi eratakia izan daiteke: kasuen % 39an «eta» juntagailu kopulatiboa erabiltza, eta gainerakoetan —% 61— zeinu ortografiko batez banandurik (puntu, puntu eta koma, koma edo bi puntu).

(6)

Uvečnyj čelovek obratil svoi glaza na Voščeva,
Elbarriak zuzendu begiak Voščev.
[v kotoryx sejčas bylo zverstvo prevosxodjaščego uma];
[ERL.-ines. pl. orain zegoen basakeria gailendu adimen]
‘Elbarriak Vostxovengana zuzendu zituen begiak. (Ø) Solaskidearenari gailentzen
zaion adimenaren basakeria zeukaten’.

(LUB: 25)

(ii) *Anafora*: sarritan erreferentzia anaforikoren batez baliatzen dira itzultzaileak errusierazko erlatiboak euskaratzeko, hots, aurreko kasuan bezala etena dago, baina egitura erresuntiboren bat erabiltzen da errusieraz perpaus bakarra dena lotzeko. Erlatibozkoak ez diren kasu guztien % 17an gertatzen da hau.

(7)

Vot nakonets čelovek, [*kakix nužno pobol'she*],
 Horra azkenean gizon ERL. behar izan gehiago
 eto prosto dragotsennyj almaz!
 hori adb. fina urre!

‘Horra azkenean gizon bat gisakoa. Urre fina! (Ø) *Horrelako* gehiago beharko genitizkek’.

(ARH: 335)

(iii) *Ezer ez erlatiboaren orde*: erlatibozkoak ez diren kasuen % 16an erlatibozkoa «desagertu» egiten dela esan dezakegu. Nahiz eta zaila den % 16 hori modu bateratuan aztertzea, egoera desberdin asko biltzen dituelako, hauek sailkatzeko zailtasunak ditugunez, oraingoz hemen bilduta utziko ditugu.

(8)

-My, rabočie, - ljudi [trudom *kotoryx sozdaetsja* vse –
 Gu, langileak jendea [lana-instr. Erl.-gen. sortu dena
 ot gigantskix mašin do detskix igrušek,]
 prep. erraldoi makina prep. umeak jostailuak]

‘Langileak gara, gure lanak sortzen du guztia (Ø), makina erraldoietatik hasi eta umeentzako jostailuetaraino’.

(AMA: 387)

(iv) Euskarazko ordain ez-erlatiboen % 12 beste perpaus mota batzuk dira. Aipa ditzagun, maizen agertzen direnetatik hasita: perpaus *kontzesiboak* (% 26), *denborazkoak* (% 24), *kausazkoak* (% 23), *kontsekutiboak* (% 12), *adbertsatiboak* (% 6), *baldintzazkoak* (% 5), *konparaziozkoak* (% 2), *moduzkoak* (% 2) eta *helburuzkoak* (% 1).

(9) Kausazko perpausa

On odin imel vygodu v donose, [*koego sledstviem moglo byt*’
 Bera bakarrik izan onura salaketa(rengatik), [ERL.-gen. ondorio izan
 zitekeen
 udalenie moe iz kreposti]
 urruntzea nire gotorlekutik]

‘Berak bakarrik atera zezakeen onuraren bat egoera hartatik, *zeren*, ni salatuz gero, *zitekeena baitzen* gotorlekutik urruntzea...’

(KAP: 75)

(10) Perpaus kontzesiboa

vybežal navstreču Bormentalju, [*čego s nim tože nikogda ne byvalo*].

Lasterka Bormentalengana, [ERL. berari sekula ez egin].

‘eta, sekula halakorik *egiten ez zuen arren*, lasterka jo zuen Bormentalengana’.

(TXB: 68)

(11) Baldintzazko perpausa

Papirosu, [*na kotoruju* on *vzgljanul*], tak že neprijatno i trudno
Zigarreta [ERL. hark begiratu] bezala desatsegina eta nazkagarria
bylo vzjat', kak budto ona uže pobывala v čužom rtu.
hartzea balitz lehenago egon norbaiten ahoan
'Zigarreta bati *begiratzen bazion*, desatsegina eta nazkagarria gertatzen zen hura
hartzea, lehenago norbaiten ahoan egon balitz bezala'.

(ZPU: 44)

(12) Perpaus kontsekutiboa

...propuskaet ottuda svoju notu, [*ot kotoroj* trjasutsja i drebezžat stekla].
jaulki handik bere nota [ERL. dardaraz eta tintinka hasi kristalak].
'...bere nota jaulkitzen du handik, *halako moldez*, ezen kristalak dardaraz eta tintinka
hasten baitira'.

(ARH:71)

(13) Perpaus adbertsatiboa

i drugie jest' pričiny, [*kotoryx* ja ne skažu]
Ere beste batzuk badaude arrazoiak [ERL. ez dizkizut esango]
'Badaude beste arrazoi batzuk ere, baina ez dizkizut esango'.

(AIS: 233)

(v) *Egitura partizipialak*: % 9: Errusierazko erlatiboaren euskal ordaina
partizipio bat da.

(14)

Viktor rasskazal obomlevšemu ot novosti Leše vse, [*čto proizošlo*]
Viktorrek kontatu txundituta albisteak Lioxa guztia [ERL. gertatu]
'Viktorrek gertatutako guztia kontatu zion Lioxari; albisteak txundituta utzi zuen'.

(PIZ: 246)

(vi) Erlatibozkoak ez direnen gainerako % 19 testuinguru berezietan gertatzen
diren fenomeno bakan eta isolatu samarrek osatzen dute, eta horregatik oraingoz ez
ditugu aipatuko.

6.2. Irizpideen arabera kopuruak

Aipaturiko datu orokor horiei hiru irizpide aplikatu eta horren arabera sailkatu
ditugu: itzultzaileen arabera irizpidea, errusierazko erlatibozko perpausetan
izen ardatzak betetzen duen funtzioaren arabera, eta errusierazko erlatibatzaile
bakoitzaren arabera. Lehenengoak zerikusi zuzenagoa du itzulpengintza-
ikerketekin eta beste biek hizkuntzaren beraren analisiarekin. Corpusa jada osatuta
daukagunean, beti izango dugu irizpide gehiago aplikatzeko aukera. Aipatutako
hiruren inguruan bi hitz:

6.2.1. Itzultzaileen arabera irizpidea

Itzultzaile bakoitzaren datuak atera eta elkarren artean konparatu ditugu. Liburu bakoitzarena ere atera dugu, noski, gero faktore ugari aztertu behar direlako, hala nola itzultzailearen ideologia, itzulitako liburu motak, estiloa eta abar.

6.2.2. Izen ardatzak betetzen duen funtzio sintaktikoaren arabera irizpidea

Irizpide hau aukeratzearen zergatia erlatibozkoen izaera tipologikoarekin dago lotuta. Aurreko mendeko 70eko hamarkadaz geroztik, oso zabaldua eta nahiko onartua dago erlatibozkoen prozesamendurako zailtasun-maila izen ardatzaren funtzio sintaktikoaren menpe dagoelako ideia, baita funtzio sintaktiko horien artean hierarkia finko bat dagoela ere, batez ere Keenan eta Comrie (1977) artikulua famatuaren eskutik. Haatik, itzulpengintza-ikerketetan ez da gai hau hainbeste jorratu. Horregatik iruditzen zaigu errusiera eta euskara bezalako bi hizkuntzaren arteko corpus paralelo baten azterketak datu interesgarriak ekar ditzakeela irizpide hau aplikatzen badiogu.

6.2.3. Errusierazko erlatibatzailearen arabera

Erlatibatzaile —erlatibatzeko baliabide— bakoitzak bere ezaugarriak eta funtzionamendua ditu hizkuntza guztietan. Euskaraz baliabide bat edo beste erabiltzeak modu askotako aldaketak eragin ditzake, sintaxi edo estiloaren ikuspuntutik adibidez. Horregatik da interesgarria ikustea errusierazko erlatibatzaile bakoitzak euskaraz espero izatekoak diren emaitzak eskaintzen dituen ala ez. Esate baterako, aurreikus daiteke haieiako batzuk sarriago euskaratuko direla euskarazko erlatiboen bitartez beste batzuk baino, edota semantikoki ez dira denak berdinak, hori ere itzulpenean islatu daitekeelarik.

7. ONDORIOAK

Artikulu honetan esandakoek argi uzten dute, gure ustez, corpus bidezko metodologiak itzulpengintza-ikerketetei ekar diezaikeen onura. Gure corpusa erlatibozko perpausetara mugatu arren, gai honen konplexutasunak eta corpusaren tamainak aurrerantzean ere emaitza interesgarriak emango dituztelakoan gaude. Bestalde, corpus bidezko metodologian zenbat eta gehiago sakondu, orduan eta garbiago ikusten dugu errusiera-euskara corpus paralelo zabalago baten edo batzuen beharra, arreta gai bakar batean jarri beharrean helburu askotarako baliagarria izango dena. Halaber, inguruko hainbat hizkuntzaren adibidea hartuta, *The Translational English Corpus (TEC)* kasu, ez dirudi Euskal Herrian aski jorratua dagoenik itzulpen-corpus eleaniztunen bidea ere, non hizkuntza askotatik euskaraturiko testuak egongo lirartekeen jasota. Baina hori gertatu aurretik, hizkuntza bakoitzak ziur asko bere kasa egin beharko du bidearen zati handi bat, elkarren ahaleginen berri izateko liburu hau bezalako esparruez baliatuz.

AZTERTURIKO ITZULPENAK

- AIS: Turgenev, I. S. 1999. *Aita-semeak*. Ibaizabal.
- AMA: Gorki, M. 1995. *Ama*. Ibaizabal.
- ARH: Gogol, N. V. 1996. *Arima hilak*. Ibaizabal.
- DII: Xolokhov, M. A. 2007. *Don ibaiko ipuinak*. Alberdania.
- GGH: Lermontov, M. J. 1996. *Gure garaiko heroia*. Ibaizabal.
- KAP: Puxkin, A. S. 1997. *Kapitainaren alaba*. Ibaizabal.
- KONP: Dovlatov, S. D. 2008. *Konpromisoa*. Hiria.
- LUB: Platonov, A. 2009. *Lubakia*. Alberdania.
- PIZ: Kurkov, A. 2009. *Piknika izotzetan*. Alberdania.
- TXB: Bulgakov, M. A. 2001. *Txakur-bihotza*. Ibaizabal.
- ZPU: Andreiev, L. 2006. *Zazpi urkatuak*, Alberdania-Elkar.
- ZTG: Babel, I. 2006. *Zalditeria gorria*. Alberdania.

BIBLIOGRAFIA

- Baker, M. (1993): "Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications", in M. Baker; G. Francis eta E. Tognini-Bonelli (arg.), *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*, John Benjamins.
- Baker, M. et al: *Translational English Corpus*, <<http://www.llc.manchester.ac.uk/ctis/research/english-corpus/>> (Kontsulta-data: 2012-09-11).
- Barambones, J. (2010): *La traducción audiovisual en ETB-I: estudio descriptivo de la programación infantil y juvenil*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.
- Even-Zohar, I. (1990): "Polysystem Studies", *Poetics Today*, **11.1**, 9-26.
- Keenan, E. L. eta Comrie, B. (1977): "Noun phrase accessibility and universal grammar", *Linguistic Inquiry*, **8.1**, 63-99
- Lopez Gaseni, M. (2009): "Euskal itzulpenen inbentarioa eta azterketa (1976-2008)", *Senez*, <http://www.eizie.org/es/Argitalpenak/Senez/20091026/lopez_gaseni> (Kontsulta-data: 2012-09-11).
- Sanz, Z. (2011): "Alemanetik euskarara itzulitako unitate fraseologikoen azterketarako jarraibideak", *Senez*, **41**, <<http://www.eizie.org/Argitalpenak/Senez/20110824/Sanz>> (Kontsulta-data: 2012-09-11).
- SUSA: *Euskarari ekarriak*, <<http://ekarriak.armiarma.com/>> (Kontsulta-data: 2012-09-11).
- Toury, G. (1995): *Descriptive Translation Studies – and beyond*, John Benjamins.

Euskarara itzulitako literatur testuen hizkuntza-ezaugarriak eta euskaraz sortutakoenak konparatzeko metodologia-proposamen bat⁵²

Isabel Etxeberria Ramírez, Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

1. SARRERA

Euskal letren arloan, auzi aski aipatua eta zabaldua da itzulpenak euskarazko sorkuntzan izan duen eta izaten ari den garrantzia. Itzultze-prozesuan, sorburu-testuak eta sorburu-hizkuntzaren ezaugarriek behartuta, oztopo eta erronka ugari aurre egin behar izaten die itzultzaileak. Horrelako ataketan proposatzen dituen konponbideak eta berrikuntza lexiko zein estilistikoak iradokizun bihurtzen dira hizkuntza erabili behar duen edonorentzat, eta xede-hizkuntzaren ondarea osatzen eta hornitzen laguntzen dute.

Unibertsala da fenomeno hori; itzulpen-lanari berezkoa zaio, edozein direlarik ere sorburu- eta xede-hizkuntzak. Baina euskararen kasuan areagotu egiten dira itzulpenaren ekarpena eta eragina. Lehenik eta behin, bizi dugun egoera diglosikoagatik inguruko erdara nagusietan baino handiagoa delako testu itzulien bolumena, eta sarriagoa beraz hitzunez hizkuntza itzuliarekin duten harremana. Bestetik, egoera diglosiko eta oraindik guztiz normalizatu gabeko horren ondorioz desorekak eta hutsuneak ageri dituelako oraindik gure hizkuntzak bere garapen lexikal, morfosintaktiko eta estilistikoan. Eta azkenik, sorburu-hizkuntza izan ohi direnekin konparatuta euskara tipologikoki oso ezberdina izanik, beste hizkuntza batzuetako itzultzaileek baino maizago baliatu behar dituztelako euskal itzultzaileek beren hizkuntzari arrotzak edo ezohikoak zaizkion erabilerak.

Aspalditik, maiz eta askok adierazi dute ideia hori, hala idazleek, nola itzultzaileek edo kritikariek. Ez da hau halako adierazpenak zerrendatzeko lekua. Gogora dezagun, besterik ez bada ere, sarri aipatua eta klasiko bihurtzeko bidean den Anjel Lertxundiren gogoeta hau:

52. Artikulu honetan, EHUren Hizkuntzalaritza eta Euskal Filologia Unibertsitate Masterrean amaierako lan gisa egin nuen ikerketa laburbilduko dut. Gidor Bilbao Telletxea irakaslearen zuzendaritzapean garatu nuen ikerketa hura; bihoazkio lerrootatik nire eskerrik beroenak, eskaini zizkidan denbora, prestasun eta zentzu onagatik. Nire esker ona adierazi nahi diet orobat Xabier Artiagoitia, Gotzon Aurrekoetxea eta Arantzazu Elordieta irakasleei, lana ebaluatzeko epaimahaikide gisa egin zizkidaten ohar jakingarriengatik.

Itzulpenetan inbertituriko ahaleginak dira, zalantzarik gabe, euskal literaturaren berririk esanguratsuenaz azken urteetan. Itzulpenak etengabe sortzen du literatura hizkera, eta aldi berean, zehaztasunaren bidez, estilo ezberdinetarako bideak irekitzen ditu, zehaztasunaren euskarriak gabe ezinezkoa delako aniztasuna... Behin edo behin esan dudanez, idazleok itzultzaile mentalak gara (batez ere euskaraz ez den hizkuntzetan irakurtzen dugunok); aitzitik, inork ez digu zuzentasunik eta pentsatzen eta idazten dugunaren arteko koherentziarik eskatzen, inork ezin ezagutu ditzakeelako landu ditugun ideiak. Tranpa egin dezakegu, zailtasunak saihestu eta hasieran konplexua zena errazagoa egin dezakegu; gure tapiza sinplifikazio horiekin ehundu dezakegu, eta gero haren gainean ibili inposaturiko dotoreziaz (Lertxundi [ap. Torrealdei, 1997]).

Azken hamarkada hauetan han eta hemen errepikatu den ideia hori inoiz ez da, alabaina, egiaztatu. Ahots ezagun eta adituek beren esperientzian oinarrituta adierazi izan dute itzulpenetako hizkerak euskal idazleen testuetan eragiten duela, baina inoiz ez da egiaztapen sistematiko eta xeherik egin. Ikerketa-lan honek, hain zuzen ere, frogabide horretan lehen pauso bat izan nahiko luke.

Gure ikerketa abiatzeko, beraz, ezer ziurtzat jo ez, eta hiru galderatan laburbildu dugu auzia:

1. Ba al da alderik itzulitako testuen eta euskaraz sortutako testuen hizkuntza-ezaugarrien artean?
2. Hala izatekotan, zein dira, zehatz-mehatz, ezberdintasun horiek? Zertan dautza?
3. Ba al da eraginik itzulpenetako prosaren eta euskaraz sortutako prosaren artean? Ekarpenik egiten al dio bata besteari, onerako zein txarrerako? Igarotzen al dira bataren hizkuntza-ezaugarriak (joskera-moldeak, lexiko-ekarpenak...) bestera?

Ikerketa-lan honetan lehen bi galderei helduko diegu oraingoz, eta galderok erantzuten hasteko metodologia bat proposatu eta probatuko dugu. Gure asmoa, beraz, entsegu halako bat egitea da, ikusteko zer baliabide eta metodologia erabil daitekeen konparazio hori egiteko, eta egiaztatzeko ea hautatutako metodologiak emaitza esanguratsuak sorrarazten dituen. Hirugarren galdera, balizko eraginaren ingurukoa, bazter utziko dugu oraingoz, lehen bi galderen emaitzen arabera denez gero.

2. METODOLOGIA

Gure ikerketa egiteko, bi corpus aukeratu ditugu: itzulitako testuek osatua bata, eta euskaraz sortutako testuena bestea. Ondoren, zenbait hizkuntza-unitate hautatu ditugu, adierazle modura (525 unitate guztira), eta adierazleok corpus batean eta bestean zenbat aldiz erabili diren zenbatu dugu. Lortutako datuak tauletan eta grafikoetan jaso eta aztertuta, zenbait ondorio atera ditugu, azkenik.

2.1. *Corpusa*

Gure ikerketarako corpusa bila, Ereduzko Prosa Gaur datutegira⁵³ jo dugu. Ereduzko Prosa Gaur (hemendik aurrera EPG) corpusak 2000. eta 2006. urteen arteko prosa eredugarria jasotzen du: 287 liburu, itzuliak zein euskaraz sortuak (13,1 milioi hitz), batetik; eta *Berria* egunkaritik zein *Herria* astekaritik aukeratutako testuak (12 milioi hitz), bestetik. 25,1 milioi hitz guztira, beraz. Interneten eskuragarri dago eta askotariko bilaketak egiteko aukera ematen du, bere bilaketa-motorrari esker.

EPGko corpusa erabiltzeko arrazoiak pragmatikoak izan dira nagusiki:

- (i) Jadanik osatua dagoen corpus koherente bat eskaintzen digu; corpusa bilatu, bildu eta osatzeko lana eginda ematen zaigu, beraz.
- (ii) EPGren bilaketa-motorrari esker, askotariko bilaketak egin daitezke: lemak zein hitzak bilatu; unitate bakar bat, bi edo bost; unitateak bata bestearen jarraian bilatu daitezke, nahiz bi, hiru edo hamar hitzeko distantzia utzita haien artean; bilaketa-unitatearen zenbait ezaugarri morfologiko ezar daitezke bete beharreko baldintza moduan (aditzaren denbora, deklinabide-kasua, atzizki jakinen bat izatea...).
- (iii) Garrantzitsua deritzogu EPGko corpusa *eredugarria* izateari. Izan ere, emaitza koherenteak lortzekotan, corpus homogeneoa behar dugu erabili, eta ereduzkoa izatea bada, nolabait, faktore homogeneizatzailea.

Gure ikerketarako EPGko liburuak bakarrik aintzat hartu ditugu; bazter utzi ditugu, beraz, prentsako testuak. Arrazoiak, berriro ere, homegeneotasunaren garrantzia izan da. Prentsatik lortutako corpusean ez dago itzulitako testurik (edo ez da halakorik aitortzen behintzat, nahiz eta pentsatzekoa den testuetariko batzuetan zenbait pasarte albiste-agentziek bidalitakoak itzulpenak izango direla). Bi konparagaiak antzeko testu motak izatea eta antzeko ezaugarriak edukitzea funtsezkoa iruditu zaigu.

Guztira, beraz, 2000. eta 2006. urteen artean argitaratutako 287 liburu aztertu ditugu: 111 itzuliak eta 176 euskaraz sortutakoak⁵⁴. Denak dira prosan idatziak. Poesia ez du barne hartzen EPG tresnak, eta gure ikerketarako egokia da hautua. Izan ere, sintaxi oso berezikoa izanik, emaitza ia ezdeusak lortuko genituzke joskera mailako eta goragoko adierazleak (menderagailuak, lokailuak...) bilatzean.

Generoen arteko banaketa antzekoa da bi corpusetan. Testu itzulietan, % 72,97 fikziozko narratiba da, % 24,32 fikziotik kanpokoa (saiakera, biografia zein autobiografia, bidaia-liburuak...) eta % 2,70 antzerkia. Euskaraz sortutakoetan,

53. Ereduzko Prosa Gaur izeneko datutegia EHUREn Euskara Zerbitzuak landu zuen lehenbizi, eta EHUREn Euskara Institutuak gero, Donostiako Euskararen Patronatuaren laguntzaz. Ibon Sarasola (EHU), Pello Salaburu (EHU), Josu Landa (Ametzagaiña taldea) eta Josu Zabaleta (Rosetta testu zerbitzuak) dira egileak.

54. Faktore zuzentzaile bat erabili dugu bi corpusetako kopuruak orekatzeko: 1,58 (176/111 zatitzetik lortua). Hala, bada, itzulpenen corpusean lortutako datuak bider 1,58 egin ditugu, 3. *Datuen analisisa* ataleko adibideetan ikusiko denez.

fikziozko narratibak % 69,31 hartzen du eta fikziotik kanpokoak % 30,68; antzerkirik ez da corpus horretan.

Bada, dena den, faktore bat bi corpusen arteko desoreka sorrarazten duena ezinbestean: lehen testuaren edo jatorrizko testuaren sorrera-urtea. Izan ere, euskaraz sortutako testuak 2000 eta 2006 artean argitaratuak (eta gutxi-asko, pentsa genezake, sortuak) dira; itzulpenei dagozkien jatorrizko testuen artean, ordea, honela banatzen dira sorrera-aldiak: 30 testu XX. mendea baino lehenagokoak dira, 29 XX. mendearen lehen erdikoak, eta 52 XX. mendearen bigarren erdikoak. Faktore desorekatzaile hori nola edo hala neutralizatuta geratzen dela uste dugu, hala ere, bi corpusetan aztertu ditugun adierazleen izaera dela-eta. Izan ere, ñabardura historiko, kultural eta geografikorik gabeko adierazleak hautatu ditugu. Hau da, saihestu ditugu flora, fauna edo paisaia jakinei dagozkien terminoak, aro historiko bati lotutakoak edo kultura-edo gizarte-testuinguru jakin batzuetan soilik erabiltzen direnak. Ikerketa honetan adierazle gisa baliatu ditugun hizkuntza-unitateek garai, toki eta gizarte orotan (edo gehienetan) existitu eta existitzen diren errealitateak izendatzen dituzte⁵⁵.

2.2. Adierazleak

Adierazleak hautatzeko, ikerketa osoan zehar gogoan izan dugun ideari jarraitu diogu: azterketa hau entsegu bat da, auziari heltzeko modua eta metodologia probatzeko abiatua. Gure asmoa ez da izan, beraz, aztertu beharko liratekeen adierazle mota guztiak zerrendatzea eta sistematizatzea, ezpada adierazleen sistema hori osatzen hasteko lehen proposamen batzuk probatzea. Hala, bada, askotariko arrazoiengatik interesgarriak gerta litezkeen adierazleak aztertu ditugu lehen saio honetan, gure esplorazio-xedeari jarraituz eta aukera guztiak agortzeko asmorik gabe: estilo-ezaugarrien berri ematen digutenak, batzuk; egoera soziolinguistiko diglosikoari lotutakoak, bestetzuk; eta itzultze-prozesutik beretik ondorioztatzen diren beste batzuk. Guztira 525 hizkuntza-adierazle erabili ditugu, gramatika-kategoria gehienen ordezkari.

2.2.1. Estilistikari lotutako adierazleak

Lehenik eta behin, **aniztasuna** aztertu nahi izan dugu, hau da, corpus baten eta bestearen adierazpen-aberastasuna. Horretarako, sinonimoen eta parasinonimoen⁵⁶ erabilera neurtu dugu, funtsean. Adibide batez azalduta, identifikatu nahi izan dugu zer neurritan *ahultzen* diren pertsonaiak (edo animaliak, edo sentimenduak, edo asmoak...) itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan, eta zer neurritan *indargabetzen*, *makaltzen*, *mendratzen*, *enultzen*, *mengeltzen*... Hala, bada, sinonimo eta parasinonimoen multzoak osatu ditugu, aldaera haietako bakoitza corpusetan

55. Hurrengo atalean ikusiko dugunez, salbuespena egin dugu, berariaz, adierazle multzo jakin batekin: *ohiko ezohikoak* izendatu ditugunak.

56. Parasinonimia terminoak zera adierazten du: esanahi mailan kidetasun erabatekoa ez baina handia ageri duten bi hitzen arteko erlazio lexikoa.

zenbat aldiz erabiltzen den aztertu, eta sinonimoen multzo osoarekiko zer leku edo proportzio betetzen duten kalkulatu dugu. Multzoak osatzean, euskalki mailako eta erregistro mailako aldaerak kontuan hartu ditugu. Hona hemen, adibide gisa, multzo horietariko batzuk:

- (1) *[distira, dirdira, dirdai, distirapen, dizdiz, diz-diz, distiradura, ñirñir, ñir-ñir, izarniadura, erlantz, bristada, erluz, leinuru]*
- (2) *[lastaira, koltxoi, matalaz]*
- (3) *[ergel, lerdo, tentel, memelo, mozolo, inozo, babo, babalore, tonto, tuntun, kokolo, txotxolo, zozo, pepelerdo, tontolapiko, tutulu, txatxu]*
- (4) *[agian, apika, ausaz, beharbada, menturaz, akaso, igual/igoal, heldubada]*

Bestetik, adierazpidearen **zehaztasuna** neurtzen saiatu gara. Hau da, konkretasunerako eta ñabardurarako joera aztertu nahi izan dugu. Adierazle hauekin ere multzoka jokatu dugu, eta bi datu aztertu ditugu: multzo barruko zenbat adierazle erabiltzen diren corpus batean eta bestean, batetik, eta adierazle bakoitzak zer proportzio betetzen duen multzoaren barruan, bestetik. Kategoria honetan, kolore batzuek eta haien ñabardurek osatutako multzoak erabili ditugu, eta orobat ehun moten eremu semantikoaz osatutako beste multzo bat:

- (5) *[gorri, gorrixka, gorriska, gorrizta, gorrimin, gorrail, gorrikara, bermiloi, karmin-koloreko, purpura, eskarlata, gorrindol, granate]*
- (6) *[flanela, franela, belus, satin, saten, liho, gaza, muselina, popelina, poliester, nylon, tafeta, mahoi, mahon, feltro, fieltro, tul, pana (heg.), belus ildaskatu (ip.)]*

2.2.2. Itzultze-prozesutik eratortzen diren adierazleak

Itzultzaileek jatorrizko testuak eta jatorrizko hizkuntzak mugatuta, bideratuta eta akuilatuta jokatu behar izaten dute beren idazte-prozesuan⁵⁷. Erdaren eragin horrek itzultzaileen jostura nola edo hala ezaugarritzen duen aztertu nahi izan dugu.

Horretarako, hizkuntzatik hizkuntzarako ezberdintasunei erreparatu, eta **euskarak berezko dituen zenbait jostura molde** aztertu ditugu, hau da, erdaretan zuzenean baliokide batez itzul ezin daitezkeen zenbait adierazpide: *[bi-biak, bi-biek, bi-biei...]*, *[biak ala biak, biek ala biek, biei ala bieie...]*, *[nor eta, zer eta, nori eta, non eta...]*, *[bainoago]*...

Erraztasun bera ageri al dute idazleek eta itzultzaileek horrelakoak baliatzeko orduan? Printzipioz, pentsa liteke itzultzaileek nekezago joko dutela horrelakoetara, jatorrizko testuetan zuzenean euskarazko molde horren bitartez itzul daitezkeen ezer ageri ez zaielako. Hipotesi horren egiazkotasuna frogatu nahi izan dugu, beraz.

57. Ezin esan daiteke, hala ere, euskal idazlea eragin horretatik guztiz libre dagoenik. Bizi dugun egoera soziolinguistikoaren ondorioz, umore puntu batez *itzulpen intrakranealak* deitu izan direnak egiten ditugu gutxi-asko euskal hiztun gehienok gure hizkuntza-ekoizpenetan.

Era berean, eta aurreko multzo horri estu lotuta, **onomatopeien** azpimultzo bat ere aztertu dugu. Gure galdera honako hau izan da: onomatopeiak hizkuntza bakoitzak bere-bereak dituen hizkuntza-unitateak izanik, zer erabilera ageri dute bi corpusetarik bakoitzean? Izan ere, hizkuntza batean hitz onomatopeiko baten agerlekua den hizkuntza-testuinguru bat ez da beti onomatopeia baten agerleku beste hizkuntza batean; hau da, euskaraz albiste bat *bala-bala* edo *bolo-bolo* zabaltu dela esaten dugu, baina inguruko erdaretan ez da hitz onomatopeikorik erabiltzen horrelako testuinguru batean. Hala, bada, zentzuzkoa liru-dike pentsatzeak euskarak berezkoak dituen onomatopeiak gutxiagotan erabiliko direla itzultze-prozesuan, jatorrizko testuan ez baitu topatuko itzultzaileak onomatopeia bat erabiltzera bultzatuko duen ezer. Baieztapen horren egiazkotasuna frogatzeko asmoz, honelako adibideak baliatu ditugu: *[zanga-zanga]*, *[firin-faran]*, *[mara-mara]*, *[inguru-minguru(ka)]*...

Azkenik, kontrako kasuak ere aztertu nahi izan ditugu: **euskara itzuliaren berezko tasunak**; hau da, euskara itzulian jatorrizko hizkuntzen jostekere eragin ohi dituzten ezaugarriak, eta orobat itzultzaileei erdaren jostekera konplexuei aurre egiteko gomendatu ohi zaizkien makuluak, hala nola: *[halako moduz/moldez/gisaz... non...]*, *[baldin eta... ba-]* (*ba-* hutsaren iragarle gisa), *[harik eta... arte]* (*arte* hutsaren iragarle gisa)...

2.2.3. Testuinguru soziolinguistikoari lotutako adierazleak

Euskarak bizi duen diglosiaren ondorioz, desoreka bitxiak gertatu ohi dira hiztunen lexiko-aukeraketan: non gorde ohi ditu euskal hiztunak betaurrekoak autoan doala, guanteran edo eskularru-kaxan? Itzultzaileek, sorburu-testuak hala behartuta, hiztun arruntak beharbada saihestuko lituzkeen terminoak maizago erabiltzen dituztela pentsa liteke. Hipotesi hori egiaztatzeko, bi alderdiri erreparatu diegu.

Batetik, **etxeko arrotzak** deitu ditugunak aztertu ditugu: tradizio luzeko euskal hitzak, baina, ezezaguna zaigun arrazoiren bat dela medio, maiztasun edo erabilera gutxikoak: *[hazpegi]*, *[ilunantz, argiantz]*, *[kamaina, kamantza, kamastra]*, *[atalase]*, *[buru(-)has]*...

Bestetik, **ohiko ezohikoak** izenpean, tradizio laburragoko zenbait hitz aztertu ditugu, gure eguneroko bizitzako objektu eta kontzeptu oso ohikoak eta arruntak izendatzen dituztenak: *zukupaila*, *azkoin*, *botila-irekigailu* edo *eskularru-kaxa*. Izendatzen duten errealtateak gure egunerokotasunean leku garrantzitsua hartu badu ere, hitzak ez du halako estatusik lortu. Horrelakoen zerrenda osatzeko, bost eremu semantiko aukeratu ditugu:

- (i) Etxetresna elektrikoak: *[irabiagailu, batidora]*, *[(t)xigorgailu, tostador(e)(a)]*, *[zukupaila, esprimidor(e)(a)]*...

- (ii) Brikolajea: [*giltza zabalgarri, giltza ingeles*], [*bihurkin, birabis, destornillador(e)(a)*]...
- (iii) Sukaldeko tresnak: [*(kortxo) kentzeko, (tapoi) kentzeko, kortxo-torloju/o, kortxo(ak) ateratzeko, sakakortxos*]...
- (iv) Joskintza: [*kateorratz, ixteko orratz*], [*botoi-zulo, begite*]...
- (v) Autoa: [*eskularru-kaxa*], [*keinukari*]...

2.3. Datuen hustuketa

Bi corpusetan adierazleen bilaketa eta hustuketa egiteko, EPG tresnaren beraren bilaketa-tresna erabili dugu. 2.1. atalean azaldu dugun moduan, EPGren bilaketa-tresnak askotariko aukerak ematen ditu. Nolanahi ere dela, behin baino gehiago okerreko emaitzak ere sorrazten ditu: espero izatekoak batzuk eta ezustekoak beste batzuk; semantika mailakoak zein morfologiaren arlokoak, bai eta corpuseko materialaren jatorrizko mekanografia-akatsi dagozkienak ere.

Gorri adierazlearen hustuketa egitean, adibidez, kolorea adierazten duten *gorriez* gain, *negu gorri*, *miseria gorri* edo *bakardade gorri* ere aurkitzen ditu tresnak. Horiek, jakina, gure helburutik kanpo geratzen direnez (*gorri* vs *gorrixka*, *gorrikara*, *gorrimin*, *gorrail*... aztertzea baita xedea), banan-banan identifikatu eta kendu behar zaizkio guztizkoari. Gauza bera gertatzen da nobela batean *Gorria* izengoitia duen pertsonaia bat agertzen bada, edo Gurutze *Gorria*, Moskuko Plaza *Gorria* edo Sobietar Batasuneko Armada *Gorria* aipatzen badira: horietan guztietan, idazleak ez du aukerarik ez asmorik izan koloreari ñabardurarik eransteko; gure ikerketa-asmotik kanpo geratzen dira, beraz. Koska bat estuago eginda, *larru gorriak* kentzekoak dira *biluzik* edo *arroparik gabe* adieradunak direnean; ez, ordea, *jaka* bat edo *poltsa* bat *larru gorritz* (eta ez *gorrixkaz*) eginak direla adierazten dutenean. Bestalde, *munta* izen arruntaren bila ari ginela *Munta Mahal* printzesa pertsiararekin egin dugu topo, edo *beratz* adjektiboaren bila ari ginela *beratzen* eta *beratzeko* aditz-formekin.

Horrelako iragazketak egin ahal izateko, beraz, banan-banan egiaztatu behar izan ditugu lortutako datu guztiak.

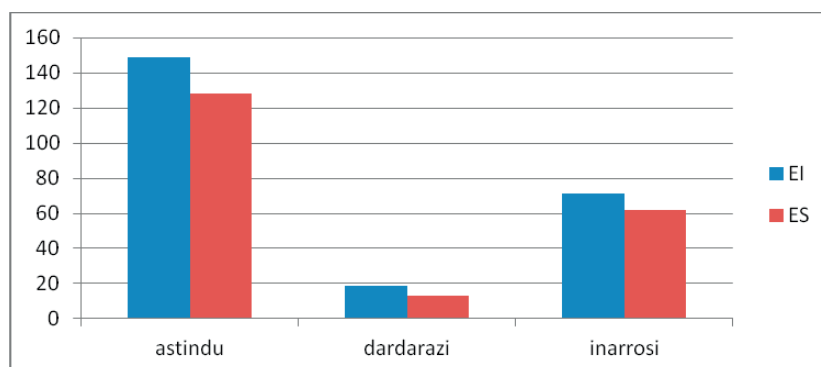
3. DATUEN ANALISIA

Has gaitzen, bada, datuetan ikusitakoa aletzen. 9 puntu nagusitan laburbilduko ditugu analisisan aurkitutakoak:

3.1.

Ikusgarritasun gutxieneko emaitzak **aniztasunari lotutako adierazleetan** aurkitu ditugu. Sinonimo eta parasinonimoen multzoetan, salbuespenak salbuespen, oso antzeko proportzioak aurkitu ditugu bi corpusetan. *Astindu*, *dardarazi* eta *inarrosi* aditzek osatutako multzoari erreparatzen badiogu, adibidez, nabarmentzekoa da hiru

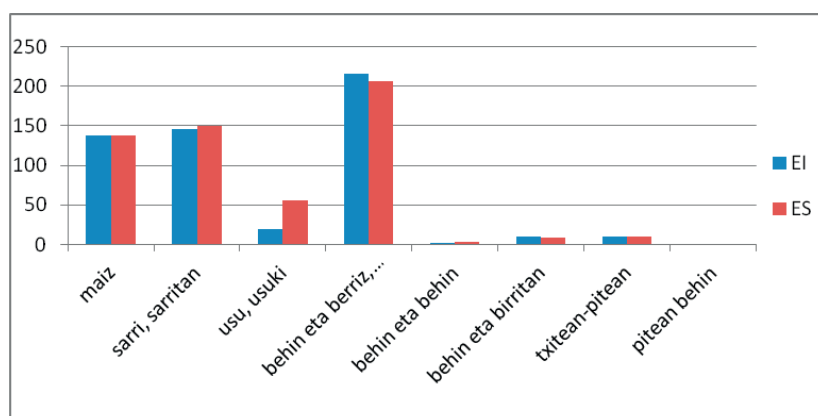
adierazleotako bakoitzak antzeko proportzioa betetzen duela, bi corpusetan, multzo osoarekiko⁵⁸:



1. grafikoa: *astindu* aditza eta haren sinonimoak zenbat liburutan erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

Hau da, bi corpusetan *astindu* da gehien erabilitako aldaera, *inarrosik* jarraitzen dio erabilera kopuruan, eta *dardarazi* erabili da gutxien; eta antzeko proportzioetan, gainera.

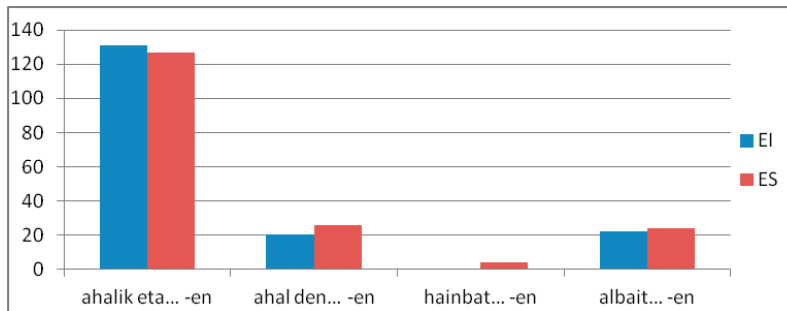
Berdintsu gertatzen da *maiz* hitzaren sinonimoek eta parasinonimoek osatutako multzoan:



2. grafikoa: *maiz* adberbioa eta haren sinonimoak zenbat liburutan erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

58. Gure ikerketan bi datu mota jaso eta aztertu genituen: zenbat liburutan agertzen diren adierazleak, eta zenbat aldiz agertzen diren corpus bakoitzean. Artikulu honetan, liburu kopuruei dagozkien datuak bakarrik erabiliko ditugu grafikoetarako. Liburuaren kopuruak agerraldienak baino txikiagoak izanik, grafikoetan sortzen dituzten zutabeak elkarren artean proportzionatuagoak dira, eta grafikoak beraz argiagoak. Hemendik aurrera, EI siglak erabiliko ditugu *euskarara itzulitakoak* adierazteko, eta ES siglak, aldiz, *euskaraz sortutakoak* esateko. Itzulpenetarako ematen ditugun datuak zuzenketa-faktorea biderkatu eta geroakoak dira.

Edo *ahalik eta...* -en menderagailuak eta haren kidekoek osatutakoan:

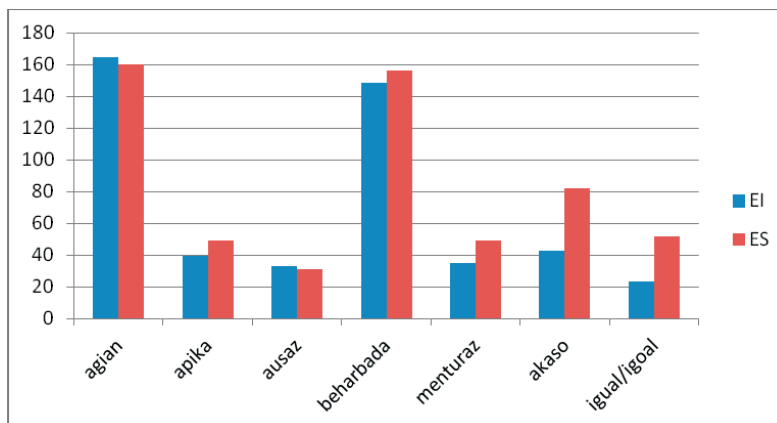


3. grafikoa: *ahalik eta...* -en menderagailua eta haren sinonimoak zenbat liburutan erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

Ez da ikusten, beraz, corpus batean bestean baino aldaera edo adierazle gutxiago edo gehiago erabiltzen denik, edo, bestela esanda, corpusetako batean erabilera aldaera edo adierazle urri batzuetan kontzentratzen denik, eta bestean, aldiz, aldaera sorta handiagoan. Aitzitik, erabiltzen den aldaera kopurua antzekoa da bi corpusetan, eta antzekoa da, gainera, aldaera bakoitzak multzo osoarekiko hartzen duen proportzioa.

3.2.

Jakingarria da, bestalde, **Hiztegi Batuan *beh.*, *h.* edo *heg.* markak ageri dituzten adierazleak** ugariagoak direla euskaraz sortutako testuetan itzulietan baino. *Agian* hitzaren multzoan, adibidez, aurreko adibideetako proportzio orekatua bi aldaera edo adierazletan hausten da: *akaso* aldaera (*Hiztegi Batuan Hego. Beh.* markaz seinatua) eta *igual/igoal* aldaera (*Beh.* markaduna) liburu gehiagotan erabiltzen dira, nabarmen, euskaraz sortutako testuetan:



4. grafikoa: *agian* adverbioa eta haren sinonimoak zenbat liburutan erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

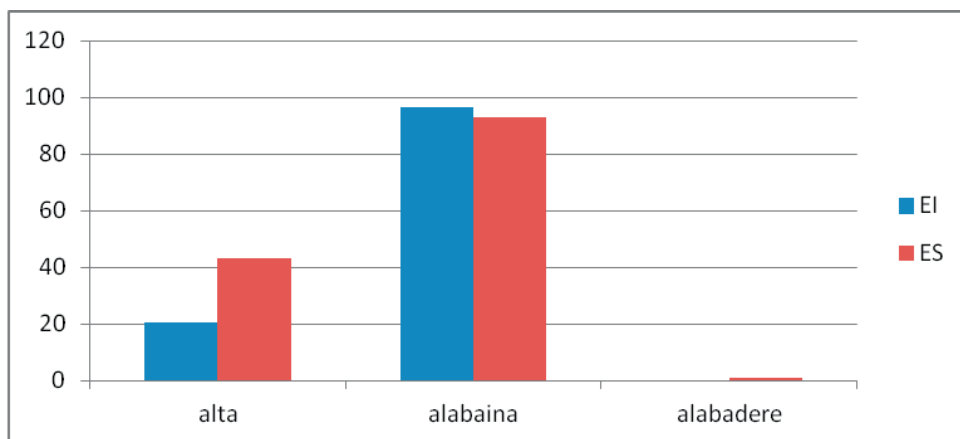
Egin ditugun beste bilaketa ia guztietan ere, datuek sistematikoki adierazi dute horrelako markadun adierazleak maizago erabiltzen direla euskaraz sortutako testuetan itzulitakoetan baino. Halaxe gertatu da, adibidez, *inportantzia* (h.), *puñal* (Hiztegi Batuak ez du jasotzen), *kalabozo* (Heg.) edo *eskapatu* (h.) adierazleekin.

Badirudi, beraz, itzultzaileek uzkurrago jokatzen dutela aldaera ez oso zuzenekin, edo, bestela esanda, idazleek laxotasuna ageri dutela horrelakoen alde.

3.3.

Euskalkiei dagokienez, eragina nabarmenxeagoa da idazleen artean itzultzaileen artean baino. Izan ere, euskalkien marka duten adierazleen erabileraren proportzioa antzekoa bada ere bi corpusetan, noiz edo noiz proportzio hori hausten duen euskalkiren bateko adierazleren bat nabarmentzen denean, euskaraz sortutako testuetan izan ohi da.

Ikus dezagun, adibide gisara, *alabaina* lokailuaren multzoa. Euskalki-markarik gabeko *alabaina* adierazleak antzeko kopuruak erakusten dizkigu: itzulitako 96,38 liburu vs euskaraz sortutako 93 liburu. *Ipar.* eta *Naf.* markez seinalatutako *alta* adierazleak, berriz, kopuru altuagoa ematen digu euskaraz sortutako testuetan: itzulitako 20,54 liburutan vs euskaraz sortutako 43 liburutan. Zubererako *alabadere* behin baino ez da ageri, euskaraz sortutako testu batean.



5. grafikoa: *alabaina* lokailuaren multzoa zenbat liburutan erabili den, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

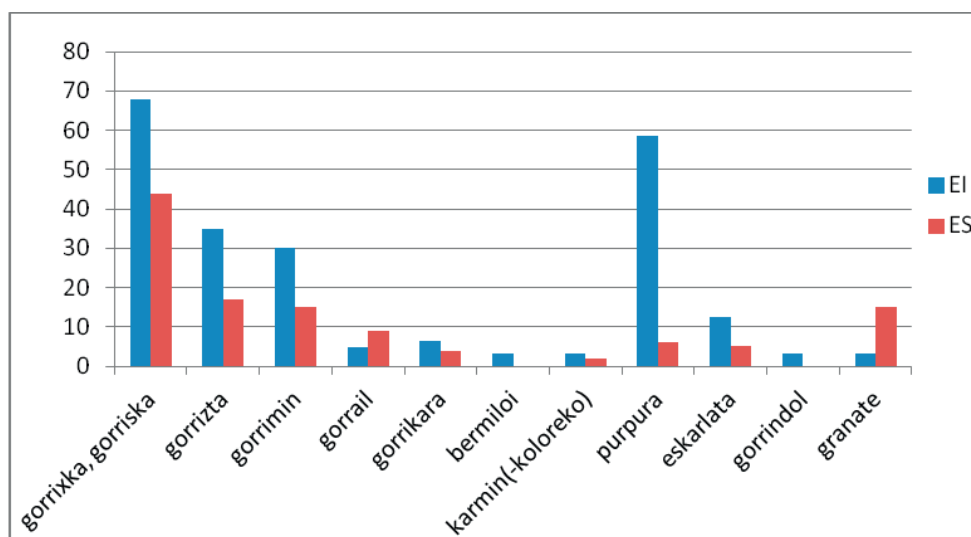
Gorago aurkeztu dugun *maiz* multzoaren grafikoan ere (2. grafikoa), *Ipar.* markadun *usu*, *usuki* adierazleak hausten du gainerako aldaeren proportzioen oreka, euskaraz sortutako testuetan gailentzen baita.

Antzeko desorekak aurkitu ditugu besteak beste *lantzean behin* (Bizk.), *noiztenka* (Ipar.), *barrandan* (Ipar.), *edozelan ere* (Bizk.), *antxintxika* (Bizk., Gip.), *tarrapatan/ka* (Ipar.) edo *mustupilka* (Ipar.) adierazleetan.

Nolanahi ere dela, adibide askotan idazle bakan batzuei zor zaizkie desorekak. Ez dirudi, beraz, zuzena denik orokortzea eta baieztatzea idazleak itzultzaileak baino fidelagoak zaizkiela beren euskalkiari; aitzitik, gehienera ere esan liteke aiseago topatzen direla idazleen artean beren euskalkiari fidelak zaizkionak, itzultzaileen artean baino⁵⁹.

3.4.

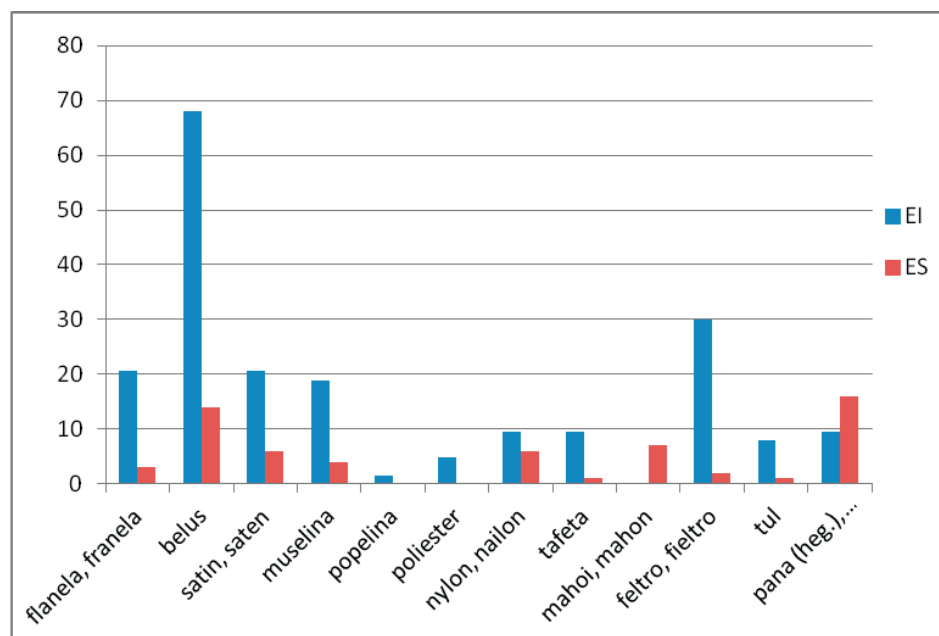
Zehaztasun edo ñabardura semantikoa neurtzeko multzoetan, emaitzak oso argigarriak izan dira. Zehaztasunerako joera handiagoa ageri da itzulpenetan; hau da, xehetasunen bat dakarten adierazle gehiago erabiltzen dira itzulpenetan euskaraz sortutako testuetan baino. Baina, gainera, zenbaki absolutuei erreparatuta, maiztasun handiagoz erabiltzen dira adierazleok itzulpenetan. Adierazle gehiago eta gehiagotan erabiltzen dira, beraz. *Gorri* kolorearen ñabarduren multzoan, adibidez, badira bi adierazle itzulpenetan baino ageri ez direnak (*bermiloi* eta *gorrindol*), eta gainerakoak, bi izan ezik, maizago erabiltzen dira itzulpenetan euskaraz sortutako testuetan baino:



6. grafikoa: *gorri* kolorearen ñabardurak zenbat liburutan erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

59. Beharbada bai egin liteke horrelako baieztapenik Iparraldeko idazleen fidelotasunari buruz. Datu gehiago aztertu beharko lirateke ondorio sendoagorik lortuko bada, nolanahi ere.

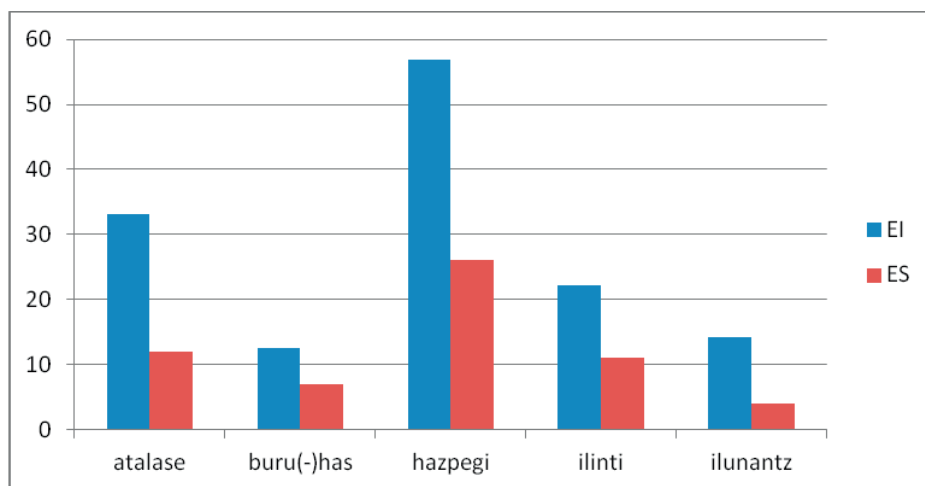
Ehun moten multzoak ere informazio esanguratsua eskaintzen digu: bi adierazle itzulpenetan baino ez dira erabiltzen (*popelina* eta *poliester*); eta, txantxarako bide emanez, bada adierazle bat euskaraz sortutako testuetan baino ageri ez dena: *mahoi*, *mahon*. Aurreko multzoan bezala, adierazle guztiak liburu gehiagotan erabiltzen dira itzulpenen corpusean, bi adierazle izan ezik: *mahon/mahoi* eta *pana* maizago ageri dira euskaraz sortutako testuetan.



7. grafikoa: ehun motak izendatzeko adierazleak zenbat liburutan erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

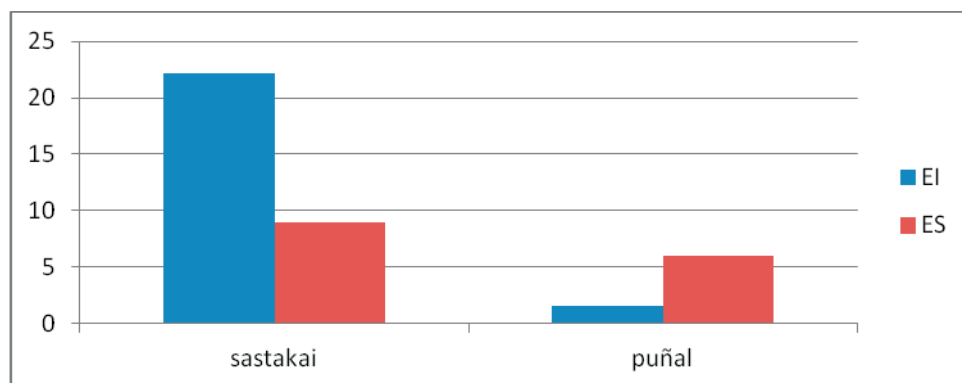
3.5.

Etxeko arrotzak deitu diegun horien artean (hots, erabilera gutxiko baina tradizio luzeko hitzetan), maiztasuna sistematikoki handiagoa da itzulpenetan. Ikus ditzagun, grafiko bakar batera bilduta, horrelako adierazleen zenbait adibide:



8. grafikoa: *atalase*, *buru(-)has*, *hazpegi*, *ilinti* eta *ilunantz* adierazleak zenbat liburutan erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

Etxeko arrotz izendatu dugun mota horretako adierazle batzuekin, beren erdal mailegua ere aztertu dugu. Esate baterako, *sastakairekin* batera *puñal* ere bilatu dugu. Emaitzak ezin esanguratsuagoak izan dira: erabilera-proportzioak itzulikatu egiten dira corpus batetik bestera. Itzulpenetan askoz maizago erabiltzen da HBk gomendatutako aldaera, eta euskaraz sortutako testuetan, aldiz, antzeko maiztasunez erabili dira *sastakai* eta *puñal* erdal mailegua:



9. grafikoa: *sastakai* eta haren maileguzko aldaera *puñal* zenbat liburutan erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

Beste bikote/hirukote batzuetan zifrak ez dira hain muturrekoak, baina hala ere berretsi egiten dute joera.

Badirudi, beraz, idazleen artean horrelako etxeko arrotzak saihesteko joera nagusi dela. Batzuetan, ohikoa ez den euskal adierazpide horren ordeztu badelako erdal mailegua (*puñal, koltxoi, kalabozo, atmosfera...*). Beste batzuetan, pentsa liteke parafrasiren bat erabiltzen dela: *ilunantz* edo *argiantz* ideia adierazteko, adibidez, argi askorik ez dagoela esatea, edo erdi ilunetan dagoela. Bestelako kasuetan zaila da arrazoia asmatzea. Beharbada esplikazioa hau bezain sinplea da: adierazle bat ezohikoa izateak berekin dakarrela adierazia ere ezohikoa izatea. Eta, horrela, idazle bati hitz bat arrotza eta ezohikoa bazaio, idazte-prozesuan aukeran dituen adierazpideen artean hitz horixe bururatuko ez zaion bezala, hitz horrek adierazten duen errealitatea ere ez zaio bururatuko eraikitzen ari den argumentuan edo eszenan. Horregatik, beharbada (eta ironia zilegi bazait), itzulpenetako pertsonaiak etxeetako atalasetan geratzen dira noiz edo noiz, eta euskal idazleen pertsonaiak, aldiz, etxearen barruan edo kanpoan, baina sekula ez erdibidean.

3.6.

Ohiko ezohikoak izendatu dugun kategorian oso emaitza gorabeheratsuak lortu ditugu: esanguratsuak eta espero izatekoak batzuk, ezustekoak beste asko. Ikus dezagun, adibide modura, multzo oso bat: etxetresna elektrikoak.

ETXETRESNA ELEKTRIKOAK

ADIERAZLEAK	LIBURUAK		AGERRALDIAK	
	EI	ES	EI	ES
irabiagailu	6,32	1	14,22	1
batidor(e)(a)	0	1	0	1
(t)xigorgailu	6,32	2	6,32	4
tostador(e)(a)	0	0	0	0
zukupaila	0	0	0	0
esprimidor(e)(a)	0	0	0	0
(ile) lehorgailu	6,32	4	6,32	6
(arropa) lehorgailu	1,58	2	1,58	3
(plater/ontzi) ikuzgailu	0	0	0	0
(plater/ontzi) garbigailu	1,58	3	1,58	3
lababajillas	0	0	0	0
garbigailu	1,58	23	3,16	53
ikuzgailu	1,58	4	1,58	8
labadora	0	4	0	5
xurgagailu	1,58	1	1,58	1
aspiragailu	0	2	0	3
aspirador(e)(a)	0	3	0	3

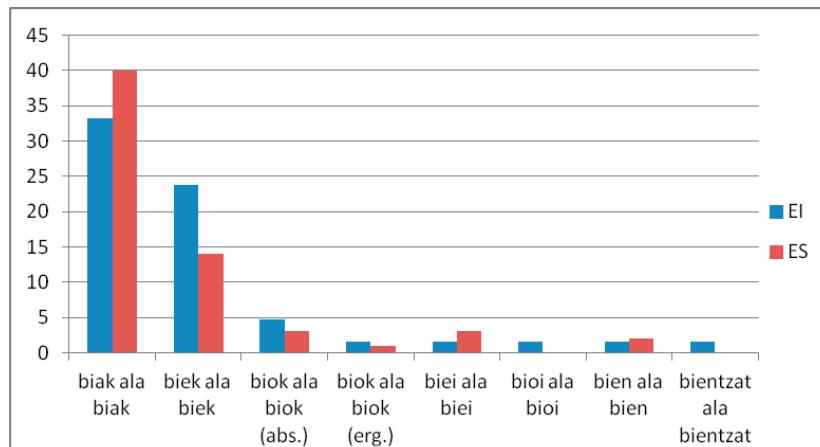
lisaburdina	6,32	2	11,06	2
lisagailu	0	1	0	1
plantxa	3,16	6	4,74	23
GUZTIRA	9,48	9	15,8	26

Ikusten denez, ez da joera sistematikorik ageri. Batzuetan itzulpenetako maiztasunak gailentzen dira eta beste batzuetan euskaraz sortutako testuenak, arrazoi argirik gabe. Ondorioztatu litekeen ideia sendo samar bakarra da itzulpenetan gutxiagotan erabiltzen direla erdal maileguak (*batidora*, *labadora*, *aspiradora*, *plantxa*). Gainerako multzoetan antzeko gorabeherak aurkitu ditugu. Lortutako kopuruak, dena den, oso txikiak dira oro har; txikiegiak ondorio erabatekorik ateratzeko.

Badirudi, beraz, zerbaitek huts egin duela ohiko ezohiko izeneko adierazle mota honetan. Beharbada ez dugu asmatu adierazle zehatzak hautatzeko orduan. Edo beharbada hasieratik egin dugu huts gure hipotesian, horrelako kategoria batek datu argigarriak eman litzakeela aurreikusi dugunean. Datu gehiagorekin proba egin beharko da aurrerantzean.

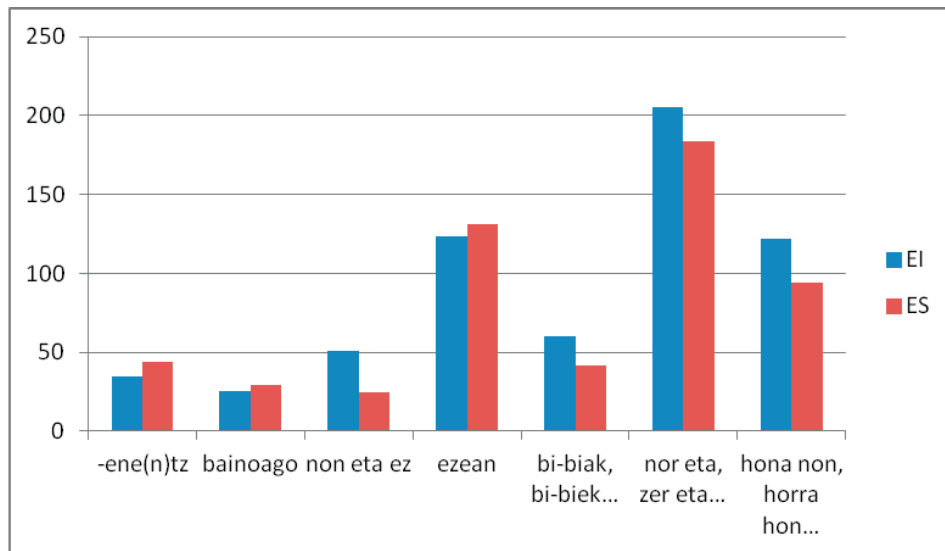
3.7.

Euskararen berezko tasunak direla-eta, gehienetan antzeko maiztasunak ageri dira bi corpusetan. *Biak ala biak* egituraren multzoari erreparatzen badiogu ikusiko dugu oso antzeko kopuruetan erabiltzen direla mota honetako egiturak bi corpusetan, deklinabide-kasuaren araberrako desorekak gorabehera. Hain zuzen ere, egitura mota hau 69,52 liburu itzulitan erabili da, eta euskaraz sortutako 63 liburutan, honela banatuta:



10. grafikoa: *biak ala biak* egitura zenbat liburutan erabili den, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

Antzeko emaitzak ikusten dira mota honetako adierazle gehienek kasuan. Guztizko erabilerak oso antzekoak dira bi corpusetan. Berrito ere grafiko bakar batera bildu ditugu zenbait adibide:

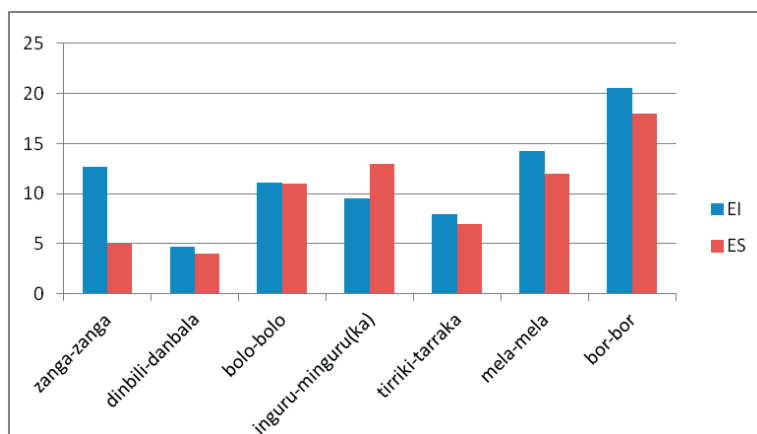


11. grafikoa: *-ene(n)tz, bainoago, non eta ez, ezean, [bi-biak, bi-biek, bi-biei...], [nor eta, zer eta, nor eta...]* eta *[hona non, horra non, hara non]* egiturak zenbat liburutik erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

Emaitzak bereziki ikusgarriak edo muturrekoak ez badira ere, nahikoa esanguratsuak dira. Izan ere, ez da ahaztu behar erdaraz itzulpen zuzenik ez duten adierazpideak direla horiek, eta beraz, itzultzaileek halakoak erabiltzen dituztenean ez dutela jokatzeko sorburu-testuak aginduta, beren euskal senak iradokita baizik. Hau da, frenoa jartzen diote, nolabait, sorburu-hizkuntzak iradokitzen duen aldaera erabiltzeko automatismoari, eta euskal molde berezko bat kontzientziaratzeko ahalegina egiten dute. Ausartu gintezke baieztatzea, beraz, euskal itzultzaileek, pentsa litekeenaren kontrara, jarrera erne(ago)a eta zorrotz(ago)a ageri dutela, hizkuntza-kontzientziari dagokionez, lanean ari direnean, eta kontzientzia erne horrek bultzatzen dituela kalkoak eta bestelako errazkeriak saihestera ez ezik euskararen bereizgarriak aintzat hartzea eta erabiltzea ere.

3.8.

Aurreko multzoaren antzeko joera bat ikusten da **onomatopeietan** ere. Emaitzak gorabeheratsuak dira, baina ondorioren bat atera ahal izateko bezain sendoak. Ikus ditzagun, grafiko bakar batean bildurik, zenbait adibide:

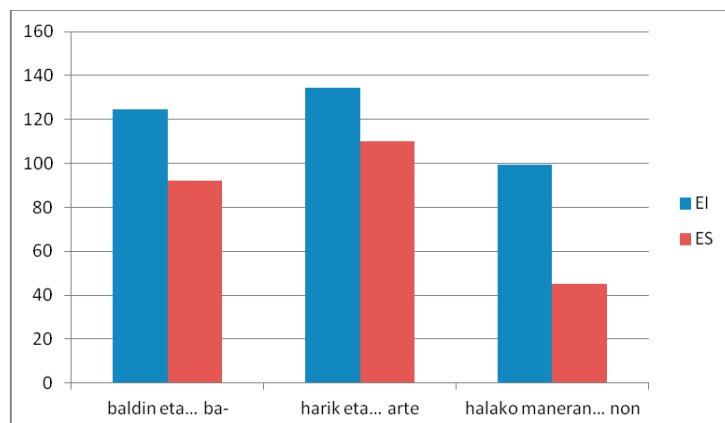


12. grafikoa: zenbait onomatopeia zenbat liburutan erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

Aurreko puntuan genioen bezala, erabilerak gehienetan berdintsuak eta zenbaitetan itzulpenetan altuagoak izatea bada, neurri batean, adierazgarria. Izan ere, itzultzaileek beren itzultze-prozesuan hitzez hitzeko ordaina emateko automatismoari aurre egin diotela erakusten digu, eta beren euskal sena oso aktibo dutela lanean ari diren bitartean.

3.9.

Euskara itzuliaren berezko tasunak izendatu ditugunak direla-eta, egiaztatu da erabiliagoak direla itzultzaileen artean idazleen artean baino. Honako grafiko honetan ikusten denez, *harik eta... arte* eta *baldin eta... ba* egiturak, eta *halako maneran/moldez/suertez/gisaz/eran/moduz... non* aldaeren multzoa erabiliagoak dira itzulpenetan.



13. grafikoa: euskara itzuliaren bereizgarrien zenbait adibide zenbat liburutan erabili diren, itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan.

Multzo hau dela-eta, interesgarria litzateke aztertzea ea corpus batetik besterako eraginik izan den; hau da, ea itzultzaileek eguneroko zailtasunei aurre egiteko baliatzen dituzten baliabide horiek idazleek bere egin eta beren jardunera pasatu dituzten. Jakina, EPGk eskaintzen duen zazpi urteko kronologia (2000. eta 2006. urteen arteko liburuak) gutxiegia da halakorik ikusteko; etorkizunerako utzi beharko dugu galdera hori oraingoz.

4. ONDORIOAK

Ikerketa-lan honen bitartez azterbide edo metodologia-saio bat proposatu eta probatu nahi izan dugu, euskarara itzulitako literatur testuen eta euskaraz sortutakoen hizkuntza-ezaugarriak konparatzeko. Itzulpenetako euskarak euskal idazleen prosa aberasten duela dioen baieztapen ezaguna egiaztatze asmoz, oinarri-oinarrizko galdera biri erantzun nahi izan diegu, auziari heltzeko abiapuntu gisa: Ba al da alderik bi testu mota horien hizkuntza-ezaugarrien artean? Eta hala bada, zein dira alde horiek?

Frogatuta geratu da, esate baterako, **aniztasunari** dagokionez antzeko jokabidea ageri dela itzulitako testuetan eta euskaraz sortutakoetan. Ezin esan daiteke, beraz, corpus batek aukera murriztagoak erabiltzen dituenik adierazpen-aberastasunari dagokionez, edo bestea oparoagoa denik sinonimo, parasinonimo eta bestelako aldaeretan. Badira, hala ere, zenbait ñabardura:

- a. Itzulitako testuetan, oro har, joera garbizaleago bat nabari da; itzultzaileek estuago jarraitzen diete hiztegiileen eta Euskaltzaindiaren arau eta gomendioei. Euskaraz sortutako testuetan, berriz, sarriagoak dira hiztegieta *beh.*, *heg.* edo *h.* markak daramaten hitzak (erdaren maileguak eta kalkoak, gehienetan); idazleek laxoago jokatzen dute arauen aurrean.
- b. Euskalkien erabilera dela-eta, antzeko banaketa aurkitu dugu bi corpusetan, salbuespenak salbuespen. Kopuru eta proportzio bertsuan erabiltzen dira euskalki mailako aldaerak bi corpusetan, baina euskalkiren bateko aldaera bakanen bat nabarmentzen denean, euskaraz sortutako testuetan izan ohi da. Horrelako salbuespenak gutxiegia dira, hala ere, eta idazle jakin batzuengan baino ez ditugu topatu; ez dute biderik ematen, beraz, orokortzeko eta esateko idazleek lotura handiagoa ageri dutela euskalkiarekiko itzultzaileek baino; asko jota baieztatu ahal izango da errazago topatzen direla idazleen artean beren euskalkiari fidelak zaizkionak itzultzaileen artean baino.

Ezberdintasun argi samarrak aurkitu ditugu, bestetik, adierazitakoaren **ñabardura eta zehaztasun-mailari** dagokionez. Testu itzulietako prosa aberatsagoa da, lortutako emaitzen arabera, ñabardura semantikoetan: eremu semantiko batean oinarritzko adiera ematen duen terminoaz gain, ñabarduraren bat eransten duten

termino gehiago erabiltzen dira euskarara itzulitako testuetan, eta termino horiek maiztasun handiagoz erabiltzen dira gainera, koloreen kasuan frogatu denez. Zehaztasunari dagokionez ere, itzulpenetako prosak espezifikatzeko joera handiagoa ageri du, ehunen multzoak erakutsi digun bezala. Nolanahi ere dela, lortutako datuak sendoak badira ere, txikiegia da, aukeran, kategoria honetan aztertutako adierazle kopurua. Datu gehiago bildu beharko dira, honelako ondorio bat berretsiko badugu.

Alderik ez dugu aurkitu, bestalde, **hizkuntzatik hizkuntzarako ezberdintasunetatik** eratortzen diren ezaugarrietan: euskarak berezkoak dituen adierazpide eta moldeak (erdaretan baliokide zuzenik ez dutenak) maiztasun bertsuaz erabiltzen dira itzulpenetan eta euskaraz sortutako testuetan. Gauza bera esan daiteke jatorri onomatopeikoa duten adierazleez. Ezin baieztaatu daiteke, beraz, bi corpusetako baten idazkera bestea baino *jatorragoa* denik, edo euskal sena batean bestean baino gehiago nabarmentzen denik. Azpimarratu nahi dugu, dena den, itzultzaileek erdararen amua (kalkoa) aurrez aurre izaten dutela lanean ari direnean, eta arrisku handiagoa dutela, beraz, amuari lotzeko. Arrisku handiagoaren aurrean itzultzaileek euskararen berezko tasunak maiztasun bertsuaz (edo are zenbaitetan arinki handiagoaz) erabili izanak iradoki egiten du, gure ustez, itzultzaileek nabarmen garatua eta ernea dutela hizkuntza-sena.

Testuinguru soziolinguistikoak eragindako desorekak direla-eta, alde nabarmena aurkitu dugu, orobat, maiztasun gutxi eta tradizio luzeko hitzen kasuan. *Etxeko arrotzak* deitu ditugun adierazle moten hustuketetan, datuek itzulpenen alde egin dute nabarmen: euskarara itzulitako testuetan gehiago eta gehiagotan erabiltzen dira lexikoaren ganbaran gordetako hitzak (*hazpegi, ilunantz, ilinti, atalase, buruhas...*). Logikoa eta zentzuzkoa da emaitza. Maiztasun gutxiko hitzak (ezohikoak) nekez etortzen zaizkio gogora euskal hiztunari, izan hiztun hori idazle zein itzultzaile. Itzultzaileek, alabaina, ezohiko hitz hori bilatu eta erabili behar izaten dute zenbaitetan, sorburu-testuak hala aginduta. Besterik da aztertzea eta —posible den heinean— frogatzea ea eraginik gertatzen ari den bi corpusen artean, hau da, ea itzultzaileek ezinbestean erabili beharreko hitz horiek euskal idazleen prosara iragaten eta bertan errotzen ari diren.

Ezin izan dugu ondorio argirik atera, azkenik, emaitza oparokoa aurreikusten genuen arlo batean: gure testuinguru diglosikoak eraginda maileguz izendatu ohi ditugun gure bizitzako objektu oso arrunten kasuan (*eskularru-kaxa/guantera, azkoin/tuerka, lohi-babes/paratxokes...*), emaitza oso gorabeheratsuak lortu ditugu. Gure hipotesia zera zen: idazleek hitzok erabiltzea saihestuko zutela, komunikagarritasunaren mesedetan eta, batez ere, artifizialtasunetik ihesi. Datuek ez dute horrelakorik erakusten, ezta kontrakoa ere. Argi dago kategoria honetako adierazle gehiago zerrendatu eta aztertu behar direla, orain arteko hutsa zeri zor zaion ulertzeko.

5. AURRERA BEGIRA

Ikerketa-lan hau probaleku gisa erabili dugu, behin eta berriro aipatu dugun bezala, bidaia luzeago batean abiatzea merezi duen egiaztatzeko. Bada, emaitzek frogatu digute baietz: euskarara itzulitako testuen eta euskaraz sortutako testuen artean badirela antzekotasunak, baina badirela ezberdintasunak ere; eta, beraz, merezi duela ezberdintasun horiek identifikatzeko ahaleginean aurrera egitea.

Aurrera begira, beraz, komenigarria ikusten dugu, lehenik eta behin, aztertzea zer neurritan zabaldu behar dugun corpusa: kronologikoki (zer urte bitarteko testuak?), testu motaren arabera (literatur testuez harago?, ereduzkoez harago?)...

Corpus bakoitzeko testuen ezaugarriak ere lortutako datuekin gurutzatu beharko ditugu, zeharkako ardatz gisa: itzulzaileen eta idazleen jatorria eta euskalkia, itzulpenen kasuan sorburu-testuen hizkuntzak...

Bestalde, adierazleen zerrenda luzatu, osatu eta egituratu behar da, sistema oso eta koherente bat eratuko badugu.

Azkenik, berebiziko garrantzia eta interesa du, gure ustez, ikerlan honen abiapuntu gisako hiru galderetatik hirugarrenak: ba al da eraginik itzulpenetako prosaren eta euskaraz sortutako prosaren artean? Bi corpusen arteko harremanari buruz ikertzen jarraitzekotan, funtsezkoa izango da eraginaren auziari heldzea. Zalantzarik ez dugu bide horretatik etor litezkeen ondorioak oso argigarriak eta jakingarriak izan daitezkeela.

BIBLIOGRAFIA

- Baker, M. (1995): "Corpora in translation studies: An overview and some suggestions for future research", *Target*, 7, 223-243.
- Euskal Herriko Unibertsitatea. *Ereduzko Prosa Gaur*, <<http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/ereduzkoa>> (Kontsulta-data: 2012-11-28).
- Euskaltzaindia, (1990): *EGLU III*, Euskaltzaindia.
- , (1991): *EGLU I*, Euskaltzaindia.
- , (1994): *EGLU IV*, Euskaltzaindia.
- , (1999): *EGLU V*, Euskaltzaindia.
- , (2005): *EGLU VI*, Euskaltzaindia.
- , (2011): *EGLU VII*, Euskaltzaindia.
- Even-Zohar, I. (1990): "Polisystem studies", *Poetics today*, 11.1, 9-26.
- Ibarluzea, M. (2011): *Literatur itzulpenaren kritika. Lehen pausoak*, Labayru.
- Lertxundi, A. (1993): "Felix qui potuit rerum cognoscere causas", *Senez*, 14, 76-101.
- , (2009): "Anjel Lertxundiren ekarpena (ELI dossierra)", *Senez*, 37, 291-298.
- Olohan, M. (2004): *Introducing corpora in translation studies*, Routledge.

- Petirena, P. (2011): *Morfosintaxiaren inguruko zalantzak eta argibideak*, Eusko Jaurkitza.
- Roque, I. (2010): “Itzulpenetako euskararen ustezko eta egiazko gabeziez”, *Senez* **39**, 169-183.
- Torrealdai, J. M. (1997): *Euskal kultura gaur. Liburuaren mundua*, Jakin.
- Toury, G. (1995): *Descriptive translation studies – And beyond*, John Benjamins.

Baliokidetasuna ezberdintasunean⁶⁰

Fernando García Murga, Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

1. SARRERA

Esku artean daukagun testua itzulpen bat dela baldin badakigu, aurretik testu *bera* beste hizkuntza batean idatzi zela pentsatuko dugu⁶¹. Itzulpenaz mintzatzen garenean, beraz, bi hizkuntzatan sortutako bi testu darabiltzagu: sorburu-testua eta xede-testua. Bi testuok ezberdinak badira ere, neurri batean berdinak ere izan behar dute⁶². Berdintasun-neurri hori *baliokidetasun* kontzeptuan jasotzen da eta, beraz, sorburu- eta xede-testuek baliokideak izan behar dutela esaten da. Intuizio hori itzulpen-definizioaren giltzarria da, itzulpenaren definizio klasikoetan bederen⁶³.

Baieztapen xume horien guztien azpian, itzulpenari buruzko ikerketa teorikoetan dagoen buruhauste nagusietarikoa ezkututzen da; alegia, bi hizkuntzatan sortutako bi testuk zein neurritan izan behar dute berdinak, bata bestearen itzulpena dela esateko? Galdera horri aurre egin ahal izateko, sorburu- eta xede-testuen arteko baliokidetasuna nola neurtu jakin beharko genuke.

Baliokidetasuna ezberdintasunean da, beraz, itzulpenaren gakoa. Artikulu honetan baliokidetasunak duen hainbat alderdi aztertuko dugu. Horretarako, hurrengo atalean, baliokidetasuna ikuspuntu linguistikotik aztertuko dugu. Hirugarren atalean, testuen testuinguruak baliokidetasunean duen eragina azpimarratuko dugu. Laugarren atalean, baliokidetasunaren kontzeptua zalantzan jartzen duen hainbat ideia plazaratuko dugu. Artikuluaren amaieran, ondorioak azalduko ditugu.

60. Artikulu hau Myriam Uribe-Etxebarriak zuzentzen duen GIC07/144-IT-210-07 talde finkatuaren eta UFI 11/14 erreferentzia duen UPV/EHUko Prestakuntza eta Ikerketa Unitatearen proiektuaren barruan kokatzen da. Nerea Madariaga eskertu nahi nuke emandako iruzkinengatik. Ez nituzke inolaz ere ahaztu nahi orain arte nire lankide eta ikasleak izan direnak, haien galderek eta hausnarketek erronka interesgarriak sorrarazi dizkidatelako.

61. Jakobsonek (1959) itzulpena hiru modu ezberdinetan uler daitekeela esan zuen: itzulpen intralinguistikoa (hizkuntza berean egiten den birformulazioa), itzulpen intersemiotikoa (bi sistema semiotikoen arteko itzulpena) eta itzulpen interlinguistikoa (bi hizkuntzen arteko itzulpena). Itzulpen Teorian ohikoa denez, itzulpen interlinguistikoaz arduratuko gara.

62. Baieztapen honek paradoxikoa badirudi ere, erabat arrazionala da. Izan ere, Platonek ongi zioen bezala, berdintasuna soilik ezberdinak diren gauzei aplika dakieke (Fedon 72e-75c).

63. Itzulpenaren definizio klasiko asko hitz hauekin laburbildu daitezke: «Translation involves two equivalent messages in two different codes» (Jakobson, 1959).

2. SORBURU- ETA XEDE-TESTUEN ARTEKO ERKAKETA LINGUISTIKOA

Aurreko atalean esan dugun bezala, itzulpen prozesuaren amaieran ezberdinak diren bi testu edukiko ditugu aurrez aurre (sorburi-testua eta xede-testua), eta bien artean baliokidetasun-erlazioa eduki beharko dugu.

Baliokidetasuna ikuspuntu linguistiko batetik aztertzen hasteko, ohartu behar dugu testuek ezaugarri linguistiko ezberdinak dituztela: fonetikoak, morfosintaktikoak eta semantikoak⁶⁴. Testuaren ezaugarri semantikoek testuaren esanahia finkatzen badute ere, beste ezaugarri linguistikoak ere *esanguratsuak* izan daitezke, adibide hauetan ikus daitekeenez⁶⁵.

(1) Eguneroko erritmo geldo eta ia geldia gabe, galduak geundeke hemen

(2) C'est l'ordinateur qui a cassé la professeure

Lehenengo esaldian, /g/ fonemaren errepikapenak esaldiari geldotasuna ematen dio, esaldiaren ezaugarri fonetiko eta semantikoak lotuz. Bigarren esaldian, egitura sintaktiko markatua dugu. Forma sintaktiko hori frantsesez *galdegaia* identifikatzeko erabiltzen da. Bi adibideetan, forma desitxuratuko litzateke testua itzultzean balio semantikoa aldatu ezean:

(3) Sin el ritmo lento y casi sin pausas, estaríamos perdidos aquí

(4) Irakasleak ordenagailua apurtu du

Itzulpen horiek esanahiari edo edukiari lotzen zaizkio, esaldien forma galduz. Sorburu- eta xede-testuen arteko forma eta edukiaren baliokidetasuna aldi berean aurkitzea ez da ia inoiz lortzen, oso gertu dauden hizkuntzen arteko itzulpenetan ere ez. Hortaz, itzulpenetan zer lehenetsi behar den, forma ala edukia, amaigabeko eztabaidaren iturri izan da. Eztabaida horretan sartu (eta ito) beharrean, guk *balio edo eduki semantiko* kontzeptuan jarriko dugu arreta.

Adierazpen linguistikoaren balio edo eduki semantikoa zer den eztabaidagai da oraindik ere. Izan ere, balio semantikoaz ari garenean, esanahiaz ari gara eta esanahia antzinatek da arazo filosofiko. Halere, esanahia edozer izanda ere, fenomeno homogeneoa ez dela baieztatu daiteke. Atal honetan sistema linguistikoan bertan sortzen den esanahia aztertuko dugu. Esanahi horri *esanahi semantiko* deituko diogu.

Esanahi semantikoaren barruan, lehenik, *esanahi denotatiboa* dugu. Esanahi denotatiboa adierazpen linguistiko eta «errealitatean» dauden gauza eta egoeren arteko loturatik sortzen da⁶⁶. Ageria denez, errealitatearen zati garrantzitsu bat,

64. Maila linguistiko hauek itzulpen unitate bezala har daitezke. Itzulpen unitateari buruz, ikusi Vinay eta Darbelnet (1958, 1.3 atala).

65. (1) Arranzek (2006: 42) aipatutako adibidea da.

66. Errealitatea kontzeptu filosofiko sakona bada ere, testu honetan gure inguruan dauden eta egon zitezkeen gauzak (konkretuak nahiz abstraktuak) eta egoerak biltzeko kontzeptu erabilgarritzat hartuko dugu.

inguru fisikoa, ez da berdina munduko bazter guztietan eta bazter bateko inguru hori estatikoa ere ez da. Hizkuntza eremu geografiko zehatz bati lotuta ez badago ere, inguru fisikoak hizkuntza batean aurkitzen dugun lexikoan eragina du⁶⁷. Beraz, hainbat eremu lexikografikotan hizkuntza batetik besterako aldaerak erraz aurkituko ditugu. Adibide batzuk jarriko ditugu:

(5) a. jaguar

b. kiwi

Hitz horiek euskararen lexikoan mailegatuak izan dira⁶⁸. Euskarak, beste hizkuntzek bezala, mailegu-zerrenda luzea du.

Bestalde, ez dugu ahaztu behar aipatu dugun errealitatea inguru sinbolikoaz ere osatuta dagoela. Gizabanakoon inguru sinbolikoa biziki aberatsa da eta gizartez gizarte aldatzen da. Izan ere, gizabanakoon aniztasuna ez da biologikoa, sinbolikoa baizik. Beraz, berriro ere, inguru sinbolikoa eta handik sortzen diren tresnak, ekitaldiak edota erakundeak adierazteko hizkuntza batean aurkitzen ditugun hitzek ez dute zertan beste hizkuntza batean baliokiderik eduki. Hona hemen adibide batzuk⁶⁹:

(6)

	Jakiak eta edariak	Arropa	Musika eta artea	Antolakuntza politikoa	Erljioa eta mitologia
Euskal kulturakoak	talo	kaiku	txistu	udalerri	akelarre
Beste kulturetako maileguak	krepe	kimono	hip hop	kantoi	meskita

Orain arte hizkuntzetan eremu fisiko eta sinbolikoetan egon daitezkeen *hutsune* lexikografikoak ikusi ditugu. Halere, esanahi denotatiboari dagokionez hizkuntzen artean dauden aldeak oso zabalak dira, baita inguru fisikoa (eta hein batean inguru sinbolikoa) partekatzen duten hizkuntzen kasuan ere. Adibidez:

67. Gogora dezagun hizkuntzak bi osagai nagusi dituela: lexikoa eta konbinaketa-sistema.

68. Mailegua itzulpen-teknika bat da, baina ez da desoreka denotatiboari aurre egiteko dagoen teknika bakarra. Itzulpen-teknikak ez dira artikulua honen aztergai. Dena den, Vinay eta Darbelnet (1958) eta Baker (2011) kontsulta daitezke.

69. Ikusi Newmark (1987) eta Larson (1998).

(7)

anaia	hermano
neba	
hatz	dedo
behatz	

etxe	casa
	hogar
iloba	sobrino
	nieto

Ikusten den legez, esanahi denotatiboaren mailan baliokidetasuna ezin da ziurtatu; are gehiago, maila horretan baliokidetasun eza salbuespen ez dela baieztatu daiteke.

Esanahi semantikoa (eta, beraz, baliokidetasunaren neurketa) ez da denotazioan agortzen⁷⁰. Adierazpenek *zentzua* ere badute. Modu errazean esanda, zentzua denotazioa finkatzeko balio duen irizpideen multzoa izango litzateke. Zentzua ez da oso kontzeptu zehatza eta, beraz, ez da batere eroso adibideak ematea. Dena den, ariketa bezala, pentsa dezagun zeintzuk diren objektu batek izan behar dituen ezaugarriak objektu horri «txori» deitzeko. Txoriak animaliak dira, hegoak dituzte, hegan egiten dute, lumak dituzte, mokoak dute, txio egiten dute... Ezaugarri horiek edozein izanda eta edonola aurkeztuta ere, nahikoak izan beharko lukete txori baten aurrean gaudenean *hori txoria da* esateko, eta txoria ez den zerbaiten aurrean gaudenean, berriz, *hori ez da txoria* esateko.

Proposatu ditugun ezaugarriek ez dituzte denotazioa finkatzeko beharrezko eta nahiko diren baldintzak sortzen. Aldiz, ezaugarriek (kategorizazio kontzeptuala egitean suertatzen den bezala) lehentasun-erregelak (*preference rules*) bezala jokatzeko dute:

A preference rule system is a collection of features or conditions on a category judgment, any single one of which, under proper circumstances, is sufficient for a positive judgment. In the absence of evidence against any such feature in an item that has already been categorized on the basis of other features, the feature is assumed present by default (Jackendoff, 1985: 287).

Hau da, objektu bat kategoria batean dagoela baieztatzeke, objektuak ez ditu ezaugarri guztiak bete behar (eta guk ez ditugu ezaugarri horiek guztiak egiaztatu behar). Hori garrantzitsua da, erregela horietatik *prototipoak* sortzen direlako. Intuitiboki, adierazpen linguistikoko baten aurrean gaudenean, adierazpen horren denotazio prototipikoa etortzen zaigu burura. Esate baterako, txoriez ari bagara, txolarre edo perikito antza duen txoria etorriko zaigu burura, eta ez saiaren edo ostrukaren antza duena⁷¹.

Prototipoak oso aldakorak dira eta, beraz, hemen badugu baliokidetasuna ahul dezakeen beste faktore bat. Ikus dezagun adibide bat (Eco 2003 [2008: 216]):

70. Frege (1892) demostratu zuen bezala.

71. Berez, eta adibidearekin jarraituz, animalia denotatzen duen hitz baten prototipoak ez du espezie konkritu bat izan behar; prototipoa objektu ideal bat da.

(8) Kafe bat eskatu nuen, amen batean edan nuen eta tabernatik atera nintzen

(9) Katilua eskuetan, ordu erdia eman zuen kafea zurruputzen eta berarengan pentsatzen

Italiako kafetegietan kafea epela eta katilu txikietan eskaintzen dute; Estatu Batuetan, ordea, beroa eta katilu handietan jartzen dute. Horrek esan nahi du *kafe* hitzari Italian eta Estatu Batuetan prototipo ezberdinak dagozkiola. Horregatik, Estatu Batuetako irakurleak, italiarrak ez bezala, (8)-ko pertsonaiari zerbait larria gertatu zaiola pentsatuko du. Beste adibidean, (9)-an, berriz, italiarrari, eta ez Estatu Batuetakoari, zerbait berezia gertatzen dela irudituko zaio.

Prototipoak ez dira sortzen bakarrik objektuak denotatzen dituzten hitzetan. Egoerak deskribatzen ditugunean, dena «ondo» doala pentsatuko dugu⁷². Izan ere, hitzen bidez irudikatzen ditugun egoerak beti *markoetan* (*frame*) kokatzen ditugu. Eta ez soilik hizkuntza erabiltzen dugunean:

It seems that we can hardly glance at anything without applying a primary framework, thereby forming conjectures as to what occurred before and expectations of what is likely to happen now (Goffman, 1974: 38).

Esanahi denotatiboaz eta zentzuaz gain, adierazpen linguistikoek *iradokitako esanahia* (*evoked meaning*) ere badute. Iradokitako esanahiaren barruan gutxienez hiru fenomeno hauek biltzen dira: aspektu afektiboak, konnotazioa eta aldaerak. Azken bi fenomeno horiei buruz azaleko aipamena egingo dugu.

Konnotazioa adierazpen bati eransten zaion ebaluazio subjektiboa eta arbitrarioa da. Konnotazioa positiboa edo negatiboa izan daiteke eta oso aldakorra da, gure artean gaur egun diskurtso ekonomiko eta politikoan *erreskate* hitzak hartu duen konnotazio negatiboak erakusten duenez. Askotan, gaixotasunak denotatzen dituzten hitzek, tamalez, konnotazio negatiboa dute (*izurria*, *autismoa*, *HIESa*...), hainbatetan konnotazio negatibo horien kontrako kanpainak egiten badira ere. Jakina denez, konnotazio negatiboak saihesteko, eufemismoak sortzen dira etengabe.

Aldaerei dagokienez, aldagarritasun geografikoa (dialektoak) eta gizarte aldagarritasuna (soziolektoak) ditugu⁷³. Esan gabe doa fenomeno horiek itzulpen-prozesuan zailtasun handiak sorrarazten dituztela⁷⁴.

Ikus daitekeenez, iradokitako esanahia kontuan hartu behar da testu arteko baliokidetasuna neurtzeko.

72. Adibidez, «Umea lotara joan da» diogunean, umea, pijama jantzita, ohe batean sartu dela pentsatuko dugu.

73. Zarraga *et al.* (2010).

74. Adibide bat jartzearren, *Mark Twain* eleberrian soziolektoek garrantzi handia dute (Oncins, 1993).

Orain arte ikusi dugun bezala, adierazpen baten esanahiak hainbat alderdi ditu: esanahi denotatiboa, zentzua (eta prototipoa) eta iradokitako esanahia. Esanahi mota horiek guztiek hizkuntzen arteko baliokidetasuna zailtzen dute. Halere, arazo nagusiak beste fenomeno linguistikoetatik datoz. Izan ere, hizkuntza guztietako adierazpen linguistiko gehienak, edo anbiguoak dira edo esanahia behin eta berriro hedatzen zaie, mekanismo linguistiko ezberdinak erabiliz: polisemia, metonimia, metafora...⁷⁵. Esanahi semantikoaren aniztasunak garrantzi handia du publizitate-testuetan, umorean eta ironian, eta, oro har, testu guztietan (testu zientifikoak barne). Adierazpen baten aniztasun semantikoa xede-testura nekez eraman daiteke. Hurrengo adibideetan, (10a) guretzat ulergarria bada ere, (10b) ez da ulergarria:

(10) a. Ez naiz oso katoliko jaiki

b. Bularrean estutu sentitu nintzen, sabela igo zitzaidalako

Aldiz, japoniar batek (10b) —japonieraz balego— ulertuko luke, ez, ordea, (10a) —hori ere japonieraz balego—⁷⁶.

Baliokidetasunak lortu ezinezko ametsa dirudi. Dena den, artikuluaaren hasieran ikusi dugun legez, baliokidetasunak ezberdintasunean soilik hartzen du zentzua. Honako pasarte honek, ordea, badirudi baieztapen horren kontra egiten duela (Borges, *Menarden On Kixote*):

Errebelazio halako bat da Menard-en On Kixotea eta Cervantesena parez pare jartzea. Cervantesek, esate baterako, honela idatzi zuen (On Kixote, lehen partea, bederatzigarren atala):

... la verdad, cuya madre es la historia, émula del tiempo, depósito de las acciones, testigo de lo pasado, ejemplo y aviso de lo presente, advertencia de lo por venir.

XVII. mendean idatzirik, Cervantes «ingenio lego» hark idatzirik, enumerazio hori historiaren halako laudorio erretoriko bat baino ez da. Menardek, aldiz, honela dio:

... la verdad, cuya madre es la historia, émula del tiempo, depósito de las acciones, testigo de lo pasado, ejemplo y aviso de lo presente, advertencia de lo por venir.

Historia, egiaren «ama»; harrigarria da ideia. Menardek, William Jamesen garaikide batek, ez du definitzen historia errealitatearen ikerketatzat, haren sorburutzat baizik. Harentzat egia historikoa ez da gertatu zena; gertatu zela deritzoguna da. Azken perpausak —«presentearen etsenplu eta gaztigu, etorkizun denaren ohartarazpen»— ausarki pragmatikoak dira.

Bizi-bizia da, halaber, estiloen kontrastea. Menarden estilo antzinazaleari —hura arrotza izaki— afektazio apur bat atzematen zaio. Ez hala aitzindariarenari, airoso baitarabil bere garaiko espainiera arrunta.

75. Artikulu honetan ezin ditugu fenomeno hauek behar bezala aurkeztu. Itzulpen-ikasketetan, metafora izan da arreta handiena jaso duena (ikusi Newmark, 1987; van den Broeck, 1981; besteak beste).

76. Palmer (1996).

Menardek bere testua Cervantesen testuaren forma eta edukia aldatu gabe sortu du. Menarden testuaren esanahiak eta Cervantesen testuarenak erabat berdinak dirudite. Menarderen testua *On Kixoteren* itzulpena izango balitz, ezin izango litzateke hobeia izan, lehenengo begiradan bederen. Izan ere, Borges-en begirada zorrotzak bi testuak ezberdinak direla antzematen du berehala. Ezberdintasuna, halere, ez dago sistema linguistikoan; testuak espazio eta garai ezberdinetan sortuak izatetik dator, hau da, bi testuak testuinguru ezberdinetan kokatuak izatetik. Baliokidetasuna gaindiezinezko ezberdintasunean oinarritzen al da?

3. SORBURU- ETA XEDE-TESTUEN TESTUINGURUAREN ERKAKETA

Aurreko atalean esanahi mota batzuk identifikatu baditugu ere (eta hainbat kasutan sistema linguistikoaren muga egon arren), orain arte sistema linguistikoaren barruan sortzen diren fenomeno semantikoak aztertu ditugu. Dena den, oraindik ere ez dugu esanahiaren heterogeneotasun guztia ikusi. Izan ere, sistema linguistikoa erabiltzen denean, testuak nahitaez testuinguruetan kokatzen dira, eta testuinguruak *beti* du azken hitza testuen esanahia finkatzeko unean.

Ikus dezagun adibide bat (Fasold eta Connor-Linton, 2006 [2010: 174]). Demagun bi pertsona (A eta B) euskal jatetxe batean ari direla bazkaltzen. Postrera iristean, honako solas hau dute:

(10) A.- Postrerako, zer gomendatzen didazu?

B.- Tarta hori ez da gozoegia

B-k delako tarta bat ez dela gozoegia *esan* du, baina zerbait gehiago *esan nahi* izan du. B-k ekoitzi dituen hitzen bidez, A-ri zera helarazi nahi izan dio: «Ez dizut tarta hori gomendatzen», informazio berezirik eduki ezean bederen⁷⁷. Informazio hori ez da B-k erabili duen esaldiaren esanahia, A-ri esan nahi diona baizik. Hiztun edo idazle batek adierazpen bat erabiltzean esan nahi duenari *hiztunaren esanahia* deitzen zaio eta, kasu honetan⁷⁸, *inplikaturaz* osatuta dago⁷⁹. Inplikatura kalkulatu ahal izateko, A-k jakin behar du B-k badakiela A-k uste duela tarta gozoak gomendagarriak direla. Hau da, hiztun edo idazleen eta entzule edo irakurleen arteko ulermen (gutxienez minimo) batera heltzeko, testuinguruko informazio zati bat partekatu behar dute.

77. Ikusiko dugunez, hiztun edo idazle batek esan nahi duenera iristeko, testuinguruko informazioa ezinbestekoa da. Demagun, adibidez, B-k badakiela (eta A-k hori badakiela) A-k ezin duela edo ez duela nahi azukrerik hartu. Oraingo honetan, gure interpretazioa (eta A-ren interpretazioa) justu aurkakoa izango litzateke, alegia, «Tarta hori gomendatzen dizut».

78. Hiztunaren esanahiaren barruan beste fenomeno batzuk aurki daitezke. Horien artean esaldiaren indar ilokutiboak dugu. Indar ilokutiboak esaldiaren bidez hiztunak edo idazleak lortu nahi duen ekintza mota identifikatzen du. Itzulpen-prozesuan indar ilokutiboak buruhauste handiak badakartza ere, ezin dugu hemen gaia garatu (ikus Hickey, 1998, 1. kapituluak).

79. Inplikatura Gricek asmatutako terminoa da (ikus Grice, 1989). Gure adibidean, testuinguru normal batean, «Ez dizut tarta hori gomendatzen» izango litzateke B-ren esalditik sortu den inplikatura.

Ikus dezagun zer gerta daitekeen komunikazioan parte hartzen dutenek informazioa partekatzen ez badute. Gure adibidearekin jarraituz, txinatarren gusturako tarta europarrak gozoegiak omen dira eta gozoegiak diren tartak ez omen dituzte gustuko. Demagun orain aztertzen ari garen solasaldia txinerara itzuli beharko genukeela. Sorburu-testuaren autorea euskalduna eta itzulpenaren hartzailea txinatarra izango direnez, tartei buruzko informazioa ez dute partekatuko. Orduan, B-k dioena hitzez hitz itzuliko bagenu, irakurle txinatarrek «Tarta hori gomendatzen dizut» interpretatuko luke; sorburu-testuaren autoreak komunikatu nahi zuenaren aurkakoa, hain zuzen ere. B-ren esaldiaren bidez autoreak komunikatu nahi zuena gorde nahi izanez gero, txinerazko itzulpenean «Tarta hori gozoegia da» edo antzeko zerbait agertu beharko litzateke⁸⁰.

Hiztunaren esanahiaren eta esaldiaren esanahi semantikoaren artean alde txikia egon daiteke (hiztunaren esanahia *esanahi literalarekin* bat datorrenean⁸¹) edo alde handia (ironiaren kasuan gertatzen da diferentziarik handiena). Batera zein bestera, bi esanahi ezberdin identifikatu ditugu: esanahi semantikoa eta hiztunaren esanahia. Beraz, bi baliokidetasunez hitz egin dezakegu: *baliokidetasun semantikoa* eta *baliokidetasun pragmatikoa*. Baliokidetasun semantikoa sistema linguistikotik sortzen den esanahi semantikoan oinarritzen da, eta baliokidetasun pragmatikoa, berriz, hiztunaren esanahian (eta, beraz, testuinguruan).

Testuinguruak ez du definizio zehatzik. Halere, testuinguruan iturri anitzetatik iristen den informazioa biltzen da. Iturri horiek testuaren inguru fisikoa, inguru linguistikoa eta *ezagutza entziklopedikoa* dira. Norberaren ezagutza entziklopedikoan usteak, nahiak eta printzipio etiko eta estetikoak biltzen dira. Beraz, sistema linguistikoa ez bezala, testuingurua zabala eta irekia da.

Testuingurua gizabanako bakoitzaren adimenean garatzen bada ere (hau da, aurkeztu dugun moduan, testuingurua indibiduala bada ere), testuinguruaren oinarria gizartearen kokatzen da, gure adimena gure gizarte eta garaian ontzat ematen diren uste, nahi eta printzipio etiko eta estetikoek beterik baita (Ortega y Gasset, 1934). Horrela, bada, gure entzule edo irakurleekin informazio zehatza partekatzen dugula pentsatzen badugu, informazio hori *jakintzat* eman dezakegu. Ikus dezagun adibide erraz bat:

(15) Garoñaren etorkizuna ezbaian dago, Nuclenorrek ez duelako luzapena eskatu

Berrian, 2012ko irailaren 7an agertu zen goiburua da (15) adibidea. Kazetariak aipatzen den auziari buruz informazio nahikoa duen irakurleari bideratzen dio titulua. Izan ere, Garoñan zentral nuklearra dagoela, Nuclenor enpresa zentral horren jabea

80. Lehen esan dugun bezala, artikulua honetan ez ditugu itzulpen-teknikak aztertuko. Dena den, adibidez, kasu honetan, itzultzaileak inplikatura bera erabil dezake jatorrizko esaldiaren ordeztu: «Ez dizut tarta hori gomendatzen».

81. Esanahi literala kontzeptu eztabaidagarria da; hemen ez dugu kontzeptua era teknikoan erabiliko.

dela, zentralak funtzionamenduan jarraitzeko baimena epe zehatz batean gobernuari eskatu behar zaiola, eta abar jakin behar da (15) ulertu ahal izateko. Informazio hori guztia eduki ezean, hartzaileentzat testua ez litzateke onargarria izango.

Goiburuaren azpian, hau esaten da:

(16) Hasi da atzerako kontua. Hamar hilabete barru, giltzarrapoa bota beharko diote Santa Maria de Garoñako zentral nuklearrari. Hala beharko luke behintzat, Espainiako Gobernuak Segurtasun Nuklearrerako Batzordearen iritzia aintzat hartzen badu.

Testu hori irakurtzen duenak pentsatu beharko du esaldiak lotuta daudela; hau da, testua koherentea dela. Horretarako, Espainiako sistema juridiko eta politikoari buruzko gutxieneko informazioa eduki beharko du. Testuinguruarekin topo egin dugu berriro. Testua koherentea da hartzailea testuaren egitura kontzeptuala ulertzeko gai bada, eta, egitura kontzeptual hori eraikitzeko, testuingurua ezinbestekoa da:

For the reader, the text becomes a coherent discourse if he can apply relevant schemas (e.g. based on world knowledge, subject matter knowledge, familiarity with genre conventions) to draw the necessary inferences for understanding both the letter and the spirit of the text (Blum-Kulka, 1986 [2000: 304]).

Testuinguruak hizkuntza moldatzen duela baieztatu daiteke. Testuinguruak moldatutako hizkuntzari *hizkuntza landua* deituko diogu⁸². Beraz, bi hizkuntz kontzeptu bereiz daitezke: hizkuntza naturala eta hizkuntza landua. Hizkuntza naturalaren sistema linguistikoa sistema biologikoa da. Egun lurrean dagoen giza espezie biologikoa bakarra denez, gizabanakook gaitasun linguistiko bera daukagula ondorioztatu behar dugu.

Hizkuntza landua, aldiz, eraikuntza soziala da⁸³. Gizabanako guztiok sistema sozial batean bizi behar dugunez, gizarte eta garai guztiek hizkuntza landu dute, gizarte eta garai bakoitzak bide zeharo ezberdinak hartu badituzte ere. Gizarte batzuek, adibidez, idazkera landu duten moduan, beste batzuek ahozketasuna landu dute. Kontu praktikoagoetara bagoaz, denok dakigun bezala, gutun komertzialek forma eta ezaugarri estilistiko ezberdinak dituzte Euskal Herrian eta mundu anglosaxoian. Agerikoa denez, gutun formal batean igorlearen eta hartzailearen izenak idatzi behar diren ala ez, eta idatziz gero, non ipini behar diren, ez du sistema linguistikoarekin zerikusirik.

Testu-generoak ere hizkuntza landuan kokatzen dira, testu-generoen atzetik hizkuntzaren erabilera-konbentzioak daudelako. Hizkuntza landuan ere testuartekotasuna (*intertextuality*) kontuan hartu behar dugu:

82. Moreno Cabrera (2011).

83. Hizkuntza landua bezala, errealitatearen ikusmoldeak ere gizarteratze-prozesuan sortzen dira (Berger eta Luckman, 1967).

Intertextuality is a global pattern which the reader compares to pre-existing cognitive templates abstracted from experience. Intertextuality is a property of 'being like other texts of this kind' which readers attribute to texts (Neubert & Sheeve, 1992: 117).

Hatim eta Masonek (1990: 132) honako testuartekotasun-tipologia hau proposatu zuten: erreferentziak, kliseak, aipamen literarioak, autorreferentziak, konbentzionalismoak, esaera zaharrak eta testu bati buruzko burutazioak. Zerrenda horri guk ironia gehituko genioke (García Murga, 2006).

Esan gabe doa fenomeno horiek guztiek buruhauste handiak ematen dizkiotela itzultzaileari, alde batetik ez baitira erraz identifikatzen eta, bestetik, gehienetan (beti ez bada) ezin baitira soilik esanahi semantikoaren bidez itzuli.

Atal honetan ikusi dugunez, baliokidetasun pragmatikoak ere aurpegi asko ditu. Itzulpenaren helburua baliokidetasun pragmatikoa lortzea bada, itzultzaileak ezer baino lehen testua interpretatu behar du. Halere, esanahi neutrala eta unibertsala duen testurik ez dago, hartzaileak interpretazio-prozesuan testuari beti hiztunaren esanahia gehitzen diolako. Horrela, edozein testuk interpretazio anitz ditu. Zein da, orduan, itzultzaileak lehenetsi behar duen interpretazioa? Interpretazioa lehen planoan ipintzen badugu, eta interpretazioa sorburu-testutik aldentzen bada, itzulpengintzan *sorburu-testua* alde batera utz dezakegu? Ba al du zentzurik baliokidetasunaz arduratzeak?

4. XEDE-TESTUAREN XEDEAK

Ikusi dugun legez, helburua baliokidetasun pragmatikoa lortzea bada, itzulpen-prozesuaren hasieran sorburu-testuari eman nahi zaion interpretazioa zein den erabaki behar da. Erabaki horretan itzultzailea ez dago bakarrik. Izan ere, itzulpenak askotariko abiarazleak izan ditzake: argitaletxeak, egunkariak, erakunde publiko nahiz pribatuak eta, oro har, itzulpena eskatzen duen edozein. Abiarazleak itzulpenari xede-kulturako *sisteman* eman nahi izango dion funtzioa giltzarria da sorburu-testuaren interpretazio bat aukeratzeko.

Xede-kultura zenbait sistemak osatzen dute. Horietako bat literatura-sistema da. Xede-hizkuntzaren literatura-sistemaz hitz egiten dugunean, hau ulertu behar dugu:

The network of relations that is hypothesized to obtain between a number of activities called 'literary', and consequently these activities themselves observed via the network (Even-Zohar, 1990: 28).

Gauzak horrela izanda, sorburu-testua, sorburu-testuaren autorea eta sorburu-testuaren hartzaileen interpretazioak urruntasunean eta laino artean galtzen dira:

...it is not the source text as such, or its effect on the ST recipient, or the function assigned to it by the author, that operates the translation process, as is postulated by equivalence-based translation theory (e.g. Koller, 1979), but the prospective function or skopos of the target text as determined by the initiator's needs (Reiss & Vermeer, 1984: 95ff) (Nord, 1991: 9).

Hau da, baliokidetasuna, semantikoa nahiz pragmatikoa, itzulpen-prozesuan bigarren mailara jaisten da. Prozesu horretan sorburu-testuaren autoreak hiltzat jotzen da eta aldi berean itzultzailea bere ikusezintasunetik lehenengo planora iristen da⁸⁴.

Ikuspegi berri hori bi hipotesitan oinarritzen da. Alde batetik, itzulpenak sistema kultural zehatz batean bere leku propioa betetzen du, eta bestetik, itzulpenak eragin ideologikoa burutzen du.

Kultura eta ideologia kontzeptu lausoak eta labainkorak dira. Alde batetik, tradizionalki kulturaren *goi-mailako* arte eta literaturako kreaioak baino ez ziren sartzen. Ideia hori alde batera utziz, *kultur ikasketak* (*Cultural Studies*) deitzen den diziplina berriak kulturak azterna uzten duen eremu guztiak eta mota guztietako eginkizun kulturalak aintzat hartzen ditu (During, 2005). Horrela, kultura gizarte bateko kide izateko bete behar diren arau, ohitura eta pentsamoldeez osatuta dago.

Ideologia egitura sozial batean bizitzeagatik gizabanakook ditugun ideien multzo bezala uler daiteke. Halere, ideologiari, batzuetan, faltsukeriazko konnotazio negatiboa eranstean diogu. Bestetan, ideologia boterearen jardutearekin erlazionatzen dugu. Azken era horretan ulertuta, ideologiak gizarteko talde nagusiaren bizimodu eta ekintza politikoa legitimatzen ditu.

A dominant power may legitimate itself by promoting beliefs and values congenial to it; naturalizing and universalizing such beliefs so as to render them self-evident and apparently inevitable; denigrating ideas which might challenge it; excluding rival forms of thought, perhaps by some unspoken but systematic logic; and obscuring social reality in ways convenient to itself (Eagleton, 1991: 5-6).

Joko ideologiko horretan itzultzaileak eta haien itzulpenak ere beste eragile batzuk dira. Itzulpenak duen xede ideologikoa aurrera eramateko, itzultzaileak sorburu-testua manipula dezake, berridatz dezake, esanahi berri bat eraikitzeke helburuarekin. Paradigma horretan itzulpen feminista kokatzen da:

When feminist translators intervene in a text for political reasons, they draw attention to their action. In so doing, they demonstrate how easily misogynist aspects of patriarchal language can be dismantled once they have been identified. They also demonstrate their decision-making powers (von Flotow, 1997: 25).

84. Autorearen heriotzari buruz, ikusi Arrojo, 1995/1997. Itzultzailearen ikusezintasunari buruz, ikusi Venuti, 1995.

Jokaleku horretan, baliokidetasuna ezberdintasun ideologiko eta kulturaletan desagertu egin da.

5. ONDORIOAK

Itzulpena hizkuntzaren erabilera mota bat da, eta horren berezitasuna aurretik sortutako beste testu batetik baliokidetasuna gorde behar izatean datza. Itzulpenak, beraz, ezberdinak diren bi testuren erkaketa dakar, bi testuren arteko baliokidetasuna neurtzeko.

Testuen erkaketa hainbat mailatan egin daiteke. Lehenik, maila linguistikoa dugu; horrek testuen ezaugarri linguistiko guztiak biltzen baditu ere, guk ezaugarri semantikoetan ipini dugu arreta. Testuaren ezaugarri semantiko batzuk (esanahi denotatiboa, zentzua, iradokitako esanahia, esanahiaren aldaerak) jorratu ditugu, ezaugarri horiek ezinbestekoak baitira baliokidetasun semantikoa neurtzeko.

Testuek beste ezaugarri garrantzitsu batzuk dituzte, testuak beti testuinguruetan kokatzen direlako. Testuinguruok ezinbestekoak dira testuen interpretazioa (hiztunaren esanahia) lortzeko; edo, beste ikuspuntu batetik begiratuta, testua koherentea eta onargarria izateko. Bestalde, gizarte guztietan hizkuntza landua sortzen da; hau da, hizkuntzaren erabilera formak sortzen dira (testu-generoak, ahozkitasuna, estandarra...). Elementu horiek guztiak kontuan hartu behar dira baliokidetasun pragmatikoa neurtzeko.

Baliokidetasunak indarra galtzen du xede-testuak xede-kulturaren sistemetan duen eragina lehen planoan ipintzen bada. Baliokidetasuna neurtzeko erkatu behar genituen bi testuetatik, sorburu-testua galtzen denez, xede-testuaren esanahi berria dugu aztergai.

Itzulpenean ezberdintasunak bazter guztietatik datoz: linguistika, pragmatika, ideologia eta kulturatik. Itzulpenean ezberdintasuna dagoenez, itzulpenak baliokidetasuna du xede:

Translation is a process that involves looking for similarities between languages and cultures –particularly similar messages and formal techniques- but it does this only because it is constantly confronting dissimilarities. It can never and should never aim to remove these dissimilarities entirely (Venuti, 1995: 306).

BIBLIOGRAFIA

- Arranz, I. (2006): *Hitza azti*, Alberdania.
- Arrojo, R. (1995/1997): “The ‘death’ of the author and the limits of the translator’s visibility”, in M. Snell-Hornby *et al.* (1997), *Translation as Intercultural Communication*, John Benjamins, 21-32.
- Baker, M. (2011): *In other words. A coursebook on translation (2nd edition)*, Routledge.

- Berger, P. eta T. Luckman, T. (1967): *The Social Construction of Reality*, Knopf Doubleday Publishing Group.
- Borges, J. L. (1944): “El Quijote de Menard”, in J. L. Borges (arg.) (2011), *Cuentos completos*, Lumen (Euskaraz: *Jorge Luis Borges, Ipuin hautatuak*, Ibaizabal, 1998. Itzultzailea: Juan Garzia).
- Blum-Kulka, S. (1986): “Shifts of cohesion and coherence in translation”, in L. Venuti (arg.) (2000), *The Translation Studies Reader*, Routledge, 298-313.
- During, S. (2005): *Cultural Studies. A critical introduction*, Routledge.
- Eagleton, T. (1991): *Ideology. An Introduction*, Verso.
- Eco, U. (2003): *Dire quasi la stessa cosa*, Mondadori (Gaztelaniaz: *Decir casi lo mismo*, Lumen, 2008).
- Even-Zohar, I. (1990): “Polysystem Studies”, *Poetics Today*, **11:1**, Duke University Press.
- Fasold, R. eta Connor-Linton, J. (2006): *An Introduction to Language and Linguistics*, Cambridge University Press (Euskaraz: *Hizkuntza eta Hizkuntzalaritza: Hastapenak*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, 2010).
- Frege, G. (1892): “Über Sinn und Bedeutung”, *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, **100**, 25-50.
- Garcia Murga, F. (2006): “Ironiaren oinarri linguistikoa”, in B. Fernández eta I. Laka (arg.), *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, 383-396.
- Goffman, E. (1974): *Frame Analysis*, Northeastern University Press.
- Grice, H. P. (1989): *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press.
- Hatim, B. eta Mason, I. (1990): *Discourse and the translator*, Longman.
- Hickey, L. (1998): *The Pragmatics of Translation*, Clevedon.
- Jackendoff, R. (1985): “Multiple Subcategorization and the θ -criterion: the case of *climb*”, *Natural Language and Linguistic Theory*, **3**, 271-295.
- Jacobson, R. (1959): “On Linguistic aspects of translation”, in L. Venuti (arg.) (2000), *The Translation Studies*. Routledge, 113-118.
- Larson, M. (1998): *Meaning based translation. A guide to Cross-Language Equivalence*, University Press of America.
- Moreno Cabrera, J. C. (2011): “Diversidad lingüística y diversidad cultural, tipología, evolución y complejidad”, in J. J. Martos *et al.*, *Diálogos interculturales: lenguas, literaturas y sociedad*, Anthropos, 11-41.
- Neubert, A. eta Sheeve, G. (1992): *Translation as Text*, The Kent State University Press.
- Newmark, P. (1987): *A textbook of Translation*, Prentice Hall.
- Nord, C. (1991): *Text Analysis in Translation*, Rodopi.
- Oncins, J. L. (1993): “La variedad dialectal de *Huckleberry Finn* y su versión al español”, *Anuario de Estudios Filológicos*, 331-342.
- Ortega y Gasset, J. (1934): “Ideas y creencia”, *Obras Completas V. Revista de Occidente*, 377-405.

- Palmer, G. B. (1996): *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, The University of Texas Press.
- Van den Broeck, R. (1981): "The limits of translatability exemplified by metaphor translation", *Poetics Today*, **2.4**, 73-87.
- Venuti, L. (1995): *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, Routledge.
- Vinay, J. P. eta Darbelnet, J. (1958): *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, Les éditions Didier (Ingelesez: *Comparative Stylistics of French and English*, John Benjamins, 1995).
- Von Flotow, L. (1997): *Translation as gender: Translating in the 'era of feminism'*, St. Jerome.
- Zarraga, A. et al. (2010): *Soziolinguistika eskuliburua*, Soziolinguistika klusterra eta Eusko Jaurlaritza.

Terminologia euskal itzulpengintzan

Maite Imaz Leunda, Herri Ardularitzaren Euskal Erakundea (IVAP)

1. TERMINOLOGIAREN SORRERA

Terminologia nahiko jakintzagai berria da, XX. mendeko hirugarren hamarkadan ezarri baitzen diziplina gisa, Vienan, E. Wüster industrialariaren lanari esker, eta ia aldi berean, Errusian, D.S. Lotte-ren lanari esker.

Hala ere, terminologia-lana lehenagotik ere bazen, zientzia nazioarteko bihurtzen ari zen heinean zientzialariek diziplina bakoitzeko terminoak ezartzeko beharra sentitu zuten eta. Terminologiako lehenengo normalizazio-lanak, XVII. eta XVIII. mendeetan garatu ziren, zientziaren ezaguera nazioartean zabaltzeko. Linneo suediarrek nomenklatura botanikoa (*Species plantarum*, 1753) eta zoologikoa (*Systema naturae*, 1758) landu zituen, Guyton de Morveau eta Lavoisier frantziarrek nomenklatura kimikoa (*Méthode de nomenclature chimique*, 1787), eta François B. Sauvages-ek gaixotasunen lehenengo sailkapena (XVIII. mendearen erdi aldean).

XX. mendean, teknikariak izan ziren normalizazioa sustatu zutenak, teknologiaren garapen azkarrak kontzeptu berriak izendatzeko beharra zekarren eta. Teknikariek, hala ere, zientzialariek ez bezala, ez zituzten nomenklatura grekolatindarrak erabili, bizirik zeuden hizkuntzetako unitateak baizik. Gizarteen bilakaerarekin terminologiaren normalizazioaren beharra ezagueraren arlo guztietara zabaldu zen. Horrela sortu ziren terminologiako lehenengo lan teorikoak.

Eugene Wüster austriarra (1898-1977) ikerketa terminologiko modernoaren fundatzailetzat jotzen da eta Vienako eskola deritzanaren ordezkari garrantzitsua da; Dimitri Semionovich Lotte errusiarra (1889-1950) terminologiako eskola sobietarraren fundatzailea da.

E. Wüster izan zen terminoei buruzko lanetarako oinarriak eta datu terminologikoak kudeatzeko metodologiarako ildo nagusiak ezarri zituen; ikasketez ingeniaria zen eta doktorego-lana aurkeztu zuen 1931n (*Internationale Sprachnormung in der Technik – Terminologia teknikoaren nazioarteko normalizazioa*).

Terminologia-lanerako oso metodologia zehatza ezarri zuen Wüsterrek. Terminologia-lanean kontzeptuak bildu eta terminoak normalizatu behar dira, unibokotasuna ziurtatzeko komunikazio profesionalean, bereziki nazioartean.

Wüsterren teoria koherentea da, logikan oinarritzen delako; hizkuntza unibertsala eta komunikazioaren uniformetasuna bilatzen duelako. Kontzeptu batek izendapen bakar bat behar duela uste du, unibokoa izan behar duela, anbiguotasunak ekiditeko. Terminologiak anbiguotasunik gabe komunikatzeko bidea eskaini behar du.

D.S. Lotte eta Drezen ingeniari errusiarrak konturatu ziren, 1930eko hamarkadan, Sobiet Batasuneko hizkuntza teknikoaren gabeziek oztopatzen zutela nazioko eta nazioarteko ekonomiaren garapena; eta zientziaren eta teknikaren arlo anitzetako terminologia espezializatuak lantzeko oinarri teorikoak (linguistikoak eta logikoak) lantzeko beharra planteatu zuten. Sobiet Batasunean garrantzi handikotzat jo zuten terminologia antolatzea, ekonomia sozialista planifikatuak zientziaren eta teknikaren garapen azkarra eskatzen zuelako, batetik, eta zientzialariak eta ingeniariak prestatu beharra zegoelako, bestetik. Zientziaren eta teknikaren garapena ekarri zuten bosturteko planak antolatzen hasi zirenean, adituentzako terminologia zehatzak eta zientifikoki oinarritutako lantzeko beharra ikusi zuten, kontzeptu berri asko, eta jakina, kontzeptu berri horiei zegozkien terminoak, sortu zirelako, eta oinarri teorikoak eta metodologia lantzerantz bideratu zuen lana D.S. Lottek. Zientzien Akademiaren barruan zentro zientifiko terminologikoa sortu zuten 1933an; geroago, 1938an, Sobietar Errepublikaren Sozialisten Batasuneko (SES) Zientzien Akademiako Terminologia Teknikoko Batzorde bihurtu zen.

Herrialde kapitalista aurreratuenean terminoen normalkuntzan eta hiztegi terminologikoak lantzen izandako esperientzia baliagarritzat jotzen zuten baina, monopolioen eta enpresa kapitalisten interes kontrajarriengatik, teknikaren arlo guztietan modu berean ez zela garatu esaten zuten. Estatu sozialista planifikatuak sortu omen zituen hizkuntza zientifikoaren eta teknikoaren garapen planifikatua, eta horrenbestez, terminologia oinarri zientifikoaren gain lantzea eta sistematizatzea.

ISO arauak. ISO (International Organization for Standardization) da arauak estandarizatzeko nazioarteko erakunde nagusia (<http://www.iso.org/>). Gubernuz kanpoko erakunde gisa eratu zen 1947an eta nazioarteko komunikazioa hobetzeko balioko zuten arauak egitea du helburu. Terminologia diziplina gisa eta terminografia jardun gisa ere ISOko batzorde tekniko baten bidez (ISO TC 37) normalizatu dira nazioartean. Lan horretaz arduratzeko herrialde askotan gaika eratutako batzorde teknikoak daude, koordinatuta lan egiten duten adituz eta terminologoz osatuta. ISOren lan teknikoaren emaitzetatik eratortzen dira berak argitaratzen dituen nazioarteko arauak. Terminologiako arauak lantzeko eskumena duena 37 zenbakiko batzorde teknikoa da: terminologiaren printzipioak eta metodoak ezartzen ditu, terminologia sortzeko, biltzeko eta koordinatzeko metodoen estandarizazioa izanik helburu.

Lau azpibatzerdek osatzen dute TC37:

- (i) ISO/TC 37/SC 1 Printzipioak eta metodoak
- (ii) ISO/TC 37/SC 2 Metodo terminografikoak eta lexikografikoak
- (iii) ISO/TC 37/SC 3 Terminologia, ezaguerak eta edukia kudeatzeko sistemak
- (iv) ISO/TC 37/SC 4 Baliabide linguistikoen kudeaketa

XX. mendearen bigarren erdialdean agertu ziren lehenengo datu-bankuak eta terminologiaren nazioarteko antolaketa. Terminologiak hizkuntzaren eta gizartearen modernizazioan duen garrantzia nabarmendu zen; hizkuntzaren normalizazio-prozesuaren barruan terminologia aintzat hartzeko oinarriak finkatu ziren eta nazioarteko lankidetzaren sareak eratu ziren, informazioa trukatzeko eta terminologiak prestatzeko. Azkenik, 1970eko hamarkadan, hizkuntzaren plangintzarekin lotuta zegoen terminologia-eredua finkatu zen.

2. TERMINOLOGIAREN DIZIPLINARTEKOTASUNA

Asko dira terminologiaren beharra duten jakintzagaiak:

- (i) dokumentu espezializatuak, teknikoak edo zientifikoak lantzeko;
- (ii) itzulpengintza eta interpretaziorako;
- (iii) hizkuntzen irakaskuntzarako eta ikaskuntzarako;
- (iv) hizkuntza-plangintzarako;
- (v) dokumentuak deskribatzeko eta sailkatzeko;
- (vi) hiztegi orokorrak nahiz espezializatuak lantzeko;
- (vii) hizkuntza-ingeniaritzarako.

Lanbide guztiek ez dute terminologiaren alderdi berbera lehenesten:

- (a) Adituentzat, hau da unitate terminologikoen berezko erabiltzaileentzat, terminologia jakintza adierazi eta transmititzeko unitateen multzoa da.
- (b) Hizkuntzalarientzat, hizkuntzaren gramatikaren barruan sartzen diren unitate lexikoak dira unitate terminologikoak. Unitate horiek balio terminologikoa hartzen dute espezialitate-eremu jakin batean esanahi berezitua hartzen dutelako.
- (c) Hizkuntza-plangintzan jarduten dutenentzat, terminologia hizkuntza osoa eta eraginkorra izan dadin beharrezkoa den osagaietako bat da.
- (d) Dokumentalistentzat, terminologia dokumentu espezializatuen edukia deskribatzeko eta gaika sailkatzeko laguntzen dieten unitateen multzoa da.
- (e) Eta itzultzaileentzat, terminologia eremu bateko adituek erabiltzen duten eta itzulgaietan ageri diren unitateen multzoa da. Itzultzaileen nahia xede-hizkuntzan erabilera-balio berbera duten unitateak edukitzea izaten da.

Beraz, terminologia ez da nahi eta nahi ez itzulpenarekin lotuta dagoen zerbait, itzulpengintzarik gabe ere terminologia egin daiteke eta. Terminologia egitea ez da itzultzea. Terminologia-lanak itzulpengintzatik bereizten duen metodologia du: espezialistek sortzen dituzten unitate terminologikoak biltzean datza terminologia. Horrela, hizkuntza bakoitzak kontzeptu espezializatuei ematen dizkien izendapenak bilatzera bideratu behar da terminoen bilketa; adituek komunikazio profesionaleko egoeretan erabiltzen dituzten terminoak bilatu behar dira. Termino horiek ez baldin badaude, edo egon arren, egokiak ez baldin badira, sortu egin beharko dira, mailegu nahiz kalko bidez, edo neologiak eratuz.

Itzulpengintzak, ordea, terminologia beharrezkoa du, itzulpengintza espezializatuak batik bat, ezinbestekoa da-eta baliokide egokiak erabiltzea.

Itzulpengintzara bideratutako terminologian oinarrituta sortu dira nazioarteko erakunde eleaniztunen terminologia-lanak (ONU, Unesco, CEE, FAO...) eta horietatik eratorri dira Europar Batasunaren EURODICAUTOM moduko terminologia-bankuak. Helburua hizkuntza anitzen arteko baliokide terminologikoak ezartzea izaten da, itzultzailearentzat erreferentzia-puntu izan daitezen eta itzulitako testuaren kalitaterako lagungarri izan daitezen.

Hizkuntza-plangintzara bideratutako terminologia 1970eko hamarkadan sortu zen, egoera minorizatuan dauden berreskuratze-proiektuei lotuta. Quebec-en, frantsesaren egoera normaltze aldera, hizkuntza-plangintzaren teoria landu zuten; gero beste leku batzuetara zabaldu zen. Proposamen horren arabera, egoera kaxkarrean dagoen hizkuntza baten estatusa alda daiteke erakunde arduradunek modu sistematikoan esku hartzen badute. Hizkuntza-plangintzarako funtsezko elementuetako bat da terminologia. Erakunde mailan planifikatutako hizkuntza-aldaketa gauzatu ahal izateko, hizkuntzak terminologia eguneratua eduki behar du, komunikazio profesionala eremu guztietara zabaldu ahal izateko. Kontzeptu berriak izendatzeko terminoak maileguak hartuz edo neologismoak sortuz eratzen dira.

3. TERMINOLOGIA-LAN MOTAK

Terminologia-lana izan daiteke elebakarra edo eleaniztuna. Lan elebakarrek arlo espezializatu jakin baten hizkuntza-normalizazioa izaten dute xede. Lan eleaniztunek hizkuntza bat baino gehiago hartzen dituzte kontuan baina, hala ere, hizkuntza bati lehentasuna eman diezaioke.

Terminologia-lana izan daiteke sistematikoa edo puntuala. Lan sistematikoak espezialitate-arlo edo azpiarlotu bakoitzeko termino guztiak jasotzeko helburua izaten du; eta lan puntualak, berriz, termino bakarra edo termino multzo txiki bat izaten du langaia.

Hortaz, hizkuntzak eta lan-sistema kontuan hartuta, honelako lanak jorratzen dira:

- lan sistematiko elebakarrak
- lan sistematiko eleaniztunak
- lan puntual elebakarrak
- lan puntual eleaniztunak

Lan sistematikoak lan puntualak baino antolaketa handiagoa eskatzen du; are gehiago eleaniztuna baldin bada. Jorratu beharreko espezializazio-arloa ondo zehaztu behar izaten da, bibliografia eta corpora aukeratu, kontsultak egin ahal izateko adituak aurkitu, eremu-zuhaitza zehaztu, hustuketa egin, terminoak proposatu, ahal izanez gero definizioak eman eta, lan eleaniztuna izanez gero, beste hizkuntzetako ordainak proposatu. Lan sistematikoaren abantaila da terminoak ez direla solte eratzen, kontzeptu-sistema baten barruan baizik; familia baten barruan, alegia. Lan sistematikoaren emaitzak hobeak eta erabilgarriagoak dira.

4. TERMINOLOGIA-LANA EUSKAL HERRIAN

Euskararen estandarizazioa berandu hasi eta oraindik burutu gabe dagoen prozesua denez, eta duela urte gutxi arte euskara hizkuntza ofiziala izan ez denez, espezializazio-hizkeren garapenak ibilbide luzea egin du oso denbora gutxian. Itzulpengintza funtsezkoa izan da azken hamarkadetan euskara hezkuntzaren, komunikabideen, administrazioaren eta abarren eremuetan sar zedin.

Espezialitate-hiztegiak ere etorri zitzaizkigun, 1977az geroztik, Unibertsitate Zerbitzueterako Euskal Etxearen (UZEI) eskutik. Aitzindari izan zen **UZEI** xede berezietako euskara eta, bereziki, espezialitate-hiztegiak lantzen, terminologia hitza entzun ere egiten ez zen garaian. **UZEI** izan da euskal terminologiari bidea ireki diona. 1987an, **Euskalterm** terminologia-bankua sortu zen eta bertan integratu ziren hiztegi terminologiko guztiak. Hiztegi horiek itzultzaileentzako ezinbesteko tresna lagungarri bihurtu ziren baina, nolana ere, ez ziren nahikoa eguneroko lanean sortzen ziren arazo eta zalantza guztiei aurre egiteko.

Esan bezala, euskara esparru berrietara zabaldu da oso denbora laburrean, eta zabalkuntza hori gehienetan itzulpenaren bidez egin da. Horrek arazo terminologiko ugari eragin du; itzultzaile bakoitza arazo horiei ahalik eta ondoen erantzuten saiatu da baina ia beti presaka eta askotan terminoari buruzko informazio nahikorik gabe, hainbat arazo eraginez:

- (1) Sinonimia: termino bat baino gehiago espezialitate-eremu bateko kontzeptu bakar bat izendatzeko.
- (2) Polisemia: termino bakarra kontzeptu bat baino gehiago izendatzeko.

Kontzeptu batzuek izendapen ugari izan dituzte urteetan zehar. Ezarrita zeuden termino batzuk eguneratu egin behar izan dira Euskaltzaindiak ez dituelako egokitzen jo (*ingurugiro* - *ingurumen*; *elkarte* - *erkidego*, *zuzentarau* - *direktiba*).

1980ko hamarkadan itzultzaile bakoitzak bere kabuz egiten zuen lan; ez zuen izaten ez denborarik ez baliabiderik beste itzultzailearen batek termino bera lehenago itzuli ote zuen ikertzeko, eta horrenbestez, sinonimiaren eta polisemiaren arazoak gehituz joan ziren.

1990eko hamarkadan teknologia berriek itzulpen-memoriak ekarri zizkiguten, dagoeneko itzulita zeuden esaldi edo esaldi-unitateak erraz kontsultatzeko aukera, alegia; beste pertsona edo erakunde batzuek landutako glosategiak erraz kontsultatzeko aukera ere ekarri ziguten, baita Euskalterm terminologia-bankuak kontsultatzekoa eta termino baten erabilera-maiztasuna Interneten arakatzekoa ere. 1998an *Itzulist* euskararekin lan egiten genuen itzultzaileen foroa sortu zen, lanean sortzen zitzaizkigun zalantzak jende askori azkar galdetzeko aukera eskainiz.

Batzuk pentsatu genuen orduan teknologia berri horien laguntzarekin terminologiaren homogeneousutasun ezaren arazoa konpondu ahal izango genuela baina, arazoa zertxobait murriztu bada ere, konponbidea ez da iritsi. Oraindik ere dispartzio terminologikoarekin jarraitzen dugu, baina behintzat gaur egun sinonimiatik eta polisemiatik eratorritako kontraesanak lokalizatzea lehen baino askoz ere errazagoa da.

Itzultzaile guztiek urteetan arazo terminologikoei aurre egin behar izan dietenez gero, itzultzaile izateak terminologia puntuala egiten aditua izatea dakar berekin; esan daiteke itzultzaile guztiak direla terminologia puntualean adituak, nahiz eta lan terminologiko sistematikoa nola egiten den jakin ez.

Terminologian gabiltzanok bi arazo mota izaten ditugu gehienbat itzultzaileekin jarduten dugunean:

Kontzeptu baterako euskaraz ordain bat baino gehiago erabiltzen direnean itzultzaileek egokiena zein den galdetzen digute, aldaketa gehiagorik egongo den, zein izango den behin betiko terminoa. Eusko Jaurlaritzan terminologia-atalera, euskaraz lan egin nahi duten teknikariengandik ere maiz iristen zaizkigu galderak, itzulpenen datu-base dokumentalean bila ibili ondoren, gaztelaniazko termino batentzat, kontzeptu bakarrarentzat, euskaraz ordain bat baino gehiago ikusi dituztelako eta egokiena zein den jakin nahi dutelako.

Termino batek kontzeptu bat baino gehiago adieraztea ere ohikoa izaten da, gaztelaniazko administrazio-testuetan sinonimoak erabiltzeko joera izaten dute eta. Gaztelaniaz sinonimo diren bi hitz azaltzen direnean ez da nahitaezkoa euskaraz bi ordainen bila ibiltzea; askotan nahikoa izaten da ordain bakar bat ematea. Gerta daiteke, hala ere, ustezko bi sinonimo horiek erabat sinonimoak ez izatea eta kontzeptuaren aldetik ñabarduraren bat eranstea. Horrelakoetan dagokion gaiko (zuzenbidea, ekonomia...) adituei galdetzea beste irtenbiderik ez dugu gure ustea ziurra ote den egiaztatzeko. Kontuan izan behar dugu, beti, hizkuntza espezializatuetakoa terminologia konbentzio bat dela: adituek kontzeptuak izendatzeko hartu dituzten

erabaki arbitrarioak, elkar ulertu ahal izateko. Itzultzaileok eta terminologook zuhurtziaz jokatu behar dugu.

Administrazio-itzulpengintzan erabiltzen den terminologia-anabasa hori konponduko bada, dagoeneko asmatuta dauden izendapenak erabili behar dira. Adibidez, itzulgai batean lege bat aipatzen denean, lege hori aurkitu eta izena kopiatu egin behar da, ez beste izen bat asmatu, pisuzko arrazoirik ezean. Ezin dugu behin eta berriro izendapenak asmatzen ibili. Ez dauka inolako zentzurik lege bat garatzeko egiten den dekretuan, legean bertan erabilitako izen berbera ez erabiltzea, ez legean azal daitezkeen batzorde eta abarretarako beste izen batzuk ez erabiltzea ere. Gaur egun, Internet eskura edukita, erraza da informazioa bilatzea eta itzultzaileak denbora hartu behar du informazioaren bila ibiltzeko; kontsulta-lana egin behar du; ikertzaile baten moduan egin behar du lan.

Horrekin batera, terminologia-lan sistematikoan jarri behar dira indarrak. Itzultzaileari arindu egin behar zaio terminologia-lana. Itzultzaileak ez luke behin eta berriro baliokideak proposatzen ibili behar; bestela, behin eta berriro gauza berberak aztertzen eta gauza berberei buruz eztabaidatzen ari garen ustea izango dugu beti. Beharrezkoa da hizkuntzaren plangintzarekin lotuta dagoen terminologia-eredua lantzea.

5. **TERMINOLOGIAREN PLANGINTZA EUSKAL AUTONOMIA ERKIDEGOAN**

Euskararen Aholku Batzordeak *Euskara Biziberritzeko Plan Nagusia (EBPN)* egin zuen, Eusko Jaurlaritzaren Gobernu Batzordeak onartu eta Eusko Legebiltzarrak 1999ko abenduaren 10ean sendetsi. Plan horrek, besteak beste, hurrengo urteetarako euskararen erronkak finkatzen zituen, hiru mailatan berezita: helburu nagusia, helburu estrategikoak eta helburu zehatzak; baita proposamen-egitasmoak ere. Helburu zehatzen artean, «*Corpus-plangintza eta euskararen kalitatea*» azaltzen da; besteak beste, honako hau agintzen du Planak horri dagokionez:

- Hiztegi Batua amaitu eta argitaratu.
- Terminologia-lanaren plangintza egin hurrengo urteetarako.

Horren ildotik, Planak agindutakoa gauzatzeko, Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak beharrezkotzat jo zuen terminologia-lana antolatu, koordinatu eta kudeatzeko proposamena egitea.

Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak 2001ean Terminologia Mintegia antolatu zuen. Quebec-eko Gobernuko *Office Québécois de la Langue Française-eko (OQLF)* kideak izan ziren bertan, Euskal Herriko aditu talde batekin batera; Kataluniako eta Galiziako partaideak ere izan ziren. Helburua OQLFko esperientzia, lan-metodologia eta normalizazio-irizpideak gertutik ezagutzea izan zen, batetik, eta, bestetik, aipatutako erakundearekin lankidetzaz-lerroak zabaltzea.

2001ean ere Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak «Euskal Terminologia Banku Publikoa» sortu zuen (www.euskadi.net/euskalterm), UZEIk 1987an egindako Euskalterm bankua oinarri harturik.

2002an **Terminologia Batzordea** eratu zuen, Euskararen Aholku Batzordearen baitan, eta egiteko hauek ezarri zizkion:

- (1) Terminologia alorrean dauden lehentasunak finkatzea.
- (2) Lan-proposamenak egitea eta urteko jarduera-planean jasotzea.
- (3) Terminologia-lanerako irizpideak finkatzea.
- (4) Termino bat baino gehiago dagoenean termino lehenetsia proposatzea.
- (5) Landutako terminologia-lanei onespina ematea.
- (6) Finkatutako terminologia zabaltzeko bideak proposatzea eta terminologia zabaltzea.
- (7) Onetsitako terminologiaren erabilera gomendatzea.

2003an *Terminologia-lanaren metodologiako eskuliburua* argitaratu zuen.

2004an *irizpideen txostena* egin zuen. Txosten horretan jasotzen dira nazioarteko terminologiaren irizpide nagusien arabera Terminologia Batzordeak kontuan hartu beharrekoak.

Terminologia ez da lexikologia eta, hortaz, abiapuntu onomasiologikoa da terminologiarena, hau da, kontzeptutik izendapenera doa; lexikologiak, berriz, ikuspuntu semasiologikoari jarraitzen dio eta, horrela, hitzetik, hau da izendapenetik, definiziora doa.

Terminologiaren teoria orokorrak honela definitu izan ohi du «termino ideala»:

- monosemikoa (termino bat → kontzeptu bat)
- unibokoa (terminoa ↔ kontzeptua)
- erreferentzia bakarrekoa
- espezialitate-eremu batekoa
- motibatua (motibazio semantikoa)
- eratorpenerako aukera ematen duena
- konnotaziorik gabea
- laburra eta gardena (izendatzen duen kontzeptua islatu behar du)

Terminoak zenbat eta espezializazio-maila handiagokoa izan, errazagoa da ezaugarri horiek betetzea; baina erabilera handiko terminoak denean (elikagaiak, etxebizitza...), sinonimia agertzea oso normala izaten da eta, gainera, beharrezkotzat jotzen da aberasgarritasun hori gordetzea.

5.1. Terminologiaren maila desberdinak

5.1.1. Zientzia eta teknologietako terminologia

Objektibotasuna da hizkuntza zientifiko-teknikoaren funtsezko ezaugarrietako bat; zehatza eta objektiboa izatea du helburu. Horrek eragina du sinonimian, hizkuntza arruntean baino estuago jokatuko baita: sinonimoak ez onartzeko joera izango da nagusi, salbuespenak salbuespen.

Nazioartekotasuna da funtsezko beste ezaugarria. Zientzia eta teknologietan erabiltzen den terminologia oso antzekoa izaten da hizkuntza gehienetan. Esparru horietako termino askok nazioarteko bermea dute nolabait, eta euskaraz ere arazorik gabe onartzekoak izango dira.

5.1.2. Euskararen terminologia tradizionala (arrantza, nekazaritza, abeltzaintza, basogintza...)

Ondoko erdarekin bat ez datorren terminologia da, eta, hein batean, hizkuntzaren altxorra izanik, mantendu eta balioetsi beharko litzateke. Gehienetan oso aberatsa da, euskalki desberdinen erabileragatik, eta aberastasun horri eusteko sinonimia onartu egin behar da, beste terminologia-mailetan ez bezala.

5.1.3. Hizkuntza arruntari loturiko terminologia (elikagaiak, jantziak, etxebizitza...)

Hemen bikoiztasuna izango dugu askotan eta bereizi beharrekoak dira:

Aspalditik finkatutako euskal hitzak; inolako arazorik gabe txertatuko dira terminologian, irizpide linguistikoek ezarritako baldintzak betetzen dituzten heinean, eta kontzeptuen zehaztasuna mantenduz, betiere.

Berriki geureganatuak diren kontzeptu ugariak, eta beraz, terminoak, era masiboan sartzen zaizkigu maileguen bidez. Horrelakoetan, kasu bakoitza arretaz aztertu beharko da, maileguei buruzko irizpideei jarraituz, maileguak onartu edo euskarazko neologismoa proposatzeko.

5.1.4. Administrazio eta Zuzenbide arloa

Euskararen kasuan tratamendu berezia behar du, gaztelaniarekiko eta frantsesarekiko morrontzagatik. Arlo honetako terminologia estatu bakoitzeko sistema juridiko-politikoari eta hizkuntzari lotuta garatzen da eta partikularitasuna du abiapuntuko ezaugarria; ez unibertsaltasuna, zientzia eta teknologia moduko arloetan gerta litekeen moduan.

Horien ondoan, badira, ordea, sistema juridiko biei dagozkien terminoak ere. Eta azkenik, Europako Erkidegoko Zuzenbidea da euskararen eremuan indarrean dagoen hirugarren sistema juridikoa.

5.2. Terminologia-lanerako irizpideak

5.2.1. Irizpide linguistikoak

Irizpide linguistikoen eremuan, printzipio nagusi bat dago: eremu honetan Euskaltzaindiarena da, betiere, azken hitza. Beraz, Euskaltzaindiaren arau eta gomendioetan ezarritakoa nahitaez errespetatuko da eta, era berean, ager litezkeen zalantzak Euskaltzaindiari helaraziko zaizkio. Printzipio horretatik abiatuta, honako irizpide hauek hartuko dira aintzakotzat:

- (i) Terminoen hizkuntzaren sistema linguistikoaren (morfologikoaren eta fonologikoaren) arabera izan behar dute.
- (ii) Hizkuntzaren sisteman integratzeko gaitasuna izan behar dute, bai eta berengandik forma eratorriak eta horien sailak (familiak) sortzeko bidea eman ere.
- (iii) Euskalkien artean, hedadura handiena duen forma, eta Iparra eta Hegoa batzen dituenak da hobestekoa.

5.2.2. Irizpide terminologikoak

- Termino bat normalizatzeko, kontuan izan behar da dagokion kontzeptu-sistema. Terminoak ez dira unitate isolatuak eta, horregatik, ez du gatazkarik sortu behar eremuko sistemako kontzeptuekiko.
- Erlazio unibokoa eratu behar da kontzeptuaren eta izendapenaren artean; hau da, termino bakoitzak kontzeptu konkretu eta bakar bat izendatu behar du, inolako ambiguitasunik sortu gabe.

5.2.3. Irizpide soziolinguistikoak/pragmalinguistikoak

- Terminoak erabiltzaileen artean ezarpen-maila altua badu, ez da aldatu behar, pisuzko arrazoirik ezean.
- Termino bat onargarria da, eremuko adituek inplizituki ontzat eman eta hobetsi badute, baldin eta pisuzko arrazoirik ez bada haren aurka egiteko.
- Konnotazio negatiboak dituzten terminoak baztertu egin behar dira.
- Terminoen ikasteko eta erabiltzeko errazak izan behar dute.
- Euskararen eremuan hedatuen dagoen forma hobetsiko da.
- Erreferentzia-hizkuntzak eta erreferentzia-kulturak bi izanik (espainiera eta frantsesa), erabileremuaren arabera, bi eremu geografikoetan arrakasta izateko moduko terminoak finkatuko dira.

5.3. Ponderazio-markak

Terminologia Batzordeak hainbat ponderazio-marka finkatu ditu terminoen gaineko informazioa emateko:

0. Baztertu beharreko terminoa (Terminologia Batzordeak onartzen ez duena).
1. Termino erabilia (aztertu gabea baina besterik ezean erabiltzen dena).
2. Termino proposatua (adituek proposatua baina oraindik Terminologia Batzordeak normalizatu gabea).
3. Termino onartua (baina ez lehenetsia, beste bat gomendatzen delako).
4. Termino normalizatua/gomendatua.

Hauek **Eu** marka izaten dute; marka horrek adierazten du, hain zuzen, termino hori Terminologia Batzordearen eskutik pasatu den hiztegi batekoa dela eta batzordeak gomendatzen duena dela.

Finkatutako terminologia zabaltzeko Euskalterm izango da bidea. Horrezaz gain, hiztegi terminologikoak paperean argitaratzen dira eta PDF formatuan ere eskuragarri daude Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzako web orrian: http://www.euskara.euskadi.net/r59-738/eu/contenidos/informacion/6503/eu_2415/terminologia_batzordeak_onartutako_hiztegiak.html.

Gero, jakina, erabiltzaileen erreakzioa ezagutzea oso garrantzitsua izango da lanean aurrera egiteko. Hortaz, terminoen erabileraren jarraipena eta ebaluazioa egin beharko da eta, horrela, jakin zein diren berehala ezartzen diren terminoak.

BIBLIOGRAFIA

- Cabré, M. T. (1993): *La Terminología. teoría, metodología, aplicaciones*, Antartida/ Empúries.
- Cabré, M. T. et al. (2001): *Textos de terminólogos de la Escuela Rusa*, Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra.
- Wüster, E. (1998): *Introducción a la teoría general de la terminología y a la lexicografía terminológica*, Institut Universitari de Lingüística Aplicada, Universitat Pompeu Fabra.
- 2002 *Terminologia-lanaren metodologiako eskuliburua*. Eusko Jaurlaritza, Kultura Saila, <http://www.euskara.euskadi.net/r59-738/eu/contenidos/informacion/argitalpenak/eu_6092/terminologia_berria.html> (Kontsulta-data: 2012-07-12).
- 2003 *Terminologia-lanaren plangintza labur-labur*, Eusko Jaurlaritza, Kultura Saila, <http://www.euskara.euskadi.net/r59-738/eu/contenidos/informacion/6503/eu_2415/eu_12421.html> (Kontsulta-data: 2012-07-12).
- 2004 *Terminologia-lanerako irizpideak*, Eusko Jaurlaritza, Kultura Saila, <http://www.euskara.euskadi.net/r59-738/eu/contenidos/informacion/6503/eu_2415/eu_12421.html> (Kontsulta-data: 2012-07-12).

Euskaldun berri / Euskaldun zahar / Euskaldun oso

Lurdes Auzmendi Aierbe, Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

1. SARRERA

Terminologia eta Euskara-Gaztelania itzulpen praktikak ikasgaiak irakatsi zizkien azken urteetan Axun Aierbek Itzulpengintzako ikasleei.

Maria Teresa Cabré bezalako terminologo handien lanak ongi ezagutzen zituen, eta ikasleei ezagutza haiek zintzo eta gartsuki transmititzen zizkien, izan ere Axunek egiten zuen lanean bete-betean sinesten baitzuen. Irakasle zorrotza zela esan ohi zuten ikasleek sarritan, batez ere alderdi teorikoen garrantzia ulertzea kostatzen zitzaielako. Baina Axunek ongi zekien irakasten zituen oinarri teorikoen garrantzia handia zela itzultzailegaiantzat, izan ere praktikan, sarritan aurkituko zirelako hautatu beharrean, eta hautatzeko irizpideak eduki beharko zituztelako.

Gasteiztik Donostiarako trenean, Tolosara iritsi bitartean sarritan hitz egiten genuen honetaz eta hartaz, terminologiaz eta ikasleen kezkei buruz, halako hitzen erabilerari buruzko azken eztabaidaz edo baten-baten atarramentuaz... Ondoren eskaintzen dudan adibidea seguru eztabaidagai izan zuela batekin baino gehiagorekin eta behin baino gehiagotan: euskal soziolinguistikako terminologia eta horren itzulpena.

Gaia ustez jende guztiak ezagutu eta menderatzen duen horietakoa da, mundu guztiaren ahotan ibili ohi den horietakoa. Asko hitz egin edo eztabaidatu izanak ez dio, ordea, argitasun handiagoa ematen, batez ere mailak nahastu ohi direlako ia beti.

Soziolinguistikak bide luzea egina du dagoeneko gurean. Euskararen berreskurapen eta normalizazioari ekin zitzaion garaikoak ditugu Jose Maria Sánchez Carrión *Txepetx* eta SIADECO. Ondoren beste batzuk etorri ziren: M^a Jose Azurmendi, Juan Carlos Etxegoien *Xamar*, Maitena Etxebarria, Soziolinguistika Klusterra...

Bost urtez behin Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak egiten duen inkesta soziolinguistikoa da dudarik gabe maila askotan, ikertzaile, kazetari, politiko, irakasle eta herritarrek oro har gertutik jarraitu ohi dugun gaietako bat. Eta horixe izango dut aztergai ondorengo lerroetan.

2. ZER NOLA ESAN

Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak egindako V. inkesta soziolinguistikoari buruzko txostenetik hartuta dago ondorengo adibidea. Txosten horren euskarazko eta gaztelaniazko zatiak dira jarraian agertzen direnak:

3. Hizkuntza-gaitasuna

2011ko datuen arabera, euskararen lurraldeetako 16 urte edo gehiagoko biztanleen % 27 elebiduna da (1991n baino ia bost puntu gehiago, alegia % 22,3), % 14,7 elebidun hartzailea (1991n % 7,7) eta % 58,4 erdalduna (1991n % 70).

Lurraldeka, EAEn 16 urte edo gehiagoko elebidunak % 32 dira (1991n % 24,1), Iparraldean % 21,4 (1996an % 26,4) eta Nafarroan % 11,7 (1991n % 9,5).

Hau da, hamasei urtetik gorako biztanleen artean 1991n baino 185.600 elebidun gehiago daude 2011n. Elebidunen hazkundera Nafarroan eta, batez ere, EAEn gertatu da. Iparraldean, aldiz, oraindik ere galerak daude, baina gazte elebidunen kopurua hasi da dagoeneko gora egiten.

Hizkuntza-gaitasuna adinaren arabera neurtzen denean, ikus daiteke elebidunen hazkundera gazteen artean gertatzen ari dela bereziki. EAEn eta Nafarroan, esaterako, 16-24 adin-tartean dago elebidunen ehunekorik handiena (% 59,7 eta % 20,8, hurrenez hurren).

Iparraldean, aldiz, 65 urtetik gorakoen artean dago elebidunen ehunekorik handiena, eta adinak behera egin ahala behera egin du elebidunen ehunekoak. Hala ere, Iparraldeko gazteen artean duela bost urte sumatutako joera-aldaketa berretsi egin da, eta 2011ko datuen arabera gora egin dute gazte elebidunen ehunekoak eta kopuruak.

3. Competencia lingüística

Según los datos de 2011, el 27% de los habitantes de 16 años o más de los territorios del euskera es bilingüe (casi cinco puntos por encima del porcentaje obtenido en 1991, el 22,3%); el 14,7% es bilingüe pasivo (frente a un 7,7% en 1991); y el 58,4% es erdaldun (en contraste con el 70% en 1991).

Según el análisis por territorios, el 32% de los habitantes de 16 años o de mayor edad en la CAV son bilingües (el 24,1%, en 1991), en el País Vasco Norte el 21,4% (el 26,4%, en 1996) y en Navarra el 11,7% (el 9,5%, en 1991).

Según los datos recogidos en 2011, hay ahora 185.600 bilingües más que en 1991 entre los habitantes de más de 16 años; dicho crecimiento ha tenido lugar especialmente en la Comunidad Foral de Navarra y en la CAV. Respecto al País Vasco Norte, aunque sigue habiendo pérdidas, ha empezado a aumentar el número de jóvenes bilingües.

Si se mide la competencia lingüística con relación a la edad, se puede observar que el crecimiento del número de bilingües está teniendo lugar particularmente entre la gente joven. Un ejemplo de ello es que en la CAV y en Navarra el porcentaje de bilingües más alto se encuentra entre las personas de 16 y 24 años (el 59,7% y el 20,8%, respectivamente).

En cambio, en el País Vasco Norte, el porcentaje más alto de bilingües se da entre las personas mayores de 65 años, y, a medida que disminuye la edad, desciende también el porcentaje de bilingües. No obstante, se ha confirmado el cambio de tendencia apreciado hace cinco años entre los jóvenes de esta zona; de hecho, según los datos de 2011, han aumentado el porcentaje y el número de jóvenes bilingües.

Aldi berean, erdaldunak duela 20 urte baino 140.239 gutxiago dira Euskal Herrian (% 70 1991n eta % 58,9 2011an). Erdaldunen ehunekoak behera egin du EAEn eta Nafarroan. Iparraldean, aldiz, gora egin du bai kopuruak baita ehunekoak ere. Erdaldunen beherakada eta elebidunen hazkundea are azpimarragarriagoa da kontuan hartzen baditugu azken urteotan gizarteak bizi dituen aldaketa soziodemografikoak. Batetik, euskal gizartea gero eta zaharragoa da. Jaiotze-tasa oso txikia da, beraz gazteen multzoak, gaur egun elebidun gehien biltzen dituenak hain zuzen ere, gero eta pisu gutxiago du gizarte osoarekiko. Aldi berean, azken 20 urteotan nabarmen hazi da etorkinen ehunekoa. EAEn % 6,6 izatera iritsi dira eta Nafarroan % 11,2 izatera. Iparraldean kanpotik etorritako jendearen eragina oso handia da (biztanleen % 41,5 inkestako datuen arabera). Duela 20 urte ere, Iparraldean kanpotarren ehunekoa gainerako bi lurraldeetan baino handiagoa zen.

Datuak osotasunean aztertuta, baieztatu daiteke elebitasuna gora doala EAEn eta Nafarroan. EAEn indartsu, eta Nafarroan apalago baina etengabe. Iparraldean, aldiz, galerak daude oraindik. Hala ere, esan bezala, Iparraldeko gazteen artean gora egin du elebidunen ehunekoak eta kopuruak.

Al mismo tiempo, en el conjunto de territorios hoy en día hay 140.239 erdaldunes menos que hace 20 años (han pasado del 70% en 1991 al 58,9% en 2011). En la CAV y en Navarra ha descendido el porcentaje de erdaldunes, y, por el contrario, en el País Vasco Norte tanto la cantidad como el porcentaje han aumentado. El descenso de los erdaldunes y el crecimiento de los bilingües son aún más significativos si tenemos en cuenta los cambios sociodemográficos que ha vivido la sociedad en estos últimos años. Por un lado, la sociedad vasca tiene una población cada vez más envejecida: la tasa de natalidad es muy baja, por lo que el colectivo de jóvenes, precisamente el colectivo que reúne en la actualidad el mayor número de bilingües, tiene cada vez menos peso sobre la población total. Al mismo tiempo, el porcentaje de inmigrantes ha crecido considerablemente en estos últimos 20 años, en la CAV ha alcanzado el 6,6% y en la Comunidad Foral de Navarra el 11,2%. En el País Vasco Norte la influencia de personas inmigradas es también muy elevada (de acuerdo con los datos de la encuesta, representan el 41,5% de los habitantes). Hace 20 años, el porcentaje de personas inmigradas en El País Vasco Norte también era mayor que el de los otros dos territorios.

Partiendo de un análisis global de los datos, se puede afirmar que el bilingüismo ha aumentado en la CAV y en Navarra, con el matiz de que lo ha hecho de manera más intensa en la CAV y de forma más leve pero continuada en Navarra. Por el contrario, en el País Vasco Norte continúa habiendo descensos, aunque, tal y como se ha indicado, el número y el porcentaje de las personas bilingües ha aumentado entre la gente joven.

Elebidunen multzoa asko aldatu da azken 20 urteotan. 1991n elebidun gehienak (% 79,3) euskaldun zaharrak ziren, hau da, euskara etxean jasotakoak ziren (eta euskara soilik). Euskaldun zaharrak, gainera, nagusi ziren adin-talde guztietan. 2011n, aldiz, euskaldun zaharrek nagusi izaten jarraitzen badute ere (% 52,4), gazteen artean irauli egin da egoera. Izan ere, 16-24 urte tarteko gazte elebidunen erdia baino gehiago (% 51,9) euskaldun berria da dagoeneko, hau da, eskolan edo euskaltegian ikasi du euskara. 1991n, aldiz, adin tarte horretako elebidunen % 15 besterik ez zen euskaldun berria.

Bestalde, etxean euskara eta erdara, hau da, bi hizkuntzak batera jaso dituztenak ere gero eta gehiago dira, hau da, jatorrizko elebidunak dira. Bikote mistoen eta bikote euskaldun berrien seme-alabak dira. Horrela, 16-24 urte tarteko gazte elebidunen % 18,9 jatorrizko elebiduna da dagoeneko.

Gazteen arteko euskaldun berrien nagusitasuna argia da EAEn eta Nafarroan, eta Iparraldean ere gero eta gehiago dira. Horrek eragin zuzena du euskara erabiltzeko erraztasunean nahiz zailtasunean. Izan ere, elebidunen artean, erdal elebidunek, hau da, erdaraz euskaraz baino hobeto moldatzen direnek osatzen dute multzorik handiena EAEn eta Nafarroan, eta gero eta gehiago dira Iparraldean.

El colectivo de bilingües ha experimentado muchos cambios en estos últimos 20 años: en 1991 la mayoría de bilingües (79,3%) eran vascohablantes de origen (euskaldun zaharrak), es decir, personas que habían recibido el euskera en el hogar (euskera como única lengua materna). Los vascohablantes de origen, además, predominaban en todos los grupos de edad. Por el contrario, en 2011, aunque sigue predominado el número de vascohablantes de origen (52,4%), la situación se ha invertido entre las personas jóvenes; de hecho, más de la mitad (51,9%) de los jóvenes de entre 16 y 24 años son en la actualidad euskaldunberri, es decir, han aprendido euskera en el colegio o en el euskaltegi; mientras que en 1991 los euskaldunberri no representaban más de un 15% de los bilingües de ese intervalo de edad.

Por otro lado, los bilingües de origen, que han recibido el euskera y el castellano en el hogar y son hijos de parejas mixtas, han ido adquiriendo más peso. De ese modo, en la actualidad el 18,9% de los jóvenes bilingües de entre 16 y 24 años son bilingües de origen.

Entre la gente joven el predominio de los euskaldunberri es claro tanto en la CAV como en Navarra, y, al mismo tiempo, en el País Vasco Norte también va en aumento. Este hecho, en realidad la competencia lingüística relativa, está vinculado a la facilidad o dificultad a la hora de hablar euskera. En ese sentido, entre los bilingües, son los bilingües erdaldunes, es decir, aquellas personas que se comunican con más fluidez en castellano o en francés que en euskera, los que constituyen el grupo más numeroso en la CAV y en Navarra, y son cada vez más también en el País Vasco Norte.

Hona hemen, beraz, testu horietan eta txostenean zehar azaltzen diren beste termino batzuk. Horiekin batera daude euskal soziolinguistikan erabiltzen diren beste batzuk ere. Parentesi artean daudenak, 1981ean Eusko Jaurlaritzak finkatu eta azken txostena bitartean erabilitako formak dira.

elebidun	bilingüe
elebidun hartzaile	bilingüe pasivo
erdaldun	erdaldun
kanpotar	persona inmigrada
euskaldun zaharra	vascohablante de origen (vascófono)
erdaldun zaharra	castellanófono
euskaldun berria	euskaldunberri (neo-vascófono)
jatorrizko elebidun	vascohablante de origen (bilingüe de origen)
bi hizkuntzak batera jaso	bilingüe de origen
erdaldun elebakar	erdaldun monolingüe
euskaldun oso	euskaldun completo

Gaur egun baditugu soziolinguistika-alorreko hiztegi espezializatuak. Alde batetik Soziolinguistika Klusterrak argitaratutako *Soziolinguistika eskuliburua* (Eusko Jaurlaritzak – Kultura Saila, 2010); urte berean Jaurlaritzak argitaratutako *Soziolinguistika Hiztegia* (Eusko Jaurlaritzak – Kultura Saila, 2010) eta azkenik Euskalterm. Esan behar da hirurek azalpen gehiago edo gutxiagorekin, baina era koordinatuan ematen dituztela gaztelaniazko baliokideak. Alde horretatik, bateratasun bat behintzat badaukagu.

Inolako sakontasunetan sartu gabe, bai aipatu nahi ditut euskarazko termino batzuk eta, oro har, gaztelaniazko baliokideek eragiten dituzten zalantza ugariak eta eztabaidak.

Pedro Miguel Etxenike 1982an Hezkuntza Sailburu zela onartu zen Euskararen Legea (10/1982 Legea, azaroaren 24koa, Euskararen erabilera normalizatzeko oinarrizkoa) eta Legebiltzarreko eztabaidan lau elebitasun-maila bereizi zituen:

Elebitasun osoaren edo osoki elebidun den gizarte baten definizio bezala honek balio lezake: bi hizkuntzetan jendetza guztia maila eta arlo guztietan eta pertsona arteko harreman guztietan inolako diferentziarik gabe baliatzea. Elebitasun osoa litzateke hau. Badira, ordea, elebitasun oso honen ondoan beste zenbait maila elebitasunean.

Jose Maria Sánchez Carrión «Txepetxek» bere garaian *euskaldun osorentzat* eman zuen definizioarekin bat egiten du *elebitasun osoaren* honek. Txepetxek zioen *euskaldun osoak* direla «hizkuntzaren ikasketa-prozesu osoa burutu eta edozein hizkuntz funtzio euskaraz betetzeko gaituta daudenak».

Honela zioen Pedro Miguel Etxenikek 1982an:

Bigarren mailako elebitasun bat izan daiteke, gizarte batetan talde batek nagusiki hizkuntza bat edo beste batek beste bat erabiltzen dueneko, baina kasu bakoitzean talde bakoitza gai da bestearen hizkuntza entzutez eta irakurtzez ulertzeko. Elebitasun pasiboa izango litzateke hau.

Eta Etxenike sailburuak jarraitzen zuen *elebidunen* bereizketarekin:

Hirugarren mailako egoera elebidun batek zera suposatuko luke: gizarte batetan bizi den jendetza guztia gai da hizkuntza bat eta berdinean baliatzeko arlo eta maila guztietan. Batzuk beste bigarren hizkuntza bat maila batzutan ulertzen dute; beste batzuk, berriz, gai dira bigarren hizkuntza hontaz maila eta arlo batzutan baliatzeko; eta azkenik beste batzuk bigarren hizkuntza hau aktiboki erabiltzen dute maila eta arlo guztietan. Elebitasun diglosikoa izango litzateke hau.

Eta azkenik, laugarren egoera elebidun bat ere ager daiteke: gizarteko jendetzaren parte batek hizkuntza bakarra erabiltzen du, bestea pasiboki ere ulertu gabe; jendetzaren beste parte batek bigarren hizkuntza hau bakarrik erabiltzen du, aurrenekoa ulertu ere egin gabe. Azken hau elebitasun faltsoa da, jendetza «monolingüe» bi dituen gizartea.

Erdaldun hitzaren definizioak ez du arazorik sortzen. Alegia, euskaraz batere hitz egiten ez duen pertsona da *erdalduna*. Besterik da gaztelaniaz ere *erdaldun* forma erabiltzea. Euskararen lurraldean ulertzen du erdaldun batek hitz horren adiera, baina ez hemendik kanpo. *Castellanófono* hitza ez da RAEren hiztegian (<http://www.rae.es/rae.html>) jasotzen; bai ordea ageri da *castellanohablante*, eta hain zuzen definizio hau ematen du: «que tiene el castellano como lengua materna o propia». Egokiagoa litzateke, beraz, gaztelaniaz forma hau erabiltzea eta horrela gure terminologia propioari proiektzio unibertsala emango genioke kasu honetan eta jarraian aipatuko ditudan beste hainbat kasutan ere.

Kanpotar hitzarentzat gaztelaniaz *persona inmigrada* erabiltzen dugu, eta testuinguru honetan esango nuke batez ere arrazoi ekonomikoengatik gure lurraldera iristen diren pertsonen ari garela, eta kasu horretan ez dut arazorik ikusten *inmigrante* edo *etorkin* formak erabiltzeko. Bestela, kanpotik etorritakoei inolako beste baliorik gehitu nahi ez badiegu, *extranjero* edo *forastero* formak erabili ahalko lirateke.

Euskaldun zahar eta *euskaldun berri* dauzkagu ondoren. Lehen hizkuntza edo ama-hizkuntza euskara izan eta ondo ulertu eta hitz egiten dutenentzat erabiltzen dugu *euskaldun zahar* deitura. *Euskaldun berri*, berriz, euskara ikasi eta ondo ulertu eta hitz egiten dutenentzat erabiltzen dugu. Baina, noiz arte da pertsona bat *euskaldun berria* edo *zaharra*? V. Inkesta soziolinguistikoak berretsi duen bezala, gero eta *euskaldun berri* gehiagok transmititzen diete euskara seme-alabei; eta aldi berean badira euskaraz gutxi edo batere hitz egiten ez duten *euskaldun zaharrak*.

Bestalde, *euskaldun oso* terminoa daukagu. Txepetxek (2012) hau zioen: «Esan dezadan, nire aburuz, zer den *euskaldun oso* izatea, enkaxka ere. Hots, *euskaldun oso* da nork bere izatea, oso-osorik, edozein dela esparrua edo gaia, euskaraz bizi

izatea. Modu **guztizko** edo **bikainean** izan barik ere, **euskaldun oso** bizi izatea» (nabarmendutakoa jatorrizko testuan). Zentzu horretan darabil Topaguneak ere *Mintzalaguna* programaren barruan. Gaztelaniazko baliokidea, *euskaldun completo*, ez da beste hizkuntzetako soziolinguistikan erabiltzen.

3. AZKEN OHARRAK

Garbi dago baditugula arazoak azken urte hauetan darabilgun soziolinguistikako hainbat terminorekin, bai euskarazkoekin, bai eta gaztelaniaz eta beste hizkuntzetan oro har ematen ditugun baliokideekin ere. Azken batean, errealitatean gauzak aldatu egin dira, errealitate soziolinguistikoak gaindituak ditu hainbat egoera, eta terminologiak egoera berrietara egokitu beharra dauka. Hizkuntza-gaitasunean oinarrituta egon behar du euskalduntasunaren mailaketari dagokion sailkapenak, eta ez ohituren poderioz garatu eta sendotu den baina nahasketa eta etengabeko eztabaida-iturri den egungoan.

Soziolinguistikako adituek egin behar dute gogoeta hori terminologoeekin batera eta denok eroso sentitzeko moduko terminoak finkatzea dagokie. Eta beste hizkuntzetarako aukeratzen ditugun baliokideek unibertsalak izan behar dute.

Axunek gustura parte hartuko zukeen honelako zeregin batean.

BIBLIOGRAFIA

- Bilkura-Egunkaria*. 1982. Eusko Legebiltzarra I. legegintzaldia, 24, 2. zk.
 Euskalterm: <<http://www.euskara.euskadi.net/r59-15172x/eu/q91EusTermWar/kontsultaJSP/q91aAction.do>> (Kontsulta-data: 2012-11-07).
 Eusko Jaurlaritza, Nafarroako Gobernua eta Euskal Kultur Erakundea (1995): *Euskararen Jarraipena*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
 Eusko Jaurlaritza, Nafarroako Gobernua eta Euskal Kultur Erakundea (1998): *Euskararen Jarraipena II. Euskal Herriko soziolinguistikazko inkesta 1996*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
 Eusko Jaurlaritza (2003): *Euskararen Jarraipena III. Euskal Herriko soziolinguistikazko inkesta 2001*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
 Eusko Jaurlaritza (2008): *Euskararen Jarraipena IV. Euskal Herriko soziolinguistikazko inkesta 2006*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.
 Eusko Jaurlaritza (2012): *V. Inkesta Soziolinguistikoa: Euskal Autonomia Erkidegoko datuen laburpena*, <http://www.euskara.euskadi.net/r59-738/eu/contenidos/informacion/argitalpenak/eu_6092/encuestas_sociolinguisticas.html> (Kontsulta-data: 2012-11-07).
 Eusko Jaurlaritza (2012): *V. Inkesta Soziolinguistikoa: Euskal Herriko datuen laburpena*, <http://www.euskara.euskadi.net/r59-738/eu/contenidos/informacion/argitalpenak/eu_6092/encuestas_sociolinguisticas.html> (Kontsulta-data: 2012-11-07).

- RAE: <<http://www.rae.es/rae.html>> (Kontsulta-data: 2012-11-07).
- Sánchez Carrión, J. M. “Txepetx” (2012): “Euskaldun osoaren paradigmak”, <<http://argia.com/erredakzio-mahaia/mikel-asurmendi/2012/03/30/euskaldun-osoaren-paradigmak/>> (Kontsulta-data: 2012-11-07).
- Sánchez Carrión, J. M. “Txepetx” (2011): “Txepetxekin berbetan”, <<http://www.lantalan.com/bestelakoak/txepetxekin-berbetan-1>> eta <<http://www.lantalan.com/bestelakoak/txepetxekin-berbetan-2>> (Kontsulta-data: 2012-11-07).
- Soziolinguistika Hiztegia* (2010): Eusko Jaurlaritza – Kultura Saila (barne-erabilerrako dokumentua).
- Zarraga, A.; Coyos, J. B. eta Hernández, J. *et al.* (2010): *Soziolinguistika Eskuliburua*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

Sailean argitaratu diren beste liburu batzuk

Eskaldunak (1. zatia)

Patxi Altuna, Gurutze Aldabaldetrekua eta Amaia Boneta
1994an argitaratua
ISBN: 84-86967-61-9

Bermeo eta Mundakako arrantzaleen hiztegia

Eneko Barruti Etxebarria
1996an argitaratua
ISBN: 84-86967-76-7

Nafarroako hizkerak

Iñaki Camino (Arg.)
1998an argitaratua
ISBN: 84-86967-92-9

Txillardegi lagun-giroan

Txipi Ormaetxea (arg.)
2000n argitaratua
ISBN: 84-8438-007-6

Morfologia konputazionala

Iñaki Alegria, Miriam Urkia
2002an argitaratua
ISBN: 84-8438-034-3

Euskal deiturategia: Patronimia

Patxi Salaberri Zaratiegi
2003an argitaratua
ISBN: 84-8438-039-4

Hizkuntzalaritza konputazionala

Izaskun Aldezabal eta beste
2005ean argitaratua
ISBN: 84-8438-065-3

Ikus-entzunezko itzulpena

Josu Barambones Zubiria eta Beatriz Zabalondo Loidi
2006a argitaratua
ISBN: 84-8438-084-X

Hizkuntzari itzulia 80 hizkuntzatan

Beatriz Fernández, Jon Ortiz de Urbina
2007an argitaratua
ISBN: 978-84-8438-094-8

Prosa komunikagarriago egiten. Zenbait proposamen (I)

Mitxel Kaltzakorta Mentxaka
2007an argitaratua
ISBN: 978-84-8438-109-9

Argumentu isilak eta hizkuntz aldakortasuna

Maia Duguine Haristoy
2010ean argitaratua
ISBN: 978-84-8438-329-1

Hizkuntza gutxituen erronkak

Ibon Manterola Garate, Naiara Berasategi Sancho
2011n argitaratua
ISBN: 978-84-8438-376-5

Hizkuntzaren barrurako atea

Dabid Anaut Peña
2012n argitaratua
ISBN: 978-84-8438-427-4

Hizkuntzalaritza Sailean Uztaro aldizkarian argitaratu diren artikuluak

Druidak Zesarren testuetan

Agirre Urteaga, Garbiñe, *Uztaro* **14**, 21-48.

Terminologia ala terminologiak? Hizkuntza-espezialitatea ala diziplinarteko alorra? (Itzulpena)

Aierbe Mendizábal, Axun, *Uztaro* **40**, 63-74.

Terminologia eta itzulpengintza (Itzulpena)

Aierbe Mendizábal, Axun, *Uztaro* **43**, 53-66.

Artikulua eta bokal paragogikoa Bermeoko leku-izenen corpusaren azterketatik abiatuta

Allika Azpeitia, Irune, *Uztaro* **56**, 53-84.

Euskararen garapena lehen hizkuntza legez eta morfologiaren agerrera mailakatua-ren inguruan

Almgren, Margareta, Eizabarrena, Mari Jose, Petuya, Alazne, Colina, Amaia, Barreña Agirrebeitia, Andoni, Garcia, Iñaki, Arratibel Insausti, Nekane, *Uztaro* **60**, 67-87.

Euskara batuaren geroa

Alvarez Enparantza, Jose Luis, *Uztaro* **11**, 47-54.

Batuaz idatzita ez dauden testu matematikoen azterketa

Angulo Martín, Patxi, *Uztaro* **68**, 33-55.

Tolosako eta Ataungo hizkerak: hizkuntz bariazioa eta konbergentzia-joerak

Ariztimuño Lopez, Borja, *Uztaro* **72**, 79-96.

Euskarazko oharren-aditzen osagarrietako perpaus jokatugabeak

Arteatx Uriarte, Iñigo, *Uztaro* **63**, 31-63.

Determinatzaile sintagmaren hipotesia euskal gramatikan

Artiagoitia Beaskoetxea, Xabier, *Uztaro* **27**, 33-61.

Nafarroako euskara: azterketa dialektometrikoa

Aurrekoetxea Olabarri, Gotzon, *Uztaro* **5**, 59-109.

Ahozko testuak transkribatzeko irizpideak

Aurrekoetxea Olabarri Gotzon, *Uztaro* **23**, 87-94.

Estandar eta dialektoen arteko bateratze-joerak (ikusuntu teorikotik begirada bat)

Aurrekoetxea Olabarri, Gotzon, *Uztaro* **50**, 45-57.

Latinetik hizkuntza erromanikoetara: euskararen hurbileko erromantzeak
Barquín Lopez, Amelia, *Uztaro 35*, 33-70.

Aditz-komunztaduraren jabekuntza-garapena haur euskaldun elebakar batengan
Barreña Agirrebeitia, Andoni, *Uztaro 12*, 67-88.

Jabekuntza elebiduna eta kode-bereizketa: subjektu eta objektu markak
Barreña Agirrebeitia, Andoni, Almgren, Margareta, *Uztaro 29*, 61-94.

Haurrak, egitura txertatuen jabekuntza eta mintzaide helduen eragina
Barreña Agirrebeitia, Andoni, *Uztaro 32*, 17-33.

Zesar Tito Libioren lanean: imitazio eraldatzailearen etsenplu bat diskurtso historikoan
Bartolome Gomez, Jesus, *Uztaro 16*, 67-77.

Greziar eta erromatar mitologiaren hastapenak, labur-labur
Bartolome Gomez, Jesus, Bilbao Telletxea, Gidor, *Uztaro 27*, 59-78.

XII. mendeko Euskal Herria Santiago bidean: Liber Sancti Iacobi V, 7.
Bilbao Telletxea, Gidor, *Uztaro 10*, 61-84.

Herkules zutabeen: humanismoko arte mintzoduna Euskal Herrian
Bilbao Telletxea, Gidor, Agirre-Mauleon, Juantxo, *Uztaro 34*, 15-37.

Fisikan eta teknologian erabili beharreko adierazpen matematikoetarako nazioarteko
arauak euskarara egokitze gomendioak
Etxebarria Bilbao, Jose Ramon, *Uztaro 70*, 49-62.

Magnitude fisikoekin eratzen diren motako kolokazioak euskaraz, bost magnituderen
kasuan
Etxebarria Bilbao, Jose Ramon, Bilbao Lopez, Xabier, *Uztaro 82*, 55-81.

Etxebarri eta Bolibarko bariazio linguistikoa
Ezenarro Arrate, Amaia, *Uztaro 67*, 59-84.

Ezezko nominalizazioak bizkaieraz
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro 0*, 85-97.

Tonuarekin lotutako ulermen mailako testa
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro 3*, 97-108.

Bizkaiko azentu-motei buruz
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro 7*, 111-140.

Bermeoko azentu-ereduaz
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro 8*, 105-117.

Gatika eta Urdulizko azentu-ereduaz (I)
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro* **11**, 55-88.

Gatika eta Urdulizko azentu-ereduaz (II)
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro* **12**, 89-110

Esteribarko euskararen azentuaz
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro* **16**, 109-123.

Zubereraren azentuaz
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro* **13**, 107-128.

Ezpeleta, Lekorne eta Makeako azentu-ereduez
Gaminde Terraza, Iñaki, Salaberria, Jasone, *Uztaro* **20**, 93-103.

Zumaiako azentuaz eta intonazioaz
Gaminde Terraza, Iñaki, Hazas, Almike, *Uztaro* **24**, 59-76.

Ettxeko azentua eta eskolako azentua: azentuera biren azterketa
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro* **28**, 89-98.

Muskildiko galderen intonazioaz
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro* **35**, 71-87.

Intonazioaren ezaugarriak emozioen pertzepzioan lau hizkuntzatan
Gaminde Terraza, Iñaki, *Uztaro* **61**, 63-84.

Bokatiboa eta gaitasun prosodikoa: lehen urratsak
Gaminde Terraza, Iñaki, Etxebarria, Alntzane, Garai, Urtza, Romero, Asier *Uztaro* **79**, 5-23.

Irakasleen komunikazio-gaitasuna: hausnarketarako gaia
Garayar Erro, Ainhua eta Garay, Urtza, *Uztaro* **73**, 39-48.

Biraketa pragmatikoa, biraketa linguistikoa
García Murga, Fernando, *Uztaro* **6**, 13-22.

Gure gaztetxoek gaitasun komunikatiboaren argazkia
Goikoetxea Agirre, Nekane, *Uztaro* **63**, 51-66.

“Galdegai” bat baino gehiago erakutsi ohi duten esaldiez
Hidalgo Eizagirre, Bittor, *Uztaro* **33**, 43-85.

Informazio unitate baten tamainako esaldi laburraren ordenamendu eta informazio-egituraren aukerak eta eraginak
Hidalgo Eizagirre, Bittor, *Uztaro* **34**, 39-85.

-(e)n... erlatibo aposatuak. Izen ardatzaren eskuin hedatzen diren erlatiboak euskaraz (II)

Hidalgo Eizagirre, Bittor, *Uztaro* **42**, 17-83.

Arbizuko hizkeraren zenbait soinu bereizgarriak

Hualde, Jose Ignacio, *Uztaro* **18**, 49-60.

Nola eragin lan-munduko langile euskaldunen euskararekiko jarrera eta portaeran?

Pertsuasio-estrategien bidea urratuz

Irastortza, Joxpi, Garcia, Iñaki, Arratibel, Nekane, *Uztaro* **83**, 29-43.

Alfabeto latinoz idazten ez diren hizkuntzen transkripzioa eta transliterazioa

Irزابالbeitia Fernandez, Iñaki, *Uztaro* **14**, 61-88.

Elizen arteko biblia eta itzulpengintza

Irizar Arabaolaza, Ramon, *Uztaro* **15**, 67-79.

Mugimenduzko ekintzak ingelesez eta euskaraz, Sarrionandiaren itzulpen baten azterketatik abiatuta

Jaka Irizar, Aiora, *Uztaro* **69**, 53-76.

Munduko hizkuntzen izenak euskaraz

Juaristi Larrinaga, Patxi, Barreña Agirrebeitia, Andoni, Uranga, Belen, Idiazabal Gorrotxategi, Itziar, Amorrotu Gomez, Estibalitz, *Uztaro* **54**, 29-59.

Erdarazko relatibo esplikatibo mota bat euskaratzen

Kaltzakorta Mentxaka, Mitxel, *Uztaro* **22**, 59-67.

“Topiko(a) bihurtu” dela-eta

Kaltzakorta Mentxaka, Mitxel, *Uztaro* **25**, 111-124.

Bila-ren erabil-eremua

Kaltzakorta Mentxaka, Mitxel, *Uztaro* **29**, 51-59.

Galdegai-leku testu-hastapenetan (I) (Horrela bizi bagina beti liburuan)

Kaltzakorta Mentxaka, Mitxel, *Uztaro* **45**, 71-89.

Galdegai-lekua testu-hastapenetan (eta II) (Gipuzkoako dantza gogoangarrien kondaira liburuan)

Kaltzakorta Mentxaka, Mitxel, *Uztaro* **46**, 41-59.

Hizkuntzalaritza konparatua eta aitzineuskararen erroa

Lakarra Andrinua, Joseba A., *Uztaro* **25**, 47-110.

Ná-De-Ná

Lakarra Andrinua, Joseba A., *Uztaro* **31**, 15-84.

Hizkuntza-aldakortasuna Goizuetako euskaran
Lujanbio Begiristain, Oihana, *Uztaro* **80**, 77-97.

Inarra txarragaz, baztarrak lohi: internazionalizatu gabeko produktu informatikoak
lokalizatzearen arazoak
Morales Carro, Ana Isabel, Payros Agirre, Irune, Bernaola Gojenola, Itziar, *Uztaro* **51**, 45-62.

Euskararen etorki eta ahaideak: datuen analisisa
Ormaetxea Lasaga, Jose Luis, *Uztaro* **26**, 81-108.

Arrasateko toponimia (edo izen-izanaren sintonia)
Ormaetxea Lasaga, Jose Luis, *Uztaro* **8**, 93-103.

Euskara helduaroan ikasteko motibazioa: hainbat gogoeta
Perales Ugarte, Josu, *Uztaro* **50**, 23-43.

Bokal-elkarketak beratarren hizkeran
Perez Landa, Edurne, *Uztaro* **57**, 49-64.

Batxilergoko euskarazko matematika-testuliburuaren ezaugarriak eta bilakaera: 1970
- 2005
Ruiz de Gauna, Josu Gotzon, Sarasua, Joxemari, *Uztaro* **83**, 45-68.

Hizkuntza orokorra-xede berezietarako hizkerak Hiztegi Batuaren zeregina
Urrutia Badiola, Andres, *Uztaro* **55**, 49-60.

Euskara Araban
Zuazo Zelaieta, Koldo, *Uztaro* **21**, 79-95.